

ПРИЛОЗИ. ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
CONTRIBUTIONS. SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

ISSN 0350-1914

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

П Р И Л О З И

CONTRIBUTIONS

XXXVI 1–2
2011

ПРИЛОЗИ ПОСВЕТЕНИ
НА АКАДЕМИК ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

СКОПЈЕ – SKOPJE
2011

У р е д у в а ч к и о д б о р:

акад. Ката Ќулавкова (претседател)

акад. Зузана Тополињска

акад. Милан Ѓурчинов

проф. д-р Милица Миркуловска, секретар на томот

С О Д Р Ж И Н А

Петар Хр. ИЛИЕВСКИ

Статусот на дативот и семантиката на дативската форма <i>нејзе</i> во македонскиот јазик	7
--	---

Блаже РИСТОВСКИ

Николај Державин, Самуил Бернштејн и Димитар Влахов за современиот македонски литературен јазик и правопис	17
--	----

Катица КУЛАВКОВА

Едно трансцендентно толкување на песната „Секавањето, нај- после...“ од Вислава Шимборска: херменевтичкиот круг на ритуалот и катарсата	43
---	----

Włodzimierz PIANKA

Dlaczego język macedoński i polski nie mają 1' <i>epentetycznego</i> w odróżnieniu od sąsiednich języków słowiańskich?	61
---	----

Генадзь ЦЫХУН

Роль языков малых славянских этнических групп на Балканах для понимания путей возникновения и развития балканизмов ...	71
---	----

Andrzej BOGUSŁAWSKI

Polskie <i>po</i> dystrybtywne: jednolitość ilościowego podziału zbiorowości	81
---	----

Maciej GROCHOWSKI

Opozycja składniowo-semantyczna <i>wyłącznie – tylko</i> na tle polskich partykuł restryktywnych	97
---	----

Hanna POPOWSKA-TABORSKA

Na Kaszubach pięćdziesiąt lat później	111
---	-----

Janusz RIEGER	
O słownictwie dzisiejszej polszczyzny na Ukrainie i metodach jej badania	121
Irena SAWICKA	
Metodologia badań arealnych	129
Janusz SIATKOWSKI	
Przydatność pisowni uogólniającej OLA do badania pogranicza językowego	139
Jan SOKOŁOWSKI	
<i>Бесценейт камен</i> . Słowiańskie przymiotniki oparte na wyrażeniu przyimkowym <i>bez ceny</i>	147
Убавка ГАЈДОВА, Веселинка ЛАБРОСКА	
Изразување на дативниот однос во македонските дијалекти	163
Љубица КАРДАЛЕСКА	
Статусот на негацијата во реченични структури со композитот <i>додека не</i>	179
Марјан МАРКОВИЌ	
Предлошки сèквенци за просторно доопределување во македонскиот јазик	189
Милица МИРКУЛОВСКА	
„Не дека...“ во македонскиот јазик и паралели во полскиот и во албанскиот јазик	201
Лилјана МИТКОВСКА, Елени БУЖАРОВСКА	
Псевдо-пасивните рефлексивни конструкции во македонскиот јазик од типолошка перспектива	211
Виолета НИКОЛОВСКА	
Полската семантичка синтакса	235
Елена ПЕТРОСКА	
Евиденцијалноста изразена со <i>наводно</i> и <i>божес</i> во македонскиот јазик	255

Станислава-Саша ТОФОСКА	
Теличноста како семантичка видска категорија	267
Ангелина ПАНЧЕВСКА	
За „анализмот“ кај заменските форми во разговорниот македонски јазик	291
Соња МИЛЕНКОВСКА	
Од проблематиката на: посесор и посесум – аргументи на непосесивен предикат во македонски и полски реченични конструкции (релација <i>ѿцело</i> ~ <i>дел од ѿцело</i>)	295
Милица МИРКУЛОВСКА	
Библиографија на трудовите на академик Зузана Тополињска ...	303

Петар Хр. ИЛИЕВСКИ

СТАТУСОТ НА ДАТИВОТ И СЕМАНТИКАТА НА ДАТИВСКАТА ФОРМА *НЕЈЗЕ* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК¹

Содржина: 1. Интересот на Зузана Тополињска за именската флексија во македонскиот јазик со посебен осврт кон дативските функции. – 2. Дативот со маргинална или централна застапеност? – 3. Причини за а) централната улога на дативот во именската флексија б) за неговата стабилност и виталност во балканските словенски јазици. – 4. Остатоци од архаични дативски форми во македонскиот јазик. – 5. Експанзија на дативската падежна форма од личната замена за ж.р. едн. *нејзе* во македонскиот јазик. – 6. Аналогии во грчкиот од постаро време. – 7. Кружно движење во развојот на јазикот како и во живиот свет.

1. Именската флексија на словенските, балканските и пошироко, и.-е. јазици, била преокупација на акад. Зузана Тополињска повеќе од половина век. Во рамките на таа проблематика посебен интерес пројавувала и продолжува да пројавува кон семантичките функции на дативот. Во својата „апологија“ на дативот „Дативниот однос и кирилометодиевското јазично наследство“ објавена во зборникот *Кирило-методиевскиот (с)парословенскиот период и Кирило-методиевската традиција во Македонија по повод 1100-годишнината од смртта на Св. Методија*)², таа храбро им се спротивставува на највидни слависти и индоевро-

¹ Чувствувам морален долг од ова место да ѝ изразам искрена благодарност на ќерка ми, проф. д-р Красимира Илиевска, без чија помош текстов не ќе беше завршен.

² *МАНУ*, 1988, стр. 153–159.

пеисти како Курилович, Јакобсон и др. кои сметаат дека дативот бил со маргинална примена во именската флексија. Годинава, кога со овој број на *Прилози*, МАНУ, ОЛЛН, се одбележува најзината голема октава, во Полска ѝ се објавува една извонредно интересна студија, напишана во соработка со проф. Елени Бужаровска под наслов *The Balkan Dative Revisited*, со која се пополнува една голема празнина во балканистичката лингвистичка литература³.

Текстовите на З. Тополињска се инспиративни. Тие го побудуваат читателот да размислува за третираната проблематика. И оваа моја белешка е резултат од размислување какво е всушност местото на дативот во балканските словенски јазици.

Во својата кратка белешка јас овде се запирам на прашањето дали дативот во македонскиот јазик е со маргинална или со централна функција, па преку анализа на конструкцијата датив апсолутен од историска и компаративна страна и на неколку дативски форми од современиот говорен македонски јазик, главно формата *нејзе*, го барам одговорот. Овие особености навидум се ситници што не заслужуваат внимание, всушност тие се важни симптоми кои укажуваат во која насока се движи развојот на нашата именска и заменска флексија и го потврдуваат ставот за централната улога на дативот во неа.

Словенскиот, следователно и македонскиот датив, навистина е централен падеж, натоварен со голем број функции. Неговото проширување е мошне сложено. Тоа не може да се разгледува изолирано од глобалниот развој на јазикот. Тоа е жива материја, а неговиот развој според внатрешните наследени тенденции и влијанието на другојазичната средина е непредвидлив. Исто така, не може наполно да се разделат неговите семантички функции од морфолошките ознаки. Во јазикот, како и во поезијата, формата и идејата (т.е. содржината, значењето) се неразделни и заемно се дополнуваат. Но како жива материја подлежат и на постојани промени, па секогаш треба да се има предвид времето и местото на употреба како и контекстот.

Датив поврзан со ном.-ак.-ген. – во апсолутната конструкција на дативот со инфинитив исполнува функција на субјект во

³ Им благодарам на авторките што ми овозможиле да го прочитам во ракопис текстот на оваа студија богата со факти изложени концизно и аргументирано.

реченицата = ном., сп. *оуслниш ма господи егда възвати ми къ тебѣ* (Чуј ме, Господи, кога ќе те повикам). Дативот посвоен семантички се поклопува со значењето на генитив посвоен: куќа Лазару Јакшиќу (Косово) = куќа на Лазар Јакшиќ. Со предлогот *на* во аналитички состави дативот и генитивот се изедначени и морфолошки претставува типичен балканизам. Во Кичевско се слуша покрај „Ги видов *нив*“ и „Ги видов (лично) *ними*“ со датив место акузатив. Од друга страна нагласената дативска форма во второ л. множина *вам* сè повеќе се заборава и се заменува со аналитичка *на вас* која во македонскиот значи нешто друго.

2. Прифаќајќи ги основните ставови на авторките за семантичките проширувања на дативот, со оваа белешка би сакал сосема накратко да укажам на уште една негова невообичаена појава. Имено во последно време, во македонскиот говорен јазик се јавува тенденција дативската форма на личните заменки да ја преземе и функцијата на директниот објект и да стекне статус на *casus generalis*.

Во југозападните македонски говори дативските падежни форми последни се губат. Но архаични синтетички падежни ознаки, особено кај личните заменки, релативно добро сочувани во централните и западните македонски говори и вклучени во стандардниот Македонски правопис, сè уште се чуваат во фразеолошки изрази, а особено во народната поезија, поговорки, изразување желби и сл. (в. подолу, т. 4). Токму затоа, за илустрација, во насловот ја зедов дативската форма од личната заменка за ж. род едн. *нејзе* (<*нејзе*)⁴, прецизно диференцирана и полнозначна како што е усвоена во стандардниот правопис на македонскиот литературен јазик.

Меѓутоа, во современиот говорен јазик заменската форма *нејзе* започнува толку многу да се шири, што постепено придобива статус на општа падежна форма со функција дури и на директен објект, сп.: покрај: *ѝ дадов нејзе*, и: *добив ѝисмо од нејзе*, *ќе се срей̃неме кај нејзе*, па и: *ја видов, срей̃нав нејзе* и сл. Посебно се интересни примерите каде што употребената правилно дативска форма на заменката *и дадов нејзе*, има потреба од потсилување, па сè почесто се слушаат и конструкции како: *ѝ дадов на нејзе*, *ѝ ѝосвей̃ив на нејзе*, дури и *ви благодарам на вам* и сл.

⁴ Потсилено со партикулата *-ce*, сп. лат. *hic* < *hi-ce*, сп. A. Ernout - A. Maellet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1967, s.v.v., слов. *јас-ка*, *ја-зе-ка*.

Познато е дека во балканските словенски јазици личните заменки се зачувани и во синтетички падежни форми. Меѓутоа проникнувањето на аналитизмот во соседните несловенски балкански јазици не можело да не се одрази и на македонскиот. Во последно време како да се чувствува недоволно изразна дативската функција во *нејзе* па се поткрепува и со предлог, односно тежиштето на изразот се префрла од синтетичката форма врз предлогот⁵, сп. *Ви благодарам на вас* наместо *вам*.

3. Сосема е оправдана констатацијата на Зузана Тополињска дека основна причина дативот да зазема централно место во именската флексија се должи на фактот што со него се искажуваат лични заемни односи. Овој падеж, со право наречен *персонален*, е тесно поврзан, како што спомнавме, не само со ном. ак. и ген., туку преку нив и со целата именска флексија. Тој факт неоспорно можел да придонесе дативот во словенските јазици да заземе место на главна компонента при образувањето на т.н. апсолутни конструкции со партицип, назив на професија, возраст и др., главно лични определби, како и со инфинитив. Такво богатство на изрази е документирано во и.-е. јазици со постара писмена традиција (грчкиот, со генитив апсолутен, латинскиот со аблатив апсолутен, готскиот со инструментал-локатив-датив апсолутен, па и словенскиот со датив апсолутен⁶).

Забележително е дека падежите со кои се образуваат т.н. *ајсолуџни констџрукџии* покажуваат најголема виталност и преземаат функции од други падежи. Конструкциите со партицип и инфинитив во старословенскиот обично се сметаат за книжевни форми. Меѓутоа во претписмениот старословенски тие сигурно се

⁵ За експанзијата на оваа форма како *casus generalis* меѓу другото во голема мера придонесуваат и ТВ преводи на македонски јазик на сериски и други филмови, очигледно нелекторирани, како и некои популарни контактни емисии на ТВ.

⁶ Со конструкции апсолутен датив се образуваат прегнантни синтетички и стилски изрази со кои се заменуваат цели реченици: временски, причински, допусни и др., на пр. *во јорданѣ, крецаџуџѣ са тебѣ господи, тронџеское љви са поклонение* (Тропар на Богојавление): 'Во Јордан, кога се крштеваше Ти Господи, се јави троичното богопочитување'. Затоа биле многу често употребувани во средновековната химнографија на црковно-словенски јазик.

употребувале и во живиот говор како и во гореспомнатите и.-е. јазици. Потпрени на аналогите со грчкиот и латинскиот, на Балканот, тие можеле да имаат и подолг век во говорниот јазик, бидејќи со нив се прават стегнати изразни средства богати со различни семантички нијанси.

Не е случајно што во староиндискиот, каде што речиси со сите падежни форми се образувале апсолутни конструкции, со партиципи и инфинитив, во санскритот се зачувани најголем број и.-е. падежни наставки (8 живи падежи во еднина кај именките од о-основите).

Во грчкиот генитивската форма продолжува да ја изразува и дативската функција. Во покласичниот латински аблативот презел главна улога во деклинацијата и од него била изведена општата падежна форма во романските јазици. Нема ништо чудно што во современиот македонски се појавува тенденција за преземање таква улога од страна на дативот со кој се образувале апсолутни конструкции во старословенскиот период.

4. Некогашната старословенска виталност на дативот во македонскиот е документирана, како што спомнавме, во зачувани архаични примери со дативски форми:

а) фразеолошки изрази и поговорки: *џавран џаврану око не вади; како брајџ брајџу; друџ јадиџ нездрелоџо, друџему оскоминаџа*⁷; *слава (фала) боџу*, сп. гр. *doxa tōi theōi* (слава богу) иако дативот во говорниот грчки јазик е изгубен пред 1000 год.);

б) народната поезија: ...си украдов едно мало-ј моме / Го украдов татку од постела, / Го украдов мајке од пазува. ...⁸ „Ќе излезит мајка, за мене да прашат, / Мајке речите **је**: змија ја изеде.“ (ор. cit., стр. 219);⁹ „Петар и Павле две ора вијат (...) / Петар Павле**ве** му говореше“ (ор. cit., стр. 239).¹⁰

⁷ Миладиновци, *Зборник 1861–1961*, Скопје 1962, стр. 485.

⁸ Риста Огњановиќ-Лоноски, *Галичник и Мијациџе*, МАНУ, Ск., 2004, стр. 280.

⁹ Ор. cit., стр. 219.

¹⁰ Ор. cit. стр. 239.

Во песната „Девојченце река газит“ современиот пејач на народни песни само делумно ги употребува архаичните форми од оригиналот, на пр.: „подај рока поземи ме, однеси ме твојта дома / (однеси ме у дома ти) , (...)“

Ваквите конструкции биле толку вообичаени и чести, што можат да се сретнат и во контекст, каде што нема таков дативски однос, сп.:

„Свири, Дими, свири, ако **нам** надсвириш“¹¹. Тоа дава важни податоци за хронологијата на тенденцијата дативот да преземе акузативска функција.

5. Експанзија на дативската падежна форма од личната замена за ж.р. едн. *нејзе* во македонските говори станува сè поинтензивна.

Ризично е да се коментира зошто е тоа така, бидејќи се однесува на жива материја чиј развој, како што спомнавме, е непредвидлив.

Сепак врз основа на аналогии со јазици кои имаат подолга (повеќемилиениумска) писмена традиција може да се извлечат општи насоки во развојот и на вакви појави.

Во општества без писменост, како и без некој центар за надзор и контрола на развојните насоки на јазикот, промените се брзи и непредвидливи. Писмениот стандард го забавува развојот, но аналитичките тенденции незапирливо продолжуваат да дејствуваат.

Од друга страна универзалната употреба на *нејзе* наметнува друг, многу посложен проблем, имено дали се работи за проширување на дативскиот падежен однос или за неговата крајна ослабеност и самостојна безизразност. Да се однесуваше само на формата *нејзе*, лесно ќе се објаснеше како осамен случај во преодна фаза кога аналитизмот добива превласт над синтетизмот. Такви случаи, имало и во други и.-е. јазици. Меѓутоа *нејзе* не е осамен случај. Таквата тенденција ја засегнала целата категорија на дативски форми. И множинските форми од личните замени во датив презеле функција на директен објект, а во прилепско-битолскиот говор еднинската форма за м. и ср. р. *му*, презела функција не само за сите три рода туку и за множина, што би можело да биде показател за расколебаност на категориите род и број.

татко(в)е ти променица, мајка одменица“ а оригиналната, архаична форма „мајке одменица“ веќе е заборавена. Сп. во друга песна: „От’ ти носам неестица / Неестица Самовилска, / Тебе, мајко, отменица, / Таткое бела променица, / Брату перче исчешлано, / Сестре леса уплетане.“ (Миладиновци, *Зборник 1861–1961*, Скопје 1962, стр. 11).

¹¹ Op. cit., стр. 12.

Дијалектните особености се закодирани во свеста на говорителите од дадените дијалекти. Но нормите на литературниот јазик вклучени во стандардниот правопис ги обврзуваат сите говорители да се придржуваат кон нив.

6. Во случајот со *нејзе* во македонскиот јазик спонтано искрснува прашањето: какви се перспективите на оваа појава во македонскиот јазик? До каде можат да се шират нејзините семантички функции?

Познато е дека колку повеќе се шири делокругот на една морфосинтаксичка форма толку е помала нејзината изразност и, кога ќе дојде до кулминација, таа станува безизразна.

Класичен пример за тоа ни дава наставката одн. суфиксот *-phi* < **-bhis* кај Хомер. Ова е една инструментална наставка во плурал **bhis*, лат. *bus*. Кај Хомер оваа наставка почнала да презема функции и на локатив, и на аблатив, и на генитив, и на датив, т.е. на сите коси падежи. Се сметаше дека таа наставка се среќава само во поетскиот јазик, но по дешифрирањето на линеарното Б писмо, се покажа дека таа е една од најчестите морфеми во микенските (прозни) текстови.

На микенските плочки, кои се, главно, со административно-економска содржина, оваа наставка беше прогласена според едни само за локативска, според други за аблативска. Со оглед на тоа што микенските текстови се пишувани со едно несовршено, слоговно писмо, на многу незгоден лизгав материјал, глинени плочки, додека глината е сè уште мека, се пишувало кратко, со т.н. денес телеграфски стил, па падежните форми имале строго определена вредност: локатив се употребувал за означување на местото каде што се наоѓаат одделни предмети, *pa-ki-ja-si* (*-ansi*); аблатив – за предмети што треба да се донесат од некое место, *pa-ki-ja-pi* (*-amphi*); акузатив – за предмети што треба да се однесат во некое место или луѓе што треба да одат некаде, *pa-ki-ja-na-de* (*-na-de* сп. Docs², 568), *pe-re-u-ro-na-de*, (PY, Ap 1:1) – ‘веслачи кои треба да одат во Плеурон’, (со суфиксот *-de*, за правец), а датив *pa-si-te-o-i* (*pa-si-the-o-ihi*), (на сите богови) – за предмети што треба некому да му се предадат. Сосема е разбирливо да се заклучи дека само со падежните форми се изразуваат тие четири различни односи. Но ако се има предвид дека кај Хомер се постигнала кулминација во различните функции изразувани со *-phi*, не е веројатно во микенскиот

оваа наставка да имала само една функција, локативска или аблативска¹². Нејзината раширена употреба по секоја веројатност започнала долго пред Хомера (во микенскиот којшто е околу 650 години постар од хомеровите поеми), а во похомерово време, особено во прозата, нагло се губи.

7. Јазикот се развива со кружни движења, но во насока на доближување на книжевниот јазик кон народниот говор, навидум, по надолна линија: Синтетичкиот систем се заменува со аналитички според принципите на економичност, упростување и аналогии. На прв поглед тоа изгледа деградација на јазикот, но по долги периоди (приближно од околу 1000 години, ± 100 –200) тој начин се покажува практичен и со него може исто така да се постигнат нијанси на изразот.

Јазичните појави се подложни на слични принципи како оние на живата материја, чиј развој е во кружно перманентно движење. Само што круговите не се идентични туку спирални, во вертикална насока.

Јазичните појави како жива материја исто така се подложни на законитостите на живиот свет. Всушност станува збор за смена на синтетизмот со аналитизам, појава која се набљудува во сите несловенски балкански јазици.

Ова навидум раширување на семантичката сфера на дативот преку преземање функции и од други падежни односи, како и за губењето на синтетичкиот систем на именската флексија (која достигнала „совршенство“ на изразот: со големо богатство на прецизни нијанси на форми и замена со аналитички средства) – се смета за осиромашување на јазикот.

¹² Во *Аблативной инструментальной и локативной во најстариих грчки текстови*, Ск., 1961, passim, јас самиот го застапував мислењето дека се работи за аблативска наставка. Во тоа време главниот спор беше дали се работи за локативска или аблативска наставка тргнувајќи од натписот РУ Ап 1. Забележително е дека во микенските текстови, таму каде што се јавува *-si-*, лок., не се јавува *-ri-*, абл. Со текот на годините, врз основа на некои примери во текстовите забележив дека наместа содржината на *-ri-* открива поскоро локативски отколку аблативски однос. Оваа корекција на своето поранешно мислење планирам да ја објаснам поопширно на друго место.

Меѓутоа експанзијата на *нејзе* како начин за исказ со предлози во сите падежи не е раширување на дативска сфера, а упростување на нејзините семантички функции.

Ако се има предвид историскиот развој на номиналната флексија поладнокрвно би се прифатила таквата замена. И синтетичките форми во јазикот во самиот почеток биле аналитички, составени од две или повеќе компоненти. Во развојот на личните наставки во конјугацијата тоа сè уште се насетува. Одамна е забележано во лингвистиката дека личната наставка за 1 л. едн. *-м* е добиено од присвојната заменка *мој/-ја/-е* на пр. *di-dō-mi* 'давам, дадам' на редулицираната глаголска основа грч. *di-dō-*, skt. *dādā-mi* 'давам' се додава присвојна заменка мое давање, т.е. давање од мене = јас давам. По еден долг временски период останала само почетната буква *м-*, како наставка за прво лице еднина.

*

На крајот ќе завршам кратко. Гореанализираните дативски форми, пред сè *нејзе*, од личната заменка за 3 л. едн. ж.р. во македонскиот говорен јазик ме доведоа до заклучок дека нивната експанзија и во недативски сфери, дури преземање на функција за искажување директен објект, не е случајна. Не е случаен ни изборот дативот да биде водечки фактор во именската флексија кога аналитизмот, макар и делумно, се наложил над синтетизмот во балканската јазична средина. Исто така не бил случаен и изборот дативот да стане носител на т.н. апсолутни конструкции со партиципи и инфинитив. Како персонален падеж дативот искажувал различни односи. Тој со право може да се нарече централен, независно дали е системот синтетички или аналитички.

Petar Hr. ILIEVSKI

ON THE STATUS OF THE DATIVE-CASE-RELATIONSHIP AND THE SEMANTICS OF THE DATIVE FORM *NEJZE* IN MACEDONIAN

(S u m m a r y)

The author quotes numerous examples of the perseverance and of the functional expansion of morphological, mainly pronominal dative forms from Macedonian dialects and from Macedonian folk literature, specifically the form *nejze*, and

argues that dative should be viewed as one of the core case-relationships, a personal case. He quotes also some old Church Slavic and classical absolute constructions supporting this thesis.

He concludes that languages evolve in a spiral form and in long distances favorize analytical as opposed to synthetically solutions.

Блаже РИСТОВСКИ

**НИКОЛАЈ ДЕРЖАВИН, САМУИЛ БЕРНШТЕЈН
И ДИМИТАР ВЛАХОВ ЗА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ
ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК И ПРАВОПИС
(Кон историјата на македонската кодификација)**

Историјата на конечното озаконување на современиот македонски литературен јазик и правопис сеуште не е допроучена. Освен истражувањата на Стојан Ристески¹, сеуште немаме пополни проучувања на ова прашање. Уште не е докрај познато комплетното учество во тој процес на славистот-лингвист Самуил Борисович Бернштејн (1911–1997), ниту пак улогата на рускиот филолог и историчар Николај Севастјанович Державин (1877–1953)², па ни активностите на македонскиот општествено-политички и културно-национален деец во Москва Димитар Иванов Влахов (1878–1953). Ќе се обидеме да дадеме обопштена информација и за македонистичката дејност на Н. С. Державин врз основа на некои архивски материјали во С.-Петербуршката филијала на Архивот на Руската академија на науките³.

Бидејќи од тројцата наведени дејци во нашата наука најмалку е познат профилот на рускиот историчар, филолог и општественик акад. Н. С. Державин, ќе укажеме на некои основни податоци. Тој се проја-

¹ Д-р Стојан Ристески, *Создавањето на современиот македонски литературен јазик*, Студентски збор, Скопје, 1988.

² Цветан Станоевски, *Како ја видоа Македонија (Руски публикации за Македонија 1828–1913)*, Скопје, 1978, 26–27; истиот, *Дипломатијата во историја, историја во дипломатијата. Македонија во советската историографија 1917–1982*, Скопје, 1986, 151–173.

³ С.-Петербургский филиал Архива Русской академии наук (натаму: СПБФ АРАН), ф. 827 (Н. С. Державин), оп. 5, д. № 75.

вува кон крајот на XIX и почетокот на XX век како руски бугарист, проучувач на јазикот, историјата и културата на бугарските преселеници во Јужна Русија⁴ што ја заинтригираа и тогашната научна јавност⁵. Станува приват-доцент, а потоа професор на Петроградскиот универзитет и негов ректор (1922–1926), шеф на катедра во Ленинградскиот институт за филозофија, литература и историја (1930), избран е за член на Академијата на науките на СССР (1931) и директор на Институтот за славистика во Ленинград (1931–1934), па професор и шеф на Катедрата за славистика на Московскиот државен универзитет (1943), шеф на Катедрата за словенска филологија (1944–1948) и на Катедрата за словенските литератури на Ленинградскиот државен универзитет (1948–1953), а од 1950 год. е раководител и на Ленинградската група на Институтот за славистика. Во 1942 год. станува претседател на Антифашистичкиот комитет, а во 1945 и член на ВКП(б). Познат е со бројни дела за словенската етногенеза и за историјата, културата, литературата и етнографијата на бугарскиот народ, со истражувања и на руско-бугарските културни врски, па во 1946 год. е избран за почесен член на Бугарската академија на науките.⁶ Меѓутоа, бидејќи во текот на Втората светска војна, како соработник на Сесловенскиот комитет, тој во органот „Славјане“ пишувахе и за историјата на македонскиот народ, па стана близок и со Димитар Влахов што тогаш работеше во Институтот за историја во Москва. Во штотуку формираната македонска држава Державин беше предлаган за „советник“ (заедно со С. Б. Бернштејн) околу нормирањето на современиот македонски литературен јазик. Затоа реформираниот Македонски научен институт во Софија на 19. II 1945 год. го прогласи за свој почесен претседател⁷.

⁴ Покрај другото: *Очерки быта южнорусских болгар*, „Этнографическое обозрение“, № 2, 1898; *Свадьба у болгар Бердянского уезда (Таврич. губ.)*, на истото место, № 3, 1898; *У болгар Таврической губернии*, на истото место, № 4, 1901; *Этнографическія условія развитія болгарскихъ колоній въ Бердянскомъ уезду (Таврич. губерніи)*, „Извустія СПб. славянскаго благотв. общества“, №№ 2–5, 1902–1903; *О говору селенія Терновка (Търновка) Мелито йольскаго уезда Таврич. губ.*, „Извустія ОРЯС ИАН“, № 1, 1905–1906; *Болгарскія колоніи на юге Россіи*, „Славянскія извустія“, 1905–1906; *Болгарскія колоніи Новороссійскаго края. Херсонская и Таврическая губерніи*, Симферополь, 1908.

⁵ Iurie Colesnic, *Enigma Petre Draganov*, Chişinău, 2006, 62–68.

⁶ С. Б. Бернштейн, *Зигзаги ѝамяти. Вос ѝоминания. дневниковые за ѝиси*, Москва, 2002, 322.

⁷ СПбФ АРАН, ф. 827 (Н. С. Державин), оп. 2, д. № 2, л. 1.

1.

Од македонистичкото дело на академикот Н. С. Державин во неговиот фонд во Архивот на РАН во С.-Петербург ќе укажеме само некои позначајни ракописи. Меѓу пораните истражувања прави впечаток безнасловниот текст архивистички насловен како „Статья, посвященная Македонскому вопросу“⁸, условно датирана со: [1916 г. (?)]. Според наведениот цитат од хрватскиот в. „Obzor“⁹, ракописот е насанат секако по почнувањето на Руско-јапонската војна (8. II 1904). Се добива впечаток дека ракописот претставува (воведен?) дел од поголема целина, прошарен со разни бројки (страници?). Почнува со општ историски преглед на Македонија, а завршува со повик за словенско единство, на чело со Русија, кога „словенството со отворени очи ќе погледне на своите странски пријатели интриганти и вистинското решение на своите работи ќе почне да го бара не во етнографските спорови за тоа кој е Србин, кој Хрват, кој Бугарин, кој Македонец, туку во силната свест за единството на словенскиот народ“¹⁰. Од наведените податоци може да се утврди дека тоа е времето кога преку студентските српско-бугарски средби формално и јавно, со дискретна поддршка од Русија, се готвеше тајниот Српско-бугарски сојузен договор со Дружествениот договор (30. III 1904) и посебниот Заклучен протокол (31. III 1904)¹¹. Тоа го потврдува и крајот на ракописот: „Доаѓањето во Софија на 250 души српски студенти, по покана од бугарските студенти, за разгледување на прашањето за неодложната неопходност за солидарност и зближување помеѓу Бугарија и Србија“¹², е првиот акт на големото словенско дело. А Бугарија и Србија имаат големи причини да се разберат меѓу себе. Но пред да преминам на Бугарија – најавува Державин – да се задржиме на причините што доведоа до опаѓањето на Турската Империја и во кои во извесна мера се кријат изворите на пресловутото Македонско прашање.“¹³

⁸ На истото место, оп. 1, ед. хр. 664, лл. 1–42 и об. Според содржината, лесно може да се установи дека текстот не е пишуван во 1916 год., во текот на Првата светска војна.

⁹ На истото место, л. 42.

¹⁰ На истото место, 42 об.

¹¹ Хр. Сиљановъ, *Освободителниту борби на Македонија*, томъ втори, София, 1943, 321–325.

¹² Д-р Блаже Ристовски, *Крстиџе П. Мисирков (1874–1926). Прилог кон истражувањето на развојот на македонската национална мисла*, Скопје 1966, 304–311.

¹³ СПбФ АРАН, ф. 827 (Н. С. Державин), оп. 1, ед. хр. 664, л. 42 об.

Претставена сеуште како турска провинција, авторот прави опширен опис на економската и социјално-политичката ситуација во Македонија и се обидува да ги согледа корените и аспектите на Македонското прашање во регионалните рамки, па за влијанието на странските пропаганди констатира: „Успехот на разните пропаганди во Македонија – бугарската, српската, грчката, романската, австриската – зависи од тоа кој е во состојба да ѝ даде повеќе на месната власт“¹⁴. Никаде изречно не се зборува за Македонците како за Бугари, Срби или Грци, туку тие се спомнуваат како посебен балкански словенски субјект и се прави разграничување на „македонското население“ од другото.

Меѓутоа, во времето и непосредно по Балканските војни, веќе како приват-доцент на С.-Петербуршкиот универзитет, Державин се вклучи и непосредно во политичката српско-бугарска кампања во Русија во врска со поделбата на Македонија. Тој учествува во жестоките српско-бугарски јавни расправи на разни собранија, во кои во битката помеѓу Белиќ и Шишманов во С.-Петербург, ја застапува бугарската страна¹⁵. Тогаш Державин се појави и со посебна публикација на македонска тема – во поддршка на тезите на „Бугарија, навредена во своите најубави чувства и разбиена во своите мечтаења“¹⁶.

2.

Значајно е да се наведе дека по Првата светска војна Н. С. Державин, како професор по славистика и ректор на Ленинградскиот државен универзитет, на 24. VI 1925 год. му дава препорака на Димитрија Чуповски за упис на син му на Универзитетот, во која пишува дека Чуповски „е роден во Македонија и турски поданик, одамна веќе постојано живее во Ленинград и, како македонски деец, сè додека Македонија се наоѓа под српско ропство, не може да се врати во татковината. Го познавам како многу лојален човек, приврзан кон Русија, искрено предан кон Советската власт и работи во една од државните институции (Госстрах). Неговите два сина, родени во Русија, ја имаат завршено Трудовата школа во Ленинград и имаат потреба за натамошно образование. Едниот од нив веќе втора година останува надвор од школувањето. Татко им заслужува полно внимание и поддршка“¹⁷.

¹⁴ На истото место, л. 10.

¹⁵ „Славянинъ“, I, 25, С.-Петербургъ, 16. V 1913, 6.

¹⁶ Н. С. Державинъ, *Болгарско-сербскія взаимоотношения и Македонскій вопросъ*, Петроградъ, 1914, 7.

¹⁷ Блаже Ристовски, *Стилопеејќија на македонската свес. Испражувања за културно-националниот развој*, Скопје, 2001, 518.

Тоа е времето кога Д. Чуповски се врати од Ејск во Петроград и одново се експонира со познатото „Писмо до Редакцијата“ на в. „Правда“ (1923) под наслов „Македонија ждет поддержки в своей борьбе“¹⁸. Веројатно тогаш на ректорот Державин му ја предал и недатираната машинописна копија од новата, знатно осовременета програма (во согласност со новите историски околности) на Организационото биро на Македонскиот револуционерен комитет во Петроград¹⁹. Според оваа верзија на програмскиот текст на Комитетов, целта му била „да се бори за ослободување и обединување на Македонија, раздробена како резултат на војните од 1912–1913 и 1914–1918 година помеѓу Србите, Бугарите и Грците, и за создавање на независна и целокупна Македонска Трудова Република што заедно со другите балкански народи ја образуваат Трудовата Балканска Федерација“²⁰. Се најавува и намера да се продолжи и издавањето на сп. „Македонский голос“. Тоа е политичкиот момент кога во Москва веќе беа водени разговорите на претставниците на ВМРО со советската влада, во Виена беше објавен „Мајскиот манифест“ и е формирана ВМРО(Об), а во Бугарија беше убиен Тодор Александров.

Державин внимателно ги следи настаните на Балканот и како историчар одново пројавува интерес кон Македонија и Македонското прашање. Веќе со стекнат научен и општествено-политички кредибилитет, далеку пред познатата Резолуцијата на Коминтерната за македонската нација и македонскиот јазик (11. I 1934)²¹, тој настапува во прилог на македонското национално гледиште. На 29. V 1928 година го напишува научно-популарниот текст „Македонскиот јазол“, зачуван во три верзии (концептот содржи многу варирања и значајни поправки, а своерачниот репис ја дава главно верзијата што потоа е отчукана и на машина)²².

¹⁸ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878–1940) и Македонскиот научно-литературно друѓарство во Петроград. Прилог кон проучувањето на македонско-руските врски и развојот на македонската национална мисла*, II, Скопје, 1978, 324–330.

¹⁹ *Положение о Македонском Революционном Комитете*, машинопис, СПбФ АРАН, ф. 827 (Н. С. Державин), оп. 1, ед. хр. 669, л. 60.

²⁰ Блаже Ристовски, *Столетија на македонската свест. Испражувања за културно-националниот развој*, 521–522.

²¹ *БКП и македонскиот вџрос (1917–1946)*, том втори, София, 1999, 881–884.

²² СПбФ АРАН, ф. 827 (Н. С. Державин), оп. 1, № 667, лл. 1–19: акад. Державин, *Македонскиот јазол*. Не ни е познато дали и каде текстот е објавен.

Иако наситен со актуелната социјално-политичка фразеологија и вообичаена идеологизирана практика, бидејќи се работи за текст што прави суштествена диференцијација на македонскиот национален развој и статус, го пренесуваме само последниот дел од ракописот (во наш превод од руски):

*Нема да зборувам овде за тоа дека во времето од сè и повеќе години од времето на првите настани на балканската буржоазија на сцената на историјата, нејзината физиономија денеска, се разбира, значително е изменета: од трговска таа се промени во индустриска; претставна да има потреба за трговски стоки и повеќе почна да има потреба за сировини, па и за проширување на своите територии; за пласирање на своите производи, како и за завојување на нови пазари; за зголемување на својот обртен капитал, па и во сојуз со европските банки и сл. Но ако јазикот на економијата се преведе на попрост, макар можеби и не секогаш поразбирлив јазик на политиката, лесно ќе се убедиме дека стариот и во свое време прогресивен лозунг за „национално обединување“ прекрасен е искористен сега од балканската буржоазија и во најопшто поинакви, современи услови на сèопшто и политичкиот живот на Балканскиот Полуостров и во меѓународните односи, отколку што беше пред сè години користен од неа во своите токму класни интереси, во интерес на заздравувањето на својата економска база и своето политичко господство. Ете зошто Македонија, најзаостанатата во споредба со другите балкански народи, по ослободувањето од турскиот апсолутизам и по неговата проласок, останала опкружена со економски и политички силни соседи во состојба на *res nullius*, почнувајќи од 70-тите години се најде под вкрстен огин на борбата на балканската буржоазија за „национално обединување“.*

Балканската буржоазија е настојчива и упорна во својата борба за „националниот завет“. Таа ги мобилизира сите средства и сили за да ги постигне своите цели и да ликува со својата победа за да може научно да го докаже своето право на насилство и лингвистички, етнографски и историски да го оправда. И услужливата наука побрза да стигне што понапред и да докаже дека Македониите се – вистински Срби или вистински Бугари, или дури и вистински Грци, а ако ише не се ни едно, ни друго, ни третото, тогаш секако не се Македонци, туку воопшто – народ што не го помни своето родство, поради што нему и воопшто не му следува да има ни свој национален јазик, ни своја национална култура, ништо пак да има

своја сојсџивена државностџ. Зошџто им се на Македониџте џџне дребулиџ, коџа џџне џреќрасно си зборувааџ на буџарски, на срџски, на џрчки; коџа џџне можаџ да учаџ во какво и да е училишџте – буџарско, срџско, џрчко и насеќаде да се чувсџвувааџ во родна, национална сре-дина; коџа џџне можаџ слободно да џи корисџааџ сиџте добра на секоја веќе џоџова државностџ – буџарскаџа, срџскаџа, џрчкаџа, избавуваџќи се со џоа од излџнишџте џриџи и џешиќи обврски со созда-вањето своја сојсџивена национална државностџ, џџн.

Но џолошо од сеџо џоа е џџо силнаџа балканска буржоаџија со своџте средсџва (џари, џечаџ, наука, умеџностџ, црква, админис-џраџија) џи владее умовиџте на своџте заробени работџни маси, соз-дава масовна џсихоза за „националнџте завейџ“, за „националноџо обединување“. Развраџуваџќи џи џџне маси, џаа уџорно им внушува релиџиозна ексџаза џред џој шуплив феџиши и џи води на клање во имеџо на џој џриумф; џаа безмилосно џо унишџува секое џроџи-вење на своето насилсџво и на оџџороти на своџте освојувачќи сџре-меџи џџо џи нареќува „национални завейџ“ и џо масакрира целоџо хрисџијанско население во Македонија џџо не саќа да се џомири со неџиноџо насилсџво²³.

Еџе во џџо е џраџедијаџа на Македонија и на неџиноџо народ. Еџе во џџо е суџџинаџа на џаа најџолема од сиџте совре-мени народни несреќи џџо џи џреживува од џодина во џодина и од ден во ден во џекоџ на над еден век македонскиоџ народ. Еџе во џџо е суџџинаџа на „македонскиоџ јазол“ џџо неодложно и на секој на-чин џреба да биде разрешен, ако не во имеџо на елементијарнаџа човечностџ и џраво, џоџаш во имеџо на живоџнишџте инџереси за реџулирање на слоџенишџте меѓународни заемни односи на Полуосџро-воџ џџо џречаџ усџехоти на неџовиоџ сџоџански развџџок и џо џредавааџ на расџрџнување од сџрана на европскиџте банкири и џџекуланџи.

За жал, џаквиџте џрашања во наше време не се решавааџ ни со „меѓународни“ сџоџодби, ни со циркулари, ниџу џак со чија и да е волја: џџне се решавааџ со друџи, џосериозни и ефикасни метоџи.

Во секој случај несомнено е едно: сосџојбаџа на работџниџте во Македонија е неџоднослива, бунџовна, криминална. Таа џо навредува нашеџо досџоинсџво и џредизвиќува кај џрудбениџиџте во Македо-нија основан џрезир кон нас, луѓето од европскаџа наука и џросвета

²³ Целоџ овој пасус во машинописот е пречкртан со две линии.

вклучени и видни украински филолози како професорите Л. А. Булаховски (1888–1961) и Н. К. Грунски (1872–1951).

Реагирајќи на ова писмо, на 25 јуни 1935 год.²⁹ пиринецот Владимир Поптомов ја прифаќа иницијативата на Величков и, врз основа на „принципиелното поставување на прашањето за македонската нација и јазик“ од страна на Балканскиот лендерсекретаријат од февруари 1934 и во рамките на заклучоците на V конгрес на Коминтерната (1935) „за обединета и независна Македонија“, образлага дека „раководните другари во ВМРО(Обединета) во Петричко одамна настојчиво предлагаат да ги заинтересираме советските научници по македонските прашања и дури правеа конкретен предлог да се замоли професорот Державин да напише брошурка по прашањето за македонската нација. За Петричко прашањето има уште поособено значење, зашто не само бугарската буржоазија, но и нејзините агенти во лицето на македонските врховисти водат широка пропаганда за бугарски карактер на Македонците.“

Затоа Поптомов предлага и конкретна акција:

„Јас мислам дека разработката на македонските прашања треба да се движи во следниве правци:

- 1) Разработка на прашањето за македонската нација.
- 2) Разработка на прашањето за македонскиот јазик.
- 3) Критика на буржоазните „теории“ за овие прашања.

Притоа за организирањето на оваа работа ќе биде најцелесообразно З[адграничното] Б[иро] да назначи специјална бригада што ќе работи под негова контрола. Задачата на таа бригада ќе се состои во запознавањето на советските научници не само во Киев, туку и во Москва, Ленинград и другаде во С[оветскиот] Сојуз со македонските прашања, ќе ги улеснува и ќе ги помага во текот на нивната работа, ќе известува за нивните резултати и за нивното искористување во ЗБ итн. Во таа бригада да влезат др.[угарот] Величков, којшто изгледа ќе може да биде многу полезен во таа област, др.[угарот] Гачев (во Москва) и уште еден или двајца академици историчари и филолози, ако има такви. Кон бригадата може да биде привлечен и др.[угарот] Дино Косев (Москва), којшто има извесна подготовка за овие прашања и може да биде полезен³⁰.“

²⁹ На истото место, 953–956.

³⁰ Според личното соопштение на Д. Косев во разговорот во Софија (мај 1967), тој во 1932 год. го одржал „првото предавање во Москва за македонската нација“.

Предлозите и сугестиите на Поптомов биле прифатени од ЗБ на ЦК на БКП и директивата била официјализирано пренесена, со нагласка: „да се замоли професорот Державин да напише брошурка по прашањето за македонската нација“. Како се развивале потоа работите засега не ни е познато, но во личниот архивски фонд на Н. С. Державин има ракописи што сведочат дека тој сепак ја примил пораката и одново се вратил на Македонското прашање. Дали и што, каде и кога објавил – исто така не ни е познато. Не ни беше достапен ни неговиот „Сборник статей и исследований по славянской филологии“ (1941).

4.

При сето ова треба да се имаат предвид и меѓусебните врски на Н. С. Державин со рускиот славист С. Б. Бернштејн, но и нивните врски и односи со македонскиот деец Димитар Влахов. Улогата на Влахов во нашата историја и посебно учеството во ЦК на ТМОРО во илинденскиот и поилинденскиот период и особено околу формирањето и афирмирањето на многустраната дејност на ВМРО(Об) е главно позната. Од 6. XII 1935 год. тој живее во Москва и како виш научен соработник во Секторот за славистика на Институтот за историја на АН на СССР работи на темата „Балканските држави меѓу двете светски војни“³¹. Во 1944 год., врз основа на монографијата „Историческо-географический и проч. очерк о Греции“ (веќе дадена в печат во Госполитиздалство во Москва) е кандидиран за признавање докторат од историските науки во Институтот³². Неговата богата и многустрана публицистичка активност, како и неговото претставување на Македонија во Сесловенскиот комитет (што ја замени Коминтерната) во Москва (1943–1944) сеуште ги чека истражувачите.

Основоположници и носители на славистиката како посебна дисциплина во XIX и почетокот на XX век беа главно славистите во Русија. Меѓутоа, по Октомвриската револуција новата советска власт сите хуманитарни науки ги прогласи за буржоазни и голем број од славистите во 20-тите и 30-тите годни на XX век беа подозрени, добар дел од нив беа затворани, убиени или испраќани во гулази, додека сите славистички катедри беа укинати и славистите преквалификувани. Само во рамките на Академијата на науките беа задржани извесни славистички кадри како индивидуални дејци. Се оценува како исклу-

³¹ С. Б. Бернштейн, *Зигзаги памяти*, 315.

³² СПбФ АРАН, ф. 827 (Н. С. Державин), оп. 5, д. № 75, лл. 1–6.

чок создавањето на Институтот за славистика на АН на СССР во Ленинград (1931–1934), на чело со акад. Н. С. Державин, но кога се појави Хитлер во Германија со својата доктрина, и овој институт политички беше оценет како непожелен и беше затворен. Советското учество на Вториот славистички конгрес во Варшава (1934) исто така беше осудено со силен залет на репресалиите. Но во есента на 1939 год., по почнувањето на Втората светска војна, пак заради политички причини во новите меѓународни околности, беше отворена Катедра за историјата на јужните и западните Словени и беше создаден Сектор за славистика во Институтот за историја на АН на СССР. Дури на 11 август 1941 год. беше одржан Сесловенски митинг во Москва (во организација на Коминтерната) и беше објавено Обраќање со потписи на претставниците на сите словенски народи, па и со потписот на Д. Влахов од името на македонскиот народ. Дури потоа е создаден Сесловенскиот комитет што исто така од политички причини со него беше заменета Коминтерната. Дури на крајот на 1946 год. е донесено решение за основање посебен Институт за славистика на АН на СССР, кој пак заради политички потреби во 1968 год. е преименуван во Институт за славистика и балканистика, а во наши денови одново е исфрлена балканистиката³³.

Во сите овие превирања меѓу науката и политиката, по почнувањето на Втората светска војна се појавила потреба за подготвување слависти што солидно ги знаат јазиците и културите на западните и на јужните Словени, па во првата половина на август 1943 год. било донесено решение на Филолошкиот факултет на Московскиот државен универзитет да се отвори Оддел за словенска филологија. Главни организатори станале пак професорите Державин и Бернштејн. Уште на 16 август тие биле викнати од министерот С. В. Кафтанов и грубо биле карани зошто ја допуштиле „ликвидацијата на славистичкото образование во нашата земја“. Державин остро се спротиставил и во кавгата дури му се слошило и го изнесле со брза помош, а на Бернштејн министерот му рекол: „Што било – било. Сега итно ни се потребни слависти. Правете сè што е возможно и невозможно. Ви ветувам полна поддршка“³⁴.

³³ В. К. Волков, *Российское славяноведение: вчера, сегодня, завтра (К 50-летию Института славяноведения и балканистики РАН)*, во зб.: *Институт славяноведения и балканистики 50 лет*, Москва, 1996, 9–19.

³⁴ С. Б. Бернштейн, *Зигзаги памяти*, 23; истиот, *Трагическая страница из истории славянской филологии (30-е годы XX века)*, „Советское славяноведение“, № 1, Москва, 1993, 79–85.

5.

Уште во 1934 год., кога С. Б. Бернштејн работел во Одескиот педагошки институт (1934–1938), истражувајќи во месниот архив пронашол дел од коректурите на Мисирковото списание „Вардар“. Тоа веројатно била и негова прва средба со јазикот на К. П. Мисирков и времето кога се зголемува научниот интерес на Бернштејн за македонскиот јазик. Како воспитаник на големиот славист-македонист А. М. Селишчев, не случајно тој е автор на одредниците *Македонија* и *Македонској јазик* во првата советска енциклопедија во 1938 год.³⁵ Затоа и не е чудно што уште во 1941 год. Бернштејн подготвува за печат посебен прирачник „Словенските јазици и народи“, каде што во втората глава на текстот под наслов „Јужните Словени“ почнува со поднасловот „Бугарите и Македонците“ и пишува: „Бугарите и Македонците припаѓаат кон групата на словенските народи и заедно со Србите, Хрватите и Словенците ја составуваат нивната јужна група. ... Со статистички податоци за бројот на Македонските Словени не располагаме, бидејќи официјалната српска статистика ги вклучува во бројот на Србите, а бугарската во бројот на Бугарите.“³⁶

На 29 март 1944 год. на заседанието на Словенската комисија на АН на СССР Димитар Влахов одржал предавање под наслов „Македонското прашање“. Меѓу другите, на предавањето присуствувале и професорите Бернштејн и Державин. Во својот дневник С. Б. Бернштејн меѓу другото забележал дека со Македонецот од Кукуш во Македонија „јас сум се среќавал и порано, многу сум размислувал за разните аспекти на балканската политика“ и дека Д. Влахов „игра крупна улога во политичкиот живот на Балканот, во дејноста на комунистичките партии на неколку земји. Од 1935 г. живее во Москва. Неговата позиција по македонското прашање мене добро ми е позната. Сепак отидов на предавањето, бидејќи ме заинтересира реакцијата на рефератот од другите членови на Словенската комисија. Влахов ги повтори своите основни ставови по даденото прашање, коишто накусо може да се формулираат на следниов начин. Генетски кореното

³⁵ *Большая советская энциклопедия*, т. XXXVIII, Москва, 1938, 737–744. Бидејќи под првата одредница (Македония) нема потпис, а под втората (Македонский язык) стојат иницијалите С. Б., претпоставуваме дека Самуил Бернштејн е авторот и на двата текста.

³⁶ СПбФ АРАН, ф. 827 (Н. С. Державин), оп. 5, д. № 12, л. 22: Бернштейн, С. Б., *профессор*. „Славянские языки и народы“. *Справочник*. Подписанная машинопись. 1941 г. 10. X., на 38 листах.

население на Македонија е бугарско. Историјата на Македонија е органски дел од историјата на Бугарија³⁷. Затоа буржоазните научници од Бугарија се многу поблизу до вистината, отколку српските научници, коишто ги извртуваат изворните факти во прилог на политичките интереси на владеачките класи на Југославија. Сепак има една суштествена разлика помеѓу изворните ставови и погледи на бугарските научници. Почнувајќи од XIX в. започнува процес на обособување на Македонците од Бугарите. Тие почнале да се чувствуваат како самостојна нација. Овој процес бил долг и сложен. За него јасно сведочи Петко Славејков во својата статија од 1870 г.³⁸, настроението на мнозина претставници на македонската интелигенција од втората половина на XIX в., важните истражувања на Кр. Мисирков и на неговите следбеници³⁹. Ние комунистите решително настапуваме против аспирациите на бугарската буржоазија за заграбување на Македонија. Нашиот лозунг е: „Македонија за Македонците“, т.е. за Словените, Власите, Грците, Албанците, Турците што ја населуваат Македонија. Во идната балканска федерација Македонија треба да биде самостојна држава, таа треба да ги обедини сите земји во границите на историската Македонија. По предавањето настапи долго молчење. Прв зедев збор јас, осветлувајќи ги лингвистичките аспекти на македонскиот проблем. Во центарот на мојот настап беше прашањето за македонскиот литературен јазик. Влахов со големо внимание го слушаше тој дел од мојот настап. По мене зборуваа Франик⁴⁰ и Густинчич⁴¹, кои решително ги

³⁷ Вакви ставови не се досега презентирани во многубројните јавни настапи на Влахов од тој период.

³⁸ Колку што ни е познато, ова е прво јавно спомнување на статијата на П. Р. Славејков „Македонский-тъ Въпросъ“, објавена не во 1870, како што стои во записот на Бернштејн, туку на 18. I 1871 год. Пет години подоцна делумно оваа статија беше публикувана од Блаже Конески (*Македонските учебници од 19 век – Еден прилог кон историјата на македонската преродба*, Скопје, 1949, 73–76).

³⁹ И ова, колку што знаеме досега, е прво јавно апострофирање на местото и улогата на истражувачката дејност на К. П. Мисирков и на неговите следбеници во процесот на афирмацијата на македонската национална мисла.

⁴⁰ Н. П. Франик е југословенски историчар-емигрант во Москва, соработник во Секторот за славистика во Институтот за историја на АН на СССР (1943–1945) што ја истражувал темата „Формирањето на Југославија“.

⁴¹ Драгутин Густинчич (1882–1958) е еден од основачите на КП на Словенија и како политички емигрант бил соработник во Секторот за славистика во Институтот за историја на АН на СССР (1943–1945) и еден од главните соработници на московското Радио Југославија и на органот на Сесловенскиот коми-

отфрлија основните ставови на референтот за минатото на Македонија и на Македонските Словени. Никакви докази тие не можеа да наведат. Беликизмот здраво седи дури и кај југословенските комунисти. По нив настапи со краток и многу неквалификуван збор бугарскиот комунист Р. Караколов⁴². Последен зборуваше Державин. Тој ја спомна својата книга за македонското прашање⁴³, зборуваше за своите симпатии кон бугарскиот народ, го напаѓаше Белиќа, тврдејќи дека во Македонија живеат Бугари, а потоа сосем неочекувано рече дека ја поддржува тезата на Бугарската компартија за самостојноста на македонската нација. Тоа наполно ѝ противречеше на основната содржина на првиот дел од неговиот настап. Во заклучокот Державин рече дека е неопходно да се издаде монографија за македонските говори. Сето тоа изгледаше мошне чудно.⁴⁴

Како истакнат бугарист, Н. С. Державин долго ја проучувал бугарската историја. Притоа не можело да не се запознае потемелно и со македонската. Тоа го потврдуваат не само зачуваните ракописи, туку и печатените публикации. Така, на пр., на VI пленум на Сесловенскиот комитет во Москва (16–17. X 1943) акад. Николај Державин одржал долго предавање за руско-бугарските врски во историјата. Според „скратената стенограма“, објавена во органот на Комитетот „Славяне“⁴⁵, референтот зборувал и за доселувањето на Антите и Сло-

тет сп. „Славяне“. Работел врз темите „Балканский союз 1912–1913 гг.“ и „История словенского народа“. По Војната се вратил во Југославија.

⁴² Рајчо Кирчев Караколов (1898–?) е бугарски историчар, филозоф-марксист и општествен деец. Како член на БКП учествувал во Септемврското востание (1923), а потоа преку Југославија емигрирал во СССР, каде што го завршил Институтот за црвена професура во Ленинград (1933), одбрал магистерска теза од филозофските (1939) и докторска од историските науки (1942). Предавал на универзитетите во Ленинград, Ташкент и Москва, бил виш научен соработник во Центарот за славистика на Институтот за историја на АН на СССР и соработник во московското радио „Христо Ботев“ (1942–1943), а по 1945 год. се вратил во Бугарија и работел како професор на Универзитетот и во БАН. Посебно го проучувал делото на Димитар Благоев, а во Москва ги рецензирал делата на Д. Влахов при докторската кандидатура.

⁴³ Н. С. Державинъ, *Болгарско-сербскія взаимоотношенія и македонскій вопросъ*, Петроградъ, 1914.

⁴⁴ С. Б. Бернштейн, *Зигзаги памяти*, 39–40. Бидејќи го немаме на располагање изворниот текст на Влахов, ги наведуваме послешните слободни интерпретации на учесникот на трибината, како сведоштво за настанот.

⁴⁵ Н. С. Державин, *Исторические основы дружбы русского и болгарского народов*, „Славяне“, № 13, Москва, 1943, 30–31. Впрочем, во истиов орган обја-

вените на Балканот, сместувајќи ги Антите во просторот на Бугарија, а Словените (Склавините) на територијата на Македонија, како две блиски, но различни гранки. „Во 602 година – вели Державин во „Славяне“ – хаканот [на Бугарите] испратил казнена експедиција против Антите. Може да се претпостави дека под притисок на Аварите дел од антските племиња тогаш се преместиле кон север. Јужниот дел пак од антските племиња, како сојузници на Византија, преминале на Балканот.

Судејќи според податоците од византиските историчари Прокопиј Кесариски (VI век) и Константин Багренородни (X век), источниот дел од Балканскиот Полуостров бил зафатен главно од антски или културно-етнографски ним сродни племиња. Во западниот дел од Балканот главната улога во консолидацијата на словенските племиња и во создавањето на нивните држави им припаѓала на економски најразвиените Срби и Хрвати. На источниот дел на Полуостровот таква улога по сè изгледа имале антските племиња, културно и економски сродни на источните, т.е. на руските Словени. Во VI–VII век источните Анти, или руските Словени, се наоѓале во денешната Источна Унгарија, Влашко, Молдавија и Бесарабија, каде што киевскиот летописец ги знае под името на источнословенските племиња Тиверци и Уличи. Исто така може да се претпостави дека антските племиња преминувале и на десната страна на Дунав. Најверојатно седумте непознати по име словенски племиња што Византијците ги обединувале под заедничко име Подунавци, живееле во Нижна Мизија, т.е. на територијата на денешна Североисточна Бугарија и Добруџа. Киевскиот летописец овие племиња ги знае под името Дунавци. Според тоа, првото словенско државно обединение на Балканот „Бугарија“ што се образувало во средината на VII век било формирано од антските племиња. Кон оваа група од мизиските Словени припаѓале и балканските Северјани. Самото именување на племето „Северјани“ или „Севери“ недвосмислено докажува дека мизиските Словени припаѓале кон источните, т.е. руските Словени.

Од југ и југозапад кон мизиската група се доближува средната или македонската група Словени. Во VII век Македонија била толку компактно населена со словенските племиња што за грчките извори е позната под името Славинија.

И овде наоѓаме две племиња идентични по своето именување со руските словенски племиња: Драговити и Смолјани.“

вуваше и Д. Влахов: *Македонские славяне сражаются за свою свободу*, „Славяне“, № 11, 1943; *Македонский народ за свое воссоединение*, „Славяне“, № 4, 1944, и др.

Со сите овие и другите наводи бугаристот Державин на одреден начин покажува дека Македонија уште од најстарите периоди претставувала посебна етнографско-географска, па дури и политичка целина на Балканот, па следствено и различна од Бугарија.

6.

И покрај воените услови и преселбите на поединци и на цели институции во внатрешноста на СССР, научните институти, макар и во ограничен персонален обем, работеле, се одржувале предавања и се печателе научни истражувања. Така, на пр., на 5. IX 1944 год., кога Советскиот Сојуз ѝ објави војна на Бугарија, во Москва високиот деец на Коминтерната Бугаринот Васил Коларов одржал реферат за настаните на Балканот. На предавањето Д. Влахов го замолил Бернштејн „во писмен вид да му ги изложи сите свои погледи за македонскиот литературен јазик. Скоро тој ќе биде во Македонија – пишува Бернштејн – и нему му е важно да го има мислењето на авторитетен специјалист-лингвист што стои настрана од острите национални проблеми на Балканот.“ Влахов изречно му рекол: „Вашите погледи што ги искажавте на моето предавање ми изгледаат сосем точни. Меѓутоа, мене ми е познато дека сега во Македонија има силна група што се ориентира на скопскиот дијалект и на српскиот литературен јазик. Мене ми е важно да добијам текст врз кој јас би можел да се потпрам.“⁴⁶ Текстот му бил потребен на Влахов за наредните неколку дена.

На 11 септември 1944 год. Бернштејн запишал во Дневникот: „Денеска му го предадов на Влахов текстот под наслов „Неколку забелешки за македонскиот литературен јазик“. Тргнувам од следниве поставки. Новиот литературен јазик треба да се потпира врз најкарактеристичните, типичните говори што ги одразуваат најсуштествените белези на македонскиот јазик. Новиот литературен јазик треба суштествено да се разликува како од бугарскиот јазик, така и од српскиот. Затоа во основата на македонскиот литературен јазик треба да лежат говорите на Прилеп, Битола и соседните области. Тоа соодветствува и на традицијата што доаѓа од браќата Миладинови, а исто така и пред сè од Кр. Мисирков. Се трудев своите ставови да ги обосновам колку што е можно популарно. Не знам што ќе излезе од тоа.“⁴⁷

Нестрплив, С. Б. Бернштејн на 11 декември во Дневникот запишал: „Досега нема никакви информации од Влахов. Ми вети дека ќе ми

⁴⁶ Н. С. Бернштейн, *Зигзаги памяти*, 54.

⁴⁷ На истото место.

пише. Ќе биде жално, ако од целиот тој наш потфат со него не излезе ништо. Не треба да се допушти македонскиот литературен јазик да стане полусрпски.“⁴⁸

Писмото на С. Б. Бернштејн Димитар Влахов го донесол во Македонија, но тоа го носи датумот 12 септември 1944 година⁴⁹. Во него Бернштејн меѓу другото предлага во литературната норма да се прифатат „централните говори“ и му го сугерира Мисирковото пишување на глаголските форми од 3 л. сег. вр. едн. со наставката *-иѝ*⁵⁰. Притоа е многу значајно што авторот како „Образец на

⁴⁸ На истотоместо, 56.

⁴⁹ Стојан Ристески, *Создавањето на современиот македонски литературен јазик*, Скопје, 1988, 222–225. Писмото од Бернштејн го имаме само во нецелосен препис (на руски и во превод на македонски), но самиот Д. Влахов во една своја книга [*Kroz historiju makedonskog naroda (Zbirka članaka)*, Zagreb, 1949, 26–27] цитира (во превод) и други делови од тоа писмо, па наведува: „Pri izboru dijalekta treba svakako paziti na to da novi jezik ima takve karakteristične oblike, koji će mu dati pravo na samostalno postojanje. Takav dijalekat može biti samo centralni makedonski dijalekat, koji zauzima znatne teritorije Makedonije – Bitolski, Porečki i Prilepski kotar. Tom su dijalektu vrlo bliski dijalekti ohridske grupe, koje također treba uzeti u obzir u stvaranju književnog jezika. – Svi ti dijalekti imaju svoju književnu tradiciju, čiji početak datira još iz vremena Klimenta“. И самиот С. Б. Бернштејн подоцна во статија „К вопросу о форме 3-го л. ед. ч. настоящего времени в македонском литературном языке“ („Вестник Московского Университета“, № 2, Москва, 1948, 15) меѓу другото пишува: „В своем ответе Д. Влахову... осенью 1944 года я писал: „Пред строителями новой национальной культуры на Балканах стоит задача создания нового литературного языка, языка близкого народным массам Македонии... Таким говором может быть только центральный говор, занимающий значительную территорию Македонии (Битоля, Порече, Прилеп). К этому говору очень близки говоры охридской группы...““

⁵⁰ За таквото решение С. Б. Бернштејн се залага и три години потоа во статијата *К вопросу о форме 3-го л. ед. ч. настоящего времени в македонском литературном языке* („Вестник Московского Университета“, № 2, Москва, 1948, 13–21): „... В основу македонского литературного языка – пишува тој – положены центральные говоры Македонии. Эти говоры в 3-м л. ед. ч. настоящего времени имеют окончание *-иѝ*. Эту же форму найдём в языке старых македонских книжников и писателей XIX ст. Несмотря на это, в новом македонском литературном языке глаголы в 3-м л. ед. ч. настоящего времени оканчиваются на гласную...(13). Говоры центральной и западной Македонии знали *-t* в глубокой древности, знают и в настоящее время. Отсутствие его в отдельных говорах в той или иной степени связано с иноязычными или идиалектными воздействиями... (17). Отбросив окончание *-t*

текст на централен говор“ наведува цели две строфи од Мисирковиот превод на песната „П#тник“ од П. Прерадовиќ, земена од коректурниот примерок на сп. „Вардар“. Тоа го сведочи и Бернштејновата „монографија посветена на проучувањето на македонскиот литературен јазик и некои други прашања во врска со него“ што ја завршил во 1947 година, во која IV поглавје му било посветено на сп. „Вардар“⁵¹. Овој текст Бернштејн го предал за печатење во „Slavistična revija“ (Ljubljana, 1948), но тој се појави цели десет години подоцна⁵². Со мали измени и дополненија оваа статија е објавена и во московската „Славянская филологија“ (1960)⁵³.

Имајќи го предвид севу оваа, не е случајно што на 7 декември 1944 година, заради конечната кодификација на македонскиот јазик, Президиумот на АСНОМ предлага „да се повикат от Москва дваица световно извесни капацитети по славјанска филологија и нај добри познавачи на јазиците на сите балкански народи: Бернштејн и Державин“⁵⁴. Уште на 16 декември ЦК на КПМ го известува ЦК на БРПК дека го „делегира другарът Густав Д. Влахов в София за да покани от името на Маршала на Југославия, Народния герой, Йосип Брос–Тито, другарът академикът Н. С. Державин за да дойде в Македония и да помогне в изработването на македонският литературен език“⁵⁵. Истовремено Канцеларијата на Маршалот Тито со телеграма го моли Сесловенскиот комитет во Москва: „сделать все возможное в содействии с нашей миссией и советскими властями чтобы академики Державин и

в 3-м л. ед. ч., создатели македонского литературного языка нарушили одну очень важную и характерную для живых македонских говоров закономерность. Я имею в виду соотношение форм 3-го л. ед. ч. с членными формами муж. р. ед. ч.“ (19). (Статијата е предадена за печат на 19. XII 1947 год.)

⁵¹ Проф. С. Б. Бернштейн, *Македонский язык*, „Вестник Академии Наук СССР“, № 4, Москва, 1948, 85–86.

⁵² С. Б. Бернштейн, „Вардар“ К. П. Мисиркова, „Slavistična revija s prilogo Linguistica“, XI, 3–4, Ljubljana, 1958, 178–186. Редакцијата одбележува: „Razprava je bila poslana za Nahtigalov zbornik 1947, a je prišla prepozno, zato je objavljujemo naknadno (op. ur.)“ (178).

⁵³ С. Б. Бернштейн, *Из истории македонского литературного языка*. „Вардар“ К. П. Мисиркова, Славянска филологија. Сборник статей..., 70–79.

⁵⁴ Стојан Ристески, цит. дело, 332.

⁵⁵ На истото место, 334.

Бернштейн были посланны в Македнию. Они об этом договорились с Влаховым“⁵⁶.

Следствено, „Вардар“ можел на некои и во Македонија да им бил познат (макар и само како јазична концепција, особено со нагледниот пример со цитираните стихови во писмото од Бернштејн) уште далеку пред Првата јазична комисија, па следствено и пред озакоувањето на *Македонскиот јазик* (1945). Но дека книгата „За македонските работи“ на К. П. Мисирков им била позната не само на К. Рацин⁵⁷, К. Неделковски⁵⁸, В. Марковски⁵⁹ и на сите членови на Македонскиот литературен кружок во Софија, особено по почетокот на 1940 година, кога не само што тие контактираат и лично со сопругата и со синот на Крсте Мисирков и ги препишуваат ракописите од Мисирковата оставнина, туку ја разгледуваат и ја преотчукуваат и целата книга „За македонските работи“ и ја испраќаат до македонските студенти во Белград за да биде преиздадена во Југославија. Дури и тогашниот член на Филолошката комисија Блаже Конески, уште како софиски студент, работел семинарска работа токму за јазикот на Крсте Мисирков⁶⁰ – врз основа на рецензијата за книгата од неговиот професор А. Теодоров-Балан⁶¹. Најпосле, за книгата и за идеите на Мисирков сигурно биле добро информирани Ѓорѓи Кисели-

⁵⁶ На истото место, 335. Тоа значи дека целата иницијатива е поттикната од Д. Влахов уште додека се наоѓал во Москва.

⁵⁷ На истото место, 174–176 и 380–385.

⁵⁸ Блаже Ристовски, *Крстие Мисирков. Нови испражувања и сознанија*, 479–486.

⁵⁹ Венко Марковски во Македонскиот литературен кружок во Софија во мај оди кај сопругата на Мисирков, му посветува стихозбирка на син му Сергеј Мисирков и учествува во дискусиите за книгата „За македонските работи“ во Кружокот (Блаже Ристовски, *Крстие Мисирков. Нови испражувања и сознанија*, 480–485), а во расправата во Јазичната комисија (1944) тој го цитира и мислењето на Мисирков (Стојан Ристески, цит. дело, 245–246, 316 и 323).

⁶⁰ Цане Андреевски, *Разговори со Конески*, Култура, Скопје, 1991, 124–125; Блаже Ристовски, *Мисирков во испражувачката визура на Конески (Обид за споредбено видување)*, зб.: *Делото на Блаже Конески (Остварувања и перспективи)*. Меѓународен научен собир по повод 80-годишнината од раѓањето на Блаже Конески, МАНУ, Скопје, 2002, 95–108.

⁶¹ А. Теодоров-Балан, *Една македонска теорија*, „Периодическо списание“, LXV (XVI), 9–10, София, 1905, 780–833.

нов⁶², Ѓорѓи Шоптрајанов⁶³ и Даре Џамбаз⁶⁴, но и други членови на „Филолошката комисија за установување на македонската азбука и македонскиот литературен јазик“ во Скопје (1944). Тоа недвосмислено го потврдува и зачуваниот записник од излагањата и дискусијата на нејзините седници, како и текстот на заклучоците.

Колкаво било вниманието на асномците за јазикот потврдува и фактот што меѓу првите решенија на Првото заседание на АСНОМ (2 август 1944) е и Решението за македонскиот како службен јазик⁶⁵. Веќе по три дена потпретседателот Мане Чучков пред Президиумот предлага „от името на образуваната комисија при Поверенството за просвета „напатствија за унификацијата на македонскиот јазик“.“⁶⁶ По извесни дискусии за азбуката, уште на 30 септември 1944 год. Поверенството за просвета веќе распраќа „Времен план за обука на основните училишта“⁶⁷, а во октомври тоа ги повикува за соработка (при решавањето на прашањето на азбуката и правописот) „сите писатели и професори по јазиците, нарочно оние кои са дипломирали славјанска филологија, да ги простудира овије две основни јазични прашања, да си подготват елаборат за нив и да дојдат на конференција која ќе се свика скоро по ослободувањето на градоите“⁶⁸.

По одржувањето на таа многу значајна Филолошка конференција (27 ноември – 3 декември 1944)⁶⁹, како и по повеќе други расправи и решенија, врз основа на Законот на Народната влада

⁶² Ѓорѓи Киселинов како студент во Одеса (1910–1913) бил близок со Мисирков, а со него кореспондирал и во 1922 год. во врска со желбата да се префрли во Југославија [Блаже Ристовски, *Крстиџе П. Мисирков (1874–1926)*..., 479 и 577]. Но тој, во дискусијата во Јазичната комисија, покрај идеите на Мисирков за македонскиот литературен јазик, го спомнува со српската форма на името *Крстија Пејковиќ* (Стојан Ристески, цит. дело, 274).

⁶³ Блаже Ристовски, *Кочо Рацин. Историјско-литературни исцрпувања*, 174–176.

⁶⁴ Блаже Ристовски, *Крстиџе П. Мисирков (1874–1926)*..., 708 и 835.

⁶⁵ АСНОМ (Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија). Документи од Првото и Второто заседание на АСНОМ, том I, книга 1, Архив на Македонија, Скопје, 1984, 159.

⁶⁶ Стојан Ристески, цит. дело, 134.

⁶⁷ На истото место, 220–221.

⁶⁸ На истото место, 221.

⁶⁹ На истото место, 228–331.

на Македонија, имајќи ја предвид имено кодификацијата на Крсте Мисирков од 1903–1905 година, Комисијата за јазик и правопис при Министерството за народна просвета на 3 мај 1945 година го донесува Решението за озаконовување на македонската азбука⁷⁰, а на 7 јуни и Решението за македонскиот правопис⁷¹.

Притоа е многу важно да се има предвид дека и во 1945 година се земени буквално истите три основни принципи за озаконовувањето на современиот македонски литературен јазик и правопис со коишто и завршува Мисирковата книга „За македонските работи“: 1. централните говори како основа, 2. фонетскиот правопис како принцип и 3. општонародната основа на речникот од сите македонски дијалекти⁷².

И при озаконовувањето на современата азбука се спроведени истите Мисиркови принципи, сугерирани и од С. Б. Бернштејн, и се земени истите ликови на буквите за меките консонанти во македонскиот јазик, со тоа што за ликот на палаталите се прифатени неговите графеми / 1, и тоа онака како што беа дефинирани во сп. „Вардар“, но, како компромис со новата политичка реалност (за кое изразува сомнение и Бернштејн), се земени и графемите од српската азбука љ и њ. Притоа се додадени и српските букви џ (наместо дж кај Мисирков) и ј (наместо і кај Мисирков, за кое се воделе долги дискусии), но е вратена и старата буква s (наместо dz). Од азбуката, по долги дискусии и сложени перипетии, е испуштен и знакот за темниот вокал (ѳ).

Во првообјавениот *Македонски правопис* е земена како норма формата на глаголите (и глаголските именки) -уе(ње), но, како и Мисирков по две години во „Вардар“ (1905), исто така и д-р

⁷⁰ На истото место, 447–451.

⁷¹ На истото место, 454–456. Во 1945 год. Државното издавачко претпријатие го објави и сепаратното издание *Македонски правопис изработен од Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета*.

⁷² Резолуција на Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета, донесена на заседанието на 3 мај 1945 година, по праќањето на македонската азбука, зб.: Документи од создавањето на Н.Р. Македонија (1944–1946), Скопје, 1949, 64–65. Со малку поинаква стилизација истото го пренесува и Блаже Конески во својата *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, I дел (Државно книгоиздателство на НР Македонија, Скопје, 1952, 46–47).

Михаило Петрушевски, Блаже Конески и Крум Тошев на 20. XI 1947 година извршија корекција на правописната норма⁷³, па во новиот *Македонски правопис* (1950) формата со *-уење* е заменета со новата норма *-ување*.

Таа беше всушност реализација на јазично-правописната норма изградена во Македонското научно-литературно другарство во С.-Петербург, конципирана од Мисирков и првпат официјално воведена во службена употреба со членот 12 од Уставот на Другарството донесен на 16. XII 1903 година и практично поддржана од Македонскиот литературен кружок во Софија (1940).

Така идејата за озаконувањето на македонскиот литературен јазик, во моментот на поставувањето на основите на современата македонска држава, иницирана од Димитар Влахов во Москва научно верификувана од филологот С. Б. Бернштејн и поддржана од акад. Н. С. Державин, конечно се реализира во асномската Демократска Федерална Македонија.

7.

С. Б. Бернштејн долго истражувал и внимателно работел врз својата докторска дисертација „Разыскания в области болгарской исторической диалектологии. Язык валашских грамот XIV–XV вв.“ и ја одбрал дури во декември 1946 год.⁷⁴ Третиот опонент при одбраната му бил акад. Н. С. Державин. На 2. XI 1945 год. запишал: „По завршувањето на дисертацијата ќе ја започнам новата, многу важна работа што му ја ветив на Влахов. Станува збор за граматиката на македонскиот јазик. Оваа тема претставува голем интерес за мене, зашто со очи е видливо како се создаваат литературните јазици. Ќе треба оваа тема да ја вклучам во планот на Словенско-балтискиот сектор на Институтот за руски јазик, каде што ми ветија да ме вклучат по завршувањето на докторатот. Докторатот ми беше примен уште во Свердловск на 15 март 1943 г. Значи, рокот ми завршува на 15 март 1946 г.“⁷⁵

И покрај сите секојдневни големи и разновидни други обврски, на 1. VIII 1946 год. Бернштејн во Дневникот запишал: „Со големо задоволство работам на опишувањето на граматичкиот преглед на македонскиот јазик. Морфологијата е готова. Едно прашање сакам да

⁷³ Стојан Ристески, цит. дело, 461–465.

⁷⁴ С. Б. Бернштейн, *Зигзаги памяти*, 35.

⁷⁵ На истото место, 73.

го осветлам поподробно во одделна статија. Ја имам предвид наставката на 3-тото лице еднина од сегашното време. И покрај старата традиција, обидот на Мисирков, податоците од дијалектологијата, во современиот литературен јазик наставката *-ӣ* ја исклучиле. За тоа нема никакви основи.“⁷⁶ По една недела упорниот Бернштејн на 10 август пак запишал: „Седам на бирото од утро до доцна навечер. Наизменично ја заменувам работата врз македонскиот јазик со составувањето и редактирањето на бугарско-рускиот речник. Барем засега сè оди по планот. Замор не чувствувам.“⁷⁷

Процесот на одбраната на докторатот на С. Б. Бернштејн се комплицира: одзивот од опонентот акад. Булаховски стигнал, а главниот опонент проф. М. В. Сергиевски го напишал одзивот, но меѓувремено починал, додека третиот – Н. С. Державин при посетата на Бугарија и Југославија добил апоплексика и е неподвижен. Сепак на 9. XII 1946 год. одбраната успешно завршила. Рефератот на Сергиевски го прочитал Державин⁷⁸, а Бернштејн му напишал препорака за да ја добие Сталинската премија за книгата „История Болгарии“⁷⁹.

8.

При сето тоа Бернштејн не ја напуштал работата врз македонскиот јазик. На 25 април 1947 год. запишал: „Сега мојата главна задача е завршувањето на монографијата „Македонский язык“. Јас треба да го предадам ракописот во книгоиздателството наесен оваа година⁸⁰. За „Вестник МГУ“ подготвив статија од монографијата „К вопросу о форме 3-го лица единственного числа настоящего времени в македонском литературном языке“. Се обидувам да докажам дека во оваа форма литературниот јазик треба да има *-ӣ*. Работата врз монографијата е со голем елан. За жал, немам на располагање извори врз основа на кои би можел да ги окарактеризирам ортоепските пекти. Во центарот на описот на граматиката ќе биде морфологијата. Специјална глава е посветена на анализата на јазикот на Мисирков. Во книгата ќе има читанка и македонско-руски речник кон текстовите на читанката.

⁷⁶ На истото место, 82.

⁷⁷ На истото место.

⁷⁸ На истото место, 89–90.

⁷⁹ На истото место, 99.

⁸⁰ Во забелешката стои дека книгата „поради политички причини“ не била издадена. Тоа е периодот на Резолуцијата на Информбирото и крајното влошување на односите помеѓу СССР и СФРЈ.

Неодамна му кажував за својата работа на Велчев⁸¹. Тој восхитено ја поздравува. Искрено ли? Во времето на бугарската окупација на Македонија тој бил доцент на Скопскиот универзитет.⁸²

Така усилено работејќи, Бернштејн на 28 август 1947 год. запишал: „Близу е завршувањето на книгата ‚Македонски јазик‘. Завршен е граматичкиот опис на литературниот јазик, напишан е воведот, составена е читанката. Целиот обем на книгата е 10–12 табаци.“⁸³ Му останал речникот. „Седам од утро до доцна над ‚Македонскиот јазик‘“⁸⁴ – запишал на 9 ноември, а на 2 декември додава: „Во последно време работам над секоја мера, по 12 часа на ден. Вчера поставив точка на ракописот ‚Македонски јазик‘. Треба да напишам анотација за Научниот совет на Институтот и за книгоиздателството. Тргнаа шпалтите од учебникот по бугарски јазик, го читам преломот на Бугарско-рускиот речник. И сето тоа по предавањата и седниците.“⁸⁵ Најпосле здивнува. На 28 декември запишал: „Вчера за својот ‚Македонски јазик‘ добив премија од 4.000 рубли. Ракописот веќе е утврден за печат. За одговорен редактор е назначен С. П. Обнорски.“⁸⁶

За жал, освен некои фрагменти од оваа книга што се појавија во научната периодика, до денеска таа остана непозната, дури не се знае ни дали е зачувана и каде се наоѓа.

9.

Оваа значајна тројка од различни профили, од која секој на свој начин даде принос за запознавањето и афирмацијата на Македонија, македонскиот народ, јазик, историја и култура, засега останува недопроучена. Д. Влахов активно се вклучи во изградбата на современата македонска држава. Угледниот славист С. Б. Бернштејн се најде во центарот на случувањата при конституирањето и афирмацијата на македонскиот литературен јазик и правопис, а подоцна беше избран за член на МАНУ надвор од работниот состав (1969). Учеството на третиот активист во тројката остана најмалку познат за македонската историо-

⁸¹ Велчо Петров Велчев (1907–1991) е бугарски литературен историчар во Москва. Предавал на Скопскиот (1943–1944), а по 1945 г. на Софискиот универзитет.

⁸² Н. С. Бернштейн, *Зигзаги памяти*, 102.

⁸³ На истото место, 111.

⁸⁴ На истото место, 114.

⁸⁵ На истото место, 115.

⁸⁶ На истото место.

графија и воопшто непознат за пошироката јавност. А неговата задача беше да направи текст за историјата на Македонија. Зачуваниот фонд од неговата оставнина, барем оној што се чува во Архивот на Руската академија на науките, потврдува дека и тој се обидел да ја исполни преземената обврска, макар и со извесно задоцнување.

Покрај одделни фрагменти, во фондот на Державин постои машинописен текст под наслов: „*И с т о р и я М а к е д о н и и* (от заселения еѣ славянами до Первой мировой войны). *Научно-популярный очерк*“⁸⁷. Во Архивот е датиран со 1940, но од содржината се разбира дека тој е настанат најрано по 31. XII 1946 година, по донесувањето на првиот Устав на Народна Република Македонија во составот на Федеративна Народна Република Југославија. Содржи вкупно 89 страници (со проред) и ја опфаќа историјата, како што пишува на почетокот авторот, „не на целата област Македонија во нејзините историски создадени и природно-географски граници, туку само на нејзиниот голем северен дел. Јужната или т.н. Егејска Македонија се наоѓа под власта на Грција, а мал дел од нејзиниот северо-источен дел, т.н. Пиринска Македонија влегува во составот на Бугарија. Судбината на сиве овие три дела на Македонија во текот на многу векови била иста, па затоа ние и ја разгледуваме историјата не само на едниот дел на Македонија, туку нејзината историја во целина, како единствена земја.“

По определувањето на геополитичките параметри, Державин историјата на Македонија ја дели на четири основни поглавја со внатрешна поделба на епохите. Првиот дел е насловен *Борбата на Македонските Словени во сојуз со Бугарија и Србија против византиското рајство*, со шест поглавја:

1. *Македонските Словени и Византија во VI–VIII в.*, нивните племенски сојузи, борбата за Солун и христијанизацијата, а потоа се редат поглавјата:
2. *Македонија во составот на Првото бугарско царство (IX–X в.)*
3. *Западнобугарското (Словеномакедонското) царство (969–1018 г.)*
4. *Македонија под власта на Византија (XI–XII в.)*
5. *Македонија во составот на Второто бугарско царство (XIII в.)*
6. *Македонија во Српската држава (XIV в.)*.

Вториот и најпространиот дел од ракописот го носи насловот *Македонија под турското рајство (1430–1912)* и има четири погла-

⁸⁷ СПбФ РАН, ф. 827, оп. 5, № 203.

вја, со прилично детално претставување на целата ситуација во Македонија, особено во периодот на преродбата и дејноста на пропагандите, па сè до Балканските војни:

1. *Заовојувањето на Македонија од Турциите*
2. *Македонскиот народ под гнетот на турскиот феудализам*
3. *Национално-културната преродба на Македонските Словени во XIX век*
4. *Борбата на македонскиот народ за национална независност и социјално ослободување.*

Третиот дел од книгата ги третира *Балканските војни и поделбата на Македонија* и има само две поглавја:

1. *Балканските војни и ликвидацијата на турскиот феудален режим во Македонија*
2. *Букурешкиот мировен договор од 1913 година и поделбата на Македонија помеѓу Србија, Грција и Бугарија.*

Четвртиот и завршен дел претставува единствена целина под наслов *Македонија во годините на Првата светска војна* и завршува со констатацијата: „Првата светска војна не му донесе ослободување на македонскиот народ од гнетот на балканските монархии.“

Очевидно, некогашниот руски историчар-бугарист Николај Севастјанович Державин една деценија пред својата смрт наполно еволуирал во коректен македонист, но и тој не стигна да го објави овој труд поради причините што го спречија објавувањето и на „Македонскиот јазик“ на Самуил Борисович Бернштејн. Тие, заедно со македонскиот национален деец и државник Димитар Влахов, претставуваат заслужна тројка во историјата на руско-македонските врски и посебно во историјата на кодификацијата на македонскиот литературен јазик и правопис и го очекуваат посебното внимание од нашата наука.

Катица КУЛАВКОВА

**ЕДНО ТРАНСЦЕНДЕНТНО ТОЛКУВАЊЕ НА ПЕСНАТА
„СЕКАВАЊЕТО, НАЈПОСЛЕ...“ ОД ВИСЛАВА ШИМБОРСКА:
ХЕРМЕНЕВТИЧКИОТ КРУГ НА РИТУАЛОТ
И КАТАРСАТА¹**

А п с т р а к т: Во овој оглед е направен обид за интерпретативна синкрета на елементите преземени од неколку толкувачки практики: херменевтичкиот круг, експликацијата на текстот, теоријата на говорните чинови, аналитичката психологија на К. Г. Јунг, ритуално-архетипската и трансцендентната херменевтика. Интерпретативната синкрета е применета врз песната „Секавањето, најпоследно...“ од Вислава Шимборска. Нагласокот е ставен врз ритуалните аспекти на песната (поетичко-стилистички аспект) и на нејзиното толкување, со оглед на премисата дека е можна ритуализација на толкувањето (естетичко-рецепциски аспект на книжевноста и уметноста).

Клучни зборови: интерпретативна синкрета, ритуализација, трансцендентни функции, аналитичка психологија, херменевтички круг, експликација на текстот, катарса, архетип, несвесно, Шимборска, Јунг.

**Обид за востановување една толкувачка синкрета
(увод во ритуалот)**

Интерпретативниот плурализам во книжевната херменевтика, за среќа, допушта осмислени актуализации на постарите обрасци. Тој, впрочем, не е феномен на хронолошка сукцесија и методолошка кумулација, туку подразбира развој и ревизија на постојните толкувачки

¹ Овој текст е напишан во чест на 80-годишниот јубилеј на академик Зузана Тополињска.

матрици, па во тој контекст ја вклучува и опцијата на толкувачката синкреза. Денес е легитимно да се постави прашањето: може ли да се комбинираат искуствата од различни интерпретативни практики? Бидејќи ова прашање е реторичко, одговорот се разбира дека е потврден. Мојата потрага по една херменевтичка синкреза која би поседувала капацитет на повеќекратна применливост, ме доведе до сознанието за комплементарноста на неколку толкувачки практики наследени од изминатите два века, во еден долг распон – од почетокот на деветнаесеттиот до крајот на дваесеттиот век. Станува збор за практиките познати како – херменевтички круг (кружно толкување, кружна херменевтика), експликацијата на текстот, стилистичката херменевтика, аналитичката психологија (архетипската интерпретација) и, на крај, трансцендентната херменевтика (како општа категорија), односно ритуално-катарсичната стратегија (како посебен вид трансцендентно толкување). Овој оглед востановува еден можен образец на ритуално-катарсично толкување на книжевните творби, врз примерот на една песна. Тој започна како израз на една пасија по толкувањето, а заврши како востановување на чинот на толкувањето. Силните духовни и душевни предизвици го предизвикуваат самиот обред на создавање. Обредот на создавање и обредот на толкување во еден миг се сретнуваат на исто место, се препознаваат и создаваат простор за синкреза на ритуалите. Оние космогониските, и оние кои просветлуваат, кои му даваат смисла на постоењето, на човекот и на неговата култура.²

Овде, во овој оглед е направен обид за *ритуализација на толкувањето*, со надеж дека тој ритуал може да се повтори и во други сродни ситуации кога се налага потреба да се разбере една поетска загатка. Понуден е еден образец на синкретичка комбинација на некои елементи од методите на (1) херменевтичкиот круг, (2) на експликативната стилистичка херменевтика (француската матрица на *explication du texte*), (3) на трансцендентната херменевтика и на (4) аналитичко-психолошката интерпретација на архетиповите на *несвесното* (според

² Мирча Елијаде вели дека секој ритуал има свој митски праобразец (архетип). Според него, ритуалот и ритуалното востановување на Речта биле моќни практики не само во состав на примитивните општества, туку и во современите. „Во Египет, во последниве векови, на пример, моќта на ритуалот и на зборот на свештениците, се должела на имитирањето на првобитното дејствување на богот Тот, кој го создал светот со силата на својот Збор.“ (2007, 30). Впрочем, едно од култните места на *Светото писмо* е поврзано со моќта на Речта и на Словото: „На почетокот беше Словото“ (*Евангелие по Јован*).

поставките на Карл Густав Јунг). За актуелноста на методот на херменевтичкиот круг, за употребливоста на некои постапки на експликацијата на текстот и за основните поставки на трансцендентната херменевтика зборувам подробно во мојата студија „Трансцендентната херменевтика во контекст на ритуално-катарсичната интерпретација“, па затоа го упатувам читателот на тој извор.³ Овде ќе се задржам сосема кусо на придобивките на Јунговата аналитичка психологија за *ритуално-катарсичната трансцендентна херменевтика*, онака како што јас ја конципирав во спомнатата студија (низ призма на ритуалноста на книжевните творби, особено на визионерските).

Можеби е чудно денес да се толкува една песна со амбиција да се примени постапката традиционално позната како *херменевтички круг* (герм. *Zirkel im Verstehen*, англ. *hermeneutic circle*), наследена уште од пред два века од Фридрих Шлаермахер (1987 [1819]). Чудно, затоа што е тоа „метафизички“ *метод на анигицијација* (Хајдегер) и *симплицитија*, кој се потпира, барем во почетната фаза, врз некоја интуитивна хипотеза за смислата на текстот како целина, а не врз аргументација.⁴ Чудно е и затоа што кружната стратегија потекнува од филолошкиот метод според којшто значењето на еден текст е одредено од неговиот првобитен, *изворен лингвистички и поетички контекст*, а не од дополнителниот контекст на толкувачот и толкувањето.⁵ Судејќи според херменевтичките искуства во 20 век, методот на кружното толкување го сфаќа книжевното дело како заокружена целина (тоталитет) и како автономен микрокосмос чиито граници ги одредува писателот, во контекст на еден поширок историски, културен, книжевен и психолошки систем. Херменевтичкиот круг ги хармонизира толкувачките фази на интуитивно, аналитичко и ретроспективно толкување на текстот, вградени во еден неделив динамичен (спирален) чин. Методологијата на херменевтичкиот круг, значи, ги вклучува во себе и постапките на *експликацијата на текстот*, до степен на „микроскопија на текстот“ (Леополд Шпицер, 1970), но не се затвора во

³ Овој текст е објавен во *Interpretations* Vol. 4, ed. by K. Kulavkova and N. Avramovska, Skopje, MANU, 2011.

⁴ Антоан Компањон за ова зборува во неговата книга *Демонот на толкувањето*, во делот „Филологијата и херменевтиката“, во српскиот превод на с. 71 (2001).

⁵ Шлаермахер вели дека она кое е предмет на толкување може да биде правилно сфатено само по однос на „јазичната основа која му била заедничка на писателот и на неговата првобитна публика“ (*Herméneutique*, éditions du Cerf 1987).

тесниот простор на подробностите.⁶ Ние би рекле дека кружниот образец на толкување е (сè уште) погоден за да се ре-конституира *целина* на *песна* како *смила* и *смисла* на *песна* како *целина*. Тој не е интерпретативна варијанта на *Вергилиевото* *пиркало* на трите стилови (*rota Vergilii*), туку обред на толкување кој ги повторува основните постапки на ритуалот на создавањето на песната. Песната, во тој контекст, претставува *миџски образец на обредот на толкувањето*.

Од друга страна, Јунговата аналитичко-психолошка теорија е комплементарна на матрицата на трансцендентната херменевтика, и тоа онаа која е фокусирана врз *ритуал* (архетипска, иницијациона, космогониска, катарсична) улога на визионерските уметнички дела. Тие се восприемаат како облик на *еџифанија*, како непосредувано искуство на откровение и просветлување, што пак е предуслов за индивидуација, кога се хармонизира свеста со несвесните и со потиснатите психички содржини. Во уметноста, особено во книжевноста (поради интимната врска меѓу јазикот, свесното и несвесното), доаѓа до заемно дејство меѓу свесните и несвесните тајни и кодови.⁷ Несвесното е сочинето од психички скриена или потисната тајна поврзана со помислата на гревот/грешното и искуството на *правене грев* преку прекршување на она кое е забрането од религиско-етичките и политичките институции. Нема сомнение, тајната е предуслов за индивидуализација на човекот по однос на колективниот, поттикнувач на човечката фантазија и самосвестување. Но, ако се радикализира, тајната може да се претвори во еден вид *самостојна егзистенција* на психата. Оваа самостојна егзистенција, пак, ако сосема (насилно, систематски) се потисне и ако не општи со свесниот дел од личноста, тогаш е латентен производител на бројни оштетувања на психата и психо-физичките нарушувања (неврози, психози, фобии, мании, нервни сломови), опасни и насилни дејствија на субјектот оптоварен со несвесното (и кај индивидуалниот, и кај колективниот Субјект).⁸ Освестувањето на тајните е предуслов за

⁶ Вилхелм Дилтај, на пример, ја иницира филолошката практика на објаснување на текстот, како објективен научен зафат кој, меѓутоа, повеќе води сметка за подробностите, одошто за целината на текстот.

⁷ Тука ќе потсетиме и на сознанието дека постои разлика меѓу *свесно криени* *тајни* и *несвесни* *тајни*. „Несвесната психа во никој случај не треба да се сфати само како резервоар на содржините што свеста ги отфрлила“, зашто некои содржини на несвесното имаат корени во колективното несвесно (Јунг 1978, 283).

⁸ Во тој контекст, Јунг ја нагласува терапевтската улога на вајарството и тансот, дури и во практики кои не се легитимно уметнички.

влеење со нив и за интегрирање на свесниот и несвесниот дел на личноста. Според Јунг, несвесното е составено од психички потиснувани, воздржувани, контролирани и прикривани *афекти* (пориви, желби, чувства, потреби, инстинкти, стравови) кои се стремат природно да се изразат. На краток рок, афекти може да бидат *сирого контролирани* и таа постапка да биде корисна: афектите се контролираат преку систематско потиснување со помош на самодисциплина, стоицизам и аскетизам, по пат на воздржување и примена на стратегии на лишување од битното, со т.н. *култура на умирање* на психичките болки и трауми (култура на страдање, самоказнување, самоизмачување), со помош на силна посветеност на некој идеал или на вера, со некој вид фанатизам. На подолг рок, меѓутоа, пригушуваните афекти се исклучително опасни, не само на индивидуален, туку и на колективен план.⁹ Нема ништо поопасно од „млаката хармонија“ постигната по пат на воздржување и потиснување на афектите (Јунг 1978, 284).

**Толкување на една песна на Вислава Шимборска
или востановување на образецот на ритуално-катарсичниот
синкретизам**

Како што е познато, предмет на толкување не може да биде Поезијата како општа категорија, туку нејзините одделни пројави (творби) кои, како уметнички егзистенции и тука-битија, имаат моќ да го проектираат Битието на Поезијата. Поетските творби (песните), во таа смисла, имаат три суштествени карактеристики: прво, песната е ритуал на енигматична исповед, херметична мимеса на светот (катарсично препознавање во светот и дистанцирање/прочистување од светот); второ, песната е ритуал на творење нов уметнички свет (поетички аспект); трето, песната е ритуал на повторно востановување на поетското Битие (онтички аспект). Тоа свето тројство ја прави песната да биде, и самата, автентичен, интуитивен толкувачки чин (разбирање на светот, а не само рамнодушно разговарање со него). Толкувањето на песната е толкување на првичното поетско разбирање, сенка на сенката, возбнова на блесокот на откровението, игра меѓу Речта и светот отаде

⁹ Целосниот прекин на врската меѓу свесниот и несвесниот дел на личноста води кон насилни пробивања на несвесните пориви и кон распад на личноста, затоа е важно да се одржи врската со несвесното преку градење свест за него и неговите симптоми (сонот, фантазијата, творечките визији, провиденијата, јазичните грешки, „опасните случајности“, измислените секавања, стравовите).

Речта. Во тој поетски блесок, во тоа *Сонце на поезијата* можеме да гледаме направо само додека изгрева, при првиот Изгрев, неколку мига пред да блесне заслепувачкиот сјај на силно светлечкото Сонце. Сјајот на песната е сјај на изгрејсонце, кога не само што е можно, туку е и пожелно да се погледне во сонцето и да се прими неговата чиста светлина, онаа пра-светлина што можеме да ја гледаме, а да не ослепиме.

И да повториме: една од појдовните тези на нашево толкување е дека песната е *ритуал на цивилизирана, енигматична, херметична исповед*. Ако е песната облик на исповед, тогаш таа може да се посматра и како „прапочеток на секоја аналитичка психичка постапка“ (Јунг 1978, 281). Би рекле дури и дека песната е праобразец на таинствен ритуал на Разбирање, обред на *Секавање на Битието*. Исповедта, како техника на воспоставување дијалог со несвесното и како вештина на само-освестување (подготвеност да се соочиме со својата темна страна и со темната страна на човештвото), воедно е и техника, и магија на само-препознавањето. Исповедта е чин на секавање на некои вистини битни за суштествувањето, за субјектот, за тука-битието (очовеченото суштество), Исповедта е обред на просветлување на несвесното, на ширење на *јасноста на свесноста* и на увод во епифанијата. Поетската исповед е естетизиран јазичен ритуал на иницијација (на читателот) во повисока форма на свесност, која пак е парабола на индивидуацијата (а неа ја сфаќаме како соединување на несвесниот со свесниот дел на личноста).¹⁰ Конечно, исповедта е предуслов за ослободување на прометејската творечка енергија и за нејзино насочување, на колективен план, кон хуманизација на општеството.¹¹

¹⁰ Толкувајќи го романот *Улис* на Џејмс Џојс, Јунг го согледува *обредно-магискиот* дејство на (некои) јазично-уметнички дела. Тој, со многу восхит, вели:

„О Улисе, ти си стварно побожна книга за спрема објектот на побожното, и од објектот на проколнатиот бел човек! Ти си exercitum, аскеза, мачен ритуал, магиска процедура, осумнаесет паралелно вклучени алхемиски реторти во коишто, заедно со киселините, отровната пареа, студот и пламенот, ќе се издестира homunkulus на една нова свест на светот! Ти не кажуваш ништо и ништо не доверуваш, о Улисе, но ти делуваш. Пенелопа повеќе не треба да ја ткае бескрајно одората, таа сега се шета по земските градини затоа што нејзиниот сопруг се има вратено од сите скитања. Еден свет исчезна и настана нов свет.“¹⁰

¹¹ Тука Јунг потсетува на античката поговорка: „Ослободи се од она што го имаш и ќе бидеш примен“, чиешто алгорично значење ја потврдува неопходноста од исповедта за да се постигне иницијација во повисока состојба на свеста која секогаш про-осветлува еден битен дел на темните несвесни содржини на човечкото битие, па е параболично и за колективните состојби.

Ќе ја земеме за пример песната „Секавањето, најпосле...”¹ („Pamięć nareszcie...“) на полската поетеса Вислава Шимборска (Wisława Szymborska, 1923), чијашто поезија го обележува на особен и незаборавен начин 20 век, како што и 20 век ја обележува на свој начин поезијата на Шимборска. Оваа песна ја актуализира идејата за *мистична свадба* на поетската, катарсичната, исповедната и обредната функција, па затоа и ја поттикнува трансцендентната интерпретативна оптика. Но, најпрвин ќе ја наведеме песната во целост, во превод на македонски (полскиот оригинал е приложен како белешка од крајот на овој текст/endnote)¹:

Секавањето, најпосле...

Секавањето, најпосле, го има она што го бараше.
 Ја најдов мајка ми и го здогледав татко.
 Се изнасонував. Им сонив и маса, и столчиња. Седнаа.
 Пак ми беа свои, пак живи.
 Нивните лица со двете сијалици во самракот
 светкаа налик на платното на Рембрант.

Дури сега можам да раскажам
 во колку многу соништа скитаа, во колку турканици
 ги имам вадено од под тркала,
 во колку агонии и низ колку раце ми се имаат измолкнато.
 Отсечени – повторно растеа накриво.
 Бесмислата ги тераше на маскарада.
 Што со тоа што ништо не можеше да ги заболи
 надвор од мене,
 ако воопшто ги болеше во мене.
 Толпата од сонот слушаше како му викам мамо
 На нешто кое скокаше пискајќи по гранките.
 И беше смешно што имам татко со машиничка на главата.
 Се будев сета посрамена.

И, најпосле еве ги.
 Една обична ноќ,
 меѓу еден обичен петок и една обична сабота,
 ми дојдоа онакви какви што ги посакував.
 Ми се сонија, но небаре ослободени од соништата,
 послушни само пред себеси и пред никого друг.

На дното на сликата згаснаа сите други можности,
на случајностите им недостасуваше неопходниот облик.
Единствено тие светеа убави, налик на себе.
Ми се присторуваа така долго, долго и среќно.

Се разбудив. Ги отворив очите. И светот
го допрев како изрезбана рамка.

Песната „Секавањето, најпоследно“ предизвикува „нешто повеќе од естетски ефект“ (1978, 271) сфатен како центрипетална, херметична, автотелична, самодоволна функција на текстот. Ако „трансцендентното искуство е ефект на естетското влијание“, тогаш естетската функција не се исцрпува самата со себе, туку и таа има некои дополнителни продолжени дејства (магиски, преобразбени, творбени). Би можеле да кажеме, цитирајќи го исказот на Јунг за моќта на драмската илузија на стварноста во Гетеовиот *Фауст*, дека песната „Секавањето, најпоследно“ е „признавање на објективноста на психичкото искуство, тиха исповед дека сепак така било, и тоа не поради субјективните желби, стравови или замисли, туку некако само од себе.“

Првичниот толкувачки круг во којшто се насетува, на симпатетички начин (т.е. интуитивно), смислата на *целинаџа на ѝеснаџа* (оти ние ги анализираме сегментите на микро план, но ја толкуваме песната како целина!), ги навестува следните сознанија:

– По долго време, *најѝосле (вѝѝор клучен збор во оваа ѝесна, ѝѝ зборѝ секавање)*, покојните мајка и татко се појавуваат на сон, и тоа токму онака како што посакувал лирскиот субјект. Секавањето во сонот е фиктивна, но моќна возобнова на некогашната стварност. Тука ќе направиме едно мало отклонување за да го појасниме карактерот на субјектот кој се секава ритуално во оваа песна. Лирскиот субјект е претставен како проекција на идентитетот на поетесата. Имено, во поезијата на Шимборска е забележлива свесната интенција на совпаѓање на инстанцата на биографскиот (историски) и лирскиот (трансцендентен) идентитет. Поетесата намерно покажува дека е ослободена од фрустрацијата да ја повлекува упорно разликата меѓу неа, како реална историска личност, и лирскиот субјект, конституиран во нејзините поетски творби и силно присутен во светот на нејзините песни. Поезијата на Шимборска го поставува дрско прашањето – па што, зошто да не може некогаш да го споделуваме идентитетот, Јас, како автор на песната, и лирското Јас, како исказен субјект на песната?

Зошто, по секоја цена, таа стигма на апсолутна разлика и дистанца меѓу историјата и фикцијата? Зарем мимесата не подразбира интерес за себе? Зарем јас како автор не сум дел од светот, зарем сум само субјект на посматрање?

– Од друга страна, конечното, хармонизирано, очовечено, „натурализирано“ по-јавување на покојните Мајка и Татко, во сонот и на соне, дејствува успокојувачки врз Керката. Конечно, одново е воспоставен изгубениот ред, пронајден е ред во хаосот на сеќавањето. Конечно, создадени се (психички) услови за да се живее со помалку грижа на совеста, со стивнат мрак/Сенка во душата, со осека на несвесното. Конечно, доаѓа период на затишје како последица на внатрешното примирје меѓу свесното и несвесното, меѓу поривот (желбата) и разумот, меѓу неартикулираните слики и артикулираната „приказна“.¹² Анамнезата во песната може да започне. Ритуалот функционира.

Тука се поставуваат неколку прашања: Дали е тоа увод во една авто-терапија? Дали сонот е епифанија која ни овозможува да се ослободиме од неурозата на неисполнетата желба, од зазорот (ангоасната состојба) дека токму *ние* сме причината што саканите/љубените луѓе ги помниме во неприкладен облик (деформирани, идиотизирани, анимализирани, чудовишни)? Дали аномалиите во сликите од сонот (постои и ониричка имагологија, нели?) се особена реторичка постапка, дали се стил на фигуративно мислење и сеќавање, непозната поетика која треба да се дешифрира за да се усвои како некаква благодет (добро, вредност, придобивка, задоволство)? Дали сонот е *соочување* со траумата, со таа разлика што тоа соочување се одвива во естетизирани, стилизирани и ритуализирани околности, за да можеме конечно да се ослободиме од неа? Конечно, каков е дискурсот на сонот? Како е кодиран јазикот на сонот? Ако е јазик, значи дека можеме да го научиме и да го прочитаеме? Дали е песната ритуал на дешифрирање на тајниот јазик на сонот?

Јасно е дека се соочуваме со потребата некои работи да ги објасниме, по пат на подробна *експликација на текстови* на песната. При тоа, доаѓаме до следните согледби:

– Во првиот стих се воспоставува основната семантизација на лирската синтакса меѓу сеќавањето и афективниот прилог *најпо-*

¹² Херменевтичкиот код е поврзан со проајретичкиот код на приказната и на дејството. Во песната на Шимборска има дури и раскажувачки елементи, извесна Приказна која може да се реконструира.

сле (што зборува за присуството на потиснати лични содржини); при тоа се повлекува почетната дистанца меѓу субјектот кој се сеќава и самото сеќавање: „Најпосле, сеќавањето го има она што го бараше“.

– Сеќавањето ја добива долго посакуваната *сѝварносѝ* од сонот – повторното наоѓање на изгубените мајка и татко. In medias res: моето сеќавање го најде она што го бараше премногу долго.

– Нагласокот врз премногу долгото време, врз премногу долгото отсуство, врз премногу долгата потрага, врз премногу долгата анархија/автономија на сонот, а како последица на тоа и врз премногу долготрајната психичка траума, ја нагласува афективностa на хронотопот на оваа песна.

– Време-просторот на сонот и на песната се разликуваат за да можат да се поистоветат. Растојанието меѓу двата медиума, оној на сонот (хипнотичкиот, ониричкиот), и оној на песната (поетичкиот), се истакнува со хиперболизација на темпоралноста, за да се укине во мигот на збиднувањето на она кое се очекувало премногу долго (во сеќавањето на субјектот, во поетската анамнеза). Тоа се сигнали дека субјектот од оваа песна има извесни искуства со културата на себе-трауматизирањето и дека ја познава вештината на анамнезата.

Сонот е (во голема мера) автономен, како што е автономна и човечката душа (мене ми се чини дека дури и со самото тоа што велиме дека е човечка, се чини дека веќе го повредуваме оној дел од душата кој е оностран, божествен, демонски, да речеме – натприроден!). Сеќавањето се преобразува во нешто кое наликува на сонот и на душата: така, и сеќавањето стекнува извесна самостојност, а со тоа и магична моќ. Ако човекот е (меѓу другото, и) парабола на природата, тогаш тој има блиски средби со натприродното во ониричките, психичките и мнемичките искуства. Сонот, душата и сеќавањето формираат една целина која е постојано тука, во нас, со нас, а која е недостижна. Таа недостижност побудува чувство на носталгија и порив да се трага по целината. Таа е недостижна не затоа што не постои, туку затоа што се распаѓа и се разединува, затоа што скита во мрачните предели на овде-битието, затоа што е под притисок на потиснатите содржини (личното несвесно), под закана на заборавот и на интенцијата редот (светот) да се претвори во безредие (хаос). Песната има моќ да ја воста-

нови повторно изгубената Целина, да воспостави некоја хармонија нужна за да се опстане како личност (со интегрирана свесна и несвесна полутка, иницирана во спокојот на јаството).

За да се случи тоа, неопходна е, најпрвин, приказна која ќе го *префигурира* минатото во повест (според терминологијата на Пол Рикер), која го обликува Она кое било интуитивно насетување во жива реч, во јазик, која го артикулира потиснатото и несвесното (колективно и индивидуално), со помош на Сонцето на поезијата, во составен дел на Свеста, во *веќе-воспоставена-свест*. Приказната е првобитната толкувачка практика, а оваа пак е услов за да се биде, за да се постои како Човек. Приказната отвора *потоа* *премину* меѓу свесното и несвесното, меѓу можното и неможното. Како јазик, таа е веќе облик на свест и на свет, таа се разликува од нејазичниот и реалниот свет оти е јазичен и имагинарен свет во којшто владеат поинакви правила. Токму тие, поинакви, метафизички правила на светот на приказната, се шанса за да се збидне невозможното, нестварното.

И, ако за миг заборавиме дека она што сме посакувале да се случи насушно, се случило само во сонот/визијата и во имагинарниот свет на песната (романот, расказот, драмата), тогаш за миг ќе се избрише разликата меѓу сонот и стварноста. Во сонот, стварноста се доживува автентично *како-да-е-стварно*. Некогаш се присутни индиции дека стварноста е нешто друго и дека тоа што се случува во сонот е само сон а не стварност, но тоа се соништа во коишто не се збиднал ритуалот на индивидуацијата. Тој ритуал подразбира привремен, но ефектен заборав дека постои разлика меѓу сонот и стварноста. А кога нешто ќе се случи како преобразба на свеста, тогаш станува небитно дали тоа се случило на сон или на јаве. Битно е дека се случило доволно уверливо за да ја исполни својата мисија на иницијација во повисока свест, својата мисија на прочистување на несвесните содржини кои притискале врз душата, долго, премногу долго, загадувајќи ги просторите на Душата и на Телото. И, ако се случи тоа прочистување, тоа осветлување на темните содржини, тогаш ќе биде сеедно дали ритуалот на прочистување се случил на јаве, или на сон. Важно е дека се случил! Дотолку подобро, сонот и имагинарниот свет на песната се корективи на ограничувањата на материјалната стварност подредена на безброј пречки: смртноста, немоќта, моралните и законските забрани, хибрисите (грешките во разбирањето, препознавањето и општењето).

Така започнува да се искажува приказната на субјектот во песната „Секавање најпоследно...“: исповедната приказна во оваа песна започ-

нува од крајот и постепено се движи назад. Ако крајот на оваа приказна е катарсичен и, можеби уште повеќе, екстатичен, тогаш почетокот и текот на исповедта (пред да стане приказна!) е трауматичен, фрустрирачки, агоничен, шокантен. Враќајќи се преку сеќавањето назад во личниот свет (на Сенките), лирскиот субјект започнува една кратка, елипсична, селективна, но ударна исповед. Еден поетски и херменевтички ритуал!

Исповедта секогаш се однесува на некои собитија од минатото, но се случува сега и тука. Затоа, исповедта е обред во којшто субјектот сега и тука се ослободува од минатото преку речта. Речта, пак, го артикулира, а со тоа и го освестува, она што се збиднало, на тој начин што го реконструира и она за коешто субјектот е свесен и она за коешто е несвесен, и она што сака и она што не сака да го довери некому другему, па дури ни себеси (инаку не би имал потиснати неосвестени содржини). Исповедта не е сосема предвидлива, затоа што, во еден критичен/климаксен миг, јазикот во исповедта започнува да се однесува независно, самостојно, слободно, а со тоа започнува и да владее со субјектот. Така, впрочем, и се случува да се соочат и да се соединат содржините од несвесното со свеста. Така, исповедта врши психагогиска улога, а со тоа и го помага процесот на иницијација и на индивидуација на еднката. Ако исповедта се збидне во поетска форма, на уметнички ритуализиран начин, тогаш и песната се доживува (на едно рамниште) како ритуал на иницијација, како визија или како откровение без коешто нема да се осветлат мрачните предели на човечката психа.

Во песната на Шимборска уште во првата строфа (сегментирана целина) се кажува дека, во мигот кога го нашла *она* што го барала, во тој миг лицата на нејзините љубени мајка и татко биле осветлени со две сијалици, со два извора на светлина, налик на светлината која паѓа врз лицата насликани на платната на Рембрант. Ете ја параболата на свеста со јазикот на Шимборска, ете ја првата метафора на животот и на природноста на човекот – светлина во самракот на небитието и на несвесното. Ете ја мигновената слика на воскреснувањето на духовите на мртвите во метафизичката светлината на сонот. Ете го мигот на просветлувањето! Токму во сонот, во тој предел на привидното безредие и на привидите, блеснува светлината, се востановува свеста, се раѓа еден нов замислен свет со силна психагогична и преобразбена моќ.

Во втората сегментирана целина е направена ретроспекција на инвазијата на несвесното од позиција на некој кој се просветлил и сега може да се исповеда отворено и искрено (а каква е таа исповед ако не е отворена и не е искрена?). Во овој дел повторно се истакнува фактот

дека неподносливо долго траела агонијата на деформираните проекции на мајката и таткото во безброј соништа, односно интимната имагологија на поетесата: распарчени, изобличени, унакажани, монструмски обликувани, карикирани, гротескни рефлексии на рационалните поими на убавото (емотивно и морално). Последниот стих од оваа секвенца завршува со жестоко признание: „Се будев сета посрамена“. Тоа ли бил изворот на *агонијата на агонијата*: тој срам од изгледот на она што го сакаме, тоа сознание дека сме сакале нешто кое не било за сакање, дека сме се обраќале некому со името Мамо на некое суштество кое не личело на мајка, дека сме се обраќале со името Тато на некое суштество кое имало машиничка на главата како жена...? Тоа ли е причината да се потиснуваат поривите во тајна која не може да се открие никому, па дури ни себеси? Тоа ли е тоа сурово отсуство на Јазикот? Лишувањето од исповед? Отсуството на катарсичност?

Во третиот сегмент на песната, се повторува уводната сцена, само сега со други подробности и веќе не како нешто кое се случило во минатото и таму некаде останало изложено на заборав, туку како нешто кое се случува сега-и-тука, во атемпоралниот простор на песната и во силно присутниот чин на општење со песната (доживувањето на песната кое веќе не е само индивидуален чин на авторот, туку влегува во просторите надвор од него: во песната како посебен свет и битие и во свеста и светот на читателот. Таа вели „И најпосле, еве ги“, небаре се тие сè уште тука, небаре нивното показно именување ги прави присутни надвор од просторот кајшто обитуваат, кајшто постојат, кајшто се вообликуваат...

Во овој чин на оприсуствување сега-и-тука се поместуваат и другите граници и идентитети – идентитетот на сонот. Тие се јавуваат во сон ослободен од сонот, ослободени од влијанијата на другите, па и од Сенката на секавањето на нивната ќерка, заштитени од влијанието на случајностите, убави, светли, налик на себе, онакви какви што биле и какви што би требало да останат во спомените! Токму во тој миг на повторно воспоставување на вистинскиот идентитет на мајката и на таткото, се воспоставува одново внатрешната хармонија на личноста на ќерката и се навестува присуството на едно чувство на убавина и среќа. Тој миг на возобнова на психичката состојба на исполнетост со чувство на нешто убаво и среќно е мигот на изведениот прескок од состојба на агонија во состојба на душевен спокој. Тоа е чинот на повторната интеграција на разединетите фрагменти на личноста, чинот на индивидуацијата остварен со помош на сонот и песната во еден необичен облик на секавање како збиднување, како просветлувачка катарса, како исповед, како создавање свет во јазикот и преку јазикот, како незаменливо

лично искуство.¹³ Откако ќе се случи таа мистична средба со сопствената целина, таа алхемиска свадба на темното и светлото, на несвесното и свесното, тогаш личноста може и да се разбуди, обновена, исцелена и оцелена. Лирскиот субјект се буди, ритуално, и светот повеќе не е аморфен, туку има фина изрезбана рамка, ја има рамката на песната, на јазикот.¹⁴ Сè до следното искушение пред сопствената Сенка и пред Сенката на човештвото.

Секавајќи се на песната на Шимборска: толкување, најпосле

Ако песната, како совршен – онтолошки осмислен и естетски дејствен – говорен чин, врши дискретна поетско-обредна (чинодејствена, катарсична, просветлувачка) улога, тогаш може да се каже дека во поезијата се зачувани траги од драмскиот говор, од обредниот театар и од обредот како таков (независно од освестените и институционализирани уметнички практики). Песната припаѓа на феноменот на обредно-драмското, ако се сфати како јазичен облик со којшто може да се издејствува некоја преобразба во внатрешниот свет на човекот. *Поезијата е јазик во неговата естетска и обредна употреба.* Во тој контекст, толкувањето на песната не е само обично метатекстуално прикажување, туку ритуал на преобразба, на осознавање, на просветлување, на облагородување, на катарса, на помирување со некој апсурд, со некоја егзистенцијална неминовност (загуба и отсуство на блиски, смртност, заумност на стварноста).

Ако има развој, значи дека она кое на почетокот било хаотично, деформирано, безоблично, бесмислено, па и зло, всушност, во процесот на индивидуацијата и на осмислувањето станува добро, како херменевтичкиот круг на постоењето кој е спирален и во постојано движење, кој никогаш не се затвора и не запира, оти инаку нема да има развој кон нешто подобро во рамки на некоја нова целина. И во песната на Шимборска има некаков почеток и некаква цел кои, при крајот, се поврзуваат во облик на некако осмислување на егзистенцијата, на патувањето на битието во потрагата по својата смисла (својот Тао). Откровението на смислата на постоењето се обновува како збиднување во

¹³ „Развитокот на личноста е голема среќа која мора да се плати многу скапо“ (Јунг, „За создавањето на личноста“, 1978, 261).

¹⁴ Тука ќе потсетам на тезата на Мартин Хајдегер дека историјата не би постоела без јазикот, и дека токму поради тоа јазикот е најопасниот имот и најголемата добробит на човекот (Хајдегер 1982, 133).

новите доживувања на песната од нови читатели кои се на патот кон свесноста, на патот кон индивидуацијата и преобразбата на несвесното во свесно, првобитното зло во добро, на патот на правењето дела кои ќе сведочат за карактерот на личноста. Не се станува личност автоматски, без дела, без заблуди, без совладување на хаосот, без претворање на бесмислата во смисла, без искушенијата на преосмислувањето, без соочување со смртното, отсутното и метафизичкото.

Нема сомнение, во светот на песната се надминува јазот меѓу стварното и мечтаеното, меѓу стварното, веројатното и можното. Во светот на песната се укинува, ритуално и катарсично, логичката, онтолошката и феноменолошката апорија во време и простор, во субјект и објект, во минато и сегашност. Посакуваното се исполнува и, независно што тоа исполнување (остварување) е плод на мечтата (фантазија), тоа има свое траење во естетското сеќавање. Во пределите на сеќавањето, пак, се бришат границите меѓу она кое било и кое не било стварно, меѓу она кое било и не било можно. Бришењето на границите е ритуал, како што е и катарса. Поетскиот свет не ги познава ограничувањата на опипливата материјална стварност, тој е отворен за нови облици на постоење. Во тоа се состои неговата иманентна двојност, да биде виш состав на свет-во-свет, на текст-во-текст, на смисла-во-смисла, на едно крeвко ама отпорно мета-битие. Песната и толкувањето се ритуализираат заемно. Таа естетско-херменевтичка ритуализација на светот е значаен чинител во хуманизацијата на човештвото, затоа што ги хармонизира содржините на индивидуалното и на колективното свесно и несвесно.

РЕФЕРЕНТНА ЛИТЕРАТУРА

- Culler, Jonathan. 2001 [1997]. *Performativni jezik. Književna teorija. Vrlo kratak uvod*. Zagreb: AGM, 111–126.
- Елијаде, Мирча. 2007. *Митологија за вечното враќање*. Скопје: Слово.
- Heidegger, Martin. 1982. *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit.
- Компањон, Антоан. 2001. *Демон теорије*. Нови Сад: Светови.
- Jung, Karl Gustav. 1978. Transcendentna funkcija, *Dinamika nesvesnog, Odabrana dela* Karla G. Junga, tom 1. Novi Sad: Matica srpska, 145–172.
- Jung, Karl Gustav. 1978. Lično i nadlično ili kolektivno nesvesno, Sintetska ili konstruktivna metoda & Arhetipovi kolektivno nesvesnog. 68–120. *O psihologiji nesvesnog. Odabrana dela* Karla G. Junga, tom 2. Novi Sad: Matica Srpska.
- Ricoeur, Paul. 1983–1984. *Temps et récit*, I-II, Paris: Seuil.
- Šimborska, Vislava. 1983. *Svaki slučaj*. Beograd: Narodna knjiga.

Кулавкова, Катица. 2010. „Парадигмата на дистанцијацијата – поимите очување, отуѓување, ефект на алиенација, дезилузионирање, естетска и толкувачка дистанца во поетиката и во херменевтиката на 20 век“, Прилози бр. XXXV 1 (2010) на ОЛЈН, МАНУ.

Kulavkova, K. 2011. Transcendent functions of literature, analitical psychology, hermeneutical circle and interpretation of the poetry. *Interpretations Vol. 4*. Skopje: MANU.

¹ Wisława Szymborska, PAMIĘĆ NARESZCIE

Pamięć nareszcie ma, czego szukała.

Znalazła mi się matka, ujrzał mi się ojciec.
Wyśniłam dla nich stół, dwa krzesła. Siedli.
Byli mi znowu swoi i znowu mi żyli.
Dwoma lampami twarzy o szarej godzinie
błyśli jak Rembrandtowi.

Teraz dopiero mogę opowiedzieć,
w ilu snach się tułali, w ilu zbiegowiskach
spod kół ich wyciągałam,
w ilu agoniach przez ile lecieli mi rąk.
Odcięci – odrastali krzywo.
Niedorzeczność zmuszała ich do maskarady.
Cóż stąd, że to nie mogło ich poza mną boleć,
jeśli bolało ich we mnie.
Śniona gawiedź słyszała, jak wołałam mamę
do czegoś, co skakało piszcząc na gałęzi/
I był śmiech, że mam ojca z kokardą na głowie.
Budziłam się ze wstydem.

No i narezcie.
Pewnej zwykłej nocy,
z pospolitego piątku na sobotę,
tacy mi nagle przyszli, jakich chciałam.
Śnili się, ale jakby ze snów wyzwoleni,
posłuszni tylko sobie i niczemu już.
W głębi obrazu zgasły wszystkie możliwości,
przypadkom brakło koniecznego kształtu.
Tylko oni jaśnili piękni, bo podobni.
Zdawali mi się długo, długo i szczęśliwie.

Zbudziłam się. Otwarłam oczy.
Dotknęłam świata jak rzeźbionej ramy.

Катица КУЛАВКОВА

**Едно трансцендентно толкување на песната „Сеќавањето, најпоследно“
од Вислава Шимборска: херменевтичкиот круг на ритуалот
и катарсата**

(Резиме)

Во овој оглед е направен обид за интерпретативна синкрета на елементите преземени од неколку толкувачки практики: херменевтичкиот круг, експликацијата на текстот, теоријата на говорните чинови, аналитичката психологија на К. Г. Јунг, ритуално-архетипската и трансцендентната херменевтика. Интерпретативната синкрета е применета врз песната „Сеќавањето, најпоследно“ од Вислава Шимборска. Нагласокот е ставен врз ритуалните аспекти на песната (поетичко-стилистички аспект) и на нејзиното толкување, со оглед на премисата дека е можна ритуализација на толкувањето (естетичко-рецепциски аспект на книжевноста и уметноста).

Клучни зборови: интерпретативна синкрета, ритуализација, трансцендентни функции, аналитичка психологија, херменевтички круг, експликација на текстот, катарса, архетип, несвесно, Шимборска, Јунг.

Włodzimierz PIANKA
(Uniwersytet Warszawski, Warszawa)

DLACZEGO JĘZYK MACEDOŃSKI I POLSKI NIE MAJĄ *l'* EPENTETYCZNEGO W ODRÓŻNIENIU OD SĄSIEDNICH JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH?

A b s t r a k t: W uproszczonym, podręcznikowym, ujęciu od ponad stu lat mówi się, że historyczne *l'* epentetyczne występuje w językach południowo-zachodnio-słowiańskich i północno-wschodnio-słowiańskich. Prawdopodobnie jednak cecha ta powstała w części dialektów bałto-słowiańskich i rozwijała się dalej niezależnie w czasie wędrówek Słowian i Bałtów na dwóch różnych obszarach, przy czym tendencje do zachowania i dalszego rozwoju *l'* epentetycznego na obszarze słowiańskim – jako większym – uległy dalszemu zróżnicowaniu, co doprowadziło z jednej strony do cofnięcia lub nawet zaniku tej cechy na jednych obszarach, z drugiej zaś strony do przekształcenia tej cechy fonetycznej w żywy do dzisiaj proces słowotwórczy w innej części języków.

Słowa kluczowe: Języki słowiańskie, Języki bałtyckie, typologia, gramatyka porównawcza, zjawiska fonetyczne, *l' epentetyczne*

W uproszczonym, podręcznikowym, ujęciu od ponad stu lat mówi się, że historyczne *l'* epentetyczne występuje w językach południowo-zachodnio-słowiańskich i północno-wschodnio-słowiańskich. Występowało ono także w językach południowo-wschodnio-słowiańskich, o czym świadczy język staro-cerkiewno-słowiański i redakcje, bułgarska i macedońska, języka cerkiewno-słowiańskiego. Współczesny język bułgarski i macedoński nie mają jednak *l'* epentetycznego, por. bułg. *земя* i mac. *земја*, ale serb. i czarnog. *земља*, chorw., bośn. i słń. *zemlja*. Twierdzi się także na ogół, że w językach północno-zachodnio-słowiańskich *l'* epentetyczne nie rozwinęło się, por. pol. *ziemia*, łuż. *zemja*, cz. *země*, ślc. wsp. *zem* (inny typ deklina-

cyjny). Jednak w słowniku etymologicznym Wiesława Borysia występuje kilka współczesnych polskich wyrazów z *l'* epentetycznym po spółgłosce wargowej, a mianowicie: „**czapla** < *čapja : *čapati od XV w., m.in. w znaczeniach ‘brodzić, chodzić z pluskiem po wodzie, człapać’”; „**dziupla** od XVIII w. ‘wypróchniałe wnętrze pnia lub konaru drzewa’, dial., *dziubla* / *dziupel* m, ż / *dziupnia* / *dupla* / *dubla*, *dupel*, stp. *dziup* / *dziuǃ* i *dup* / *duǃ* ‘dziupla’ < *dʰupla, [...] od pie. *dʰeu-p- / *dʰeu-b- ‘głęboki, wydrążony’ (por. *dno*, *dupa*), z przyrostkiem -ja. Polska postać *dziupla* może z wcześniejszej *tdzupla*, zmiana przez upodobnienie do palatalnego *p̥ w drugiej sylabie (*dz - p̥ > dź - pl)”, por. też *dziura* ‘дырка’; „**grobla** od XV w., m.in. w znaczeniach ‘wał ziemny usypany w celu spiętrzenia wody w rzece, rozdzielenia wód stojących (np. stawów), zabezpieczenia przed wylaniem’. Psł. *groǃa [< *grob-ja] ‘dół, rów’, ‘nasyp, kopiec’, od ps. czas. *grebti ‘grzebać, rozgarniać wierzchnią warstwę ziemi’ [...], pierwotna nazwa czynności ‘grzebanie’ z przyr. *-ja i z wymianą samogłoski rdzennej *e ⇒ *o (por. *grób*)”; „**kropła** od XV w., w stp. też *kropia* < *krop̥la ‘mała cząstka płynu’. [...] Prsł. *krop̥a [< *krop-ja] ‘kropła’, rzecz. odczas. od psł. czas. *kropiti [...], z przyr. -ja”; „**przerębel** od XV w. (stp. **przerębl** czy **przerąbl** ż) też **przerębla** ‘otwór wyrąbany w lodzie’) [< *rąbać*]. Por. inaczej zbudowane p. dial. **przeręba** (Boryś 2005: 90, 145, 178, 261–262, 493), por. też *kropka* ‘точка’. W wymienionych przykładach, poza ostatnim, rekonstruuje się *l'* epentetyczne powstałe z *j* w rzeczownikowym sufiksie -ja.

Do tych przykładów dołącza się niekiedy *l'* epentetyczne powstałe przy monoftongizacji dyftongu *eu* (także po spółgłosce labialnej): ***pl̥ujǃ**, **pl̥bvati* < *peu- : *pl̥u-jǃ, *p̥bv-ā-teǃ (Boryś 2005: 441–442). Natomiast w podobnym przykładzie ***bl̥ujǃ**, **bl̥bvati* ‘zwracać, wymiotować’ *l'* występowało już w rdzeniu praindoeuropejskim: *b^hleu-. Również dla rdzenia *pl̥u-jǃ, *p̥bv-ā-teC niektórzy etymolodzy rekonstruuja podobną formę pie.: *p^hleu- : *pl̥u-jǃ, *pl̥bv-ā-ti (Trubaczew, red. 1977 IV). Te same wyrazy występują w obu językach łużyckich. W górnołużyckim: *bluwać* (< *b^hlvati) ‘zwracać, wymiotować’, *pluwać* ‘pluć’ (Jakubaš 1954: 64, 231) i w dolnołużyckim: *pluwaś*, *bluwaś* (Siatkowska i in. 1988). Podobnie w języku macedońskim: *плука*, *блуге*, w którym to języku poza tym *j* > *l'* po wargowej występuje tylko w toponimii w wymowie dialektalnej na zachodzie kraju: *Годување* – *Годување* i na północy: *Дивље* (Koneski 1965: 55).

Niewiele takich wyrazów zachowało się w pozostałych językach północno-zachodnio-słowiańskich: w górnołużyckim tylko **čapla** z obocznym **čapula** ‘czapla’ (z sekundarnym sufiksem -ul-ja). Pośrednio o istnieniu w przeszłości takich derywatów świadczą inne przykłady: 1. z przywróceniem dawnego *j* na miejscu *l*: **hrjebja** lub 2. z zastąpieniem formą deminu-

tywną: *hrjebica* 'grobla', 3. ze zmianą sufiksu: *krjepka* 'kropla (czasownik *kropolić*, niem. *tröpfeln*)', por. pol. *kropka* 'точка' obok *kropla* 'капка', oba rzeczowniki pochodzące od *kropić* 'капе: поси, прска', dalej *hrabje* 'grabie' (Jakubaš 1954: 73, 118, 119, 152). W dolnołużyckim mamy: *capla* (z dialektów pogranicznych dolno- i górnołużyckich) z regularnym w dolnołużyckim przejściem *č > c* – oraz *grobla* (Siatkowska i in. 1988: 62). W słowackim istnieje prawdopodobnie tylko jeden przykład: *hrobl'a* 'pryzma, kupa, stos, kopiec' (Jurczak-Trojan 2005 I: 237). Natomiast brak jest tego typu wyrazów w języku czeskim, przynajmniej nie rejestruje ich słownik Mistríka.

Nie bierzemy tu pod uwagę takich wyrazów z *l'* epentetycznym, które są oczywistymi (i późnymi) zapożyczeniami z innych języków słowiańskich, w których *l'* jest regularnym rodzimym zjawiskiem, jak np. nomina *budowla*, *hodowla*. Oba te wyrazy są w języku polskim pochodzenia ukraińskiego: nie pochodzą jednak one od polskich czasowników *budować* 'гради', *hodować* 'огледува (животни, растенија)', które zostały zapożyczone niezależnie z języka ukraińskiego: ukr. *будува́ти*, *годува́ти*; *буді́вля*, *годі́вля* < stukr. *годовля*, *годовати* > pol. *budować*, *hodować*; *budowla*, *hodowla*; br. *будаваць*, *гадаваць*; *будоўля*, *гадоўля* (< niem. *büden* 'budować'; prsl. **godъ* 'coś dogodnego, odpowiedniego, przyjemnego; dogodny, odpowiedni czas, pora, por. *gody*, *godzina*' (Boryś 2005: 441–442).

Trzeba natomiast wspomnieć tu o formach nieliterackich, takich jak *grable*: „grabie (*nie: grable*) blp” – Doroszewski, Skorupka, red. 1973: 190), *kłomla* / *kłomia*, 'prymitywna sieć rybacka rozpięta na trójkątnej, drewnianej ramie, do połowów ryb w małych zbiornikach wodnych; tkanina sieciowa', także *kłonia* (XVII w.), od rdzenia *klem-* / *kłom-* / *kłam-*, por. nazwę miejscową *Kłomnice* nad Wartą i Wiercicą (k. Częstochowy), od *kłomnia* (*kłoma*, *kloma*) 'sieć lub pułapka na ryby używana w strumieniach i rzekach (w XIII w. znany ród Kłomnickich herbu Oksza), w której to nazwie stara słowiańska grupa *ml'* < *mj* została zastąpiona nową, młodszą grupą *mñ* < *mj*, która to grupa rozwinęła się regularnie w gwarach północno-wschodniej Polski (Dejna 1981: 18), por. niż. łotewskie grupy typu *pļ* (*pņ*).

Niektóre wymienione wyżej leksemy z *l'* epentetycznym, znane w języku polskim, występują w innych językach północno-zachodnio-słowiańskich, m.in. wyraz *hrobl'a*, znany w języku słowackim. Brak niektórych takich wyrazów w językach łużyckich oraz w czeskim (i słowackim) i ich nieliczne przykłady w polskim można wyjaśnić położeniem geograficznym gwar prapolskich w późnym okresie wędrówek Słowian z pierwotnej ich praojczyzny do późniejszych siedzib w zorganizowanych we wczesnośredniowieczne państwa feudalne.

Prawdopodobnie w ten sam sposób można wyjaśnić występowanie podobnego zjawiska w Latgalii (od nazwy plemienia Latgalów), jednej z czterech krain historycznych na wschodzie współczesnej Łotwy (dawne Inflanty Polskie ze stolicą w Dyneburgu, po I rozbiorze Polski gubernia Witebska). Po zawarciu pokoju w Oliwie 1660 r. pozostałe części dzisiejszej Łotwy (Kurlandia i Semigalia) stanowiły lenna odrębne od federacji Korony i Litwy w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Latgalia wraz z Selonią stanowiły terytorium średniowiecznej górnej Łotwy. Na początku XIII w. terytorium Selonów (Selów) i ich języka sięgało na północy do Dźwiny (centrum: Selpilis), na zachodzie do kraju Zemgalów, na wschodzie (i częściowo na północy) do ziemi Latgalów i Krywiczów. Brak jest natomiast zgody co do południowej granicy ich terytorium. Język seloński (selijski) jest martwym językiem bałtyckim, który prawdopodobnie w części północnej uległ wpływom języka łotewskiego, a w południowej rozpląnął się wśród gwar litewskich. Z punktu widzenia bałtystyki, mimo że dialekty selońskie zawierają cechy zarówno łotewskie jak i litewskie (a także semi-galskie oraz nawiązujące do języka kurońskiego i pruskiego), to stanowią one narzecze górnołotewskie.

<http://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%81atgalia> (dostępne 21.09.10)

„В верхнелатышских (т.е. латгальских и селонских) говорах прибалтийские звуко сочетания *pj, *bj, *vj, *mj изменились в *pļ, *bļ, *vļ, *mļ не только в начале корня, но часто и на стыке корня и суффикса, например: pļaut' 'косить' (= лит. piàuti), spļaut' 'плевать' (= лит. spiàuti) [...], drēbļu 'одежды' (gen. pl.) (= н.-лтш. (drēbju) в памятнике старолатгальской письменности евангелии 1753 г.) [...], zēmļi 'низко' (< *zemjoi), tūļi 'близко' (< *tuvjoi) [...]. Однако на стыке корня и суф-

фикса согласный *j* в звукосочетаниях чаще всего исчез; например: *rups* 'грубый' (= н.-лтш. *rupjš*) [...], *dràbu* 'одежды' (gen. pl.) (= н.-лтш. (*drě-bju*) [...], *zyvu* 'рыб' (gen. pl.) (= н.-лтш. *zivju*) [...]" (Breidaks 2007a: 72).

W dolnołotewskich dialektach natomiast prabałtyckie grupy **pj*, **bj* – według Breidaka – przeszły w **pļ*, **bļ* tylko w sylabie nagłosowej rdzenia, por. *pļaiīt* 'kosić' (= lit. *piàuti*), *spļaiīt* 'pluć' (= lit. *spiàuti*), *bļaiīrs* 'zły, straszny' (= lit. *biaurūs*), co nie zgadza się z poglądami J. Endzelina: „На наш взгляд, только в латгальском и селонском племенных языках имело место фонетическое изменение **pj*, **bj*, **vj*, **mj* > **pļ*, **bļ*, **vļ*, **mļ* в начале корня и на стыке корня и суффикса, в земгальском же и куронском языках, легших в основу среднелатышских говоров, **pj*, **bj* изменились только в начале корня. Позже в западной части верхнелатышских говоров звукосочетания *pļ* (*pņ*), *bļ* (*bņ*), *vļ* (*vņ*), *mļ* (*mņ*) на стыке корня и суффикса опять были заменены звукосочетаниями **pj*, **bj*, **vj*, **mj* под влиянием среднелатышских говоров и латышского литературного языка, например: *skapja* 'шкафа' (gen. sing.) [...]" (Breidaks 2007a: 73). Granica ta pokrywa się z granicą Łatgalii z resztą terytorium łotewskiego, mianowicie *mņ* występuje na przygranicznych terenach dawnych polskich Inflant. W związku z łotewskim *mņ* zamiast *mļ* bądź *mj* por. wyż. nazwę polskiego miasta *Kłomnice*.

Wśród leksemów z *l'* epentetycznym w językach północno-zachodnio-słowiańskich, w których większość takich fonetycznych postaci wyrazowych zanikła, występują najczęściej: *czapla* < **čapja* : **čapati* 'brodzić, człapać'; *dziupla* < **d^heu-p-ja* / **d^heu-b-ja* : **d^heu-p-* / **d^heu-b-* 'głęboki, wydrążony'; *grobla* < **grob-ja* : **grebti* 'grzebać'; *kropla* < **krop-ja* : **kropiti* 'kropić'; *przerębla* < **per-rōb-ja* : **per-rōb-a-ti* 'przerąbać' ← **rōb-* < **rōb-* / **rēb-* < **remb-* 'rąbać, ciąć'. Wszystkie te wyrazy są rzeczownikami derywowanymi za pomocą sufiksu **-ja* (rodzaj żeński) od rdzeni werbalnych.

W językach północno-wschodnio-słowiańskich występuje nieco więcej wyrazów: rzeczowników rodzaju żeńskiego z sufiksem **-ja*: a) w rodzaju żeńskim: *гребля* 'wiosłowanie, sport.', *земля* 'ziemia', *капля* 'kropla, kapka', *конопля* 'konopie', *кровля* 'dach, przykrycie, por. mac. кров', *купля* 'kupno', *ловля* 'łów, połów', *мямля* 'ślamazara, ciapa, guzdrała', *оглобля* 'hołobla; повернуть *u* zawrócić z drogi', *сопля* 'smark', *торговля* 'handel; sklep' i złożone prefiksalnie, *травля* 'szcucie, nagonka', *цапля* 'czapla', ale pojawiają się też b) rzeczowniki męskie: *волнь* 'jęk, łkanie', *голавль* 'rodzaj ryby Cyprinus dobula – (Dal 1955: I 368)', *журавль* 'żuraw', *корабль* 'okręt', *кремль* 'twierdza; Kreml', *рубль* 'rubel' – z

sufiksem **-jb*; c) brak jest neutrum na **-je* (Zalizniak 1977), oprócz archaizmu *издревле* (: *из-древ-н-*), zastępowanego nowszymi przysłówkami, takimi jak *истари*, *издавна*. Oczywiście w każdym języku słowiańskim zasób wyrazów zawierających epentetyczne *l'* jest inny, co świadczy tylko o tym, że do naszych czasów dotrwała tylko ich część: z polskim są np. wspólne tylko dial. *цапля* 'czapla' i *конопля* 'konopie', z serbskim zaś *земля* 'ziemia', *капля* 'kropla, kapka', *конопля* 'konopie' i kilka innych.

Podobną liczbę rzeczowników omawianego typu odnajdujemy w serbsko-chorwackim słowniku a tergo (Matešić 1965), jak i w słowniku słoweńskim (Jakopin, P. 1967).

Przymiotniki i przysłówki oraz czasowniki zawierające *l'* epentetyczne (jako derywaty odpowiednich rzeczowników) pojawiają się w językach, w których rzeczowniki z *l'* epentetycznym są relikdami dawnego stanu, np. p. *czapli*, *czaplowate* : *czapla*, *dziuplasty* : *dziupla*, *kroplisty*, *kroplowy*; *kropliście*; *skroplic* : *kropla* itp. Innymi słowy: wyrazy takie w zasadzie istnieją w językach dopóty, dopóki istnieją ich podstawy słowotwórcze. W językach północno-wschodnio-słowiańskich i południowo-zachodnio-słowiańskich taka zależność nie istnieje. Tak np. czasownik *nabavljati* nie ma w języku serbskim, chorwackim, bośniackim czy czarnogórskim podstawy w postaci rzeczownika z *lj* (typu np. *#bavlja*). Jako czasownik imperfektywny (i iteratywny) jest on derywowany od czasownika perfektywnego (i semelfaktywnego) *nabaviti*, ten zaś jest derywatem (współcześnie tylko formalnie) od *baviti*, a dalej od *byti* (z pie. rdzeniem **b^hī-*). Zarówno w omawianych tu językach rosyjskim i (tylko historycznie) serbsko-chorwackim, jak i we wszystkich językach północno-wschodnio-słowiańskich i południowo-zachodnio-słowiańskich (w odróżnieniu od języków północno-zachodnio-słowiańskich i południowo-wschodnio-słowiańskich, w tym w omawianym tu szerzej polskim) takiego zjawiska nie ma.

Możemy więc powiedzieć, że w wymiennej derywacji werbalnej typu *javljati*, *sakupljati*, *nabavljati* ← *javiti*, *sakupiti*, *nabaviti* w językach południowo-zachodnio-słowiańskich formantem jest *lja* (: *i*), występujące w przypadku pierwotnych czasowników mających temat na *-i-* (IV koniugacja Leskienowska) u rdzeni kończących się na *m*, *v*, *p*, *b* (nie na spółgłoski labialne, ponieważ nie uczestniczy tu spółgłoska *f* obcego pochodzenia). Jako współformant słowotwórczy *l'* epentetyczne jest w wymienionych językach zjawiskiem żywym. Czasowników takich jest około 150. Natomiast trudno uważać *l'* epentetyczne za żywe zjawisko fonetyczno-fonologiczne, gdyż poza drogą słowotwórczą nie powstają w tych językach nowe wyrazy za pomocą dodawania *l'* po *m*, *v*, *p*, *b* (Pianka 2009: 25–30).

Pierwotne pochodzenie *l'* epentetycznego ma jednak rodowód słowotwórczy: powstało ono z *-j-* na granicy rdzeni zakończonych na spółgłoski labialne i sufiksu nominalnego *-j-a* (Sławski 1974: 80–83). Oprócz czasowników typu *sakupljati* ← *sakupiti*, należą tu rzadsze verba o modelu derywacyjnym typu *pošumljavati* / *pošumljivati* ← *pošumiti*.

Paraleli w rozwoju słowiańskiego i bałtyckiego *l'* epentetycznego jest stosunkowo dużo: 1. fonetycznie taki sam rozwój *l'* epentetycznego pochodzącego z *j < i* (często w sylabie wygłosowej), jak i przed dawnym *'u < eu* (w sylabie nagłosowej), 2. zachowanie na niektórych obszarach *l' < j < i* przy zmianach *l' < 'u < eu* na *l' < j*, ewentualnie przy dalszym zaniku *j* i/lub stwardnieniu poprzedzającego konsonantu, ewentualnie – w językach słowiańskich wyjątkowo – przejściu *l' > ř* (por. wyż. polski toponim *Kłomnice*, w literaturze dotychczas pod tym względem nie omawiany), 3. utrzymanie *l'* tylko na obszarach ze sobą graniczących, mianowicie w dialektach bałtyckich graniczących ze słowiańskimi, tj. w bałtyckim – w Łatgalii i częściowo w Semigalii, a w słowiańskim – na obszarze północno-wschodnio-słowiańskim, obszar południowo-zachodnio-słowiański bowiem łączy się z dialektami języka włoskiego, gdzie na styku różnych systemów fonetycznych występowały zjawiska podobnego typu, choć w szczegółach różne, por. np. włoskie i łacińskie: *pianta* i *planta* 'latorośl, roślina', *piu* i *plus* 'więcej', a także włoskie i ogólnoeuropejskie: *piantare* 'm.in. plantować; sadzić rośliny', *piatforma* 'platforma, placyk', *piomba* 'ołów; plomba', *pianeta* 'planeta', *piano* 'm.in. płaski, równy'. Podobnie: wł. i łac. *fiorire* i *floreo* 'kwitnąć', *fiume* i *flumen* 'rzeka' lub też włoskie i ogólnoeuropejskie: *biondo* 'blondyn', czy też włoskie i francuskie 'biały': *bianco* i *blanc*, *blanche*. Wpływem włoskim należy wyjaśnić przejście *l' > j* w niektórych gwaraх słoweńskich i chorwackich, por. np. u T. Logara: „*j* ← *l'* (*pùoje*, *zè:mja*)” w słoweńskim punkcie OLA (Logar 1981: 57), gdzie *j < l'*, podobnie jak *j < l* w cytowanych powyżej wyrazach słowiańskich pochodzi z *l'*.

Pojawienie się *l' < j* po spółgłoskach labialnych w językach słowiańskich było jednym z etapów palatalizacyjnych, które ogarnęły nie tylko prasłowiańskie spółgłoski tylnojęzykowe, ale także – w różnych częściach terytorium prasłowiańskiego – wszystkie istniejące w tych czasach spółgłoski i tylne samogłoski (Pianka 2000: 158–168).

W narzeczu górnołotewskim rozwój **pj*, **bj*, **vj*, **mj* > **pl*, **bl*, **vl*, **ml* odbywał się nie tylko na początku rdzenia (w dyftongach) i na granicy morfologicznej rdzenia i sufiksu – jak w językach słowiańskich, podczas gdy w dolnołotewskim tylko na początku rdzenia, w której to pozycji w prasłowiańskim był on rzadkością, np. „Мейраны: *slapŋa*, *slapŋums* 'mo-

kry` ME III 916, *zemlâk* 'niżej' ME IV 712". Na terenie Latgalii występowały następujące warianty leksemu oznaczającego pojęcie 'mokry': *s'lapla*, *slapna*, *s'lapna*, *slapna*, *s'lapna*, *slapna* (Breidaks 2007a: 72, 75). Poza Latgalią zjawiska takie na Łotwie nie były notowane.

Latgalia była terenem, gdzie wystąpiły wszystkie jotacje oraz palatalizacje spółgłosek tylnojęzykowych, znane nam z języka prasłowiańskiego, a ich wyniki były identyczne ze słowiańskimi albo do nich bardzo podobne, np. „After the second stage of reduction of the final syllables, the transformation of long vowels and diphthongs into short vowels, and, particularly, after the transformation of the diphthong [ai] into the short vowel [i] in the Latgalian tribal language, the palatalized consonants [k', g'] reappeared before the vowel [i] in the dative singular of *ā*-stem nouns, e.g. *[rùk'i] 'to the/a hand' < *[rùkài]; in the second person singular of the Indicative Mood and the second person singular of the Imperative Mood of *ā*-stem verbs, e.g. [sok'i] 'say' < [sokài]; in the second person singular of the Past Indicative of *ā*-stem verbs [...]" (Breidaks 1993: 185–186, Breidaks 2007b: 89). System fonetyczny latgalski zawierał, oprócz pierwotnych twardych spółgłosek, także spółgłoski miękkie powstałe drogą różnego typu palatalizacji: p', b', t', d', k', g', c', ʒ', c, ʒ, č, ž, m', n', s', z', š', ž', l', r' (tamże), por. też Breidaks 2007a i Breidaks 1993.

Problem, dlaczego tylko w Latgalii na Łotwie wystąpiło *l'* epentetyczne i zachowało się do wieków średnich, jest złożony. Było to pogranicze językowego obszaru bałtyckiego, dzisiejsza Łotwa zaś (a szczególnie Latgalia) znajdowała się bliżej wschodniej Słowiańszczyzny, która była jedną z części Słowiańszczyzny dłużej zachowujących tę cechę fonetyczną, podczas gdy Litwa i Prusy graniczyły z zachodnią Słowiańszczyzną (ziemią polskimi), gdzie liczba wyrazów z epentetycznym *l'* wcześniej uległa redukcji. Prawdopodobnie jednak cecha ta powstała w części dialektów bałtosłowiańskich i rozwijała się dalej niezależnie w czasie wędrówek Słowian i Bałtów na dwóch różnych obszarach, przy czym tendencje do zachowania i dalszego rozwoju *l'* epentetycznego na obszarze słowiańskim – jako większym – uległy dalszemu zróżnicowaniu, co doprowadziło z jednej strony do cofnięcia lub nawet zaniku tej cechy na jednych obszarach, z drugiej zaś strony do przekształcenia tej cechy fonetycznej w żywy do dzisiaj proces słowotwórczy w innej części języków.

L I T E R A T U R A

- Boryś 2005: Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Breidaks 1993: Antons Breidaks, *The development of the subsystem of consonants in the Latgalian tribal language*, w: *Linguistica Baltica* 2, s. 183–187 (także: Antons Breidaks, *Darbu izlase*, 2. sējums, s. 88–90, Rīga).
- Breidaks 2007a: Antons Breidaks, *Судьба прабалтийских звуко сочетаний *pj, *bj, *vj, *mj в верхнелатышском диалекте*, w: Antons Breidaks, *Darbu izlase*, 2. sējums, s. 72–78, Rīga.
- Breidaks 2007b: Antons Breidaks, *Некоторые особенности фонематической подсистемы согласных в глубинных говорах Латгалии*, w: Antons Breidaks – *Darbu izlase* – 2. sējums, Rīga, s. 79–85.
- Dal 1956: Владимир Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I, Москва – набрано и напечатано со второго издания 1880–1882 гг.
- Dejna 1981: Karol Dejna, *Atlas polskich innowacji dialektalnych*, Warszawa – Łódź.
- Doroszewski, Skorupka, red. 1973: red. Witold Doroszewski, Stanisław Skorupka, *Słownik poprawnej polszczyzny* PWN, Warszawa.
- Jakopin, P. 1967, Primož Jakopin, *Odznadnji slovar slovenskega jezika*, Ljubljana.
- Jakubaš 1954: Filip Jakubaš, *Horbjoserbsko-němski słownik – Obersorbisch-deutsches Wörterbuch*, Budyšin / Bautzen.
- Jurczak-Trojan i in. 2005: Zofia Jurczak-Trojan, Halina Mieczkowska, Elżbieta Orwińska, Maryla Papierz, *Słownik słowacko-polski*, t. I-II, Kraków.
- Koneski 1965: Блаже Конески 1965: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.
- Logar 1981: Tine Logar, *Šmartno v Brdih*, w: *Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opštoslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo.
- Matešić 1965: Josip Matešić, *Rückläufiges Wörterbuch des Slavischen*, Wiesbaden.
- Mistrík 1976: Jozef Mistrík, *Retrográdný slovník slovenčiny*, Bratislava.
- Pianka 2000: Włodzimierz Pianka, *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich z komentarzami historycznymi*, w: Włodzimierz Pianka, Emil Tokarz, *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich*, t. I, Katowice 2000, s. 23–306.
- Pianka 2009: Włodzimierz Pianka, *Структурата на македонските вторични несвршени глаголи во споредба со другите словенски јазици*, w: XXXV. Научна конференција на XLI. Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 25–26. VIII 2008), Скопје, с. 19–31.
- Siatkowska i in. 1988: Zdzisław Kłos, Dorota Rzymska, Ewa Siatkowska, *Indeks a tergo do dolnołużyckiego słownika Arnošta Muki*, Warszawa.
- Ślawski 1974: Franciszek Ślawski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, w: red. Franciszek Ślawski, *Słownik prasłowiański*, t. I, s. 43–141.

Trubaczew, red. 1977: *Этимологический словарь славянских языков*, ред. О.Н. Трубачёв, Москва, т. IV.

Zalizniak 1977: А.А. Зализняк, *Грамматический словарь русского языка. Словоизменение*, Москва

<http://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%81atgalia> (доступно 21.09.10)

Włodzimierz PIANKA

**WHY IS THE MACEDONIAN LANGUAGE AND POLISH
DO NOT HAVE Љ *EPENTETICUM* IN CONTRAST
TO THE NEIGHBORING SLAVIC LANGUAGES?**

(S u m m a r y)

In summary, textbook, terms, over a hundred years it is said that the historic Љ *epenteticum* occurs in the languages of south-western and north-Slavic East Slavic. Probably, however, this feature was part of the Balto-Slavic dialects, and further developed independently during the migration of Slavs and Balts in two different areas, the tendency to preserve and further develop the area of Љ *epenteticum* Slavonic – as more – have further differentiation, resulting in one parties to withdraw or even disappearance of this feature in some areas, on the other hand to turn this feature into a living today word-formation process in another part of the language.

Key words: Slavic languages, Baltic languages, typology, comparative grammar, phonetic, Љ *epenteticum*.

Генадзь ЦЫХУН
(Минск, Беларусь)

РОЛЬ ЯЗЫКОВ МАЛЫХ СЛАВЯНСКИХ ЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП НА БАЛКАНАХ ДЛЯ ПОНИМАНИЯ ПУТЕЙ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ БАЛКАНИЗМОВ

Ареально-типологическое изучение славянской составляющей балканского языкового союза (БЯС) показало исключительную ценность для решения задач балканистики не только основного балкано-славянского массива, локализованного в центральной зоне БЯС, но и периферийных по отношению к нему славянских говоров и диалектов, нередко сохраняющих факты, ключевые для понимания путей формирования этой этноязыковой общности.

Если принять, что БЯС как целому характерна ареальная структура центр–периферия, то следует согласиться и с тем, что инновации, возникшие в одной из частей этой этноязыковой общности могут (или могли в прошлом) свободно распространяться и на другие ее части. В этом случае решающим фактором в формировании БЯС следует считать относительную (в сравнении с другими территориальными образованиями) проницаемость языковых границ внутри самого этого образования при отсутствии единого очага инноваций. Только наличие последнего условия открывает путь процессам балканизации, т.е. взаимодействия различных языков и диалектов на Балканах. В противном случае мы имеем дело фактически с воздействием одного языка на соседние языковые территории и реализацией т. наз. ассимиляционной (или колонизационной) модели, в результате чего может сформироваться языковая общность, которую "образует группа разноструктурных контактирующих языков при ведущей роли одного культурно наиболее

авторитетного языка" и которая, разумеется, ничего общего со структурой языкового союза не имеет.¹ С этой точки зрения БЯС с определенной долей условности может быть приписан признак "демократичности" на фоне противоположной, преимущественно "тоталитарной" модели. В связи с этим каждый язык или диалект, в том числе и малых этнических групп на Балканах мог внести или вносит свою лепту в формирование общего инновационного фонда БЯС. При этом роль последних может быть даже большей, чем основного диалектного массива, поскольку они в большинстве случаев локализируются на периферии БЯС, где в результате межъязыковых контактов существовало больше условий для возникновения инновационных явлений, которые в дальнейшем могли распространиться на всю территорию ареально-типологической общности.

Во многих случаях языки и диалекты малых этнических групп демонстрируют более "продвинутой" стадию в развитии конкретных балканских инноваций. Так, в зоне генерализации предлога *na* в качестве показателя косвенных падежей в системе личных местоимений отмечались, в частности, случаи использования общей формы в качестве номинативной в славянском говоре с. Киречкёй на восток от Солуни, ср.: "Svakojako, iz čitave zamjeničke promjene biće najzanimljivije to što zamj. *ti* za nom. sg. ovdje glasi još i *teb*... Pored nominativne službe oblici *men-teb* imaju još i akuzativnu – ako se u nih o akuzativu može govoriti – ali uz njih onda, kao uz običan nominativ, mora doći još i prijedlog *na*".² Т.е. наблюдается внутрисистемное развитие первичной инновации: использование *na*-конструкций для выражения косвенного дополнения у личных местоимений порождает вторичную и "третичную" инновацию – использование *na* для сигнализации прямого объекта, а также аккузативной по происхождению формы в качестве номинативной. З. Тополинская утверждает, что на востоке указанного ареала "*na*

¹ Ср. попытки использования понятия "языковой союз" для описания языковой ситуации в рамках бывшего СССР: Трубачев О.Н., Русский языковой союз// Домострой. 1992. № 27. С. 10. Более подробно о двух типах ареального взаимодействия языков см.: Цыхун Г., Міжславянскае моўнае ўзаемадзеянне (сацыякультурны аспект). Мінск, 2003. С. 6–7; Его же. Пытанне інавацыйных цэнтраў у славянскім мовазнаўстве// Procesy innowacyjne w językach słowiańskich. Warszawa, 2003. С. 27–28.

² Vukčević M., Jezik u Kerečkom s udiljnim obzirom na opće maćedonizme// Rad JAZU. Zagreb, 1901. Knj. 145. S. 140–141.

прераснува во генерализиран сигнал на објектна конструкција".³ Своеобразным "дублером" названной функции становится и обобщенная, дательная по происхождению клитика *му*, которая выступает везде, где при выражении прямого и косвенного дополнений используется предлог *на*. Ее отсутствие подобно отсутствию предлога *на* как раз и могло свидетельствовать о номинативной функции общей формы личного местоимения. Развитие закономерное в системном плане и ареально оправданное, поскольку указанный говор находился в самом очаге зарождения "грамматических" *на*-конструкций в рамках балканославянского ареала. Кроме того, вытеснение номинативной формы обобщенной формой местоимения хорошо согласуется с ситуацией, характерной для имен существительных в указанной зоне, тем более, что и редкое использование номинативной формы личного местоимения содействовало этому. Однако такой путь развития вызывал в свое время серьезные сомнения, и М. Вукчевича обвиняли в искажении фактов. К сожалению, мы лишены возможности проверить данные М. Вукчевича в связи с утратой говора. Но типологически подобные случаи, отмеченные в периферийных говорах, свидетельствуют о том, что аналогичное указанному явлению развитие вполне возможно, ср. : «Интересни са и примерите, при които родително-винителна форма се обобщава и се употребува дори за именителна: *пòпaтoк да ти кàже; а кòн 'aтoгa ка ги рìтне*. При тази употреба говорителят вече е загубил чувство, че се касае за стари облици – падежно окончание тук е десемантизирано, но без да е исчезнало».⁴

Несколько более счастливый случай – судьба сербского галипольского говора, тщательно описанного и исследованного в монографии П. Ивича.⁵ Правда, обследование было проведено после переселения его носителей из Европейской Турции в Македонию, что создавало определенные трудности при интерпретации некоторых балканских инноваций – отражают ли они особенности первичного говора в районе Светозарево в Сербии или являются результатом воздействия турецкого и македонского языкового окружения? Однако несомненно, что

³ Тополинска З., Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Кн. 1: Синтакса. 1 дел. Скопје, 1995. С. 94.

⁴ Бяджиев Т., Склонени членувани форми в българските диалекти // Диалектология и лингвистична география. София, 1999. С. 104.

⁵ Ивић П., О говору Галипольских Срба. Београд, 1957 (Српски дијалектолошки зборник, књ. 12).

нахождение говора в иноязычной балканской среде может активизировать балканистические процессы, в результате которых развитие некоторых форм может пойти дальше, чем в основном диалектном массиве. Замечательный пример – распространение в галипольском говоре случаев с удвоенным показателем будущего времени типа *he биhe, nehe се откиниhe* и под., относительно которых П. Ивич утверждает, что "*ja hem кутиhem* значи исто што и просто *кутиhem*". Кроме того, отмечается, что подобные конструкции чаще встречаются в речи более старого поколения носителей говора и развились, по-видимому, еще во Фракии, возможно, при поддержке новогреческих форм типа $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omicron \gamma\rho\alpha\phi\omega$, $\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\varsigma \gamma\rho\alpha\phi\eta\varsigma$, где обе части изменяются похожим образом, представляя один из вариантов выражения будущего времени.⁶ Независимо от возможных влияний мы должны констатировать большую степень грамматикализации показателя будущего времени 'хотеть', подобно тому как это имеет место при удвоении личных местоимений либо совместном употреблении члена-артикля и указательных местоимений в основном балканославянском массиве. Таким образом, более лабильная языковая система малых этнических групп на Балканах является своеобразным полигоном, на котором "опробуются" различные пути балканизации отдельных ее фрагментов, чаще всего по принципу "неполной формальной аналогии". Этот принцип лежит в основе механизмов балканизации, когда внешнее подобие является стимулом для внутреннего развития, не обязательно слепо копирующего иноязычные образцы.

Диалекты малых славянских этнических групп на Балканах нередко подсказывают исследователю пути образования и развития тех или иных балканизмов в балканославянском ареале. К примеру, до сих пор не совсем ясен путь расширения притяжательных конструкций с дательной клитикой на все классы существительных на востоке указанного ареала, в то время как на западе они возможны только при именах-терминах родства, иногда – названиях частей тела.⁷ Между тем, в галипольском говоре наряду с притяжательными конструкциями типа *к□ка ми* 'мой дядя' широко употребляются конструкции типа *к□кина ми кућа* 'дом моего дяди', где притяжательное прилагательное, образованное от существительного-термина родства, сохраняет при себе

⁶ Там же. С. 254.

⁷ Более подробно см.: Цыхун Г. А., Славянскія прыналежныя канструкцыі з займеннікавай клітыкай (Да методыкі вызначэння цэнтра інавацыі)// Беларуская лінгвістыка. 1981. Вып. 20. С. 56–62.

дательную клитику. Можно допустить, что в подобных конструкциях происходило семантическое переразложение, в результате которого клитика стала соотноситься с именем существительным, а не с притяжательным прилагательным, что в дальнейшем при свертывании конструкции по типу болг. *татковата кѣца – кѣцата* привело к расширению притяжательных конструкций с дательной клитикой на другие классы слов, уже не связанных с выражением родственных отношений. П. Ивич обращает внимание на формальное совпадение суффикса притяжательности *-ин* в галипольском говоре с одним из показателей принадлежности *-(n)in-* в турецком языке, вместе с тем сомневаясь в непосредственном влиянии последнего: "Једна од варијанта овог наставка, *in*, поклапа се с једним од српскохрватских придевских суфикса, *-ин*. Питање је, међутим, да ли је овакво делимично и механичко поклапање одиста могло допринети ширењу ове врсте наставака у галипольском говору".⁸ Как кажется, мы здесь имеем дело с еще одним случаем неполной формальной аналогии, которая объясняет происхождение еще одного балканославизма, предположительный очаг зарождения и центр иррадиации которого локализуется на востоке балканославянского ареала.

Таким образом, говоры малых славянских этнических групп являются нередко ключевыми для понимания путей развития балканских инноваций в балканославянском ареале. Их утрата или вытеснение представляет несомненную потерю в эвристическом плане.

В связи с этим на передний план выступает эколингвистическая задача поиска путей их сохранения и выживания в условиях современной глобализирующейся Европы. В решении этой задачи существенное значение, наряду с морально-этическим аспектом, имеет оценка проектов, направленных на формирование на базе изучения этих диалектов региональных литературных форм и литературных микроязыков, поскольку они могут противодействовать ускоренной ассимиляции малых этнических групп и тем самым способствовать сохранению уникального балканского этноязыкового ландшафта.

В отношении этих проектов нередко наблюдаются противоположные подходы. Учет известных локальных проектов в рамках балканославянской части БЯС демонстрирует недавно изданный "Лексикон

⁸ Ивић П., О говору Галипольских Срба. С. 332.

языков Европейского Востока" под редакцией М. Окуки⁹, где кроме описания стандартных славянских языков представлены очерки эгейско-македонского, банатского и помакского. Ср. также описание диалекта в районе Корчи (южная Албания), названного "кайнас"¹⁰ (буквально 'по-нашему, как говорится у нас' – *zborvi kaj-nas*) и исследованного ранее А. Мазоном на основе письменных источников. Вместе с тем попытки создания стандартизованных описаний и словарей т. наз. помакского языка в Греции встречают протест со стороны болгарских лингвистов, которые считают, что "съчиняването на нов "книжовен език", различен от българския литературен език, има за цел да откъсне това етническо българско население от родственото му в Р България, а след това и да го асимилира".¹¹ Между тем известно, что ряд словенских ученых (и прежде всего М. Матичетов), а также официальные круги Словении в похожей ситуации содействовали формированию резьянской письменной нормы в Италии и изданию литературы на этом микроязыке, поскольку словенский литературный язык по многим лингвистическим и экстралингвистическим причинам (прежде всего из-за отдаленности системной и ареальной базы словенского литературного языка, а также в связи с отсутствием непосредственных территориальных контактов представителей малой этнической группы и основного массива словенского языка) не мог полноценно функционировать в Резии.

Похожая языковая ситуация складывается и в отношении малой славянской этнической группы в области Гора, которая, особенно после провозглашения государственной самостоятельности Косова, почти целиком (за исключением двух сёл на территории Македонии) оказалась в албанском языковом окружении. Б. Видоески, перечислив 30 сёл в географической области Гора, справедливо замечает: «Говорот на набројениве села по неговиот фонолошки систем и по граматичка структура во целина и на синхрониски и на дијахрониски план влегува

⁹ Wieser Encyklopaedie des europaeischen Ostens. Bd. 10: Lexikon der Sprachen des europaeischen Ostens. Hrsg. von Miloš Okuka unter Mitwirkung von Gerald Krenn. Klagenfurt/ Celovec, Wien, Ljubljana, 2002.

¹⁰ Courthiade M., Un parler slave singulier: le *kainas* d'Albanie orientale // *Balkanica Posnaniensia* VI. Poznań, 1993. P. 237–326.

¹¹ Кочев И., За така наречения "помашки език" в Гърция // *Македонски преглед*. 1996. Бр. 4. С. 43.

во составот на македонскиот дијасистем».¹² Однако географическая изолированность указанной этнической группы от «матичной» территории, которая дополняется конфессиональной изолированностью («горане» являются мусульманами), не говоря уже о политических и иных препятствиях, не содействует использованию македонского литературного языка местным населением. В связи с этим кажутся естественными попытки, независимо от их использования различными силами в политических целях, создания литературного микроязыка, который базируется на албанской графической системе, ср. изданный в 2007 г. в Софии «Горанско-албанский словарь» Назифа Докле. Автор словаря на 43 тысячи слов и выражений обосновывает выбор графики чисто практическими причинами, одна из которых связана с тем, что жители албанской части Горы получают образование только по-албански, а жители косовской части начали изучать албанский язык, а до этого пользовались боснийской латиницей.¹³ Кроме того, автор словаря опубликовал несколько книг записей народного фольклора и оригинальных произведений, является одним из основателей и руководителей этнокультурного общества «Гора» и газеты «Дрин», что создало определенную письменную традицию.

По-видимому, не может быть однозначного ответа на вопрос, как поступать в отношении говора малой этнической группы во всех ситуациях и в каких ситуациях языковой сепаратизм допустим, если он содействует сохранению этой этнической группы. Возвращаясь к т. наз. помакскому проекту, следует обратить внимание на некоторое формальное сходство с резьянской ситуацией (прежде всего в плане системной и ареальной базы, а также отсутствия активных контактов с «матичной» территорией, в том числе по причинам физиографическим¹⁴). Вместе с тем нельзя в этом случае не отметить определенной

¹² Видоески Б., Дијалектите на македонскиот јазик. Скопје, 1998. Т. 1. С. 312. Подробное описание говора см.: Видоески Б., Горанскиот говор // Прилози МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, 1986. XI/2. С. 45–76.

¹³ Dokle N., Reçnik goranski (nashinski)-allbanski. Sofia, 2007. S. 11.

¹⁴ Основная масса помаков в Греции проживает "in isolierten Bergdoerfern der drei Regierungsbezirke Xanti, Rodopi und Evros" (Ioannidou A., Voss Chr. Kodifizierungsversuche des Pomakischen und ihre ethnopolitische Dimension// Welt der Slaven, 2001, Bd. 46 S. 233. См. также: Voss Chr., Toward the comparability of Slavic-speaking Balkan Muslims in the light of the 'microlanguage' concept // Славянские литературные микроязыки и языковые контакты. Тарту, 2006. С. 333).

ненатуральности процессов кодификации, которые обычно являются формальным закреплением норм, выработанных за более или менее длительный период функционирования идиома в письменной форме. Такой предварительный этап имел место для резьянского (ср. многочисленные и разножанровые образцы текстов в хрестоматии А. Дуличенко¹⁵) и эгейско-македонского¹⁶ и, по всей видимости, не был основой кодификаций, предложенных для помакского.¹⁷ В связи с этим остается неясным вопрос о выборе диалектной основы для построения системы письменного языка, что при длительном развитии письменной традиции происходит естественным путем – в качестве ареальной базы выступает говор, концентрирующий в себе наиболее значительные периферийные инновации и тем самым как бы сплачивающий разнородные части в единое целое. По всей видимости, на роль такого системного центра избран говор *Мыки*¹⁸, одной из ярких черт которого является т.наз. родопское акание. Интересно, что эта черта непоследовательно проведена при кодификации, что, возможно, связано с параллельным аканию уканием ("редукция на *o* в *y*"¹⁹). Два эти процесса, считающиеся фонологически несовместимыми, отмечены нами в проекте "вичского" литературного микроязыка и свидетельствуют о смешении языковых систем²⁰, что указывает на инновационный характер избранного в качестве ареальной базы говора. Однако несомненно, что

¹⁵ Дуличенко А. Д., Славянские литературные микроязыки. Образцы текстов. Тарту, 2003. Т. 1. С. 170–206.

¹⁶ Voss Chr., Das slavophone Griechenland–Bemerkungen zum Ende eines Tabus// Südosteuropa Mitteilungen. 2000. Bd. 40. Nr. 4. S. 359.

¹⁷ Отмеченное участие информаторов относится скорее к устной, чем письменной речи. Ср.: Съчиненият "помашки език" – български диалект от родопски тип// Български език. 1996. Год. 46. Кн. 3. С. 2. Упоминается также орфографическая практика журнала ЗАГАЛІСА, см. Ioannidou A., Voss Chr., Kodifizierungsversuche des Pomakischen. S. 235.

¹⁸ Ср.: "Die Mundarten des Pomakischen werden differenziert, als Kodifizierungsbasis wurde der Ort Myki (Μύκη) gewählt, der sich im Zentrum des von Pomaken besiedelten Teils des Regierungsbezirks Xanti <...> nordnordwestlich der Bezirkshauptstadt befindet" (Ioannidou A., Voss Chr. Kodifizierungsversuche des Pomakischen. S. 244).

¹⁹ Кочев И., За така наречения "помашкия език" в Гърция. С. 51.

²⁰ Цыхун Г., Пра мову vicuv litevskich. Лінгвістычныя нататкі// Pogranicza języków. Pogranicza kultur. Studia ofiarowane E. Smułkowej. Warszawa, 2003. S. 191–192.

закрепление при кодификации наиболее ярких черт языков малых этнических групп содействует их сохранению, что с эколингвистической точки зрения является положительным фактом.

Таким образом, в каждом конкретном случае следует учитывать максимальное количество факторов, влияющих на использование "матичного" языка или формирование "письменно-региональной нормы" в среде малых славянских этнических групп на Балканах, независимо от интенций создателей такой нормы. Так, в отношении этнических меньшинств в Северной Греции возможны два подхода. На протяжении ряда последних лет ограниченная письменная и информационная практика славянского населения района Ледин дрейфует в сторону сближения с официальным македонским литературным языком, что в значительной степени объясняется близкой ареальной основой обоих идиомов, в то время как языковая реальность района Воден, по-видимому, требует усилий по созданию региональной литературной нормы. К. Фос предлагает для достижения этого подготовить хрестоматию письменных текстов на диалекте Енидже-Вардара или Негуша, которые, по его мнению, "способствовали бы преодолению комплекса неполноценности по отношению к собственному идиому".²¹ На первом плане в подобных случаях следует, по-видимому, иметь интересы сохранения и развития языкового разнообразия, что всегда характеризовало Балканы. А в чисто научном («эвристическом») плане утрата таких фрагментов балканославянского континуума является невосполнимой потерей.

²¹ Фос К., К вопросу о будущем развитии македонских диалектов в западнозгейской Македонии // актуальные вопросы балканского языкознания. Санкт-Петербург, 2003. С. 107.

Andrzej BOGUSŁAWSKI
(Uniwersytet Warszawski, Warszawa)

POLSKIE PO DYSTRYBUTYWNE: JEDNOLITOŚĆ ILOŚCIOWEGO PODZIAŁU ZBIOROWOŚCI

Czy w zdaniu

(1) Kasia dała swoim koleżankom po jabłku.

występuje przyimkowa fraza imienna *po jabłku*? Czy też może frazą imienną na końcu zdania (1) jest tylko wyraz *jabłku*, a wyraz *po* należy jakoś do liczby mnogiej w wyrazie *koleżankom* z jej interpretacją ‘każdej [po ...]’ (scil. każdej koleżance [z wiadomego zbioru, właściwie: zbiorowości koleżanek, por. o tym niżej] po ...)? Czyli może jest tak, że *po* należy w efekcie do ukrytej w wyrazie *koleżankom* kwantyfikacji ogólnej w odpowiedni sposób zastosowanej? Tzn., w tym wypadku, kwantyfikacji ogólnej zastosowanej zasadniczo do „dopełnienia dalszego” ‘swoje koleżanki’ (a więc zastosowanej tak samo, jak ta kwantyfikacja byłaby zastosowana w zdaniu z wyrażeniem *każdej swojej koleżance po* lub *każdej ze swoich koleżanek po* na miejscu frazy *swoim koleżankom po*). Wynikałoby z tego, że wyraz *po* jedynie „nadprogramowo”, na zasadzie pewnego rodzaju wtórnego oddziaływania, odnosi się do frazy imiennej w lp *jabłko*, frazy w tym wypadku występującej w pozycji „dopełnienia bliższego”, wraz z przynależną do tego oddziaływania fleksyjną suboperacją „miejscownikową lp”, która polega na czysto redundancyjnym, asemantrycznym przekształceniu formy *jabłko* w formę *jabłku*.

Rozważę tę sprawę w ramach ogólniejszego omówienia występującego tu szczególnego wyrazku *po*, który będzie właściwym przedmiotem mojego zainteresowania, podobnie jak był on przedmiotem pionierskiej, wzorcowo pogłębionej analizy Przepiórkowskiego (2008), której głó-

wną ideę (ideę związku *po* z mocą liczbową zbiorów i liczebnikami głównymi) podtrzymuję, mając jednak nadzieję, że dodam też do tej analizy coś od siebie.

Niezależnie od tego, jak fenomen, który najbardziej zwraca uwagę, kiedy się przyglądamy zdaniu (1), w odróżnieniu od zdania analogicznego, lecz zawierającego wyrażenie *dała każdej ze swoich koleżanek jabłko* – bez *po*, zostanie ostatecznie we wszystkich szczegółach opisany, jasne jest, że opis ten tak czy inaczej będzie dotyczyć wielkiej domeny *fraz imiennych*. Ta zaś, od dawna już trzeba tak na rzecz patrzeć, *klasyczną* opiekę otrzymała od Profesor Zuzanny Topolińskiej, por. w szczególności Jej książki: Topolińska (1981; 1999; 2009); pamiętamy też o całym Jej olbrzymim dorobku na tym polu (jako jednym z wielu pól badawczych, jakim się poświęcała), włączając w to polską „żółtą gramatykę”, dla której, jak wszystkim wiadomo, zasłużyła się, od wczesnych lat siedemdziesiątych, w sposób *wyróżniony*. Dlatego obecny przyczynek przyjmie Ona, mam nadzieję, przyjaźnie.

Zacznę od statusu morfologicznego naszego „dystrybutywnego” *po*, które dobrze byłoby też nazywać *przyliczbowym*. Przykładając do niego kryteria zaproponowane w książce (1992/2010), uznam je za leksidion z klasy II wolnych kontrasterów (leksidion podobny do zwykłych „przyimków” [nie: gramatycznych w sensie Kuryłowicza]; nb. nasze wyrażenie bywa właśnie nazywane *przyimkiem*). W bardziej uzualnym (i luźniejszym w sensie teoretycznym) wysłownieniu odpowiada to statusowi paradygmatycznego członu pewnego „leksemu”. Do tego muszę od razu dodać, że zgodnie z moją wizją istotny jest fakt, iż *po* dystrybutywne może nieść wyłącznie przycisk *korekcyjny* i że zatem musi być uznane za znamię operacji, a nie za (w swej ogólnej istocie fundamentalny dla języka) odrębny „kontrastywny segment sylabiczny”. Co się tyczy wspomnianego właśnie statusu leksidionu klasy II (a nie I), to kryje się za nim, po pierwsze, ta okoliczność, że nasze *po* tylko marginalnie funkcjonuje jako fraza fonologiczna (np. *dała im po, mój drogi, jabłku* vs. normalne: *dała im, mój drogi, po jabłku*), inaczej niż leksidiony I klasy, takie jak *Piotr* lub *dał*, którym rola możliwej frazy fonologicznej przysługuje zgoła jako właściwość pierwsza, po drugie zaś, ta okoliczność, że występuje ono za to w swobodnej jukstapozycji z bardzo różnymi partnerami heterogenicznymi, por. *po zielonym jabłku, po co najmniej trzy jabłka, po dokładnie jednym jabłku, dała po ..., dała chętnie po ...* itd. Możemy wreszcie powiedzieć, że nasz leksidion nie wchodzi w żadne relacje fleksyjne z innymi leksidionami, z jakimiś jego odmiennymi „formami” (w obrębie, jak się to mówi, tego samego „leksemu”), że jest on autentycznie „nieodmienny”.

Rzecz zrozumiała, charakterystyka, którą pragnę tu przedstawić, będzie dotyczyła przede wszystkim roli składniowo-semantycznej *po*; jego właściwości morfologiczne przyciągają w mniejszym stopniu moją uwagę (doskonałą ich prezentację dał Przepiórkowski (2006; 2008)).

Wprowadźmy naprzód parę niezbędnych nazw umownych. Wyraz *po* mówi o określonej relacji między jakoś skwantyfikowanymi obiektami tworzącymi *n*-tki elementów pewnego zbioru (nie wyczerpujące go), z których każda jest w określony sposób przyporządkowana *jednemu* elementowi określonego innego zbioru *niejednostkowego*, przy czym *każdy* element tego innego zbioru ma przyporządkowaną sobie *różną* od przynajmniej jednego innego elementu tego zbioru, choć analogicznie scharakteryzowaną pod względem liczbowym, tzn. pod względem mocy, *n*-tkę z poprzedniego zbioru (nie równą, jak przed chwilą powiedzieliśmy, co do mocy całego tego zbioru). Nazwiemy każdy element dowolnej tak opisanej *n*-tki – *distribuendum*, każdą taką *n*-tkę – *n*-tką *distribuendów* w danej relacji, w skrócie: *da-n-tką*, każdy element opisanego „innego” zbioru – *korelatem da-n-tki*, cały zaś taki zbiór – *zbiorem korelatów da-n-tek*. By posłużyć się przykładem (1), *n*-tkami, a zarazem elementami zbioru *distribuendów* są tu poszczególne jabłka tworzące pewien zbiór jabłek w relacji ‘Kasinego dawania [ich] koleżankom’, zaś *zbiorem korelatów da-n-tek* są tu wchodzące w grę koleżanki, z których każda jest *korelatem* jakiejś *da-n-tki* (w naszym przykładzie równej pojedynczemu *distribuendum* w postaci jabłka).

To uporządkowanie terminologiczne ustanawia za jednym zamachem wstępne rysy semantyczne *po* dystrybutywnego. Warto zwrócić od razu w tym miejscu uwagę na to, że zbiór *distribuendów* musi być *niejednostkowy*, podobnie jak zbiór *korelatów da-n-tek*, ale moc tego pierwszego zbioru nie musi być odpowiednią do mocy tego ostatniego jej wielokrotnością (wielokrotnością zależną od użytej kwantyfikacji). Tak więc, jeżeli Karol i Zygmunt przeczytali po dwa rozdziały z książki *k*, to książka ta, z punktu widzenia rozważanej sytuacji, może liczyć nie więcej niż trzy rozdziały. *Jeden* rozdział może się powtarzać w relacji bycia przeczytanym przez obu panów jako *agensów* (trzeba podkreślić, że dzielony zbiór w tym wypadku to nie zbiór rozdziałów książki, lecz zbiór jej rozdziałów *prze-czytanych przez któregokolwiek z owych agensów*). Ale książka *k* nie może się też składać z *dwóch* rozdziałów: *n*-tki rozdziałów w wiadomej relacji muszą być różne, a nie byłyby różne w wypadku obecności tylko dwóch rozdziałów i założonej kwantyfikacji dwójkowej rozdziałów książki *prze-czytanych przez każdego* wchodzącego w grę czytelnika oraz założonego *niejednostkowego*, i to mianowicie dwójkowego, zbioru *korelatów da-n-tek*,

tzn. właśnie owych czytelników (w wypadku większej liczby korelatów [czytelników] odpowiednie da-n-tni mogą się też częściowo pokrywać, ale nie w odniesieniu do *każdego* z nich).

Nie wyczerpuje to właściwości semantycznych naszego *po*. W drodze eksploracji negatywnego materiału językowego wskażę niżej na dalsze ograniczenia semantyczne nałożone na to wyrażenie.

Te obserwacje dobrze będzie wszakże poprzedzić najważniejszymi konstatacjami składniowymi. Wykładnikami zbiorów korelatów da-n-tek są formy liczby mnogiej fraz imiennych, np. taka forma jak *koleżanki*, frazy imienne szeregowie, np. *Karol (i) / Zygmunt*, wreszcie frazy imienne z wykładnikami kwantyfikacji ogólnej *każdy / każdy z, wszystkie / wszyscy*, np. *każdej koleżance / każdej z koleżanek / wszystkim koleżankom*. Frazy tego ostatniego rodzaju najjaskrawiej sygnalizują odpowiednią wielość, a zarazem wyczerpanie elementów danego zbioru we właściwej relacji. Jednakże *po* samoistnie przesądza dokładnie te same okoliczności, w tym wypadku czyniąc z liczby mnogiej (współ ze sobą samym, tzn. z *po*) wykładnik zbioru skończonego, można nawet powiedzieć: mereologicznego, z określonymi granicami, choćby jakoś domyślnymi (w odróżnieniu od liczby mnogiej w takim użyciu, jak wtedy, kiedy ujęta jest ona w tzw. „supozycji prostej” jako wykładnik pojęcia, czyli zbioru dystrybutywnego, por. np. *studenci* ‘ktokolwiek jest studentem’).

Surowe ograniczenia składniowe nałożone są na wykładniki zbiorów distribuendów: *po* występuje tylko w bezprzyimkowej pozycji biernikowej i mianownikowej, por. *chłopcy wypili po dwie szklanki mleka, każde z aut ukradło po dwóch złodziei z tej bandy, po trzech członków tej sześcioposobowej komisji odwiedziło mnie dzisiaj rano i dzisiaj wieczorem, ale: * każdy z tych dokumentów został przeczytany w całości / te dokumenty zostały przeczytane w całości przez po / po przez dwóch członków komisji, * każda z tych alej została / te aleje zostały wysadzone po pięćdziesięcioma topolami / + każda z tych alej została wysadzona topolami w liczbie pięćdziesięciu / te aleje zostały wysadzone pięćdziesięcioma topolami każda / ... topolami w liczbie pięćdziesięciu każda*. Tego rodzaju blokada *po* jest związana nie tylko z obecnością przyimków takich, jak właśnie zilustrowane, lecz również przyimków (w sensie wyrazów rządzących przypadkami) o charakterze operatorów adnumeratywnych, por. ** po do pięciu kilogramów* (w odróżnieniu od kazualnie obojętnych wyrażen typu *przeszło*, por. *+ po przeszło pięć kilogramów*); jak się zdaje, wyraz *około* zachowuje się nieco odmiennie, dopuszczając, choć niepreferencyjnie, *po*, por. *po około pięć / po około pięciu kilogramów, po około pięćdziesięciu żołnierzy*.

Do tego trzeba dodać, że suboperacje przypadkowe na formach zależnych od *po* są z góry określone i różne, np. *po dwa ...*, *po dwóch ...* (biernik), *po jednym / jednej ...* (miejscownik), por. także miejscownik samego tylko rzeczownika w lp, jak w przykładzie (1), lub miejscownik jakiegoś *plurale tantum*, por. *po okularach*, itd. (te szczegóły morfologiczne pozostawiam bez dokładnej specyfikacji, bo są dobrze znane, a nie mają istotnej wagi dla naszego obecnego tematu; jeszcze raz przypomnę prace: Przepiórkowski (2006; 2008) i zawarty w nich odpowiedni skrupulatny opis).

Wreszcie wypada stwierdzić, że fraz z *po* nie dotyka zwykła negacja, por. * *oni nie przeczytali po dwa rozdziały tej książki*; można się co najwyżej posłużyć „negacją zewnętrzną”, por. *nie jest tak, by oni przeczytali po dwa rozdziały tej książki* (inną sytuację odmalowywałoby zdanie *Oni zostawili bez przeczytania po dwa rozdziały tej książki.*; tutaj jednak ujęcie jest tak czy inaczej pozytywne [zostawili]).

Przechodzę do omówienia właściwości semantycznych *po* dystrybutywnego wykraczających poza te rudymenty, jakie zostały wskazane wyżej.

Najważniejsza z nich polega na tym, co zasygnalizowałem już w dotychczas dokonanych obserwacjach: zbiory, o które chodzi we frazach z *po* dystrybutywnym, mają charakter „zbiorowości” w tym rozumieniu, w jakim mówiłem o nich w artykule (1973) (już wówczas odnosząc się do prac Profesor Topolińskiej), tzn. w sensie skończonych, spacjiotemporalnie ograniczonych zestawów obiektów.

Przyjrzyjmy się następującym przykładom:

- (2) Ludzie mają *po* dwie ręce.
- (3) Każdy człowiek ma *po* dwie ręce.
- (4) Bóg dał ludziom *po* dwie ręce.
- (5) Bóg dał każdemu człowiekowi *po* dwie ręce.
- (6) Każda potwora znajdzie *po* (jednym) amatorze.

Wszystkie te zdania spełniają rudymentarne wymagania, o jakich była wcześniej mowa. A jednak jeżeli uwzględnimy dobrze uchwytny i zgoła narzucający się *normalny* sens „czysto pojęciowy”, z jakim będziemy skłonni powiązać te zdania, to uznamy, że jest w nich coś dziwnego. Ów „normalny” sens gotowi jesteśmy oddać za pomocą odpowiedników tych zdań bez *po*, a więc za pomocą zdań takich, jak *każdy człowiek ma dwie ręce*. Oczywiście przypomina się nam, w związku ze zdaniem (6), przysłowie czy też żartobliwy aforyzm *Każda potwora znajdzie swego amatora.*,

przy czym wrażliwy użytkownik języka polskiego nie ograniczy się w swej negatywnej reakcji na zdanie (6) do wskazania, że do znanej zabawy słownej należy rym i rytm, które wyraz *po* zaburza; zwróćmy uwagę m.in. na fakt, że nasz aforyzm nie przesądza jedyności „amatora”, podczas gdy zdanie (6) takie przesądzenie niesie. W zdaniach zaś (4) – (5), tak jak one są dane, z ich wszystkimi szczegółami, wyczytamy osobliwą prezentację Boga jako mającego do czynienia, z jednej strony, z osobno bytującą zamkniętą gromadą indywiduów ludzkich, a z drugiej, ze swoistym odrębnym (i skończonym) „magazynem” rąk prawych i lewych dopasowywanych do każdego (niejako poza tym, pierwotnie, bezręcznego) człowieka z tamtej gromady. Jest prawdą, że *niemal* niezauważalnie możemy przejść od sformułowań bez *po* do takich wysłowień z *po*, jakich ilustracje stanowią przykłady (2) – (6). A mimo to Quine’owską czysto pojęciową koekstensywność ‘organizmów posiadających serce’ i ‘organizmów posiadających nerki’ lepiej jest oddać za pomocą zdań

(7) Każdy organizm posiadający serce posiada też nerki / parę nerek.
/ Każdy organizm posiadający nerki / parę nerek posiada też serce.

niż za pomocą zdań

(8) Każdy organizm posiadający serce posiada też po dwie nerki / po parze nerek. / Każdy organizm posiadający nerki / parę nerek posiada też po sercu / po jednym sercu.

Warto zwrócić uwagę na zawartą w *po* sugestię przygodności danej liczby distribuendów przypadających na korelat; ta sugestia daje o sobie mocno znać tam, gdzie ewidentnie idzie o zdania konieczne, por.:

(9) ? Każdej nieparzystej liczbie całkowitej odpowiada po jednej bezpośrednio wyższej liczbie parzystej. / ⁺ Każdej nieparzystej liczbie całkowitej odpowiada (jedna) bezpośrednio wyższa liczba parzysta.

Kolejną właściwością *po* dystrybutywnego, na którą trzeba zwrócić uwagę, jest to, że każdy korelat da-n-tni ma przyporządkowaną sobie n-tkę distribuendów o **identycznej z innymi korelatami charakterystyce liczbowej dotyczącej bezpośrednio samej w sobie mocy** wszystkich odpowiednich n-tek jako całości, i to mianowicie jako całości rozważanych porównawczo i immanentnie w swojej klasie (w klasie właściwych n-tek), a przy tym rozważanych właśnie z punktu widzenia owej mocy, w odróżnieniu od ocen tej mocy lub od innych okoliczności, takich jak relacje

podzbiorów w obrębie n-tek czy też ich relacje zewnętrzne. Trzeba jednak podkreślić, że dla całkowicie neutralnego w odbiorze użycia *po* wystarczy, by owa moc była podana *na sposób składniowy* jako interesująca mówiącego: jeżeli *po tym* następuje *odrębne* odwołanie do jakichś faktów, które pośrednio mogą służyć ustaleniu mocy poszczególnych n-tek (ustaleniu tego, co jest im wspólne w odniesieniu do mocy), to nie przeszkadza to w jego neutralnym użyciu. Moc tych n-tek może więc być w wypadku różnych korelatów da-n-tek różna, byle mieściła się w granicach dla całej odpowiedniej zbiorowości jednolitych – w sensie tego, co jest wyznaczone przez obiektywistyczny sygnał mocy w postaci danego wyrażenia *autentycznie* liczbowego określającego choćby bardzo ogólnie wchodzące w grę n-tki (np. określenia w postaci wyrazu *tylko*). Niedopuszczalne jest tylko użycie takiego *alternatywnego* określenia liczbowego, które by faktycznie rozbiło zbiór korelatów da-n-tek na *podzbiory o różnych* wspólnych (wspólnych elementom każdego z *tych podzbiorów z osobna*) mianownikach w postaci niekompatybilnych określeń liczbowych.

Omówienie obecnie rozważanej, dość delikatnej, właściwości warto jest zacząć od zilustrowania tej ostatniej sprawy. Można sobie wyobrazić podobne do przykładu (1) zdanie:

(10) Kasia dała swoim koleżankom po pięć lub sześć jabłek.

Tylko na pierwszy rzut oka można to zdanie interpretować jako mówiące o otrzymaniu przez jedne koleżanki Kasi pięciu, a przez inne sześciu jabłek. Użycie wyrazu *po* z tym nie da się pogodzić. Taka sytuacja może się kryć tylko za zdaniem z wyrażeniem *koleżankom pięć lub sześć jabłek* (bez *po*), zresztą przy jego równoległej możliwej interpretacji w sensie ‘ogółem 5 lub 6’, a przede wszystkim może się kryć za zdaniem opartym na wyrażeniu *każdej koleżance pięć lub sześć jabłek* – bez *po*. Natomiast konstrukcja z *po* wymusza interpretację ‘bądź dała wszystkim po 5, bądź dała wszystkim po 6’, z ewentualną egocentryczną implikaturą mówiącego ‘*nie wiem*, która z tych niekompatybilnych możliwości została zrealizowana’.

Nie znaczy to jednak, że wszystkie elementy zbioru da-n-tek muszą mieć tę samą moc. To, czy jest tak właśnie, czy inaczej, zależy od aktualnie użytej kwantyfikacji, od danej charakterystyki liczbowej, która, mimo że musi przysługiwać jako jedna i ta sama wszystkim da-n-tkom w danym zbiorze, nie musi opiewać na tę samą moc ich wszystkich. Oczywiście najczęstsza charakterystyka w postaci nie kwalifikowanej w ten czy inny sposób liczby całkowitej po prostu zrównuje moc wszystkich da-n-tek. Ale mamy też kiedy indziej do czynienia z całą różnorodnością charakterystyk

liczbowych alternatywnych (innych niż alternatywy eksplicytne w rodzaju tej, jaka występuje w przykładzie (10)), w szczególności charakterystyk przybliżeniowych (np. *po przeszło 50*), lub charakterystyk pośrednich, takich jak w wyrażeniu *po tyle __, ile chcieli / chciały / ...*, np. *dała swoim koleżankom po tyle jabłek, ile każda z nich (dla siebie) chciała*, gdzie może wchodzić w grę nawet znaczna rozpiętość mocy poszczególnych da-n-tek (które mają jednak wszystkie tę samą charakterystykę).

Uznając to wszystko, musimy się wszakże skupić na dokładniejszym omówieniu ograniczeń nałożonych na *neutralne* użycie *po*. Ograniczenia te rządzone są nade wszystko przez fakt, że *po* niesie w sobie bezpośrednio ideę obiektywnej, samej w sobie, mocy liczbowej podzbiorów distribuendów w pewnym ich zbiorze, których to podzbiorów musi być co najmniej dwa (przypomnę ponownie: rzecz została ustalona w artykule Przepiórkowskiego (2008)).

Najprostszą tego konsekwencją jest fakt, że łatwo, zdawałoby się, wyobrażalne uzupełnienia *po* w postaci wyrażen pewnej części __, pewnej liczbie __ itp. są właśnie dewiacyjne, por.:

(11) * Kasia dała swoim koleżankom po pewnej liczbie jabłek.

(12) * Kasia dała swoim koleżankom po pewnej części posiadanych przez siebie jabłek.

Dewiacja nie jest tu wynikiem żadnych zakłóceń morfologicznych ani też kryjącej się gdzieś sprzeczności, bo żadnych takich źródeł anomalii nie da się w tych zdaniach wskazać. Przyczyną dewiacji jest zupełna nieinformatywność tego, co następuje po *po* – w sensie wskazania na moc da-n-tek: to, że *istnieją* takie „moce”, jest już przecież założone w samym *po*. Nasz „adnumerativus” wymaga jakiegoś naprowadzenia na to, *jakie* są te moce, a ponadto, jakich distribuendów dotyczą; tymczasem wprowadzie to drugie wymaganie jest w podanych przykładach spełnione (chodzi o wiadome posiadane przez Kasię jabłka), pierwszemu wymaganiu autor nie sprostął: powtarza on (używając wyrażen takich, jak *pewna liczba*, *pewna część*) jedynie to, co już jest i tak zawarte w *po* (mamy więc tu do czynienia z przypadkiem „lokalnej kontrinformatywności repetycyjnej”, jeżeli mielibyśmy użyć taksonomii anomalii naszkicowanej w mojej książce (2009)).

Już jednak określenia liczbowe w rodzaju *więcej niż n*, *mniej niż n*, *co najmniej n*, *najwyżej n* itd., choćby nawet były one bardzo luźne, dopuszczają *neutralne* użycie *po*; mówią one bowiem więcej niż to, co występuje w przykładach (11) – (12) (i zatem w samym *po*), por.:

(13) Kasia dała swoim koleżankom po mniej niż 10 jabłek.

Tak jest wszakże tylko dlatego, że chodzi tu o uzupełnienia *po* dotyczące wyłącznie surowych liczb, nie zaś innych relacji między podzbiorami, czy to w obrębie zbioru danych distribuendów, czy też poza nim. W tym drugim wypadku zdania z *po* nie mogą być uznane za neutralne, por.:

(14) * Kasia dała swoim koleżankom po więcej jabłek niż Stefanowi.

Po to, by w sposób neutralny przemycić *dodatkową* informację o relacji da-n-tek z przykładu (14) do zewnętrznego zbioru jabłek podarowanych Stefanowi, autor musi użyć „niezaangażowanego” wyrazu *tyle* uzupełnionego o frazę relatywną opisującą niejako z zewnątrz daną „czystą” moc da-n-tek, do której odnosi się on w sposób najogólniejszy za pomocą wyrazu *tyle*, por.:

(15) Kasia dała swoim koleżankom po *tyle* jabłek, że każda z nich dostała od niej więcej jabłek niż Stefanek, który też dostał od niej jabłka.

lub, ze skrótem metonimicznym (oczywiście nie zabezpieczającym semantycznie różnych szczegółów wyrażonych w zdaniu (15), np. nie identyfikującym osoby obdarowującej Stefanka):

(16) Kasia dała swoim koleżankom po *tyle* jabłek, że każda z nich dostała ich więcej niż Stefanek.

Podobnie jest z *ocenami* mocy da-n-tek, np. jako dużej lub małej. Oceny te nie mogą w ostatecznym rozrachunku odnosić się do czegokolwiek innego niż obiektywna moc zbiorów; są one nadbudowane nad choćby chwiejną wiedzą, której niezależnym od niej przedmiotem są owe atrybuty mocy. *Po* dystrybutywne honoruje tę hierarchię w ten sposób, że odnosi się *bezpośrednio* do owej sytuacji bazowej i tylko do niej. Wprowadzenie określenia wartościującego wprost do konkatencji z *po*, jako operanda tego wyrazu, stanowiłoby niejako „przeskakiwanie etapów”, a nawet prowadziłoby do przedstawiania oceny jako operanda obiektywnego, tzn. do fałszu semantycznego. W zapleczu tego fałszu tkwiłaby sprzeczność, mianowicie sprzeczność między prezentacją estymacji jako atrybutu obiektywnego (zgodnie z wymogami *po*) a świadomością mówiącego, że to właśnie *nie* jest żaden atrybut obiektywny. To dlatego *po* dystrybutywne nie dopuszcza konkatencji z wyrażeniami takimi, jak *dużo*, *mało*, *sporo* itp. Przy tym nie

chodzi tu tylko o kontrast między zasadniczo fleksyjno-suboperacyjną naturą *po* z jego wymaganiami przypadkowymi a nieodmiennością wskazanych wyrażen: wyrazy *wiele* / *wielu* lub *niewiele* / *niewielu* są normalnie deklinowane, a mimo to również dają w połączeniu z *po* ciągi wyraźnie nieneutralne, por.:

(17) * Kasia dała swoim koleżankom po wiele jabłek.

(18) * Specjaliści przeznaczeni do wykonania tego zadania zostali podzieleni na grupy odpowiedzialne każda za jeden z trzech odcinków w taki sposób, że na każdy z nich skierowano po wielu pracowników. [*Uwaga. Tu właściwym wyjściem jest pominięcie wyrazu po.*]

Nie znaczy to, że pośrednio, przy użyciu wyrazu *tyle* i frazy relatywnej, nie można wprowadzić „nadbudowanej” informacji wartościującej zachowując *po*; taka możliwość oczywiście istnieje, por.:

(19) Kasia dała swoim koleżankom po tyle jabłek, że każda z nich dostała dużo (jabłek).

(20) Kasia dała swoim koleżankom po tyle jabłek, że jedno z nich dostało dużo, a inne mało jabłek.

Oczywiście, określenia liczbowe w takich zdaniach opierają się, w praktyce, na podziale wprowadzanym *arbitralnie* (w naszym przykładzie przez Kasię). Podział ten realizuje, jak wszędzie w zdaniach z *po*, swoistą równość da-n-tek, ale jest to równość polegająca na przykład na byciu efektem *decyzji jednej osoby* (w odniesieniu do różnych korelatów da-n-tek). (Dorzucę w tym miejscu, że istnieje jednak akceptowalne wyrażenie *po wiele razy*, akceptowane w szczególności przez Przepiórkowskiego (2008), por.: *Chodziłem na ten film co roku po wiele razy.*; wygląda na to, że chodzi tu o emfaticzne przeciwstawienie opisywanej sytuacji możliwemu określeniu *po razie*, które zresztą nie musi być użyte: informatywność zdania z frazą *po wiele razy* opiera się na tym, że kontekst typu *chodziłem na ten film co roku* sugeruje *by default* roczną jednorazowość. Myślę, że najwłaściwszym rozwiązaniem jest uznanie takich przykładów, mimo wszystko marginalnych, za *pragmatyczne*, skądinąd dobrze umotywowane semantycznie, *rozciągnięcie* uzusu, bez wprowadzania ich w ścisłym sensie do kodu. Nie mogę przystać na Przepiórkowskiego autentyczną kodową „wieloznaczność” ‘wiele’ [‘nadnormatywność’ vs. ‘antyjednostkowość’], jak można byłoby to w skrócie ująć] przyjmowaną przez niego w ślad m.in. za Partee (1989).)

Podam jeszcze jeden przykład nieneutralnego i przeciwstawiającego mu się neutralnego wysłowienia konstatacji dodatkowych dotyczących struktury wewnętrznej da-n-tek z różnych zbiorów da-n-tek, struktury, jaka wynika z ich relacji wzajemnej (może tu nawet chodzić o strukturę czysto ilościową, a więc bliską treści *po*, choć nie identyczną):

(21) * Kasia dała swoim koleżankom po większej ilości jabłek czerwonych niż zielonych.

(22) * Kasia dała swoim koleżankom po tyle jabłek czerwonych i po tyle (jabłek) zielonych, że każda z nich dostała więcej czerwonych niż zielonych.

Oczywiście, nie można też mieć zastrzeżeń do zdania:

(23) Kasia dała swoim koleżankom po tyle jabłek czerwonych i po tyle (jabłek) zielonych, że niektóre z nich dostały więcej czerwonych niż zielonych, a inne – więcej zielonych niż czerwonych.

Ale, rzecz zrozumiała (tak musi być w świetle fundamentalnych rysów *po* dystrybutywnego), obciążone sprzecznością będzie zdanie:

(24) * Kasia dała swoim koleżankom po tyle jabłek czerwonych i po tyle jabłek zielonych, że niektóre z nich dostały więcej czerwonych niż zielonych, a jedna – tylko czerwone.

Ostatnią cechą naszego przyliczbowego *po*, którą trzeba pokrótce omówić, jest to, że zbiór wchodzących w grę distribuendów musi zostać eksplicytnie wyczerpany przez sumę właściwych da-n-tek tak, jak są one podane w zdaniu, pomniejszoną o wartości wynikające z ewentualnych prawomocnych przecięć tych da-n-tek. Znaczy to, że odpowiednie sformułowanie nie może choćby tylko *dopuszczać* braku takiego wyczerpania. Dlatego wszelkie określenia ułamkowe składające się w danej relacji łącznie na jedność czy też na 100% grają tu doskonale, por.:

(25) Kasia dała (dwóm) swoim koleżankom po połowie jabłek (jakie miała / jakie były w tamtym koszyku).

(26) Kasia dała swoim koleżankom po jednej trzeciej tych jabłek. [bez sprzeczności może tu chodzić tylko o trzy koleżanki]

(27) Każda z tych instytucji dostała po 10% pieniędzy, jakie były do ich łącznej dyspozycji w budżecie.

(28) Każda z tych instytucji dostała po mniej więcej 10% pieniędzy, jakie były do ich łącznej dyspozycji w budżecie. [*co oznacza, że bilans odpowiadał 100% zasobu budżetowego i że w praktyce instytucji było 10 lub 9*]

Natomiast zdanie

(29) * Kasia dała swoim koleżankom po mniejszości posiadanych przez siebie jabłek.

nie gwarantuje wyczerpania zbioru distribuendów: Kasia mogła mieć 15 jabłek, a dać trzem koleżankom po 3 jabłka, tzn. dać każdej z nich zestaw stanowiący niewątpliwie mniejszość posiadanych przez nią jabłek, ale wszystkie te trzy mniejszości razem wzięte *nie wyczerpują* zbioru distribuendów, a więc nie czynią tego, do czego zobowiązuje *po*. Oczywiście, Kasia mogła dać 3 koleżankom po 5 jabłek z 15, ale taki wyczerpujący podział distribuendów nie jest w tekście (29) przesądzony, a tego właśnie domaga się nasze przyliczbowe *po*. I znowu, obok neutralnego i prawdziwego zdania dotyczącego tej ostatniej sytuacji:

(30) Kasia dała swoim koleżankom po jednej trzeciej posiadanych przez siebie jabłek.

można postawić neutralne i nawet prawdziwe zdanie

(31) Kasia dała swoim koleżankom po tyle jabłek, że każda z nich dostała mniejszość posiadanych przez Kasię jabłek.

w którym szczegół wewnętrzny charakteryzujący da-n-tki jest odsunięty do podrzędnej frazy względnej (oczywiście, pod grozą sprzeczności zdanie (31) przesądza, że zbiorowość jabłek, o jaką chodzi, musi być, przy założeniu, że mówimy o dwóch koleżankach, liczniejsza niż czwórkowa).

W związku z występującym w tekstach podziałem procentowym pewnej puli obiektów takim, że podział ten może się powtarzać w odniesieniu do różnych korelatów distribuendów, Przepiórkowski (2008) rozważa możliwość rewizji swej generalnej czysto liczbowej interpretacji *po* (nie podejmując ostatecznej decyzji). Przykładem jest tu taka sytuacja, jak prawomocne oddanie głosów przez te same osoby na różnych kandydatów w wyborach, powiedzmy, do sejmu, z efektem w postaci np. zebrania przez takich kandydatów po 90% głosów. Sytuacja ta jednak zupełnie nie podważa generalizacji, jaką ma na widoku Przepiórkowski i jaką przyjmuję tu również, w ślad za nim, ja. Owe 90% głosów to pula ujęta jako *jedność*

podobna do jabłka w naszym przykładzie wyjściowym; zbiorem distribuendów są wszystkie takie pule, a korelatami ich jednostkowych *n*-tek są niektórzy kandydaci startujący w wyborach, ci mianowicie, którzy otrzymali tak właśnie opisaną pulę. Wyrażenie *90%* lub podobne zajmuje tu całkiem inne miejsce syntaktyczne niż przedtem rozważane wyrażenia liczbowe będące prawdziwymi operandami *po*: jest to miejsce części deskrypcji wchodzących w grę distribuendów, a nie miejsce charakterystyki liczbowej ich *n*-tek (*n*-tki są tu jednostkowe).

Jako uzupełnienie przedstawionego opisu podam jeszcze dwie krótkie uwagi. Pierwsza z nich dotyczy konstrukcji, w których mówi się o *da-n*-tkach jednostkowych; druga dotyczy pytań na temat dystrybucji.

W związku z tą pierwszą sprawą należy przypomnieć, że *po* niesie ze sobą nade wszystko ideę możliwej wielości; a ta może być bardzo rozmaita. Zawsze chodzi tu więc o kontrast liczbowy. Wynika z tego bezpośrednio, że *by default* liczba pojedyncza nie wystarcza jako wskaźnik nieliczalności danych *da-n*-tek i że potrzebne jest dla należytej informatywności użycie wyrazu *jeden*. Tak więc tam, gdzie ma się na widoku np. rozmieszczenie grup osób w pomieszczeniach i gdzie na jedno pomieszczenie *mogłyby* przypaść jakoś wyodrębnione dwie lub więcej *różne* grupy osób, użyjemy wyrażenia *po jednej grupie*, por.:

(32) Do każdego wagonu załadowano *po jednej grupie* osób. [w sytuacji np. *wcześniejszego podziału ludzi na grupy narodowościowe lub rasowe*]

nie zaś wyrażenia *po grupie*. Jeżeli natomiast pojęcie grupy w danej sytuacji jest redundantne w stosunku do samej wielości osób w danym pomieszczeniu, nie użyjemy ani wyrażenia *po grupie* ani *po jednej grupie*, lecz wyrazu *grupę*, por.:

(33) W każdym pokoju umieszczono *grupę* chłopców.

Jedynie w sytuacji zupełnego zbanalizowania w jakimś kręgu komunikacyjnym *da-n*-tek jednostkowych o określonej jakości substancjalnej *po* może przybrać jako swój operand frazę w liczbie pojedynczej bez liczebnika; ilustruje to nasz wyjściowy przykład (1). Bardzo szczególna musiałaby być sytuacja, w której powiedziałoby się w sposób naturalny:

(34) Każdy z tych dżentelmenów zabił *po prezydencie*.

Jeżeli prawdą jest to, co orzeka o kimś zdanie (34), zwykłe wysłowienie tej prawdy będzie brzmieć: *zabił po jednym prezydencie*. Ale również w

znacznie bardziej banalnej sytuacji *zabicia człowieka* (jakiegokolwiek) naturalne będzie powiedzenie:

(35) Każdy z tych dzentelmenów zabił po jednym człowieku. [*nie: po człowieku*]

Tam wreszcie, gdzie distribuenda zechcemy oznaczyć skrajnie nieinformatywnie jako *rzeczy*, nikomu chyba do głowy nie przyjdzie pominięcie wyrazu *jednej* w zdaniu

(36) On wręczył każdemu po jednej rzeczy.

Moja druga uwaga uzupełniająca, uwaga na temat pytań dotyczących „dystrybucji”, da się najkrócej ująć, jak następuje.

W świetle naszego rozeznania w naturze *po* przyliczbowego *rzecz* stuprocentowo naturalną jest wykluczenie pytań z użyciem inherentnie *jednostkowych* wyrażen *kto*, *co* dającym w efekcie pytajniki *po kim*, *po czym*. Możemy od biedy zapytać: *po jakiej rzeczy*, przesądzając w jakiejś sytuacji jednostkowość (i rzeczowość) distribuendów. Ale podwójne wymaganie stawiane przez *po*: wymaganie informacji liczbowej i, w drugiej kolejności, wymaganie informacji substancjalnej, naprawdę zaspokajają dopiero pytania *po ile jakich rzeczy ...*, *po ile jakich osób ...* itp.

*

Podsumuję podaną wyżej charakterystykę przyliczbowego *po*.

Nasz quasi-przyimek jest znamieniem dość specjalnej operacji na wyrażeniu liczbowym bezpośrednio odnoszącym się do czystej mocy pewnego zbioru i mówiącej o relacji przyporządkowania różnych n-tek elementów tego zbioru elementom innego zbioru (przy objęciu *wszystkich* elementów tego ostatniego zbioru takim przyporządkowaniem); na czym dokładnie polega to przyporządkowanie, to rzecz wchodzących w grę wyrażen predykatywnych.

Na ogólną specyfikę tej relacji (poza predykatywnymi szczegółami przyporządkowania) składają się następujące właściwości:

1. wyznaczoność: wchodzące w grę zbiory są „wyznaczonymi” w sensie Topolińskiej zbiorowościami (mającymi ograniczenia spacio-temporalne);
2. egzystencjalność: przesądzone jest *istnienie* tych zbiorów (*po* jest jednym z wyrażen wiążących autorów wypowiedzi z aktu-

alną rzeczywistością zewnętrzną w taki sposób, że oscylacja między prawdą a fałszem zostaje intensjonalnie wyłączona; pod tym względem *po* zbliża się do głównych wyrażen „transcendentalnych”: ‘ja’, ‘ty’); obecna właściwość jest ściśle związana z treścią p. 1;

3. zupełność podziału: zbiór „distribuendów” jest podzielony między ich korelaty w sposób wyczerpujący (choć niekoniecznie tak, iżby brak było przecięć między n-tkami danych distribuendów);
4. jednolitość podziału: n-tki distribuendów mają wspólną charakterystykę dotyczącą mocy tych n-tek; w najczęstszym wypadku n-tki mają moc identyczną.

L I T E R A T U R A

- A. Bogusławski. 1973. Nazwy pospolite przedmiotów konkretnych i niektóre właściwości ich form liczbowych i połączeń z liczebnikami w języku polskim. W: Z. Topolińska, M. Grochowski (red.), *Liczba, ilość, miara. Materiały Konferencji Naukowej w Jadwisinie. 11–13 maja 1972 r.* Wrocław: Ossolineum. 7–32.
- A. Bogusławski. 2009. *Myśli o gwiazdce i o regule*. Warszawa: BEL Studio.
- A. Bogusławski. 1992/2010. *Dwa studia z teorii fleksji (i inne przyczynki)*. Tłum M. Żurba [*Two Essays on Inflection*. 1992: Warszawa: Energeia]. Warszawa: BEL Studio.
- B. Partee. 1989. Many quantifiers. W: J. Powers, K. de Jong (eds.), *ESCOL 89: Proceedings of the Easter States Conference on Linguistics*. 383–402.
- A. Przepiórkowski. 2006. O dystrybtywnym *po* i liczebnikach jedynkowych. *Polonica XXVI–XXVII*. 171–178.
- A. Przepiórkowski. 2008. Generalised Quantifier Restrictions on the Arguments of the Polish Distributive Preposition *po*. *Cognitive Studies / Etudes cognitives* 8. Warszawa: SOW. 159–177.
- Z. Topolińska. 1981. *Remarks on the Slavic Noun Phrase*. Wrocław: Ossolineum.
- Z. Topolińska. 1999. *Język, człowiek, przestrzeń*. Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Z. Topolińska. 2009. *Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze*. T. 2. *Problemy nominacji. Varia*. Kraków: Lexis.

Maciej GROCHOWSKI
(Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika, Toruń)

**OPOZYCJA SKŁADNIOWO-SEMANTYCZNA
WYŁĄCZNIE – TYLKO NA TLE POLSKICH PARTYKUŁ
RESTRYKTYWNYCH^{1*}**

A b s t r a k t: Celem artykułu jest próba zbadania różnic składniowych i semantycznych między dwiema polskimi partykułami restryktywnymi *wyłącznie* i *tylko*. Są one nierównoznaczne i nie mają identycznej łączliwości. Jednostka *wyłącznie* implikuje podział zbioru na dwie wykluczające się części, w opozycji do *tylko* nie kookuruje z wyrażeniami reprezentującymi pojęcie ilości i stopnia. Z kolei *tylko* implikuje oczekiwanie mówiącego, że tego, o czym mowa, będzie więcej. W związku z tym nie może komentować rematu odnoszącego się do dużych wielkości.

Key words: współczesny język polski, składnia, semantyka, partykuły, tematyczno-rematyczna struktura zdania

1.1. Przedmiotem tego artykułu jest próba analizy składniowej i semantycznej wyrażen tytułowych, celem zaś ustalenie różnicy między ich znaczeniami i łączliwością. Rozważania przedstawiane są na szerszym tle – właściwości klasy partykuł i podklasy partykuł restryktywnych.

Literatura na temat partykuł wielu języków świata rośnie w ostatnich dziesięcioleciach lawinowo, co przyczynia się niewątpliwie do postępu również w zakresie metodologii opisu jednostek tej klasy. Literatura dotycząca polskiego *tylko*, a zwłaszcza jego ekwiwalentów w różnych językach jest już dziś niemała; o pol. *tylko* por. np. Misz 1968, Wierzbicka 1969, 1987, Wajszczuk 1997, Kisiel 2010, Grochowski 1983, 1986, o ang. *only* por. np. Horn 1969, Bogusławski 1977, Hnatowicz 1981, Wierzbicka 1987,

¹ * Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2010–2013 jako projekt badawczy (N N104 056938).

o niem. *nur* por. np. Helbig 1988, Pérennec 1989, o ros. *только* por. np. Богуславский 1996, Киселева, Пайар 1998, Николаева 1985. Jednostki *wyłącznie*, o ile mi wiadomo, dotychczas nie rozważano. Jedynym źródłem informacji o niej są więc słowniki. Konteksty użycia obu wyrażeń tytułowych są bogato reprezentowane w korpusach języka polskiego.

1.2. Przyjmuję za Jadwigą Wajszczuk (Wajszczuk 2005), że klasę partykuł da się wyznaczyć na podstawie kryteriów składniowych motywowanych semantycznie. Nie wchodząc w zasady podziału syntaktycznego jednostek języka, proponowane przez autorkę, ani nawet w charakterystykę stosunku partykuł do innych klas, przyjmuję jedynie, że jednostki tworzące tę klasę łączy kilka cech dystynktywnych. Po pierwsze, partykuły są operatorami metatekstowymi i jako takie odnoszą się zarówno do mówiącego, jak i do użytych przez niego w wypowiedzeniu wyrażeń językowych. Po drugie, relacja między partykułą a jej językowym obiektem odniesienia oparta jest na kookurencji, a nie na zależności syntaktycznej (w węższym sensie) właściwej syntaktemom. Partykuła otwiera więc jedną pozycję, prymarnie prawostronną – dla wyrażeń gramatycznie nienacechowanych, co należy rozumieć w sposób taki, że pod względem strukturalnym są to wyrażenia różne (jednostki reprezentujące różne części mowy, grupy syntaktyczne, zdania), a ich status formalny nie jest w żaden sposób wyznaczony *a priori* przez partykułę. Po trzecie, wspólną cechą tych wszystkich wyrażeń, które występują w pozycji otwieranej przez partykułę, jest to, że stanowią one remat wypowiedzenia (w rozumieniu tego pojęcia przyjętym za Bogusławski 1977, 1999). Rematem może być więc zarówno jeden określony komponent wypowiedzenia, jak i całe wypowiedzenie; por. np. (1) i (2):

- (1) Tylko on chciał ją przeprosić.
- (2) On tylko chciał ją przeprosić.

Remat jest komentowany przez mówiącego za pomocą partykuły. Innymi słowy partykuła jest komentarzem dorematycznym. Konsekwencją tej podstawowej funkcji partykuł jest zmienność pozycji linearnej jednostek tej klasy (por. np. Grochowski 2008).

Zanim przejdę do odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób wymienione właściwości klasowe partykuł ujawniają się w wypowiedzeniach z *wyłącznie* i *tylko*, muszę przyjąć kilka założeń ograniczających przedmiot i zakres opisu.

2.1. Po pierwsze, ponieważ istnienie ewentualnych różnic pragmatycznych między badanymi partykułami wymaga potwierdzenia w wyniku analizy tekstów różnych typów, cechy pragmatyczne *wyłącznie* i *tylko* nie będą tu rozważane. Słowniki współczesnego języka polskiego takich cech

nie odnotowują, wyjątkiem jest USJP kwalifikujący *wyłącznie* jako książkowe. Nie jest wykluczone, że hipoteza dotycząca różnic pragmatycznych ma swoje źródło w relewantnej różnicy między frekwencją obu wyrazów. W SFPW wskaźnik częstości absolutnej dla *tylko* wynosi 1340 (co daje temu wyrazowi wysoką 29 pozycję na liście rangowej), a dla *wyłącznie* – 54; zajmuje ono 1207 pozycję na liście rangowej. Frekwencja *tylko* jest więc 25 razy wyższa niż *wyłącznie*. Pełny Korpus Języka Polskiego PWN (40 mln użyć słów) zawiera 88532 przykłady użycia *tylko* i 6334 przykłady użycia *wyłącznie*; według Korpusu frekwencja pierwszego wyrazu jest więc 14 razy wyższa niż drugiego.

2.2. Po drugie, ciąg *tylko* jest częścią niemałej liczby leksykalnych jednostek języka, ciąg *wyłącznie* – częścią jednostki *tylko i wyłącznie*, przyjętej przez kod jako gotowa całość (Bogusławski 2009: 112), która charakteryzuje się łączliwością analogiczną do łączliwości jej ostatniego członu. Każda rzeczywista jednostka wymaga analizy odrębnej, bez względu na liczbę segmentów (jak wiadomo, nie tylko cechy segmentalne decydują o wyróżnianiu jednostek, niemały wpływ na ich opozycję ma bezpośredni, stały kontekst gramatyczny, a także ich właściwości prozodyczne i linearne). Istnieje najprawdopodobniej na przykład jednostka *tylko co*, wstępnie opisana jako przysłówki temporalny (Grochowski 2010), np. w wypowiedzeniu (3):

(3) Nie ma pana doktora, *tylko co* wyszedł.,

którą naturalnie trzeba odróżnić od homonimicznego z nią połączenia dwóch jednostek *tylko i co*, jak np. w wypowiedzeniu (4):

(4) Poczta dostarcza adresatom w terminie *tylko co* piąty list.

Status odrębnej jednostki ma także np. jednosegmentowe *tylko* w bezpośrednim kontekście frazy rozkaznikowej (na którą pada główny akcent wypowiedzeniowy) i wyrażenia adresatywnego (szerzej Bogusławski, Warzyńczyk 1993: 387), jak np. w wypowiedzeniach (5) i (6):

(5) Spróbuj *tylko* jej zrobić coś złego!

(6) Niech no ona *tylko* przyjdzie!

W tego rodzaju kontekstach jednostka *wyłącznie* (a także *jedynie*) nie występuje; por. np. (7):

(7) *Tylko* (**wyłącznie* / **jedynie*) spójrz na nią przez moment!

2.3. Po trzecie, wbrew opisom słownikowym *tylko*, a także temu, co twierdziłem dawniej (Grochowski 1986), nie przyjmuję *a priori* opozycji

dwóch homonimicznych jednostek o kształcie *tylko*, mających odpowiednio status partykuły i spójnika. *Tylko* w pewnych użyciach może robić wrażenie jednostki o tzw. funkcji łączącej (którą traktowano w literaturze – niesłusznie (co trafnie uzasadniła Wajszczuk (1997)) – jako dystynktywną funkcję spójnika), zwłaszcza gdy występuje w pozycji między wypowiedziami składowymi wypowiedzenia złożonego, jak np. w (8):

(8) Anna jest dziś taka jak dawniej, tylko schudła trochę.,

nie ma jednak podstaw do tego, by twierdzić, że reprezentuje wówczas inną klasę gramatyczną niż na przykład w wypowiedzeniach (9) i (10):

(9) Anna tylko schudła trochę, jest dziś taka jak dawniej.

(10) Anna jest dziś taka jak dawniej, schudła tylko trochę.

2.4. Po czwarte, odrzucam *a priori* myśl, rozpowszechnioną w słownikach i literaturze (por. też Wierzbicka 1987), że jednosegmentowa partykuła *tylko* może być jednostką niejednoznaczną. Ewentualna bi- czy polisemia *tylko* będzie postulowana jedynie w wypadku niemożliwości redukcji jej wielu różnorodnych typów znaczeń kontekstowych do jednego.

2.5. Po piąte, zakładam, że na badane partykuły może spadać jedynie akcent kontrastywny, czego konsekwencją jest konieczność ich przeciwstawienia jednostkom syntaktycznie równoważnym, czyli innym partykułom. Główny, niekontrastywny akcent wypowiedzeniowy może spadać jedynie na inne komponenty wypowiedzeń.

3. Po przedstawieniu tych wstępnych założeń analizy i scharakteryzowaniu ograniczeń jej przedmiotu i zakresu omawiana będzie kwestia centralna, mianowicie funkcja *wyłącznie* i *tylko* jako komentarzy dorematycznych. Na przykład w wypowiedzeniu (11)

(11) Adam przejrzał ten słownik.

funkcję rematu może pełnić każdy z czterech składników, a ponadto rematami mogą być ich sekwencje, tworzone przez trzy ostatnie bądź dwa ostatnie składniki. Taką, a nie inną strukturę tematyczno-rematyczną wypowiedzenia (11), zdeterminowaną wolą mówiącego, ujawnia określona prozodia, a także struktura linearna. Obrazowo rzecz ujmując, dopuszczalnych jest kilka sposobów odczytania wypowiedzenia (11), zmierzających do wyznaczenia rematu. Jeżeli w wypowiedzeniu (11) zostanie umieszczona partykuła *tylko*, to zawsze będzie odnosić się do jego rematycznej części. Por. komentarze dorematyczne wynikające z użycia tej partykuły w wypowiedzeniach (12) – (16):

(12) Ten słownik przejrzał tylko Adam.: ‘Żadna inna osoba niż Adam nie przejrzała tego słownika.’

(13) Adam ten słownik tylko przejrzał.: ‘Żadnej innej czynności niż przejrzenie Adam nie wykonał z tym słownikiem.’

(14) Adam przejrzał tylko ten słownik.: ‘Żadnego innego słownika niż ten Adam nie przejrzał.’

(15) Adam przejrzał ten słownik tylko.: ‘Żadnej innej rzeczy niż ten słownik Adam nie przejrzał.’

(16) Adam tylko przejrzał ten słownik.: ‘Żadnej innej czynności niż przejrzenie tego słownika Adam nie wykonał.’

Potwierdzeniem prawidłowego wyznaczenia rematu danego wypowiedzenia jest m.in. zgodność pytania o reumat z odpowiedzią na nie. Por. np.

(17) Ten słownik przejrzał Adam.

(18) Kto przejrzał ten słownik? – Adam.

Partykuła jako komentarz dorematyczny jest obligatoryjnie integralną częścią odpowiedzi. Próba oddzielenia partykuły od rematu i przeniesienia jej do *datum quaestionis*, zawierającego część tematyczną wypowiedzenia, prowadzi do dewiacji (szerzej na ten temat zob. Wajszczuk 2005: 63); por. np. (19) z (20), a (21) z (22):

(19) Kto przejrzał ten słownik? – Tylko Adam.

(20) * Kto przejrzał ten słownik tylko? – Adam.

(21) Co zrobił Adam z tym słownikiem? – Tylko go przejrzał.

(22) * Co zrobił Adam z tym słownikiem tylko? – Przejrzał go.

Identyczna jest funkcja jednostki *wyłącznie* w strukturze tematyczno-rematycznej wypowiedzenia; por. np. (23) z (24) i (25):

(23) Wczoraj Adam pił wyłącznie kawę.

(24) Co wczoraj Adam pił? – Wyłącznie kawę.

(25) * Co wczoraj Adam pił wyłącznie? – Kawę.

Aby pokazać swoistą rolę partykuły w strukturze tematyczno-rematycznej wypowiedzenia, można ją przeciwstawić funkcji bezdyskusyjnego przysłówka, np. *wczoraj*, jednostki neutralnej pod względem jej miejsca w strukturze tematyczno-rematycznej, czyli mogącej wystąpić zarówno we frazie rematycznej (np. w (26) – (27)), jak i tematycznej (np. w (28) – (29)); por.

(26) Adam oblał się wrzątkiem wczoraj.

(27) Kiedy Adam oblał się wrzątkiem? – Wczoraj.

(28) Wczoraj Adam oblał się wrzątkiem.

(29) Czym wczoraj Adam się oblał? – Wrzątkiem.

4. Relacje między jednostkami w klasie partykuł oparte są na pokrewieństwie semantycznym. Klasa ta obejmuje n podklas – n krótkich, kilkuelementowych serii bliskoznaczników. Wyróżnia się je na ogół intuicyjnie za pomocą etykietek w rodzaju (niektóre z nich są już w literaturze rozpowszechnione): partykuły analogii (np. *również*), egzemplifikacji (np. *dajmy na to*), restryktywne (np. *tylko*), wyróżniające (np. *zwłaszcza*), rozszerzające (np. *co więcej*), precyzujące (np. *dokładnie*), epistemiczne (z dalszymi wewnętrznymi podziałami, m.in. na potwierdzające (np. *oczywiście*) i niepotwierdzające (np. *chyba*)). Nazwy te odnoszą się do grup jednostek mających co najmniej jeden wspólny komponent (inwariant) semantyczny. Jednostek równoznacznych (synonimów całkowitych) w klasie partykuł nie ma. Stopniowe przechodzenie od roboczo wyróżnianych podklas do klasyfikacji semantycznej partykuł, opartej na podziale logicznym, jest skomplikowaną i żmudną operacją, wymagającą szczegółowych badań empirycznych nad poszczególnymi jednostkami. O ile mi wiadomo, klasyfikacji takiej dla żadnego języka naturalnego dotychczas nie zbudowano. W projektowanym *Słowniku gniazdowym partykuł polskich* (Grochowski, Kisiel, Żabowska 2010) gniazda tworzone przez serie quasi-synonimów wyróżniane będą za pomocą takich podanych wyżej przykładowo etykietek.

5.1. U podstaw znaczenia partykuł restryktywnych dane jest założenie, że możliwe jest powiedzenie o czymś jednej z dwóch rzeczy. Jeżeli więc mówię tę oto rzecz, to nie mogę powiedzieć drugiej (odrzuca ją). A zatem, skoro odpowiadając na pytanie, co zrobił Adam z tym słownikiem, mówię *przejrzał go* i dodaję do tego komentarz *tylko*, to tym samym stwierdzam, że żaden inny predykat niż *przejrzał* (np. *przeczytał*, *przestudiował*) obiektowi, o którym mowa, czyli Adamowi robiącemu coś z tym słownikiem, nie przysługuje. Funkcja partykuł restryktywnych jest jeszcze łatwiej rozpoznawalna wtedy, gdy zestawia się dwa przeciwstawne wyrażenia predykatywne w tym samym wypowiedzeniu. W tym celu należy porównać wypowiedzenia różniące się obecnością i brakiem partykuły. Np. (30) z (31) i (32):

(30) Anna pije kawę ze śmietanką i bez śmietanki.

(31) * Anna pije kawę tylko ze śmietanką i bez śmietanki.

(32) * Anna pije kawę ze śmietanką i tylko bez śmietanki.

Interpretacja (30) jako niesprzecznego jest dopuszczalna: nie jest wykluczone, że dana osoba pije kawę zarówno ze śmietanką, jak i bez śmie-

tanki. Jeżeli natomiast jeden z dwóch przeciwstawnych predykatów zostanie skomentowany przez partykułę *tylko*, to między tym predykatem, wraz z jego komentarzem, a drugim predykatem będzie zachodzić relacja wykluczania. O kawie pitej przez Annę jest powiedziane, że żadnej innej niż ze śmietanką Anna nie pije, co jest sprzeczne z przypisaniem tej samej kawie predykatu *bez śmietanki*; por. (31). W analogiczny sposób, z odwróconą hierarchią predykatów, należałoby interpretować drugie ze zdań wewnętrznie sprzecznych; por. (32).

5.2. Na podstawie bardzo wstępnej analizy wypowiedzeń przykładowych, zarówno już przytoczonych, jak i cytowanych w słownikach oraz występujących w Korpusie Języka Polskiego PWN, można postawić hipotezę, że wspólną cechą partykuł restryktywnych (a w każdym razie takich podstawowych reprezentantów podklasy, jak *wyłącznie*, *tylko*, *jedynie*) jest to, że nie są one zdolne do komentowania rematu, jeżeli nie ma możliwości wskazania na alternatywny względem rematu (wraz z jego ewentualnym komentarzem za pomocą partykuły) predykat o niepustym odniesieniu. Hipotezę tę potwierdza sprzeczność, jaka powstaje w wyniku próby skomentowania przez wymienione partykuły operatorów kwantyfikacji ogólnej (zarówno twierdzącej, jak i przeczącej). Por. np. wypowiedzenia (33), (34) z analogicznym niedewiacyjnym (35), w którym w tej samej pozycji syntaktycznej występuje operator kwantyfikacji szczegółowej:

(33) * Nowe podręczniki mają tylko (wyłącznie, jedynie) ‘wszyscy uczniowie mojej klasy.

(34) * Nowego podręcznika nie ma tylko (wyłącznie, jedynie) ‘żaden uczeń mojej klasy.

(35) Nowe podręczniki mają tylko (wyłącznie, jedynie) ‘niektórzy uczniowie mojej klasy.

Jeżeli przyjmie się w pewnym uproszczeniu, że komponentem *tylko* R jest ‘żaden inny R niż wymienione nie (ma cechy, o której jest mowa)’, to konfrontacja tego komponentu z wyrażeniami *wszyscy*, *żaden* prowadzi do zbioru pustego. Efektu takiego nie daje naturalnie odniesienie *tylko* do *niektórzy*.

5.3. Z tych samych powodów, co wcześniej przedstawione partykuły restryktywne nie mogą stanowić komentarzy do tematów reprezentowanych przez wyrażenia graniczne, a także określające wysoki stopień cechy. Por. wypowiedzenia dewiacyjne (36) – (40):

(36) * Kowalski cieszył się w swoim środowisku uznaniem tylko (wyłącznie) najwyższym.

(37) * Pamiętam tę historię tylko (wyłącznie) dokładnie.

(38) * Przed wejściem na egzamin był tylko (wyłącznie) trupio blady.

(39) * Piotr zmęczony był tylko (wyłącznie) piekielnie / chory był tylko (wyłącznie) poważnie.

(40) A: Pada? B: *Tylko (*wyłącznie) leje.

Poprawne są natomiast wypowiedzenia (41) – (43), analogiczne do niektórych z powyższych:

(41) Pamiętam tę historię tylko częściowo.

(42) Piotr był chory tylko trochę.

(43) A: Pada? B: Tylko kropi / mży.

Wyrażenia występujące w wypowiedzeniach (41) – (43) w postpozycji względem *tylko* podlegają jako rematy operacji kontrastowania eliminacyjnego; można je przeciwstawiać wyrażeniom określającym wyższy stopień intensywności; por. np. (44) – (46):

(44) Pamiętam tę historię tylko częściowo, a nie w całości.

(45) Piotr był chory tylko trochę, a nie poważnie.

(46) Tylko kropi, ale nie leje.

6.1. Hipotezę o nierównoznaczności partykuł *tylko*, *wyłącznie* potwierdza prosty test substytucyjny: *wyłącznie* można zastąpić przez *tylko* w dowolnym kontekście, ale nie odwrotnie. Ze skuteczności substytucji nie wynika naturalnie synonimia całkowita dwóch jednostek, a nieskuteczność nie przemawia za niejednoznacznością partykuły *tylko*. Por. wypowiedzenia poprawne i dewiacyjne ((47) – (52)):

(47) Adam jada wyłącznie (tylko) warzywa.

(48) Firma zajmuje się wyłącznie (tylko) usługami remontowymi.

(49) Od powyższej zasady można odstąpić wyłącznie (tylko) w razie konieczności.

(50) Piotr spał tej nocy tylko (*wyłącznie) trzy godziny.

(51) W tym kraju klimat jest wilgotny tylko (*wyłącznie) umiarkowanie.

(52) A: Pada? B: Tylko (*wyłącznie) kropi.

Obserwacja bezpośrednich prawostronnych kontekstów obu partykuł skłania do wniosku, że *wyłącznie* nie może wystąpić w tej samej pozycji co *tylko* wtedy, gdy ta druga partykuła kookuruje z użytymi względem niej w postpozycji wyrażeniami określającymi ilość bądź stopień.

6.2. Opozycja semantyczna *wyłącznie* – tylko znajduje potwierdzenie w różnicy między etymologią obu wyrazów. Pierwszy wymaga również synchronicznej analizy semantycznej odpowiedniego przymiotnika (formalnej podstawy derywacyjnej) i czasownika. Istota *wyłączyć* to wykluczenie łączenia czegoś z czymś innym, a więc oddzielenie (odseparowanie) dwóch rzeczy. Wydaje się, że partykuła *wyłącznie* implikuje podział zbioru na dwa wykluczające się podzbiory: pierwszy jest wyznaczony przez wyrażenie użyte w remacie, a drugi powstaje automatycznie jako dopełnienie logiczne pierwszego – efekt podziału uniwersum. A zatem można byłoby wstępnie sparafrazować istotę komentarza mówiącego za pomocą *wyłącznie* w taki sposób: przyjmuję, że mogę powiedzieć o czymś jedną z dwóch rzeczy (p albo nie p); skoro mówię tę oto (rzecz), to nie mówię drugiej (odrzucaam ją). Komentarz reprezentowany przez partykułę użytą w wypowiedzeniu (53):

(53) Adam jada wyłącznie warzywa.

jest oparty na założeniu, że dopuszczalny jest podział uniwersum na warzywa i nie-warzywa i że predykat wyznaczający (automatycznie) ten drugi zbiór nie może być odniesiony prawdziwie do Adama jako osoby „jadającej coś”. Analogicznie nie budzi wątpliwości użycie *wyłącznie* w wypowiedzeniu (54):

(54) Dowiedział się wyłącznie tego, że nie został przyjęty na studia.,

ponieważ podział uniwersum na to, czego się dowiedział i czego się nie dowiedział (żadnych innych rzeczy niż ta, że nie został przyjęty na studia) jest sensowny. Akceptowalne jest użycie *wyłącznie* również w wypowiedzeniu (55):

(55) Przyczyną wypadku była wyłącznie nadmierna szybkość mercedesa.,

w pozycji otwieranej przez partykułę występuje bowiem fraza nominalna jako całość, będąca zarazem frazą rematyczną, która wyznacza sensowny podział uniwersum na nadmierną szybkość i wszystkie inne przyczyny wypadku. Jeżeli natomiast remat danego wypowiedzenia jest reprezentowany przez wyrażenie (pojęcie), którego negacja nie prowadzi do wyznaczenia w sposób sensowny wielkości stanowiącej dopełnienie logiczne tego wyrażenia, to komentarz do takiego rematu przy użyciu *wyłącznie* jest niemożliwy. Tak jest np. w wypowiedzeniu (56):

(56) * Obiad w stołówce kosztuje wyłącznie pięć złotych.

(por. z analogicznymi niedewiacyjnymi z *tylko* i *jedynie*) z przedstawionych wyżej powodów. Negacja wyrażenia *pięć złotych* nie pozwala na sensowne

wyznaczenie przeciwcłonu alternatywy, który nie byłby informacyjnie pusty: obiad kosztuje nie pięć złotych to tyle, co obiad kosztuje ileś (jakąś kwotę), a to jest już powiedziane za pomocą samego *kosztuje*. Poprawność analogicznych wypowiedzeń z *tylko* i *jedynie* zdaje sprawę z tego, że treść komentarzy metatekstowych reprezentowanych przez te partykuły jest inna niż treść *wyłącznie*. W sposób wyżej przedstawiony można by uzasadnić dewiacyjność np. wypowiedzeń (57) – (59):

(57) * Mieszkamy tu wyłącznie trzy lata.

(58) * Zjadłem zupy wyłącznie trochę.

(59) * Anna jest wyłącznie szczupła.

6.3. Współczesne *tylko* jest wywodzone z praslaviańskiego **toliko* ‘tyle, tak wiele’ (Boryś 2005), ma wspólną etymologię z *tyle* (psł. **toli* + **to*); w staropolszczyźnie służyło do określenia wskazanej wielkości; od XV wieku *tylki* / *telki* ‘tyle wynoszący, tak wielki’. Można więc przypuszczać, że i współczesne znaczenie *tylko* nie jest niezgodne ze znaczeniem wyrażenia określającego wielkość i że może komentować jego treść. Ale ta wielkość musi umożliwiać wyróżnienie innej, alternatywnej, którą dałoby się tej pierwszej przeciwstawić. I w ten sposób można dojść do relewantnego dla *tylko* składnika semantycznego, którego nie implikuje *wyłącznie*.

Istotą komentarza dorematycznego, który wnosi mówiący za pomocą partykuły *tylko* jest to, że stan rzeczy odnoszący się do danego obiektu (reprezentowany przez remat) nie spełnia jego oczekiwań, to znaczy że mówiący spodziewał się, że inne stany rzeczy (więcej stanów rzeczy) również będą miały miejsce. Oczekiwanie (a może lepiej przewidywanie, bo oczekiwanie jest zgodne z wolą, a przewidywanie neutralne?), że czegoś będzie więcej, jest możliwe tylko wtedy, gdy czegoś jest mało. Dlatego też *tylko*, a także inne partykuły restryktywne (por. np. *jedynie*, *zaledwie*, *dopiero*, *przynajmniej*, *co najmniej*, *choć*) implikujące komponent ‘oczekiwania, że więcej (dłużej / później)’ (komponentu tego nie implikuje *wyłącznie*), nie mogą komentować rematu reprezentowanego przez wyrażenie określające daną wielkość jako dużą. To małej wielkości można przeciwstawić dużą przy użyciu negacji, a nie odwrotnie; por. np. (60) z (61):

(60) On jest tylko trochę zmęczony, a nie piekielnie.

(61) * On jest tylko piekielnie zmęczony, a nie trochę.

Wszystkie postulowane tu, wyłącznie w sposób hipotetyczny, w formie opisowej, komponenty semantyczne obu partykuł tytułowych, wymagają uściślenia; trzeba im nadać ponadto określoną reprezentację semantyczną za pomocą danego metajęzyka.

7. Odrębnej analizy, na szerszym tle (przede wszystkim partykuł *zaledwie* i *dopiero*), wymaga partykuła *jedynie*, bliskoznaczna z omawianymi, ale z żadną z nich nierównoznaczna. Można postawić tymczasem bardzo słabą hipotezę, że *jedynie* jest bliższe *wyłącznie* niż *tylko* (por. Bogusławski, Danielewiczowa 2005: 119). Analogicznie do *wyłącznie* nie występuje w kontekście frazy rozkaznikowej, por. (7), a także w kontekście wykładników relacji następstwa czasowego, charakterystycznym dla *zaledwie* i *dopiero*; por. np. (62), (63):

(62) Zaledwie / tylko (*jedynie) przyszedł, wybuchła awantura.

(63) Nie przychodź wcześniej, dopiero / tylko (*jedynie) o piątej.

Tak jak *wyłącznie*, w przeciwieństwie do *tylko*, nie tworzy jednostki z *nie*, a także nie wprowadza zdań z *że*.

Można przypuszczać, że w odpowiedzi na pytanie o różnice semantyczne między *wyłącznie* a *jedynie* pomocna będzie analiza właściwych przymiotników; por. np. *jedyny* i *wyłączny* w identycznych kontekstach (64) i (65):

(64) Ten dom to jedyna własność Piotra. ‘nie ma więcej obiektów niż jeden taki, o których można powiedzieć, że są własnością Piotra’

(65) Ten dom to wyłączna własność Piotra. ‘nie ma więcej osób niż Piotr, o których można powiedzieć, że ten dom jest ich własnością’

Wyniki badań nad całą serią jednostek spokrewnionych formalnie i semantycznie z *wyłącznie* i *jedynie* to temat na osobny artykuł.

BIBLIOGRAFIA

- Bogusławski A., 1977, Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences, Warszawa.
- Bogusławski A., 1999, Inherently thematic or rhematic units of language, [w:] E. Hajičová, T. Hoskovec, O. Leška, P. Sgall, Z. Skoumalová (red.), “Travaux du Cercle Linguistique de Prague” 3, Amsterdam: Benjamins, s. 211–224.
- Bogusławski A., 2009, Myśli o gwiazdce i o regule, Warszawa.
- Bogusławski A., Wawrzyńczyk J., 1993, Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa, Warszawa.
- Bogusławski A., Danielewiczowa M., 2005, Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III, Warszawa.
- Boryś W., 2005, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków.
- Grochowski M., 1983, O partykułach restryktywnych (rozważania semantyczne), „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska” 23, s. 27–52.

- Grochowski M., 1986, Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia, Wrocław.
- Grochowski M., 2008, On ordering of Polish particles, „Исследования по славянским языкам” 13, s. 179–187.
- Grochowski M., 2010, O właściwościach przysłówków temporalnych typu *tylko co*, [w:] R. Przybylska, J. Kaś, K. Sikora (red.), *Symbolae grammaticae in honorem Boguslai Dunaj*, Kraków, s. 323–329.
- Grochowski M., Kisiel A., Żabowska M., 2010, Über die Grundsätze der Beschreibung von Stichwörtern in einem zu konzipierenden Wörterbuch der polnischen Partikeln, [w:] L. Zieliński, K. D. Ludwig, R. Lipczuk (red.), *Deutsche und polnische Lexikographie nach 1945 im Spannungsfeld der Kulturgeschichte*, Frankfurt a.M.: Peter Lang Verlag, s. 115–130.
- Helbig G., 1988, *Lexikon deutscher Partikeln*, Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Hnatowicz K., 1981, Presuppositions of *even*, *only* and *also*, „Linguistica Silesiana” 4, s. 85–98.
- Horn L. R., 1969, A Presuppositional Analysis of *only* and *even*, „Papers from the 5th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society” 5, s. 98–107.
- Kisiel A., 2010, Preliminary remarks on particles’ contextuality. Erroneous thoughts on submerging particles in cotext, „Studies in Polish Linguistics” 6 [w druku].
- Misz H., 1968, Dodatkowe wyznaczniki intelektualne ze stanowiska formalno-syntaktycznego, „Slavia Occidentalis” 27, s. 147–151.
- Pérennec M., 1989, *Nur: funktionale Vielfalt und semantische Einheit*, [w:] H. Weydt (red.), *Sprechen mit Partikeln*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 451–463.
- SFPW: Z. Saloni (red.), 1990, *Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*, Kraków.
- USJP: S. Dubisz (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Wajszczuk J., 1997, *System znaczeń w obszarze spójników polskich. Wprowadzenie do opisu*, Warszawa.
- Wajszczuk J., 2005, *O metatekście*, Warszawa.
- Wierzbicka A., 1969, *Dociekania semantyczne*, Wrocław.
- Wierzbicka A., 1987, The semantics of quantitative particles in Polish and in English, [w:] A. Bogusławski, B. Bojar (red.), *Od kodu do kodu*, Warszawa, s. 175–189.
- Богуславский И. М., 1996, *Сфера действия лексических единиц*, Москва.
- Киселева К. Л., Пайар Д., 1998, (ред.) *Дискурсивные слова русского языка: опыт контекстно-семантического описания*, Москва.
- Николаева Т. М., 1985, *Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков)*, Москва.

Maciej GROCHOWSKI

**SYNTACTIC-SEMANTIC OPPOSITION OF THE UNITS
WYŁĄCZNIE – TYLKO ON THE BACKGROUND OF POLISH
RESTRICTIVE PARTICLES**

(S u m m a r y)

In the paper I try to discover semantic and syntactic differences between two Polish restrictive particles, namely *wyłącznie* and *tylko*. At the beginning of my analysis I am confirming the hypothesis that the units under examination refer to the rhematic component of the sentence and make comments about it. Next, I justify the hypothesis that the particle *wyłącznie* by the contrast with *tylko* implies the division of a set into two mutually exclusive parts. Moreover, I prove that *wyłącznie* cannot co-occur with the expressions representing the notion of quantity and degree. At the end of the paper I consider the known opinion that the unit *tylko* implies speaker's expectation that the set which he is talking about will be including more elements.

Key words: contemporary Polish language, syntax, semantics, particles, thematic-rhematic structure of sentence.

Hanna POPOWSKA-TABORSKA
(Instytut Slawistyki PAN, Warszawa)

NA KASZUBACH PIĘĆDZIESIĄT LAT PÓŹNIEJ

A b s t r a k t: Język kaszubski w roku 2005 uzyskał status języka regionalnego. W zamierzeniu inteligencji kaszubskiej w miejsce silnie zróżnicowanych dialektów, których znajomość w młodszych pokoleniach zaczęła zanikać, ma powstać kaszubski język literacki zdolny do funkcjonowania na wszelkich płaszczyznach życia społecznego. Materiał językowy dostosowywany do nowych funkcji kształtowany jest w opozycji do polskiego języka literackiego, chodzi bowiem o podkreślenie wszelkich faktycznych (a także dotwarzanych świadomie) różnic między tymi dwoma językami. W formowanym języku ożywają prasłowiańskie archaizmy, aprobowane są często zapożyczenia niemieckie, powstają też liczne neologizmy. Autorka artykułu koncentruje się na trzech nowo utworzonych formacjach wprowadzonych niedawno do formującego się na naszych oczach języka.

Słowa kluczowe: kaszubskie dialekty – kaszubski język literacki – neologizmy.

Kiedy ponad pół wieku temu (w drugiej połowie lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia) wędrowaliśmy z dzisiejszą Jubilatką po Kaszubach, zbierając materiały, z których po latach miał powstać *Atlas językowy kaszubszczyzny*¹, żyły jeszcze swoim własnym życiem dialekty kaszubskie, którymi małe dzieci biegle posługiwały się w rozmowach ze swymi dziadkami, zaś w każdej badanej wsi rzucała się w oczy zadziwiająca znajomość cech językowych, różniących jej mieszkańców od mowy wsi sąsiednich. Ten zwarty i stosunkowo niewielki obszar językowy przedsta-

¹ *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, opracowany przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN, tom wstępny, I–VI pod kierunkiem Z. Stieberta, t. VII–XV pod kierunkiem H. Popowskiej-Taborskiej, Wrocław 1964–1978 (skrót: AJK).

wiał obraz dialektalnie silnie zróżnicowany, który odtwarzany na mapach Atlasu plastycznie ukazywał językową archaiczność północno-zachodnich krańców kaszubszczyzny oraz idące od południowego wschodu coraz większe oddziaływania polszczyzny. Pierwszy artykuł opublikowany przez Zuzannę Topolińską na tematy kaszubskie² dotyczył wszakże nie owych żywych dialektów, lecz – jak to sama wówczas ujęła – wydanych właśnie w tym czasie „pierwszych w naszej literaturze powojennej ksiązek Kaszubów o Kaszubach po kaszubsku”³, w których „każdy pisarz czy poeta wprowadza do literatury mowę swoich okolic rodzinnych i realizuje odpowiednio zaadaptowaną własną koncepcję pisowni”⁴.

„Ogół ludności kaszubskiej – pisała Z. Topolińska w tym artykule – jak mówią nasze doświadczenia terenowe, bardzo żywo interesuje się zagadnieniem literatury regionalnej i bardzo żywo na nią reaguje. Amatorskie zespoły świetlicowe dramatyczne, recytatorskie, śpiewacze czekają na nowe teksty i owacyjnie je witają – Należy mieć nadzieję, że utwory Sędzickiego, Roppla i Piepki, serdeczne powitane na Kaszubach jak i w całej Polsce, są zwiastunami nowego, bogatego okresu rozwoju kaszubskiej literatury regionalnej”⁵.

Od naszych wędrówek po Kaszubach minęło z górą pół wieku. A gdy pozółkły wydawane na nienajlepszym papierze mapy Atlasu (nad którymi pracowało się metodą przypominającą prace średniowiecznych skrybów, gdyż komputery pojawiły się przecież znacznie później), piętnaście tomów map i komentarzy AJK okazało się ostatnią wielką fotografią kaszubszczyzny środka XX wieku. Wkrótce potem – w wyniku stałego kontaktu z polszczyzną poprzez szkołę, radio, telewizję, gazety, również w rezultacie niwelacji różnego typu barier komunikacyjnych a także dzięki

² Z. Topolińska, *Gwara kaszubska w literaturze*, Język Polski, XXXVI, 1956, z. 5, s. 382–387. Artykuł ten w pewnym sensie otwiera bogatą bibliografię obecnej Jubilatki. Poprzedza go bowiem tylko opublikowany wspólnie z piszącą te słowa artykuł *Pisownia łączna i rozdzielną zabytków staropolskich (XIV–XV wiek)* (Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, I, 1955, s. 223–286), który stanowił streszczenia naszych prac magisterskich, napisanych rok wcześniej na Uniwersytecie Łódzkim.

³ Pięć Tomów (Leon Roppel), Staszków Jan (Jan Piepka), *Nasze stroně*. Wybór wierszy i opowiadań kaszubskich, wstępem opatrzył Lech Bądkowski, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1956; Franciszek Sędzicki, *Jestem Kaszubą*. Wybór utworów... przygotował, uwagami o pisowni i słownikiem opatrzył... Leon Roppel, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1956.

⁴ Z. Topolińska, op. cit., s. 382.

⁵ Ibidem, s. 387.

coraz szerszemu uczestnictwu Kaszubów w szeroko pojętym życiu społecznym – sytuacja zaczęła się znacząco zmieniać i podobnie jak w innych rejonach Polski rozpoczął się proces zanikania dialektów. W tym samym czasie mające już długą tradycję próby stworzenia kaszubskiego języka literackiego przybrały wybitnie na sile. Obserwowane obecnie działania łączą się niewątpliwie z doniosłym dla społeczności kaszubskiej faktem, iż 6 stycznia 2005 roku Sejm Rzecz y pospolitej Polskiej przyjął ustawę o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz nadał kaszubszczyźnie status języka regionalnego. Powstający język kaszubski w zamierzeniu jego obecnych twórców zająć ma miejsce silnie zróżnicowanych dialektów, których znajomość w młodszym pokoleniu zaczęła zanikać w niepokojącym tempie. Dziś jesteśmy świadkami wielu przemyślanych poczynąń inteligencji kaszubskiej, która pragnie tę nową wersję obdarzyć jak najszybciej wszystkimi cechami współczesnego języka literackiego i wprowadzić w życie nie tylko w (znormalizowanej pod względem pisowni i coraz szerzej rozpowszechnianej) postaci pisanej, lecz również w postaci mówionej. Celowi temu mają między innymi służyć słowniki z propozycjami nazw nowych desygnatów i pojęć nieistniejących w żywych dialektach⁶, a także różnego typu podręczniki i elementarze, a ostatnio również przeznaczone dla młodych czytelników komiksy. Promowanie nowej formy języka odbywa się za pomocą prasy, radia i telewizji, jest też już od dawna obecne w kościele – w kazaniach i w modlitwach oraz w tak zwanej liturgii słowa w czasie mszy polsko-kaszubskich odprawianych regularnie w niektórych kościołach. Grunt do owej liturgii przygotowały dwa kaszubskie tłumaczenia Nowego Testamentu, dokonane przez Franciszka Gruczę (1992) i Eugeniusza Gołąbka (1993)⁷, uzupełnione Księgą psalmów *skaszëbionëch* przez tego ostatniego (1999)⁸ a także kazania kaszubskie wygłaszane od połowy lat osiemdziesiątych przez księdza Mariana Miotka⁹.

⁶ Por.: A. Labuda, *Słownik polsko-kaszubski*, Gdańsk 1981, tenże, *Słowôrz kaszëbsko-polscki*, Gdańsk 1982 (gdzie występuje 580 słów opatrzonych kwalifikatorem neol. [neologizm]; J. Trepczyk, *Słownik polsko-kaszubski*, I–II, Gdańsk 1994 (liczący 60 tysięcy polskich haseł wyrazowych opatrzonych często paroma synonimicznymi wyrazami kaszubskimi, w tym również licznymi neologizmami, podanych użytkownikom niejako „do wyboru”); E. Gołąbk, *Kaszëbsczi słowôrz normatiwni*, Gdańsk 2005 (napisany wyłącznie po kaszubsku i obejmujący 23 tysiące wyrazów).

⁷ *Kaszëbskô Biblëjô, Novi Testament, IV Evanjelje. Z łącznë przelożël na kaszëbszczi jãzëk* ks. Franciszek Grucza, Poznań 1992; *Swiëté Pismiona Nowëgo Testamentu*, na podstawie Biblii Tysiąclecia skaszëbił Eugeniusz Gołąbk, Gdańsk-Pelplin 1993.

⁸ *Knëga psalmów*, na podstawie Biblii Tysiąclecia skaszëbił Eugeniusz Gołąbk.

⁹ Ks. M. Miotk, *Sëw Bòżégò Słowa na niwie kaszëbszczich serc*, Gdańsk 2008.

Ponadto z roku na rok (by nie powiedzieć: z miesiąca na miesiąc) rośnie liczba różnorodnych wydawnictw pisanych kaszubskim językiem literackim, obejmujących rozległą problematykę związaną z kulturą, historią, literaturą i wieloma innymi tematami dotyczącymi życia tego aktywnie rozwijającego się regionu. Dodać do tego należy upublicznianie kaszubskich nazw własnych (na mapach i tablicach urzędowych oraz w nazwach niektórych instytucji i organizacji¹⁰).

Poczynając od roku 2007, Instytut Kaszubski rozpoczął edycję specjalnej serii Biblioteki Pisarzy Kaszubskich, w której znalazły się pozycje zaliczane już do klasyki literatury kaszubskiej. Książki te, wydawane w bardzo ładnej oprawie graficznej z bogatym materiałem ilustracyjnym, cechuje z reguły troskliwe opracowanie filologiczne, a poprzedzają wstępy pisane przez językoznawców (szczególne zasługi położył w tym względzie profesor Jerzy Treder), historyków i literaturoznawców. Serię otwierają wybrane teksty Floriana Ceynowy, w dalszej kolejności ukazały się już: poemat o Panu Czorlińskim Hieronima Derdowskiego, dramaty obyczajowe Bernarda Sychty oraz dramaty kaszubskie Jana Rompskiego.

Od momentu, gdy w wydanej przez Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie w roku 2006 „Strategii ochrony i rozwoju języka i kultury kaszubskiej” uznano, że celem głównym wszystkich poczynąń jest „uczynić język kaszubski zdolnym do trwania i rozwoju” i powołano Radę Języka Kaszubskiego, istotnym źródłem informacji stał się Biuletyn tejże Rady, ukazujący się w odstępach rocznych w polskiej i kaszubskiej wersji językowej. Obecni tu językoznawcy (w przeważającej części Kaszubi dobrze znający gwary rodzime) mają czuwać nad trudnym procesem formowania się języka, dostosowanego do wszystkich funkcji, jakie powinien spełniać współczesny język literacki. Dla badacza chcącego obserwować procesy kształtowania się nowego języka Biuletyn ten jest źródłem pomocnym, choć oczywiście nie podstawowym. Najistotniejsza bowiem zawsze będzie analiza upowszechnianych form oraz obserwowanie ich dalszej realizacji w żywym języku.

Jaki więc jest ten nowy twór powoływany do życia tak ogromnym wysiłkiem zbiorowym i przystosowywany do funkcjonowania na tak różnych płaszczyznach życia społecznego?

Podstawowa odpowiedź winna w tym wypadku brzmieć, że jest to wciąż jeszcze twór *in statu nascendi*, lecz z pewnymi wyraźnie już wykształconymi specyficznymi cechami.

¹⁰ Por.: *Polsko-kaszubski słownik nazw miejscowych i fizjograficznych. Pòlskò-kaszëbsczi słowôrz miestnëch ë fizjograficznëch miòn*, pod red. A. Chludzińskiego, opr. zespół w składzie: E. Breza, J. Cybulski, J. Treder, R. Wosiak-Śliwa, Gdańsk 2006.

Materiał językowy, czerpany głównie z najbardziej archaicznych kaszubskich dialektów północnych i północno-zachodnich, dostosowywany jest do swych nowych funkcji w nieustannej opozycji do polskiego języka literackiego, chodzi bowiem o wyraziste podkreślenie wszelkich faktycznych (a także tworzonych świadomie) różnic między tymi dwoma językami. W formowanym języku kaszubskim ożywają więc słowiańskie archaizmy, których polszczyzna zaniechała, bądź w ogóle nigdy nie posiadała; aprobowane są też dość liczne germanizmy (w tym też zapożyczenia z dolnoniemieckiego) wyróżniające kaszubszczyznę od języka polskiego; powstają wreszcie liczne neologizmy. Tym wskrzeszanym i tworzonym nowym wyrazom i formom nadawane są oczywiście nowe funkcje i znaczenia, które nie miały (i mieć nie mogły) zastosowania w dawnych dialektach kaszubskich. Wielu z powstających wyrazów trudno wróżyć dłuższą przyszłość, choć niektóre (zaczepnięte głównie z pełnego neologizmów słownika Jana Trepczyka¹¹) zadamawiają się w powstającym języku nadspodziewanie szybko. Śledzenie ich genezy i dalszych losów staje się dla językoznawcy nową pasjonującą dziedziną badań, która oczywiście nie ma zbyt wiele wspólnego z klasycznymi dociekaniem etymologicznymi. (Tym ostatnim poświęcony został ukończony właśnie *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*¹², zawierający blisko cztery tysiące haseł, na które składają się poświęcone w gwarach i w licznych zbiorach leksykalnych wyrazy kaszubskie nieznane dzisiejszemu językowi ogólnopolskiemu.) Nowy materiał badawczy każe przede wszystkim znaleźć odpowiedź na pytanie, co leży u źródeł proponowanej nazwy czy formacji i jakie procesy skojarzeniowe przyczyniły się do jej wylansowania w określonej funkcji i znaczeniu? Z bogatego zestawu takich interesujących badacza wyrazów pozwolę sobie zaprezentować tu trzy różne zjawiska, które w ostatnim czasie zwróciły moją uwagę:

1. Neologizm a może archaizm?

Wasta, *wastna* – formy adresatywne mające zastąpić polskie *pan*, *pani*, początkowo pojawiające się przede wszystkim w dedykacjach (*wastna Profesor...*, *Dlô nôjpoczëstniejszy Wastnë Profesor...*), obecnie zaś używane coraz powszechniej we wszystkich zwrotach grzecznościowych¹³. Formie tej

¹¹ por. przypis 6.

¹² W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I-VI, Warszawa 1994–2010.

¹³ Por.: „Wasta to wchodzący powoli do kaszubszczyzny literackiej zwrot do mężczyzny, odpowiadający pol. *Pan*, niem. *Herr*, ang. *Mister*, franc. *Monsieur* „[...] (W. Breza, hasło WASTA [w:] *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny* red. J. Treder, wydanie drugie poprawione i poszerzone, Gdańsk 2006, s. 271).

poświęciłam oddzielny artykuł¹⁴, nadal jednak nie jestem pewna, czy mamy tu do czynienia ze sztucznie utworzonym neologizmem, czy też przywołanym obecnie do życia interesującym archaizmem. To drugie domniemanie wydaje mi się zresztą bardziej prawdopodobne. Zakłada ono, że kaszubskie *wasta* (podobnie jak staropolskie *waść*) powstało ze zwrotu **vaša milost'*, później zaś zostało podporządkowane rzeczownikom na *-a* typu *śługa*, *starosta*, *wojewoda*. Sam wyraz powstał najpewniej na zamieszkałym przez szlachtę południowo-zachodnim krańcu Kaszub, gdzie proces afryktywizacji *t' d'* przed samogłoską przednią nie został konsekwentnie przeprowadzony.

2. Nieoczekiwana kariera verbum *naparłęczyc się* 'nawinać się, przyłączyć się nieproszenie'

Interesujący nas wyraz, którego zasięg ogranicza się wyłącznie do dialektów środkowokaszubskich i północnokociewskich¹⁵, jest całkowicie izolowany na słowiańskim obszarze językowym. Jego pełniejszą dokumentację przynosi Słownik B. Sychty: *parłáčëc* 'łączyć się, przyjaźnić, wstępować w związki małżeńskie', 'nabyć, znaleźć', 'nawinać się'; arch. *parłaga* 'natręctwo, naprzykrzanie się', *parłážëc sã* 'narzucać się, naprzykrzać się komu'¹⁶. W swoim czasie polemizowałam z dotychczasowymi propozycjami etymologii tego wyrazu, z których żadna nie jest w stanie objaśnić jego budowy słowotwórczej ani jego semantycznych przeobrażeń¹⁷. Najbardziej przekonujące jest wiązanie go z niemieckim dialektnym *Parlenke*, występującym w XVI–XVIII-wiecznych źródłach pruskich w nazwach różnego rodzaju umów i układów, a także kojarzącym go z rytuałem picia z jednej misy nazywanym *Parlenke trinken*, który towarzyszył zawieraniu umów. Niem. dial. pruskie *Parlenke* zapożyczone do kaszubszczyzny w postaci *parłaka* (*parłaga*) posłużyło za podstawę czasownika *parłáčëc*, *parłážëc* 'łączyć się', 'przyjaźnić', 'nabyć'. Już na gruncie kaszubskim cza-

¹⁴ H. Popowska-Taborska, *Wasta – zagadkowa kaszubska forma adresatywna*, Rocznik Sławistyczny LIX (w druku).

¹⁵ Por. *Atlas językowy kaszubszczyzny...*, t. I, Wrocław 1964, mapa 30, s. 98–99 (autorka mapy i komentarza: Zuzanna Topolińska).

¹⁶ B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. IV, Wrocław 1970, s. 32.

¹⁷ H. Popowska-Taborska, *Habent sua fata verba, czyli o kaszubskim parłáčëc, parłážëc sã*, [w:] *Studia linguistica in honorem Stanislavi Stachowski*, pod red. E. Mańczak-Wohlfeld, Kraków 2000, s. 123–124; przedruk [w:] H. Popowska-Taborska, *Szkice z kaszubszczyzny. Dzieje badań. Dzieje języka. Zabytki językowe. Etymologie*, Gdańsk 2006, s. 323–324.

sownik ten uległ dalszym przeobrażeniom semantycznym: ‘przyjaźnić się’, ‘łączyć’ > ‘nawinąć się niespodzianie’, ‘narzucać się’ i w nowych pejoratywnych znaczeniach utrwalił w pierwszych słownikach kaszubskich. Zasięg tego wyrazu, ograniczony do środkowych Kaszub i północnego Kociewia, zdaje się wskazywać drogę, którą owo zapożyczenie przybyło na Kaszuby. W obecnym kaszubskim języku literackim karierę zaczęło jednakże robić nienacechowane znaczenie zapożyczonego wyrazu ‘łączyć, jednoczyć’, chociaż we wszystkich dialektach kaszubskich poświadczony jest w tym znaczeniu ogólnosłowiański czasownik *lqčēc*. Różniące się (domniemanym) prefiksem i barwą rdzennej samogłoski verbum *parlqčēc* uznane jednak zostało za bardziej kaszubskie i w ostatnim czasie kariera tego wyrazu czyni zawrotne postępy, por.:

‘powiązać’: „*sparlqčēc* bē nôleżało”; ‘wiąże się’: „lëterackô kaszëbizna, chtërny zôczatk *parlqčzi sã* z [...] osobą Floriana Cenôwë”; ‘łączy’: „kaszëbiznã z pòlszczima dialektama *parlqčzi* wicy pòspólnëch procesów”; ‘powiązania’: „ò nëch wszëtczich *sparlqčzeniach* wiémë [...] z nònowszich badaniów”; ‘połączenie, zgromadzenie’ „zgòdne *parlqčzenié* w se [...]”; ‘połączenia, grupy’ - gen. pl.: „*sparlqčzeniów* kj, gj”; ‘związany’: „nowi cząd badaniów kaszëbiznë *sparlqczony* z òbròbianim Atlasu językowego kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich”; ‘w związku z tym’: „w *sparlqczenim* z tim”; ‘łącznik, pośrednik’: „mòwã, chtërnã miôł za [...] *parlqcznika* dialektów lądowi Pòlszczi i wëmarlëch Pòlabianów”. termin gramatyczny: „wskôzywôcze *parlqczënë ôrtu abë, chtëren*”¹⁸.

Tak oto wyraz zapożyczony przed laty z dialektów pruskich wypiera obecnie rodzime odpowiedniki słowiańskie *łączyć* i *wiązać*, które są przecież doskonale znane całemu obszarowi kaszubskiemu.

3. Przywrócenie do życia dawnych dualnych form zaimkowych *naju*, *naji*, *naj* i szczególne uhonorowanie najkrótszej z nich

w funkcji osobowej:

Jak ukazuje mapa 591 *Atlasu językowego kaszubszczyzny* (AJK XII, s.168-171), formy *naju* (> *naji* > *naj*¹⁹), będące dawną postacią dualną gen.-loc.-acc. zaimka osobowego *my*, zachowały się na niewielkim obszarze dialektów północnokaszubskich szczątkowo w swej pierwotnej dualnej

¹⁸ Przykłady zaczerpnięte [z:] J. Treder, *Spòdlowã wiedza ò kaszëbiznie*, Gdańsk 2009.

¹⁹ Zmianę *naju* > *naji* tłumaczy się zwężeniem wygłosowego -u w pozycji po miękkiej; zmiana *naji* > *naj* najpewniej nastąpiła w wyniku redukcji wygłosowej samogłoski niekcentowanej.

funkcji, częściej zaś jako odpowiednie postaci zaimka *my*. Na pozostałym obszarze Kaszub powszechna jest forma gen.-loc.-acc. *nas*.

Jak ukazuje mapa 592 *Atlasu językowego kaszubszczyzny* (AJK XII, s. 171–172), formy *waju* (*waji*, *waj*), będące dawną postacią dualną gen.-loc.-acc. zaimka osobowego *wy*, w funkcji liczby mnogiej występują na przeważającym obszarze Kaszub. Pełniący tę funkcję zaimek *was* (*wás*) w większym natężeniu pojawia się wyłącznie na krańcach Kaszub wschodnich i południowych.

w funkcji dzierżawczej:

Dawne dualne formy genetiwu *naju*, *waju* (w wyniku dalszych przekształceń fonetycznych też: *naji*, *waji* > *naj*, *waj*) pełnią w dialektach kaszubskich również funkcję zaimków dzierżawczych.

Jak ukazuje mapa 582 *Atlasu językowego kaszubszczyzny* (AJK XII, s. 142–144), w znaczeniu ‘wasza krowa’ używana jest tu forma *waja*, *waju* (*waji*) *krowa* będąca dawną postacią gen. (du.) zaimka osobowego *wy*. Postać *waja* (podobnie jak forma neutrum *waje* ‘wasze’) stanowi wyrównanie do odpowiednich form zaimków dzierżawczych (*waj*, *waja*, *waje*; *naj*, *naja*, *naje* jak *mój*, *moja*, *moje*).

Forma *naja*, *naji* *krowa* ‘nasza krowa’, ‘krowa nas dwojga’ w dialektach kaszubskich zachowała się całkiem reliktowno. Eksploratorzy AJK notowali ją już tylko sporadycznie (o czym bardziej szczegółowo zob. AJK l.c.).

Powstający kaszubski język literacki powołuje do życia zanikające w dialektach kaszubskich i nieznane obecnej polszczyźnie zaimkowe formy dualne. Proces ten szczególnie wyraźnie daje się zaobserwować we wspomnianych już kazaniach księdza Mariana Miotka i dotyczy szczególnie odmiany zaimka osobowego *my* oraz zaimków dzierżawczych *nasz*, *nasza*, *nasze*. (Zaimki te występują tu szczególnie często ze względu na specyficzny charakter tekstów, w których mówca pragnie przybliżyć się do słuchających bądź też wprost z nimi utożsamić).

Oto fragment wybrany z tychże tekstów ukazujący wielofunkcyjność nieodmiennego zaimka *naj*:

„Chocbë te żądania [...] nie bëłë po **naj** mësłë [...], mùszimë Jemù zadowierzëc. Òn mdze widã na **najich** drogach [...], pòrwie **naj** do dzejaniô [...] **naj** żëcé mdze dlô jinëch [...] w **naj** môli òjcżëżné [...]. Ten, chtëren **naj** kôcha [...], chtëren czekô na **naj** ùmësłenié, na **naj** wdżãcznosc [...]. Tej wstãpi w **naj** chãc żëcégò”²⁰. (Choćby te żądania [...] nie były po **naszej**

²⁰ M. Miotk, op. cit., s. 92.

myśli [...], musimy Jemu zaufać. On będzie światłem na **naszych** drogach [...], porwie **nas** do czynu [...], **nasze** życie będzie dla innych [...] w **naszej** małej ojczyźnie. Ten, który **nas** kocha [...], czeka na **nasze** przemyslenie [?], na **naszą** wdzięczność [...]. Wówczas wstąpi w **nas** chęć do życia).

Proces, w którym szeroko znane w dialektach odmienne formy zaimków *my*, *nasz* ustępują jednej nieodmiennej postaci *naj*, wydaje się bardzo zaawansowany i będziemy zapewne świadkami jego dalszego postępowania. W sytuacji bowiem, w której każdy, kto chce mówić kaszubskim językiem literackim, musi się w zasadzie tego języka nauczyć, ta nie sprawiająca kłopotów deklinacyjnych forma zostanie najpewniej przyjęta z aprobatą.

Co więc na zakończenie tego wywodu powiedzieć można komuś, z kim przed ponad pół wiekiem badało się sytuację językową panującą na Kaszubach? Chyba to, że do oczywistego *tempora mutantur et nos mutamus in illis...* dodać należy jeszcze stwierdzenie, że zmienia się również materiał poddawany obecnie badaniom.

Hanna POPOWSKA-TABORSKA

IN KASHUBIA, FIFTY YEARS ON

(S u m m a r y)

In 2005, the Kashubian language was granted the status of a regional language. It was the intention of Kashubian intelligentsia to replace highly diversified dialects, increasingly waning among the younger generation, with the Kashubian literary language, capable of functioning on all planes of social life. The linguistic material adapted to the new functions is formed in opposition to the Polish literary language, as the point is to underline all the factual (as well as those deliberately added) differences between the two languages. The formed language revives proto-Slavic archaisms, with frequently approved German borrowings, and numerous neologisms. The author of the paper focuses on three newly created formations introduced into the language that is being formed in front of our eyes.

(Translated by Jerzy Giebułtowski)

Janusz RIEGER
(Instytut Slawistyki PAN, Warszawa)

O SŁOWNICTWIE DZISIEJSZEJ POLSZCZYZNY NA UKRAINIE I METODACH JEJ BADANIA

A b s t r a k t: Dotychczasowe badania nad leksyką polszczyzny na Ukrainie dotyczyły głównie studiów nad leksyką dyferencjalną: dialektyzmami, archaizmami, zapożyczeniami. Brak jest studiów nad funkcjonowaniem słownictwa, leksyką czynną i bierną, dubletami leksykalnymi i ich użyciem w zależności od różnych czynników. Opracowany ostatnio przez A. Wieczorek lematyzowany korpus tekstów jednej wsi na Podolu przynosi możliwość wszechstronnego opisu uwzględnionej w nim leksyki. Podobne rozwiązanie trzeba zastosować dla badania leksyki potomków szlachty.

Słowa kluczowe: kontakty językowe, język polski na Ukrainie, metody badania słownictwa gwarowego

Przedmiotem niniejszych rozważań jest polszczyzna XX i początku XXI wieku na Podolu i Wołyniu, a więc tych terenów Ukrainy, które do 1918 r. były we władaniu Rosji, a potem wchodziły w skład Związku Sowieckiego (tereny należące do 1939 r. do Polski wymagają odrębnego potraktowania). W 1918 r. element polski był tam reprezentowany przez chłopów, szlachtę dworską, drobną szlachtę zaściankową, przez inteligencję w miastach. Osadnictwo polskie na Podolu zaczęło się zapewne w XVII w. Na Wołyniu w większym zakresie jest ono może późniejsze, a z pewnością w XIX w. mamy do czynienia z licznym napływem polskiej ludności do powstających tu fabryk szkła i in.; dane spisu ludności z 1987 r. pokazują, że największy napływ Polaków miał miejsce z północnych gubernii Kraju Prywiślańskiego [Makarowa], choć dane komisji z r. 1925, oparte na świadectwach najstarszych mieszkańców wsi, wskazują na przybyszów z róż-

nych stron, także z zaboru austriackiego [tekst w przygotowaniu]. Dane językowe pozwoliły dotychczas na wskazanie genezy jednej tylko Nowosielicy na południowym Wołyniu – z Małopolski [Dzięgiel 2003-1]. Generalnie jednak nie znamy historii zasiedlania omawianych tu ziem przez Polaków.

Chłopi polscy mogli zamieszkiwać całe wsie; do dziś zachowało się kilka takich wsi, w których większość mieszkańców posługuje się polszczyzną na codzień, np. Hreczany, Maćkowce, Oleszkowce, Szaróweczka, Wójtowce, Zielona [JPU 1-2, tamże literatura]. Mogli zajmować też wyodrębnioną część wsi; do dziś jest tak np. w Nowosielicy czy Korczunku [Rudnicki 2000]. Trzeba tu wspomnieć także o służbie folwarcznej przy dworach, która po likwidacji ziemiaństwa najczęściej znalazła się na wsi.

Wśród szlachty trzeba wyróżnić szlachtę dworską, posesjonatów – właścicieli większych lub mniejszych obszarów; ta szlachta w latach 1918-1920 albo została wymordowana, albo uciekła do Polski lub ukryła się w Kijowie i w innych miastach, a jej język można by odtworzyć z zapisek czy korespondencji, gdyby takowe udało się odnaleźć. Fragmentaryczne nagrania potomków szlachty z Kijowa [Popławska 2006] nie oddają dobrze dawnego języka, potrzebne byłoby zresztą pełniejsze ich opracowanie.

Inną grupę stanowiła drobna szlachta zaściankowa, zamieszkująca całe wsie lub ich części (np. Bebnówka, Gwozdawa, Hajdajki, Słobódka Krasiołowska, Martynówka), czasem przysiółki (np. Zielona), chutory (np. Burtyn, Dranieckie Chatki – Czerwone Chatki, Prywitne, Tokarówka – Perszotraweńsk) [JPU 1-2]; pod względem zamożności i w zajęciach codziennych drobna szlachta była podobna do chłopstwa, ale zachowywała pewne odrębne tradycje (w tym kulturalne), strój odświętny, a szlachcic nie żenił się z chłopką, lecz szukał sobie szlachcianki. Na pewnych terenach szlachtę nazywano Lachami, a chłopów Mazurami.

W miastach i miasteczkach mieszkali m.in. polscy mieszcianie, pewnie też inteligencja, przynajmniej częściowo ze szlachty się wywodząca. Do inteligencji polskiej należy też zaliczyć księży rzymskokatolickich (do 1939 r. wszystkich wymordowano). Inteligencja w miastach częściowo przetrwała okres międzywojenny; świadectwem jej pięknej polszczyzny są teksty odnalezione przez moją współpracownicę dr Sybillę Schmidt USJK w Kamieńcu Podolskim [Schmidt 2010-1, 2010-2, 2010-3]. Ta inteligencja miejska czy małomiasteczkowa mogła przetrwać dłużej, o czym świadczą moje zapisy z 1989 r. w rodzinie z Odessy: kobieta z najstarszego pokolenia płynnie mówiła po polsku, jej córka – wtedy pewnie czterdziestoparoletnia – trochę gorzej, dzieci porozumiewały się po polsku, ale nie bez trudu; świadczy to o pielęgnowaniu polszczyzny w domu.

W latach dwudziestych i trzydziestych w ramach eksperymentu narodowościowego w miejscowościach zamieszkałych przez Polaków utworzono polskie rady wiejskie oraz polskie szkoły (por. Stroński 1996). Przyczyniło się to do wzmocnienia świadomości narodowej i do kontaktu z językiem ogólnopolskim. „Eksperyment” zlikwidowano na początku lat trzydziestych.

Jednocześnie zamożniejszych gospodarzy – „kułaków” – tak z chłopów jak i drobnej szlachty – wysyłano do innych gubernii na Ukrainie lub poza granice Ukrainy; w związku z kolektywizacją i odmową wstępowania do kołchozów zsyłki nasiliły się. W 1933 r. głód dziesiątkował Polaków tak samo jak Ukraińców. Masowe zsyłki do Kazachstanu miały miejsce w 1936 r.; tylko niewielka część zesłańców powróciła po 1944 r. do swych wsi. W latach 1937–1939 nastąpiły tzw. represje, czyli aresztowania i rozstrzelanie bez sądu mężczyzn (wyjątkowo kobiety) i prześladowania rodzin zamordowanych [Stroński 1998]. Tak zwana repatriacja do Polski w 1945 r. nie obejmowała tych terenów, więc do Polski wyjechało tylko niewiele osób. Na miejsce wymordowanych i wysiedlonych napływali Ukraińcy z innych gubernii. Industrializacja za czasów sowieckich, a potem wędrówka do miast także po 1989 r. spowodowały dodatkowo wyludnienie wielu wsi. Wszystko to spowodowało likwidację większości wsi polskich (np. Hajdajek, Martynówki) czy polskich części wsi (np. Dłużka, Jańczyniec – Kołybajówki), spowodowało częste przechodzenie na język ukraiński by nie zdradzać się z obcością (np. w Gwozdawie). Po wojnie małżeństwa mieszane stały się zjawiskiem częstszym, co również przyczyniało się do rugowania polszczyzny.

Wsie chłopskie na ogół lepiej zachowały język polski, co potwierdza stan zachowania polszczyzny stwierdzony przez W. Werenicza jeszcze przed 1989 r. i przez nas po 1989 r. We wsiach drobnoszlacheckich już w latach 1924–1925 komisja rządowa stwierdzała bardzo różne władanie polszczyzną (przy powszechnej chęci nauki polskiego w szkole) [Iwanow 1991; Stroński 1996], a już wtedy były wsie lub części wsi zamieszkałe przez Polaków, w których nie posługiwano się polszczyzną, tylko ukraińskim. Typologię dzisiejszego stanu zachowania polszczyzny przedstawiła E. Dzięgiel [Dzięgiel 2003-2].

Zapisywanie języka tak potomków chłopstwa, jak i potomków szlachty, miało służyć głównie dla próby uchwycenia stanu dawnego, stąd wyszukiwanie najstarszych informatorów podczas badań terenowych. Jednocześnie poznawaliśmy stan współczesny najstarszego i średniego pokolenia, badania nad językiem młodzieży zostawiając generalnie „na później”. Pozwoliło to zapisać język przedstawicieli najstarszej generacji, ale język najmłodszych (dziś dwudziestolatków) nam umknął; dzisiejsze badania pokazują często język na nowo wyuczony na kursach.

Przy różnych okazjach zwracano uwagę na związek pomiędzy stanem zachowania języka, liczebnością zapożyczeń itd., a wykształceniem i warunkami życia informatora: z uczęszczaniem do szkoły polskiej w latach dwudziestych – trzydziestych wiąże się zapewne m.in. większa znajomość wyrazów literackich, a z zesłaniem na Sybir, ze służbą w wojsku, w ogóle z dłuższym przebywaniem poza wsią – większa liczba zapożyczeń rosyjskich itd. To skłania do badania i porównywania ze sobą idiolektów, bo dopiero to pozwala na stwierdzenie tego, co wspólne dla gwary danej wsi, a co idiolektalne.

Zwracano już uwagę na różnice pomiędzy językiem potomków chłopstwa i potomków drobnej szlachty; w języku tych ostatnich jest na ogół bardzo mało cech gwarowych polskich [por. JPU1-2]. Wydaje się też, że w języku szlachty jest również mniej zapożyczeń ukraińskich czy rosyjskich, choć tu sytuacja jest złożona (zob. dalej).

Język szlachty zapewne należy uznać za regionalną odmianę polszczyzny ogólnej. Dotychczasowe próby opisu w poszczególnych miejscowościach (m.in. w JPU) były, i w pewnej mierze będą, dokumentowane w sposób niewystarczający. Po pierwsze, z niektórych wsi mamy zaledwie kilku informatorów, z niektórych nawet jednego-dwóch (np. Hajdajki, Prywitne). Po drugie, szereg wsi drobnoszlacheckich powstał w związku z przesiedleniem w jedno miejsce mieszkańców rozrzuconych dawniej chutorów. Opisywać więc trzeba idiolekty i porównywać je ze sobą.

Opis słownictwa wsi chłopskich omawianych ziem jest zaawansowany. Trzeba tu wskazać przede wszystkim słowniki Oleszkowiec i Hreczan [Cechosz-Felczyk 2004] i studium o zapożyczeniach ukraińskich i rosyjskich w gwarze Maćkowiec [Krawczyk 2007]. Leksykę wybranych wsi chłopskich i szlacheckich (bez wskazania charakterystyk stanowych), opisała L. Nepop w ważnym studium [Nepop 2004]. Wspomniany wyżej słownik zawiera – zgodnie z moimi postulatami – nie tylko leksykę dyferencyjną, ale także odpowiedniki ogólnopolskie wyrazów dla gwary charakterystycznych (podobne rozwiązania zostały przyjęte w słowniku przesiedleńców z Tuligłów w Lwowskim W. Paryla i D. Mieszczankowskiej [Paryl 2004]). Zależało mi bowiem na pokazaniu **funkcjonowania** leksyki zapożyczonej, pokazania wyrazów występujących obocznie, a pochodzących z zapasu czynnego lub biernego gwary. Przykłady („ilustracje”) pozwalają zrozumieć zasady użycia tego czy innego wyrazu. Dzięki podaniu wyrazów rodzimych, synonimicznych dla wyrazów zapożyczonych, unikamy także wrażenia, że w gwarze kresowej występuje przede wszystkim słownictwo obce. Dla pokazania funkcjonowania zapożyczeń i wyrazów rodzimych był to dopiero pierwszy krok, ale ważny.

Próbie rozdzielenia zapożyczeń ukraińskich i rosyjskich przedstawiła w cytowanej wyżej pracy A. Krawczyk-Wieczorek (jej ustalenia dotyczą zresztą także leksyki szlacheckiej). Moje podejrzenia co do zapożyczania wyrazów rosyjskich za pośrednictwem potocznej ukraińszczyzny, nie przedstawianej w słownikach, udzieliły się także jej i uzyskała potwierdzenie tego – wyrywkowe na razie – w badaniach L. Januszeńskiej, O. Skidana i O. Zachuckiej w gwarach ukraińskich w okolicach Chmielnickiego (w pobliżu Maćkowiec) i Kamieńca Podolskiego.

Postulat wszechstronnego opracowania leksyki, pokazujący konteksty użycia, częstotliwość występowania, w ogóle funkcjonowania poszczególnych grup słownictwa i poszczególnych wyrazów [por. choćby Rieger 2004] zbiegł się z intensyfikacją prac nad korpusem języka polskiego. Uświadomiło mi to konieczność popularyzacji badań korpusowych wśród moich współpracowników, a także naszych kolegów ze Wschodu (w r. 2003 i 2004 odbyły się seminaria Międzynarodowej Szkoły Humanistycznej przy OBTA UW pt. „Korpus tekstów w badaniach leksykograficznych”) i wykorzystania lingwistyki korpusowej dla opracowania leksyki kresowej. Właśnie został ukończony lematyzowany **elektroniczny korpus tekstów** dla leksyki gwary chłopskiej Maćkowiec na Podolu, opracowany za pomocą specjalnego programu [Wieczorek; Wieczorek 2010]; warto dodać, że jest to pierwszy korpus gwarowy w Polsce i w regionie. Korpus, opracowany na podstawie 30 godz. nagrań, liczy 140 000 wyrazów, ok. 6 600 leksemów. Okazało się m.in., że podstawowy zasób słownictwa stanowi leksyka rodzima tak w słowniku (rejestrze), jak i w tekstach, choć w słowniku zapożyczenia zaznaczają się wyraźniej. U wszystkich respondentów udział leksyki rodzimej (ogólnopolskiej, dialektalnej, archaicznej) wobec obcej waha się od 68–91% w słowniku i 87–95% w tekstach, a udział leksyki ogólnopolskiej wobec dyferencjalnej – od 69–83% w słowniku i 82–92% w tekście. W parach synonimów raz przewagę mają wyrazy rodzime, np. *bardzo* wobec *duże* (poświadczeń 201 : 4), raz obce, np. *czut'* wobec *trocha* (112 : 14). Wyrazy rodzime i obce może cechować różna łączliwość leksykalna, np. mamy „zwykłe” *godzina*, *czarny*, ale *czas dnia* ‘pierwsza popoł.’, *czornyj woron* ‘auto milicyjne’. U różnych informatorów może być albo zapożyczenie z rosyjskiego, np. *repres'iować*, albo z ukraińskiego, np. *represo-wać*. Zaznaczenie w korpusie powtórzeń za pytaniem eksploratora, komentarzy informatora, odpowiedzi na pytania kwestionariusza, pozwoliły na stwierdzenie istnienia 90 leksemów istniejących w zapasie biernym, jak *brzoza*, *bydło*, *rzucić* wobec powszechnych *brzezia*, *chudoba*, *kinąć* czy opatrzone komentarzem „u was” *herbata*, *włosy* wobec *czaj*, *kosy*. Lista wyrazów dyferencjalnych, występujących w korpusie, wynosi ponad 2 000.

Udało się wyodrębnić leksykę rzadką, okazjonalizmy, idiolektyzmy. Zestawienie tych wyników z informacjami o respondentach, obejmujących wiek, uczęszczanie do szkoły, wyjazdy poza wieś (w tym zesłania), pozwalają na wysuwanie dalszych wniosków; jako ciekawostkę można podać fakt użycia wyrazu *włósie* na określenie włosów przez jednego tylko informatora, a okazało się, że jego matka pochodzi z sąsiednich Hreczan, gdzie wyraz jest w powszechnym użytku (co przypomina mi instrukcje Z. Stieberta, by szukać w miarę możliwości takich informatorów, których matka pochodzi z tej samej wsi). Zaznaczenie w korpusie komentarza informatorów pozwoli na pełne zebranie wypowiedzi wskazujących na wycucie językowe osób pytanych. To tylko część korzyści, jakie przynosi korpus lematyzowany (pamiętajmy jednak, że lematyzacja nie przychodzi sama). Miejmy nadzieję, że praca ukaże się szybko drukiem, warto ją jednak zasygnalizować.

Badanie leksyki „szlacheckiej” może wydawać się trudniejsze, bo słownictwo chłopskie ma wyraziste dialektyzmy, niekiedy archaizmy, często w dialektach Polski rdzennej zachowane, a tych w leksyce potomków szlachty jest mniej. Niełatwo jest opisywać coś, co w istotny sposób od języka ogólnego niewiele się różni. Szczęśliwie O. Zachucka podjęła się tego – z pozoru niewdzięcznego – zadania. Zaczęła od **porównania** kilku **idiolektów szlacheckich** z okolic Kamieńca Podolskiego oraz z Burtyna koło Połonnego i już pokazały się pierwsze różnice w używaniu zapożyczeń i wyrazów rodzimych. Generalnie w Burtynie i u dwu idiolektów z okolic Kamieńca zdecydowanie przeważają wyrazy ogólnopolskie, np. *ale*, *bardzo*, *wszystko* wobec zapożyczonych *no*, *duże*, *wsio*. Obecność kilku wyrazów ogólnopolskich, obcych polszczyźnie na Ukrainie, w języku jednej z informaterek, jak *pociąg*, *samochód* i in. wiąże się z wyjazdami jej córki do Polski. Analiza materiału z innej jeszcze wsi (Siabierki) pokazała, że tam, gdzie w okolicach Kamieńca używa się wyrazu zapożyczonego, np. *chudoba*, tam może wystąpić wyraz rodzimy – *bydło*. W innych wsiach szlacheckich może być jeszcze inaczej.

Dla stwierdzenia statusu leksyki szlachty konieczne jest **porównanie** jej z **leksyką chłopów**. Idąc tym tropem, leksyka kilku idiolektów szlacheckich została porównana z leksyką kilku idiolektów chłopskich z Oleszkowiec, co okazało się bardzo dobrym rozwiązaniem i przyniosło ciekawe wyniki, np. u badanej szlachty wystąpiły w większości wyrazy *bardzo*, *już też*, u badanych chłopów ich odpowiedniki ukraińskie *duże*, *wże*, *toż(e)*. W przypadku używania wymiennie wyrazów rodzimych i zapożyczonych w badanej leksyce chłopskiej jest więcej zapożyczeń [Zachucka].

Wspomniana wyżej próba pokazuje, że wypracowano już kierunek dalszych badań nad słownictwem szlachty: porównywanie idiolektów szlacheckich z tej samej miejscowości i z różnych terenów, a następnie porównanie

uzyskanych wyników z wynikami analizy leksyki chłopskiej (przysłałyby się też opracowania innych niż Maćkowce wsi chłopskich, bo przecież w różnych wsiach chłopskich leksyka z pewnością będzie różna). Pełniejszą charakterystykę leksyki „szlacheckiej” będzie można dać jedynie w oparciu o lematyzowany korpus tekstów z kilku wsi tak, jak to zrobiła A. Wieczorek dla Maćkowiec. Planujemy również podobne badanie leksyki północnokresowej w wybranych miejscowościach. Nie można jednak łudzić się, że wyniki tych czy innych badań dadzą takie rezultaty, jakie może przynieść korpus języka polskiego dla polszczyzny ogólnej, ale pokazanie pewnych typowych charakterystyk leksyki kresowej będzie rezultatem satysfakcjonującym.

CYTOWANA LITERATURA

- Cechosz-Felczyk 2004 – I. Cechosz-Felczyk, Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu. Kraków.
- Dzięgiel 2003-1 – E. Dzięgiel, Kresowa gwara Nowosielicy koło Polonnego a gwary w rdzennej Polsce, [w:] Języki mniejszości i języki regionalne (regiolekty), pod red. J. Zieniukowej i E. Wrocławskiej, Warszawa, s. 132–145.
- Dzięgiel 2003-2 – E. Dzięgiel, Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich. Warszawa.
- Iwanow 1991 – M. Iwanow, Pierwszy naród ukarany. Stalinizm wobec polskiej ludności kresowej 1921–1939. Warszawa-Wrocław.
- JPKW = Język polski dawnych Kresów Wschodnich, red. J. Rieger, Warszawa.
- JPU – J. Rieger, I. Cechosz-Felczyk, E. Dzięgiel, Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku. T. 1 Warszawa 2002, t. 2. Kraków 2007 [t. 3 w przygotowaniu].
- Krawczyk 2007 – A. Krawczyk, Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu, Warszawa 2007.
- Makarowa O., Polski poselennja na Żytomyrszczyni: socjolinhwistycznyj wymir. [Oddane do druku w: „Wołyń – Żytomyrszczyna”].
- Nepop 2004 – L. Nepop, Łeksyczni osoblywosti polśkich howirow na terytoriji chmelnyćkoji ta żytomyrśkoji obłastej. Kyjiw.
- Paryl 2004 – W. Paryl przy współpracy M. Mieszczankowskiej, Słownik gwary przesiedlenców z Tuligłów koło Komarna. Przygotowały do druku K. Czarnecka i M. Kłosiewicz-Lepianka pod kierunkiem J. Riegera. Kraków.
- Popławska 2006 – N. Popławska, Język polskiej inteligencji w Kijowie. JPKW 3, s. 109–127.
- Rieger 2004 – J. Rieger, Jak badać współczesne słownictwo kresowe? [w:] SPK IX, s. 23–33 [tamże literatura].
- Rudnicki 200 – S. Rudnicki, Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza. Fonetyka. Fleksja. Warszawa

- Schmidt 2010-1 – S. Schmidt USJK, Listy z Podola z lat trzydziestych XX wieku, [w:] SPK XII, s. 163–179.
- Schmidt 2010-2 – S. Schmidt USJK, Dziennik z Kamieńca Podolskiego z lat 1921–1923, [w:] SPK XII, s. 181–193.
- Schmidt 2010-3 – S. Schmidt USJK, Fragmenty pamiętnika Stefana Wiśniewskiego z 1922 r., [w:] JPKW 4, s. 45–59.
- SPK = Studia nad polszczyzną kresową, t. IX–XII pod red. J. Riegera. Warszawa.
- Stroński 1996 – H. Stroński, O władaniu mową ojczystą przez ludność polską na Ukrainie w połowie lat dwudziestych, [w:] JPKW 1, s. 175–199.
- Stroński 1998 – H. Stroński, Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939. Warszawa 1998.
- Wieczorek – A. Wieczorek, Słownictwo polskiej gwary kresowej na przykładzie Maćkowiec na Podolu. Charakterystyka funkcjonalna [Rozprawa doktorska – komputeropis].
- Wieczorek 2010 – A. Krawczyk-Wieczorek, Kilka uwag o wariantowości leksykalnej w polskiej gwarze Maćkowiec na Podolu (na przykładzie dwóch wybranych idiolektów), [w:] SPK XII, Warszawa, s. 137–161.
- Zachucka – O. Zakhutska O., Jeszcze o słownictwie kresowym (próba porównania idiolektów szlacheckich i chłopskich na Podolu), [w:] „Język polski” [w druku].

Janusz RIEGER

ON THE VOCABULARY OF CONTEMPORARY POLISH IN UKRAINE AND ON THE METHODS OF ITS EXAMINATION

(S u m m a r y)

The contemporary Polish language in Ukraine (in 20th c.) was examined since 1989, especially in last ten years. The paper deals with the territory of Volhynia and Podillja, which were under Russian and Soviet rule since the end of the 18th c. There were peasant and noble villages there. The vocabulary of the peasant dialects is described better: we have got a dictionary of two villages, works on the vocabulary and of Ukrainian and Russian borrowings. Just now work on an dialectal spoken text corpus of one village in Podillja is finished (as a PhD thesis). It gives new possibilities for comprehensive description of the given vocabulary, and the author – A. Wieczorek – made it. There are also the attempts to describe the vocabulary of ancient noble villages analysing the idiolects of two different villages and comparing them with the vocabulary of the peasant villages by O. Zakhutska. I foresee using the text corpus for the examination of that noble villages too.

Key words: language contacts, Polish language in Ukraine, dialect vocabulary – the methods of its examination.

Irena SAWICKA
(Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika, Toruń)

METODOLOGIA BADAŃ AREALNYCH

A b s t r a k t: W artykule dyskutowany jest problem metodologii w lingwistycznych badaniach arealnych. Traktowanie ich jako tożsamyh z badaniami typologicznymi uważa się za niepożądane. Proponowana jest metodologia, którą można określić mianem panchronicznej, panjęzykowej i pandialektalnej.

Słowa kluczowe: lingwistyka arealna, metodologia.

Ostatnio zajmuję się już niemal wyłącznie badaniami arealnymi. Swoje teksty pisane po angielsku daję do sprawdzenia koledze angliście. Niedawno, po raz pierwszy usłyszałam od niego komentarz, który, w jego pojęciu, miał być komplementem. Powiedział mianowicie, że mu się podoba tekst, bo jest taki kognitywistyczny. Dla strukturalisty, post-strukturalisty, czy nawet generatywisty, taka ocena oznacza po prostu brak jakiejkolwiek metodologii, pracę nienaukową, garść impresji. Więc, niestety, nie zabrzmiało mi to jak komplement. Ale oczywiście jest tu coś na rzeczy, a nawet dużo jest na rzeczy, ponieważ postępując „metodologicznie”, często nie da się zaobserwować ligotwórczych procesów konwergencyjnych i dostrzec źródeł niektórych kategorii językowych, wspólnych dla kilku jednostek ligi językowej. Chodzi jednak o to, by te pozornie luźne obserwacje usystematyzować i uczynić poważnym instrumentem analizy naukowej.

Victor Friedman wielokrotnie już, przy różnych okazjach, apelował o to, by nie traktować badań arealnych jako pewnej odmiany badań typologicznych. Te ostatnie polegają bowiem na prostej systematyce – grupowaniu jednorodnych zjawisk lingwistycznych w typy językowe. Lingwistyka

arealna w najprostszej formie tak właśnie wygląda – polega na wyliczaniu wspólnych cech grupy języków zamieszkujących dany obszar. Poważnego badacza interesują jednak również, lub przede wszystkim, mechanizmy konwergencji – a tu sprawa nie jest już taka prosta. To, jakie elementy językowe w warunkach intensywnego multilingwizmu przyczynią się do uformowania cechy arealnej, zależy od wielu czynników, formy konstrukcji językowej, jej frekwencji, możliwości ekwiwalencji funkcjonalnej danej konstrukcji w innym języku i stopnia pokrewieństwa języków, prestiżu języka-dawcy, itd. Jeśli wszystkie te elementy będą współgrać, zapewne zakres gramatyzacji cechy będzie duży. Dokonuje się to szybko w wypadku języków bliskospokrewnionych – więc, na przykład, między językami słowiańskimi w ramach ligi bałkańskiej, gdzie odziedziczone morfemy brzmią podobnie i ich funkcje są, co najmniej, pokrewne. Dochodzi zatem do pełnego ujednolicenia struktury formalnej danej konstrukcji gramatycznej i, następnie, do pełnej identyfikacji funkcjonalnej. Inaczej zresztą być nie może, kiedy ci sami mówcy posługują się stale dwoma (lub więcej) językami. Zapewne więcej czasu potrzeba przy dalszym pokrewieństwie, wciąż jednak bardzo bliskim – między językami słowiańskimi i romańskimi (rumuńskim i albańskim¹). Ale i w tym wypadku ekwiwalencja morfemów gramatycznych jest ewidentna dla użytkowników. Różnice gramatyczne między tymi językami i pozostałymi językami romańskimi każą zakładać, że uległy one wpływom jakiegoś substratu, bądź też pod wpływem jakiegoś substratu wytworzyły określone tendencje, które w efekcie doprowadziły do tego, co nazywamy strukturą bałkańską, a którą te języki zapewne już miały, kiedy doszło do zderzenia z elementem słowiańskim.. Natomiast wpływ języka z innej rodziny językowej – tureckiego – jest bardziej powierzchowny (słownictwo i morfemy słowotwórcze) lub ograniczony (albański i bułgarski zaadaptowały samą funkcję nonewidencjalną/admiratywną dla istniejących własnych form werbalnych, które uległy niewielkiej modyfikacji). W takiej sytuacji, przy braku bliskiego pokrewieństwa, możliwe są różne scenariusze – generalnie, funkcje najczęściej występujące w języku dawcy adaptowane są w ten sposób, że znajdują sobie jakąś formę nadającą się do jej wyrażania i mniej obciążoną funkcjonalnie (jak perfectum, które, przy pewnych drobnych zmianach formalnych, przejęło funkcję nonewidencjalną). A skąd się wziął rodzajnik

¹ Co by nie myśleć o pochodzeniu języka albańskiego, element romański dominuje w morfologii albańskiej, a struktura gramatyczna jest wspólna z językiem rumuńskim.

postpozytywny, nowa fleksja albańska czy rumuńska, czy tzw. reduplikacja zaimkowa? Wszystkie te zjawiska wynikają z potrzeby szczególnego akcentowania tematu wypowiedzi. Skąd taka tendencja powstała? Jedyne, co można o niej powiedzieć, to to, że z chwilą petryfikacji, syntaktyzacji, pewnej automatyzacji użyć jakiejś formy, jak np. zaimki postpozytywne, przestają być te środki wystarczające dla akcentowania tematu, przekształcają się w końcówki fleksyjne, ciągle służące danej funkcji, jednak nie w pełen sposób, nie w każdej pozycji. Potem więc ten sam proces powtarza się z rodzajnikiem i w zamian pojawia się reduplikacja tematycznych dopełnień. By dociec źródeł takich zjawisk, nie wystarczy proste zestawienie cech. Musimy poszukiwać stanów przejściowych, pośrednich, sięgać do dialektów i diachronii. Burzy to oczywiście czystość metodologiczną – ponieważ informacje uzyskujemy z różnych poziomów. Należy także założyć, że na poziomie międzodialaktnym konwergencja może być głębsza². A także nie można wykluczyć, że konwergencja oprze się na formach pozornie nie pasujących do siebie, na pozornie nienadających się do zakwalifikowania ich jako ekwiwalentne. Biorąc pod uwagę powyższe, musimy przyznać, że w bałkanologii mamy jeszcze dużo do zrobienia. Tymczasem współczesne badania językoznawcze na ogół, z niewielkimi wyjątkami, ograniczają się do przedstawiania/zestawiania istniejącego status quo w badanym języku/językach i, jeżeli odwołują się do dialektów, to przedstawiają jedynie statyczny obraz.

Najprościej zilustrować powyższe można na materiale fonetycznym, w odwołaniu do jednego z klasycznych bałkanizmów fonetycznych. Chodzi o występowanie w nagłosie wyrazowym grup spółgłoskowych typu sonant nosowy niesylabiczny plus okluzyw o tym samym miejscu artykulacji. Tak przynajmniej ta cecha jest ujmowana w opisach arealnych³ i z reguły pozostawiana bez komentarza. Na Półwyspie Bałkańskim takie grupy w nagłosie wyrazowym występują tylko w albańskim standardzie, a w grece kolokwialnej w szczególnie emocjonalnie nacechowanych sytuacjach. Gdyby więc pozostać przy takim sformułowaniu cechy, jej waga dla opisu arealnego byłaby mniejsza, zwłaszcza że pochodzenie tych grup w tych dwóch językach jest inne i funkcjonują w nich zasadniczo inaczej. Faktycznie

² Por. np. różnice w stopniu bałkanizacji między standardem języka serbskiego, a jego południowymi i wschodnimi dialektami.

³ Por. np. Décsy G., *Die linguistische Struktur Europas, Vergangenheit – Gegenwart – Zukunft*, Wiesbaden 1973, Haarman H., *Aspekte der Arealtypologie. Die problematik der europäischen Sprachbünde*, Tübingen 1976.

jednak dla centralnego obszaru fonetyki bałkańskiej (grecki, macedoński, albański i promieniowanie w kierunku zachodnim, ku włoskiemu⁴) jest to jedna z najbardziej typowych cech. Stanowi ona wypadkową, czy też sumę różnych, nie powiązanych ze sobą procesów historycznych, które łącznie doprowadziły do wysokiej frekwencji tych grup i tendencji do ich funkcjonalnego utożsamienia z odpowiednimi dźwięcznymi okluzywami, co z kolei doprowadziło do wahań i wzajemnych substytucji, pojawiania się nieetymologicznych, niemotywowanych sonantów nosowych przed okluzywami, niemotywowanych okluzywów po sonantach nosowych, a także, przeciwnie, zaniku etymologicznych sonantów nosowych, czy okluzywów w grupie (por. np. alb. dialektalne [amberika], [aspirind], [inderes], [pampor] ‘statek’, [mb δ a] ‘duże’ – literackie *mëdha*, [mbrənda] ‘wewnątrz’ – lit. *brėnda*, arum. [dilikat]/[ndilikat], [burire]/[mburire], mac. dial. [mleko]/[mbleko] i in... W każdym języku/dialekcie bałkańskim zjawisko to realizuje się nieco inaczej, mimo to wzajemna konwergencja jest ewidentna, co przejawia się bądź w substytucjach w ramach tego samego dialektu, bądź w ekwiwalencjach międzyjęzykowych czy międzydialektalnych.

W poszczególnych językach bałkańskich zjawisko to przejawia się na innym poziomie: w nowogreckim – na poziomie kolokwialnym i dialektalnym, w albańskim również na poziomie standardu, we włoskim i macedońskim – na poziomie dialektalnym. Tak wygląda ocena synchroniczna zjawiska. Historycznie rzecz biorąc, pochodzenie tych grup jest różne. W albańskim i włoskim – źródłem zjawiska jest łacina średniowieczna. W macedońskim – greka. Procesy łacińskie są jasne. Wysoka frekwencja tych grup, oraz ich okurencja w nagłosie wyrazów, jest skutkiem redukcji nieakcentowanych krótkich samogłosek, por. wł. dial. [mpetrunitu] < *impadronito*, [mpamu] < *in fame*, [mbale] < *non vale*, [mbrellu] < *ombrello*, alb. *mbret* < łac. *imperator*, *ngushtë* < łac. *angustus* itd. Jednak w materiale romańskim na Bałkanach widzimy wyraźne różnice pod tym względem. W rumuńskim, mimo że redukcja występuje również, nie doprowadziło to do całkowitego zaniku samogłoski. Podobnie w arumuńskim, chociaż tu źródła mogą być różnie interpretowane. Oprócz zapisów Papahagiego (np. 1963), który notuje nagłosowe grupy ND (np. *ndreptu*, *mpartu*), zapisy z innych źródeł sugerują zgłoskotwórczość nosowych sonantów przed okluzywami w pozycji nagłosu wyrazowego. Dalametra (1906) stawia przed grupą apo-

⁴ Współczesne cechy fonetyczne tego obszaru, co charakterystyczne, nigdy nie promieniają w kierunku wschodnim ku bułgarskiemu, czy rumuńskiemu. Tym między innymi różni się rumuński od rumuńskiego.

strof, na przykład ‘*mbitat*, ‘*ndires*. Gołąb (1984) nie pozostawia już co do tej kwestii wątpliwości zapisami typu ^o*nkl’idu* < łac. *include*, ^o*mpartu* < łac. *impartire*. W dakorumuńskim przed nagłosowymi grupami ND zawsze występuje samogłoska: arum. *ntreb* (przykłady ze słownika Papahagi 1963) – rum. *întreb*, arum. *ngrop* – rum. *îngrop*, arum. *ndes* – rum. *îndes*, arum. *mpartu* – rum. *împart*. Tak więc występowanie nagłosowych grup typu ND, z niesylabicznym sonantem, ograniczone jest do części południowo-zachodniej – albańskiego, włoskiego i, w mniejszym stopniu, greckiego, gdzie źródło zjawiska jest inne⁵. Charakterystyczna dla greki kolokwialnej i dialektów nowogreckich południowych (w przeszłości także północnych) jest funkcjonalna ekwiwalencja grupy ND z pojedynczym dźwięcznym okluzywem. Tak więc, przeciętny niewykształcony (tj. nie znający języków obcych) Grek nawet nie słyszy różnicy między [mb] i [b], [nd] i [d], [ŋg] i [g] (por. np. greckie kolokwialne reprodukcje nazw własnych jak [paŋganiɲi]), jak również między odpowiednikami tych grup z obstruentem bezdźwięcznym, które występują w grece wyłącznie w wyrazach obcych (np. *Clinton* – kolokwialnie [klindon])⁶. Trudno określić, kiedy wytworzyła się w grece taka ekwiwalencja. Atrakcyjna jest hipoteza wiążąca jej źródła z opozycją rdzeni ‘kentum’ (ND) vs. satem (D), por. np. pol. *obojętny* i pożyczka z zachodu *ambiwalentny* (**abho*/**ambho*) i, co za tym idzie, z bardzo wczesną ekwiwalencją tych jednostek, ergo z monofonemicznym charakterem grup typu ND. Z drugiej jednak strony, fakty dotyczące greki starożytnej przeczą tej hipotezie. W starej grece doszło do lenicji interwokalicznych dźwięcznych okluzywów. Datowania zjawiska są niejasne – od przełomu ery, do wczesnych czasów bizantyjskich. Tak więc dźwięczne okluzywy miały szczelinowe warianty kombinatoryczne między dwiema samogłoskami. Te szczelinowe głoski utrzymały się po dziś dzień. Aktualna jest również restrykcja dotycząca zakazu występowania dźwięcznych okluzywów między samogłoskami. Jednak dźwięczne frykatywny nie są już wariantami dźwięcznych okluzywów, chociaż dystrybucja się nie zmieniła⁷. Współczesne mechanizmy adaptacji wyrazów obcych pokazują, że interwokalicznymi wariantami dźwięcznych okluzywów są grupy typu ND

⁵ Różnego rodzaju zjawiska związane z funkcjonowaniem tych grup występują w tych językach romańskich, które uległy wtórnemu wpływowi łaciny i sięgają nawet Półwyspu Iberyjskiego.

⁶ Po sonantach nosowych okluzywy uległy w nowogreckim udźwięcznieniu.

⁷ Lenicja zachodziła też w albańskim, np. *mjek* < łac. *medicus*, *pyll* < łac. *padulem*, *diall* < łac. *diabolus*, etc., ale zapewne mniej regularnie i bez konsekwencji dla współczesnych reguł dystrybucji spółgłosek w albańskim.)

(*Paganini* > [paŋganini], a nie [payanini], jak np. w hiszpańskim. Na tym poziomie języka aktualna jest ekwiwalencja między [ND] i [D], ergo, prenazalizacja zastąpiła opozycję dźwięczności (tj. /D/ vs. /T/ > /ND/ vs. /T/). Stosunek [D] do [ND] ma charakter kombinatoryczny: w nagłosie i części grup spółgłoskowych wymawia się [D], w pozycji interwokalicznej [ND]. Jednakże w sytuacji emocjonalnego nacechowania pojawia się często prenazalizacja również w nagłosie wyrazów, np. zamiast [bes epitelus] ‘wejźże!’ - [mbes epitelus], zamiast [disu ipa] ‘ubierz się!’ - [ndisu ipa].

Opisana percepcyjna i funkcjonalna ekwiwalencja wpłynęła na dialekty Macedonii Egejskiej i południowo-zachodni skrawek Macedonii Wardarskiej. Jednakże dziś w dialektach północnogreckich zjawisko to już nie występuje – grupy [ND] przeszły w [D] (co jest również argumentem za monofonematycznością tych grup). To znaczy, że, na przykład, w ogólnogreckiej perspektywie, występuje ekwiwalencja form typu np. [men-ta]~[menda]~[meda]⁸. Kiedy nastąpiło w dialektach północnogreckich przejście [ND] w [D] – nie wiadomo. Wiemy na pewno, że jakiś czas po wokalizacji/zaniku jerów w słowiańszczyźnie grupy [ND] w greckim jeszcze uproszczone nie były. Po pierwsze, dlatego, że kontekst ten w miejscowych dialektach słowiańskich był utożsamiany z kontynuantami samogłoski nosowej tylnej przed zwartą. W znacznej części dialektów Macedonii Egejskiej, głównie w rejonie miast Kostur i Sołuń, na południowo-zachodnim skrawku Macedonii Wardarskiej, a także w Albanii w gwarach macedońskich używanych wokół miasta Pogradec) zachowały się formy takie, jak [dambi/dǣmbi], literackie macedońskie [dabi] ‘dęby’, [pajaŋk] ‘pająk’, [gołamp] ‘gołąb’, [grǣŋdi] ‘piersi’, [bǣnda] ‘będa’⁹. Nosowość w dialektach macedońskich zachowała się tylko przed okluzywami, co wyraźnie wskazuje na grecki wpływ. Zapewne proces konwergencyjny miał miejsce, kiedy słowiańska nosowość jeszcze była silna, a w północnej grece

⁸ Zjawiska te najlepiej ilustrują procesy zachodzące w dialektach na granicach morfemów *ton pono* acc.sg. ‘ból’ > [tombono], *ton ksero* ‘wiem to’ > [tonǵzero], [i porta] ‘drzwi’, acc. sg. [tin porta] > [tim porta] > [tim borta] > [ti mborta] – stąd czasem reinterpretacja nominatiwu jako [i borta]. W języku albańskim przeciwnie, mimo występowania wielu oboczności, zasadniczo opozycja /ND/ vs. /D/ jest zachowana, por. *dalë* ‘wyjście’ – *ndalë* ‘odpoczynek’, *besë* ‘słowo honoru, przysięga’ – *mbesë* ‘wnuczka’.

⁹ W zależności od dialektu nosowość utrzymuje się przed każdym okluzywem (najczęściej), albo tylko przed okluzywami dźwięcznymi, przy czym istotna jest wartość morfonologiczna, a nie fonetyczna (a więc [damp], bo [dambi], bardzo rzadko [dambi] ale [dap]), szczegółowo zob. w Illič-Svityč 1962.

utrzymywała się jeszcze nosowość przed dźwięcznymi okluzywami. Po drugie, wpływ grecki na dialekty macedońskie utrzymał się jeszcze długo po zaniku jerów, ponieważ sonant nosowy rozwinął się również po wtórnym wokalizmie przed dźwięcznymi okluzywami, np. w [mənɣla/manɣla] ‘mgła’ (ps. *[migla] > [mɤgla] > [mgla] > [mɤgla] > [m°gla] > [mənɣla] > [mōgla] > [mənɣla/manɣla])¹⁰. Ten wtórny wokalizm rozwinął się później, już po wokalizacji mocnych jerów, które w macedońskim dały inny refleks. Charakterystyczne jest jednak to, że rozwój wtórnego wokalizmu w macedońskim jest taki sam, jak tylnej samogłoski nosowej (por. **szm̃* > *con* ale *mgla* > *maɣla*, jak **rōka* > *paka*). Zdarzają się także w dialektach słowiańskich ewidentne greckie formy, np. [baranga], [junɣuslavija], [fam-brika].

Tak więc północna greka dość długo musiała zachować grupy ND. Nie znaczy to jednak, że stale ulegają one redukcji. Uproszczenie się nie powtarza, jak również nie powtarza się w grece północnej udźwięcznianie okluzywów po nosowym sonancie. Współcześnie mamy bowiem nowe grupy ND, a także NT, które powstały po redukcji krótkich nieakcentowanych [i] i [u], np. *pente* ‘pięć’ > [pende] > [pedi], ale *fenunte* ‘pojawiają się’ > [fenunde] > [fendi]. W północnych greckich dialektach upraszczanie ND odbywało się zwykle też w sandhi, np. [tin daksi] – forma acc. sg. ‘porządek’ > [ti ndaksi] > [ti daksi].

Grecka ekwiwalencja [ND] i [D] jeszcze głębiej przeniknęła do części wschodnich dialektów Macedonii Egejskiej, gdzie zakres utrzymania prasłowiańskiej nosowości jest szerszy. Wiąże się to z kolejnym bałkanizmem pochodzenia być może północnogreckiego – z wstawianiem okluzywu do niektórych typów grup spółgłoskowych, składających się z fryktywów i sonantów, w tym także wstawianie okluzywu między sonant nosowy a spółgłoskę szczelinową¹¹. W kilku wsiach koło Salonik wpłynęło to na utrzymanie prasłowiańskiej nosowości również przed spółgłoskami szczelinowymi, np. **męso* > [menso] > [mentsu]. To samo zjawisko widoczne jest w rozwoju grup *mr*, *ml* w gwarach macedońskich z terenu południowowschodniej Albanii, gdzie mamy np. *mleko* > [mbleko], *umri* > [umbri], *mbramor*, *mbravja*, jak w gr. [xamomilo] > [xamomlu] > [xamomblu]

¹⁰ Utożsamienie zredukowanych ekstra krótkich samogłosek z tylną samogłoską nosową jest innym fonetycznym bałkanizmem, który wystąpił w historii języka bułgarskiego, rumuńskiego, macedońskiego i albańskiego, por. o tym Sawicka 2000.

¹¹ Np.gr. [pukamiso] > [pkamsu] > [pkampsu] ‘koszula’, ts. słow. (*struga*, *ždrebe*, południowowłoskie [zdragolatu] < *sregolato*, i in., szczegółowo o tym zjawisku w grece zob. Newton 1972).

‘rumianek’ (por. B. Vidoeski w *Fonološki opisi...* 1981, Newton 1972). Ograniczenie regularności tego zjawiska do grup *mr*, *ml* wiąże się z kolei z wpływem albańskich dialektów, gdzie wstawianie okluzywu jest regularne w tych właśnie grupach, por. [dimbri], [embri], [numbri], [zəmbra], i in. – literackie *dimri* ‘zima’, *emri* ‘imię’, *numri* ‘numer’, *zëmra* ‘serce’. Wargowe okuzywy zresztą najczęściej ulegają prenazalizacji – również w dialektach południowych Włoch (np. kalabr. [rimbresjun], [sumportare]).

Jak więc widać, fakty macedońskie ilustrują dwa różne bałkanizmy, które się na tym obszarze spotkały w Średniowieczu – grecką monofonematyczność ND i utożsamienie funkcjonalne i percepcyjne tej grupy z D oraz historyczną (średniowieczną) identyfikację zredukowanej barwy samogłoskowej z nosowością (czego w greckim nie było). Aby to zobaczyć, trzeba zajrzeć do gramatyki historycznej języków słowiańskich bałkańskich – bułgarskiego i macedońskiego, rumuńskiego i albańskiego¹². Bez tego zachowanie prasłowiańskiej nosowości w części południowomacedońskich wsi stanowi wyspowy archaizm o kompletnie niezrozumiałym zakresie kontekstowym. Dodatkowo fakty słowiańskie pozwalają na postawienie hipotez dotyczących względnego datowania zjawisk północnogreckich. Obok tych dwóch czynników nie można też zapominać o wpływie romańskim, realizowanym tutaj za pośrednictwem albańskiego – polegał on zapewne na podtrzymaniu tych struktur poprzez sam fakt ich wysokiej frekwencji w okolicznych dialektach albańskich.

Nie można powiedzieć, żeby w dialektach macedońskich, które zachowały częściowo nosowość prasłowiańskich samogłosek nosowych grupy ND miały wartość monofonematyczną, jak to ma miejsce w kolokwialnej grece. Północnogreckie uproszczenia tych grup świadczą o tym, że zapewne taka wartość była tu bardziej ugruntowana i wzmocniona poprzez monosegmentalnym kształtem fonetyczny tej jednostki – musiała to być jakaś implozywna spółgłoska, która z czasem utraciła nosową implozję. Takie samo uproszczenie grup ND (do D) zaszło w południowych dialektach toskijskiej odmiany albańskiego. Być może te same fakty fonetyczne stoją za gegijskimi uproszczeniami grup ND do N. W albańskiej literaturze przedmiotu wspomina się czasem o monofonematycznej wartości tych grup. Większość z nich również uprościła się, ale zwykle do [n] i [m]. Czasem sonant jest tu jeszcze wymawiany nieco silniej (*mbret* [m:ret], *kënga* [kãŋ:a]). Jedynie *ng* częściej dało w dialektach północnoalbańskich nienosowy okluzyw [g] lub [k]. Być może ten sam proces reprezentują południow włoskie geminacje grup ND, które przeszły w NN, np. *gamba* >

¹² Por. o tym Sawicka 2000.

[gamma], *quando* > [kwannu]. Różnica polega na tym, że zjawisko to nie objęło we włoskim grup z pierwotnie bezdźwięcznym okluzywem. Wprawdzie w grupach NT okluzyw ostatecznie udźwięcznił się (por. *quanto* > [kwandu]), ale musiało się to stać już jakiś czas po zajściu upodobnienia w grupach ND, skoro upodobnienie to nie objęło nowych grup ND (< NT).

Udźwięcznienie T po N, prócz greckiego, północnoalbańskich i południowowłoskich dialektów, zaszło też w romskim na Bałkanach i nieregularnie w arumuńskim, w którym znajdujemy szereg oboczności (por. [amintu]/[amindu], [aprintu]/[aprinđu], [munte]/[mundi]). Żadne z omawianych zjawisk nie dotarło do dakorumuńskiego, chociaż, tak jak wszędzie, można tu znaleźć pojedyncze przykłady grup ND z nieetymologicznym N lub D (np. *chihlimbar*).

Wymienione zjawiska nie wyczerpują problematyki występowania tych grup na Bałkanach, ale, jak sądzę, wystarczą, by zobaczyć, że zastosowanie tradycyjnych metodologii jest tu niecelowe. Przede wszystkim dlatego, że całość zjawisk, które staramy się sprowadzić do wspólnego mianownika, ma różny stopień trwałości – mogą bowiem występować w perspektywie całego języka, lub pojedynczych jego dialektów, mogą zanikać i powracać w różnych okresach, na krócej lub dłużej, mogą zaistnieć efemerycznie w formie dubletu, mogą mieć wartość funkcjonalną lub nie. Jednym słowem, mogą badaczowi umknąć, nawet wtedy, kiedy stanowią specyfikę regionu. I niestety system fonologiczny nie może mieć wartości ściśle zdefiniowanego języka pośrednika. Przydatne podejście do problemów fonetyki bałkańskiej można by nazwać niefunkcjonalnym, panchronicznym, „ponaddialektalnym” i „ponadjęzykowym”.

CYTOWANE POZYCJE

- Dalametra I., 1906, *Dicționar Macedo-Român*, București.
- Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Sarajevo 1981.
- Gołąb Z., 1984, *The Arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia SFR Yugoslavia*, Skopje.
- Illič-Svityč, 1962: Иллич-Свитыч М. В., *О стадиях утраты ринезма в юго-западных македонских говорах*, Вопросы славянского языкознания 6, 76-88.
- Newton B., 1972, *The generative interpretation of dialect. A study of Modern Greek phonology*, Cambridge University Press.
- Papahagi P., 1963, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, Bukurești.

Sawicka, 2000: Савицкая И., *Об одном средневековом балканизме*, Материалы XXVIII Межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов, вып. 21, Балканские исследования, част 3, март 1999, Санкт Петербург, 25-28.

Irena SAWICKA

ON METHODOLOGY OF AREAL STUDIES

(S u m m a r y)

In the paper methodology of the areal linguistic investigation is discussed. Pure typological attitude is considered useless. What is actually proposed instead can be defined as “panchronic, panlinguistic and pandialectal” methodology. The problem in question is illustrated by a phonetic example of the so-called nasal+stop clusters.

Key words: areal linguistics, methodology

Janusz SIATKOWSKI
(Instytut Slawistyki PAN, Warszawa)

PRZYDATNOŚĆ PISOWNI UOGÓLNIAJĄCEJ OLA DO BADANIA POGRANICZA JĘZYKOWEGO

W *Atlasie gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny* (AGWB) przyjęto, zgodnie z tytułem, zasadę przedstawiania faktów językowych wychodzącego z pierwotnego stanu wschodniosłowiańskiego. Można to uznać za w pełni uzasadnione, ponieważ głównym celem było przedstawianie właśnie dialektów wschodniosłowiańskich na tym terenie. Takie podejście jednak świadomie nie obejmuje całej problematyki językowej badanego terenu, ponieważ pomija zupełnie istniejące tam również gwary polskie (por. wstępne uwagi w I tomie AGWB, s. 8). Utrudnia ono interpretację polskich zjawisk dialektalnych i przejryste uwzględnianie szczególnie istotnej dla tego pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiej interferencji językowej.

Rozpatrzmy to na przykładzie przedstawionej w I tomie AGWB „wymowy poakcentowego o w sufiksie *-ok < -ѡk-ѡ*” (mapa 14). Mapę sporządzono na podstawie nazw oznaczających ‘naparstek’, ‘poniedziałek’, ‘wtorek’ i kilku innych. Pokazano tu trzy postaci tego sufiksu *-ok*, *-ak*, *-ek*. Postać *-ok* stanowi wschodniosłowiańską kontynuację pierwotnego prasłowiańskiego sufiksu *-ѡkѡ*, postać *-ak* jego wariant pozycyjny spowodowany akaniem, natomiast postać *-ek*, wbrew sformułowaniu w tytule mapy, nie jest przekształceniem poakcentowego o, lecz wywodzi się bezpośrednio z prasłowiańskiego *-ѡkѡ*. Sprawa jest nieco skomplikowana. Współcześnie mamy bowiem rzeczywiście trzy zmorfologizowane postaci tego sufiksu, por. np. brus. *nanápcmak*, ukr. *nanéпctок* i pol. *naparstek*.

Przy opracowywaniu interferencji na tym terenie nie można jednak wychodzić ani od podanych wschodniosłowiańskich języków literackich, ani od dawnej wspólnoty wschodniosłowiańskiej, zresztą ostatnio często

kwestionowanej, bo nie można z nich wyprowadzać polskich faktów językowych. Trzy postaci tego sufiksu należy uznać za ekwiwalentne wobec siebie, stanowiące jedną wspólną formację słowotwórczą, genetycznie wywodzącą się z jednego prasłowiańskiego sufiksu *-ькѣ*. Najlepiej zastosować tu uogólnioną transkrypcję, szczegółowo opracowaną przez Zuzannę Topolińską i wprowadzoną do przedstawiania materiałów słowiańskich w *Ogólnosłowiańskim atlasie językowym* (OLA). Przy poszczególnych przykładach nie ma potrzeby przedstawiania na każdej mapie leksykalno-słowotwórczej wariantów fonetycznych tego sufiksu, zwłaszcza że w AGWB podawany jest w załączeniu do każdej mapy pełny wykaz zapisów terenowych. Wystarczy odesłać do mapy zbiorczej 14 w I tomie AGWB pokazującej fonetyczne zróżnicowanie sufiksu *-ькѣ* na tym terenie, wskazując jedynie na ewentualne różnice w porównaniu z mapą zbiorczą. Np. w wyrazie **vnučьkѣ* przy ogólnej zgodności, nawet w punkcie 53 z wyspowym *-ak* na południowy zachód od Białegostoku, są pewne różnice, a mianowicie w p. 12 i 28, gdzie zazwyczaj występuje polska postać *-ek*, zanotowano *vnucak*, natomiast w punktach 5 i 25, gdzie zazwyczaj jest *-ak*, zanotowano właśnie *unuc^lček*, z kolei w p. 72, gdzie właściwe jest zwykle *-ak* lub *-ok*, zanotowano *unuc^lček*.

Na pograniczu tym nie można natomiast utożsamiać jednakowo brzmiących sufiksów w takich wyrazach, jak brus. *yn^lč-ak* ‘wnuczek’ i pol. *pij-ak* ‘pijak’, ponieważ tu brus. *-ak* wywodzi się z pierwotnego *-ькѣ*, a pol. *-ak* z pierwotnego *-akъ*.

Przedstawię kilka trudniejszych do interpretacji przykładów z pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego na Białostocczyźnie wykorzystując transkrypcję uogólniającą stosowaną w OLA. Ściśle rozgraniczam tu warstwę fonetyczną i morfologiczną.

Nazwy ‘świdra’ wykazują znaczne zróżnicowanie w kilku warstwach. Zróżnicowanie to dotyczy pierwotnej podstawy występujących tu wyrazów: jest to forma wschodniosłowiańska **svьrd-bl-* i polska **svьrd-br-*. Ich stosunek jest trudny do ustalenia, przyjmuje się jednak zazwyczaj za pierwotne postaci **svьrd-bl-ъ*, **svьrd-bl-o* (por. Trubačov RT 375), które lokalnie uległy przekształceniu na **svьrd-br-ъ*, por. np. ESUM V 188–189, ESBM XII 17, Boryś SE 622. Te zleksykalizowane postaci tworzą na terenie AGWB wyraźny podział: wschodniosłowiańska postać podstawy **svьrd-bl-* zajmuje część południowo-wschodnią, a postać polska **svьrd-br-* część północno-zachodnią. Postać wschodniosłowiańska wykazuje zróżnicowanie fonetyczne: na północy występują formy spalatalizowane *s'va^erʒ^lolok*; *s'verʒ^lolok*, *s'verʒ^lolak*, *s'varʒ^lolak* itp., na południu formy twarde *sverđolok*, *svarʒolok*, *sverđolok*, *svyrđolok* itp. W p. 26, 40 i 65 zapisano

obocznie obie postaci. Na północy zapisano sporadycznie *s'vérz¹olak* 1, *s'várz¹olak* 4. Należy je traktować jako archaizmy. W części południowo-wschodniej kilkakrotnie zapisano też formy z rdzeniem *s'vider-* (w p. 32, 42, 44, 89, 111). Mogły się one tu pojawić pod wpływem polskiego języka literackiego. Należy zwrócić uwagę, że ESBM XII 23 białoruską postać *свідар* (i pochodne) tłumaczy właśnie wpływem polskim.

Na ten podział podstaw nakłada się aktualny podział słowotwórczy: formie **svǫrd-ʁr-ʁ* – *świder* przeciwstawiają się formalnie deminutywne postaci z sufiksem *-ʁk-ʁ* tworzone przede wszystkim od podstawy wschodniosłowiańskiej **svǫrd-bl-ʁ*, rzadko od polskiej **svǫrd-ʁr-*. Sufiks ten występuje w postaciach *-ok*, *-ak* i *-ek*. Ich rozkład jest w zasadzie zgodny ze stanem podanym na mapie syntetycznej 14 w I tomie AGWB. Odstępstwa dotyczą p. 25 i 45 (tu *-ek*, tam *-ok*), 28 (tu dziwne *-o^ak*, tam *-ek*), 41 i 57 (tu *-ok*, tam *-ak*), 61 i 80 (tu zapisano *-ak*, tam *-ok*).

Zestawienie obu podziałów pokazuje, że formalnie deminutywne formacje z sufiksem *-ʁk-ʁ* najczęściej związane są z podstawą **svǫrd-bl-* (formacja bezsufiksalna **svǫrd-bl-ʁ*, por. brus. *свѣрѣл*, ukr. *свѣрдел*, w ogóle się nie pojawia), natomiast podstawa **svǫrd-ʁr-* zazwyczaj występuje bez tego sufiksu. Postać formalnie deminutywną od tej drugiej podstawy **svǫrd-ʁr-ʁk-ʁ* notowano zazwyczaj w strefie pogranicznej, mianowicie w p. 23, 28, 35, 45, 50, 103 i 104. Poza tym notowano obocznie *s'vider* i *s'vérz¹olak* w p. 1 i 26, *s'vidar* i *s'várz¹olak* w p. 32, *s'vidar* i *s'vérz¹olak* w p. 44 oraz *s'vider* i *s'vérz¹olok* w p. 65.

Wykazującym wielką różnorodność fonetyczną nazwom ‘jarzębiny’ poświęcono już wiele opracowań, por. np. literaturę u Vasmera ESRJ III 535, w ESUM I 570, ESBM XI 10, ESSJ I 73–75. Wielkie zróżnicowanie wykazują one również na terenie AGWB. Niektóre z nich trudno sprowadzić do postaci pierwotnej. Jak się zdaje, można tu wyodrębnić następujące formy uogólnione:

1. **//o-ręb-ʁ;* // > *h* z zapisami *¹orap*, *¹orab*, sporadycznie *^horab*.
2. **//ręb-in-a;* // > *h* z zapisami *rab¹ina* i sporadycznie z polskim kontynuantem nosówki *ramb¹ina*.
3. **//o-ręb-in-a;* // > *h*, *g*, *v* z zapisami kontynuującymi polski rozwój samogłoski nosowej *hara^emb¹ina*, *haramb¹ina*, *haremb¹ina*, *oromb¹ina*, *oremb¹ina*, *aramb¹ina*, *varamb¹ina*, *varemb¹ina* oraz ze wschodniosłowiańskim przejściem *ę* > *a* *harab¹ina*, *orab¹ina*, *arab¹ina*. Zwracają uwagę tu liczne spółgłoski protetyczne oraz akanie w nagłosie. Przyjmując uproszczenie nagłosowego *hara-* na *hra-* można tu włączyć jeszcze zapisy *hrab¹ina*, *hramb¹ina*, *gromb¹ina*. Mniej prawdopodobne wydaje się ich połączenie z punktem 2. **//ręb-in-a;* // > *h*, *g*.

4. **//ě-ręb-in-a*, **//e-ręb-in-a*; // > j, v z zapisami *jeremb^lina*, *iaromb^lina* oraz *veremb^lina*, *veramb^lina*, *veromb^lina*, *varamb^lina* oraz *varab^lina*. Form z nagłosowym *ě*- oraz z *e*- nie da się rozdzielić.

Tak zaproponowane uogólnienia tworzą dosyć wyraźne areale: **//oręb^l* występuje między Narwią a Bugiem, **rębina* w rozproszeniu między Hajnówką i Białymstokiem oraz w wąskim pasie przy granicy państwowej. Największy zasięg ma **//orębina* występująca głównie od północy aż po Bielsk Podlaski, a w rozproszeniu też koło Hajnówki i Siemiatycz. Koło Białegostoku oraz sporadycznie na północy przy granicy państwowej zanotowano formacje **//ěrębina*, **//e-ręb-in-a*.

Należy zwrócić uwagę, że formy z polskimi kontynuantami rdzennej samogłoski nosowej *ę* mają tu bardzo duży zasięg. Występują one w zwartym areale na północnym zachodzie: na samej północy, koło Dąbrowy Białostockiej i Sokółki (docierając aż do granicy państwowej) oraz koło Białegostoku, a sporadycznie też koło Siemiatycz.

Nazwy 'kretowiska' na terenie AGWB tworzone są od dwóch podstaw: **pęłx-ъ* (por. brus. *noŷx*, pol. *pilch*) i **krъt-ъ*. Ich zasięg w dialektach słowiańskich dobrze pokazuje OLA I na mapie 12. Ten drugi wyraz jest zróżnicowany fonetycznie, por. pol. *kret*, wschłow. *krot*, a w rozpatrywanych tu przykładach w pozycji nieakcentowanej z akaniem w postaci *krat* oraz z ukaniem w postaci *krut*. W wypadku form z ukaniem powstaje problem rozróżnienia pierwotnego sufiksu *-ukъ* od *-ъkъ* (*ъ* > *o* > *ô* > *u*), który w rozpatrywanych przykładach jednak nie nastręczył żadnych trudności.

Jest rzeczą ciekawą, że polska postać fonetyczna *kret* sięga daleko w głąb Ukrainy i na południe Białorusi (OLA f4b, m. 10). Na terenie AGWB podstawa **krъtъ* występuje głównie na północ od Supraśli oraz na południe od Hajnówki (sporadycznie też pojawia nad Narwią w p. 75). Na załączonej mapce występowanie podstawy **krъt-* zostało oznaczone szarą płaszczyzną. W części środkowej zaś od Sokółki aż po Nurzec dominuje **pęłxъ*. Na załączonej mapce derywaty sufiksalne i złożenia z tą podstawą zostały przedstawione na białym tle.

W nazwach 'kretowiska' zanotowano trudne do uogólnienia formy. Wykazują one wielką różnorodność pod względem fonetycznym. Od obu podstaw powstały podobne formacje słotwórcze.

Od podstawy **krъtъ* można tu wyodrębnić następujące formacje:

**krъt-ov-in-a* з записами: *krataŷ^lina*, *krataŷ^lin^la*, *kretaŷ^lin^la*, *kretaŷ^liny* пл, *kretoŷ^lina*, *krut^loŷ^lina*, *kryt^loŷ^lina*, *krôtoŷ^lina*, *kôrtov^lyna*, *krotov^liny* пл, *krotov^lyny* пл.

**kr̥t-ov-in-j-a*: *krataʋeńa*, *krataʋeńa^e*, *krataʋeńe*, *kretoʋeńe*, *kretoʋińe*, *krutoʋeńe*.

**kr̥t-ov-isk-o*: *krotoʋisko*, *kretoʋisko*, *kretʋoʋisko*, *kr̥etovysko*, *krataʋisko*, *kretaʋiska*.

**kr̥t-o-r̥j-b* lub **kr̥t-o-ryj-b*: *kratarʋi*.

**kr̥t-o-r̥j-a* lub **kr̥t-o-ryj-a*: *kretarʋia*, *kratarʋia*, *kratarʋie*, *kreʋto-rʋia*, *kr̥otoryia*.

Znaczną trudność stanowi interpretacja zapisu *kratarʋyna* (w p. 14). Jeśli nie jest to pomyłka w zapisie, należy przyjąć jakąś kontaminację pod wpływem złożenia w drugim członie z **ryti*. Najpewniej trzeba tu założyć pierwotną formę **kr̥t-ov-in-a*.

Od podstawy **p̥ł̥x* można zaś wyodrębnić następujące formacje:

**p̥ł̥x-ov-in-a* з записами: *p̥oʋxaʋina*, *p̥oʋxoʋina*, *p̥oʋxoʋina*, *paʋxoʋoʋina*, *p̥oʋxoʋiny*, *p̥oʋxʋina*.

**p̥ł̥x-ov-in-j-a*: *p̥oʋxaʋeńa*, *p̥oʋxv̥ańeńa^e*, *paʋxaʋeńa^e*.

**p̥ł̥x-o-r̥j-b* луб **p̥ł̥x-o-ryj-b*: *p̥oʋxarʋi*, *puxarʋi*, *p̥oʋxʋoryi*, *p̥oʋxorʋi*, *povxorʋi*, *p̥oʋxorʋi*.

**p̥ł̥x-o-r̥j-a* lub **p̥ł̥x-o-ryj-a*: *p̥oʋxarʋeia*.

Duże trudności nastrocza interpretacja zapisu *p̥oʋxarʋysko* pojawiającego się w punkcie 73. Można tu chyba zaproponować **p̥ł̥x-o-r̥j-bsk-o*, zakładając uproszczenie grupy spółgłoskowej *jsk* > *s*.

Formacje **kr̥t-o-r̥j-b*, **kr̥t-o-r̥j-a* lub ewentualnie **kr̥t-o-ryj-b*, **kr̥t-o-ryj-a* oraz **p̥ł̥x-o-r̥j-b*, **p̥ł̥x-o-r̥j-a* lub **p̥ł̥x-o-ryj-b*, **p̥ł̥x-o-ryj-a* są złożeniami utworzonymi od rzeczowników **kr̥t̥b* lub **p̥ł̥x̥b* oraz od czasownika **ryti* 'ryć'. Mają one znaczenie strukturalne 'kopiec wyryty przez kreta'. Pierwszą przytacza Nykončuk w swoim atlasie z kilku punktów północnoukraińskich w pobliżu miejscowości Олевск i Овруч w postaciach *кромор̥oû*, *кромор̥ui*. W AGWB tworzą one kilka zwartych skupisk: od Dąbrowy Białostockiej aż po Supraśl, w pobliżu Białegostoku, w kilku punktach na południe od Bielska Podlaskiego i w odosobnionym punkcie koło Siemiatycz.

Podobne złożenia występują w gwarach rosyjskich na terenie znacznej części Rosji na oznaczenie 'kreta': **kop-o-r̥j-b*, **kop-o-r̥j-bc-b*, **zem-o-r̥j-a* o przejrzystej budowie słowotwórczej ze znaczeniem strukturalnym 'ktoś (zwierzę), co ryje kopce, ziemię', por OLA I m. 12.

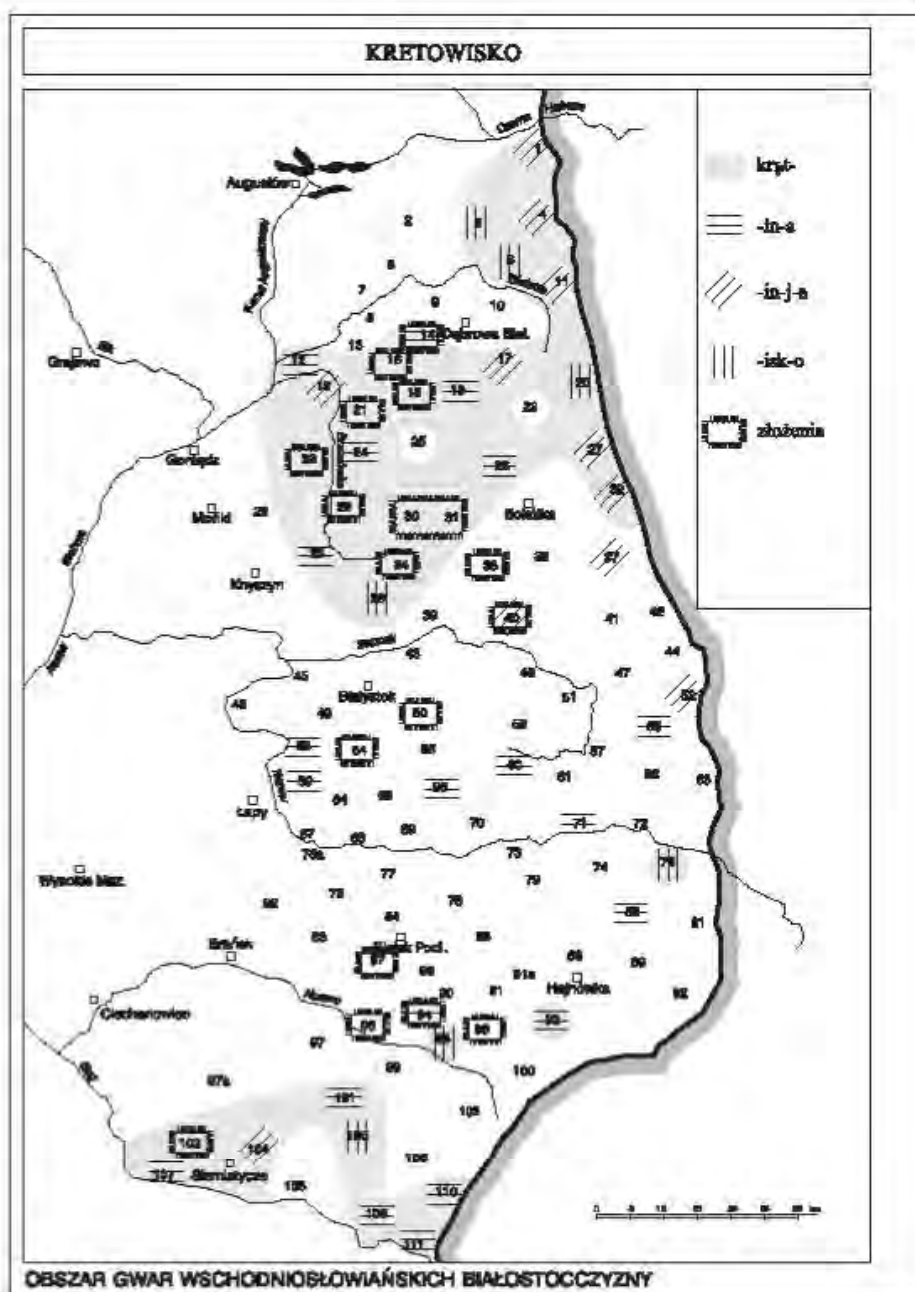
Od obu podstaw na terenie AGWB tworzone są też derywaty sufiksalne: najczęściej poświadczane są formacje z sufiksem *-ina* (**kr̥t-ov-in-a* i **p̥ł̥x-ov-in-a*), występujące w rozproszeniu na całym terenie, formacje

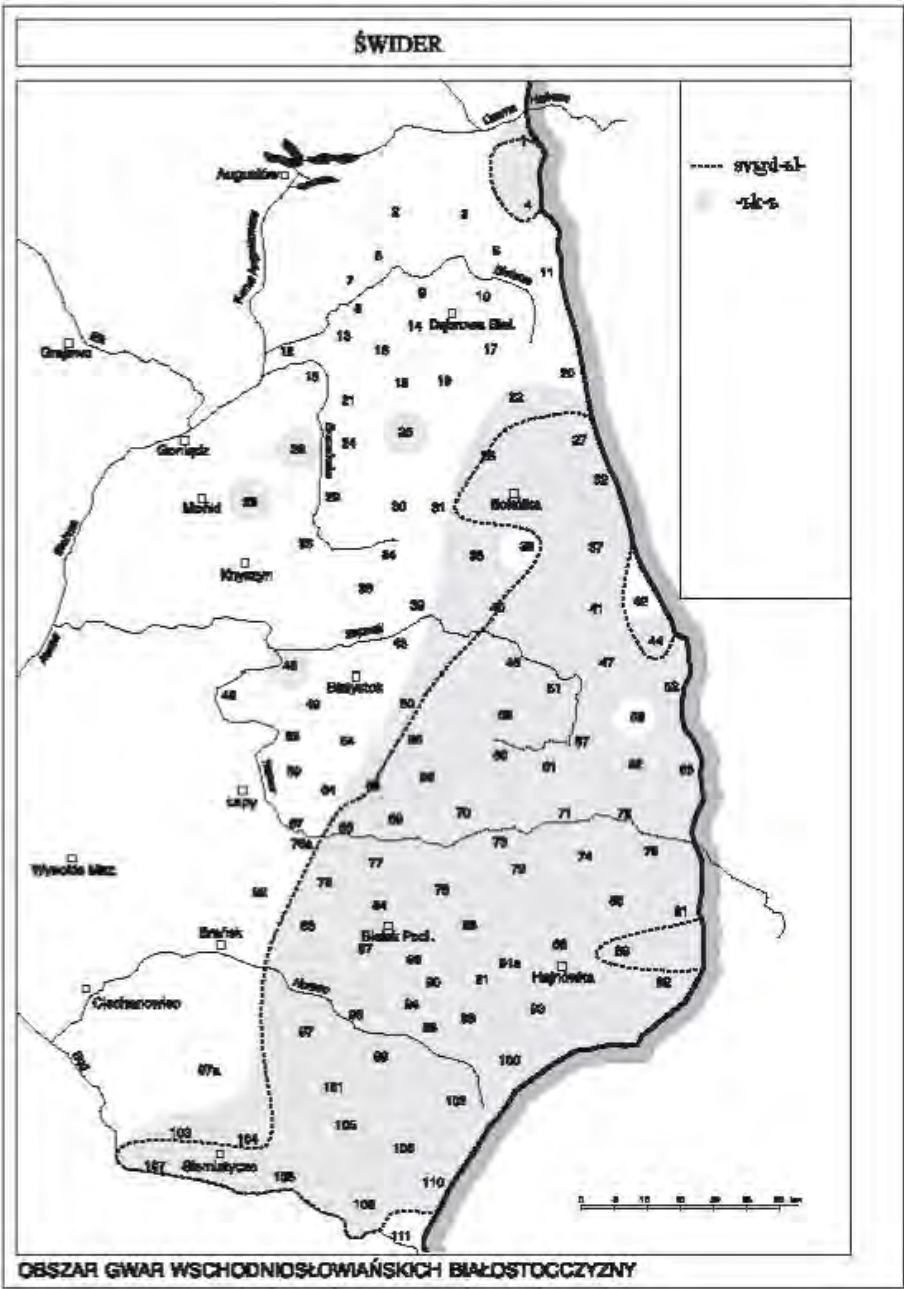
z sufiksem *-inja* (**krȕt-ov-in-j-a* i **pľȕ-ov-in-j-a*) grupują się głównie na północy nad granicą państwową, sufiks *-isko* odnotowano stosunkowo rzadko i tylko w połączeniu z podstawą **krȕt-* (**krȕt-ov-isk-o*).

Wydaje się, że wykorzystanie zasad pisowni uogólniającej, opracowanych na użytek w OLA, może w dużym stopniu przyczynić się do usystematyzowania materiałów gwarowych z pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego na terenie Białostocczyzny. Na wybranych kilku przykładach widzieliśmy wielkie różnice zróżnicowania terenowego w zakresie poszczególnych warstw językowych: fonetycznej, leksykalnej i słowotwórczej. W wypadku różnic fonetycznych odwoływałem się do fonetycznych tomów AGWB lub przedstawiałem je tylko w opisie bez nanoszenia na mapki.

L I T E R A T U R A

- AGWB – *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, t. 1, pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej, J. Siatkowskiego, Wrocław 1980, t. II–III, pod red. S. Glinki, Wrocław 1989–1993, t. V–X pod red. I. Maryniakowej, Warszawa 1995–2009. T. IV poświęcony słowotwórstwu w druku.
- Boryś SE – Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- ESBM – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, рэд. В.У. Мартынаў, Мінск 1978 i n.
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, ред. О.Н. Трубачев, Москва 1974 i n.
- ESUM – *Етимологічний словник української мови*, ред. О.С. Мельничук, Київ 1982 i n.
- OLA 1 – *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексикословообразовательная*, t. 1: *Животный мир*, ред. В.И. Аванесов, В.В. Иванов, Москва 1988 i n.
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, ред. О.Н. Трубачев, Москва 1974 i n.
- Nykončuk – Никончук М.В., *Лексичний атлас правобережного Полісся*, Київ 1994.
- OLA f4 – *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая*, вып. 46, *Рефлексы *ъ, *ь. Вторичные гласные*, Скопје 2003, ред. Б. Видоски, Р. Ивић, М. Марковић, Д. Петровић, С. Реметић, З. Тополиньска.
- Trubačov RT – Трубачев О.Н., *Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции)*, Москва 1966.
- Vasmer ESRJ – М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с нем. и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV, Москва 1964–1973.

Jan SOKOŁOWSKI
(Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław)

БЕЦЕНЕТЕ КАМЕХ. SŁOWIAŃSKIE PRZYMIOTNIKI OPARTE NA WYRAŻENIU PRZYIMKOWYM BEZ CENY

A b s t r a k t: Przedmiotem artykułu jest zróżnicowanie języków słowiańskich pod względem znaczenia przymiotników derywowanych od wyrażenia przyimkowego *bez ceny*. Z tego punktu widzenia w obrębie języków słowiańskich wyodrębniają się zasadniczo dwie grupy. Grupę pierwszą tworzą języki: polski, białoruski, rosyjski, ukraiński, bułgarski i macedoński. W językach tych analizowane przymiotniki mają znaczenie ‘mający wartość znacznie wyższą od normy’, np. pol. *bezcenny* ‘mający ogromną wartość, bardzo cenny’. Do grupy drugiej należą języki: czeski, słowacki i słoweński. W językach tych opisywane przymiotniki mają znaczenie ‘bezwartościowy, tani’. Takie znaczenie mają: *bezenný* (w czeskim i słowackim) oraz *brezzen* (w słoweńskim). Osobne miejsce zajmują w tej klasyfikacji języki serbski i chorwacki.

Wyrazy kluczowe: Języki słowiańskie, słowotwórstwo, negacja, znaczenie, derywaty od wyrażen przyimkowych.

W systemach słowotwórczych współczesnych języków słowiańskich osobną klasę w obrębie formacji motywowanych wyrażeniami przyimkowymi stanowią przymiotniki oparte na wyrażeniach z negacyjnym przyimkiem *bez*. Derywaty tego typu występują we wszystkich językach słowiańskich, na przykład w polskim: *bezdomny*, *bezdrożny*, *bezideowy*, *bezpogi*, *bezoki*; w rosyjskim: *бездомный*, *бездорожный*, *безыдейный*, *безногий*, *безглазый*; w słoweńskim: *brezdomen*, *brezpoten*, *brezvoden*, *breznog*, *brezok*; w macedońskim: *бескукен*, *бесџаџен*, *безводен*, *безидеен*, *беззаб*.

Języki słowiańskie wykazują zarówno liczne podobieństwa, jak i różnice w zakresie derywacji przymiotników tego typu. Podstawowe podobieństwa i różnice dotyczą między innymi liczby i rodzaju formantów podstawowych (głównych) wykorzystywanych w tworzeniu przymiotników od wyrażen z przyimkiem negacji, liczby i strefy użycia poszczególnych klas derywatów oraz ich produktywności. Języki słowiańskie mają zasadniczo wspólny inwentarz rzeczowników wchodzących w skład wyrażen motywujących. Rzeczowniki te charakteryzują się też podobnymi właściwościami semantycznymi i słowotwórczymi. Wspólny jest dla języków słowiańskich zestaw podstawowych znaczeń kontekstowych, to jest znaczeń, jakie można przypisać przymiotnikom w połączeniu z określanymi przez nie rzeczownikami. Oprócz derywatów komunikujących relację partytywną z negacją, która występuje szczególnie często, słowiańskie formacje oparte na wyrażeniach syntaktycznych z przyimkiem negacji mogą komunikować wraz z określającymi je rzeczownikami inne treści. Opis funkcjonowania różnych typów derywatów przymiotnikowych z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej tworzących we współczesnych językach słowiańskich większe serie przedstawiłem w monografii poświęconej synchroniczno-porównawczej analizie tego typu formacji [Sokołowski 2000].

Oprócz podobieństw i różnic dotyczących większych klas i podklas przymiotników opartych na wyrażeniach syntaktycznych z przyimkiem negacji, które omówiłem we wspomnianej pracy, w językach słowiańskich występują też podobieństwa i różnice charakterystyczne tylko dla niewielkich grup derywatów lub nawet dla pojedynczych formacji.

Celem artykułu jest przedstawienie podobieństw i różnic między językami słowiańskimi ze względu na znaczenie leksykalne przymiotników opartych na wyrażeniach syntaktycznych z przyimkiem *bez* i rzeczownikiem *cena*, typu pol. *bezcenny* ← *bez ceny*. Sposób opisu jest czysto synchroniczny i dość uproszczony, skierowany głównie na wydobycie ważniejszych podobieństw i różnic w zakresie wybranego wycinka słowiańskiego słowotwórstwa.

Jest rzeczą znaną, że analogiczne pod względem struktury słowotwórczej formacje utworzone od ekwiwalentnych podstaw słowotwórczych mogą mieć w poszczególnych językach słowiańskich różne znaczenia. Z tego punktu widzenia w obrębie słowiańskich przymiotników motywowanych wyrażeniami z przyimkiem *bez*, typu A(PN)¹, na uwagę zasługują

¹ Na temat derywacji przymiotników od wyrażen przyimkowych w języku polskim zob. np. Kallas 1998: 499–501, która przy pomocy tej symbolicznej formuły

derywaty oparte na wyrażeniach z przyimkiem *bez* i rzeczownikiem *cena*, takie jak pol. *bezcenny*, czes. i słc. *bezcenný*, ros. *бесценный*, ukr. *бесцінний*, brus. *бяцэнны*, serb. *becu(j)en*, chorw. *bescijen*, słh. *brezcen*, bg. *безценен*, mac. *безценей*. W przytoczonych przykładach rzeczownik wchodzący w skład wyrażenia motywującego (pol. *cena*, cz. *cena*, słc. *cena*, serb. *ц(и)ена*, chorw. *cijena*, słh. *cena*, bułg. *цена*, mac. *цена*, ros. *цена*, ukr. *ціна*, brus. *цана*) ma znaczenie, które słowniki języka polskiego definiują w następujący sposób:

SJPDor: *cena* 1. ‘wartość przedmiotu wyrażona w pieniądzu jako środka zamiennym’; USJP: *cena* 1. *ekon.* ‘wartość czegoś wyrażana w pieniądzu jako środka zamiennym’;

Podobnie rzeczownik ten definiowany jest w słownikach innych języków słowiańskich:

czes. *cena* 1. ‘hodnota zboží vyjádřená v penězích’ (SSJČ);

słc. *cena* 1. *ekon.* ‘hodnota towaru vyjadrená v peniazoch; finančná čiastka, ktorej sa treba vzdať, aby bolo možné ziskat nejaký statok (výrobok, službu a pod.)’ (SSSJ);

ros. *цена* 1. ‘стоимость какого-л. товара, выраженная в денежных единицах’ (SRJa);

ukr. *ціна* 1. ‘вартість товару, виражена в грошових одиницях’ (SUM);

brus. *цана* 1. ‘грашовое выражэнне вартасці тавару; плата’ (TSBM);

serb. *цена*, *ijek.* *цијена* 1. ‘вредност чега (робе, рада и сл.) изражена у новцу или чему другом’ (RSHKJ);

chorw. *cijena* 1. ‘vrijednost čega (rada, robe) izražena u novcu’ (RAn);

słh. *cena* 1. ‘vrednost blaga in storitev, izražena v denarju’ (SSKJ);

bułg. *цена* ‘парите, с които едно нещо може да се купи’ (BTR);

mac. *цена* 1. *econ.* ‘сума пари, за која нешто се продава или е купено или продадено’ (RMJM).

Ponadto rzeczownik ten w językach słowiańskich komunikuje również treści typu: pol. *cena* 2. ‘wartość, znaczenie; poważanie, szacunek, wziętość’ (SJPDor)². W kilku językach rzeczownik *cena* może przybierać jeszcze inne znaczenia.

opisuje przymiotniki omawianego typu. Występujące w tym zapisie symbole oznaczają: A(PN) – przymiotnik motywowany wyrażeniem przyimkowym, PN – wyrażenie przyimkowe.

² Zob. też definicje w słownikach innych języków słowiańskich:

czes. *cena* 2. ‘vnitřní hodnota; význam, důležitost (čeho)’ (SSJČ);

Specyfika znaczenia leksykalnego interesujących nas przymiotników polega na tym, że w odróżnieniu od większości derywatów przymiotnikowych mających w podstawie słowotwórczej wyrażeni z przyimkiem *bez*, które w połączeniu z określonymi rzeczownikami przybierają na ogół we wszystkich językach słowiańskich znaczenia kontekstowe układające się w regularne serie³, przymiotniki oparte na wyrażeniach syntaktycznych z przyimkiem *bez* i rzeczownikiem *cena* mają w poszczególnych językach słowiańskich różne znaczenia leksykalne. Dane zawarte w dużych słownikach typu akademickiego pozwalają na stwierdzenie, że ze względu na znaczenie przymiotników opartych na wyrażeniu przyimkowym pol. *bez ceny* i odpowiadających mu wyrażeniach w innych językach słowiańskich, w obrębie współczesnych języków słowiańskich zarysowują się zasadniczo dwie grupy.

1. Grupę pierwszą tworzą te języki słowiańskie, w których przymiotniki oparte na wyrażeniach syntaktycznych z przyimkiem *bez* i rzeczownikiem *cena* (czes. i sł. *cena*, ros. *цена*, brus. *цана*, ukr. *ціна*, bułg. i mac. *цена*) mają znaczenie eksplikowane w słownikach jako ‘bardzo drogi, bardzo cenny, nieoceniony’. Tego rodzaju znaczenie przymiotników omawianego typu mają w językach: polskim, rosyjskim, białoruskim, ukraińskim, bułgarskim i macedońskim. Słowniki tych języków opisują znaczenia interesujących nas derywatów w następujący sposób (poszczególne przykłady podaję zasadniczo zgodnie z ich opisem w słowniku; kwalifikatory przytaczam w ich oryginalnej postaci):

pol. *bezcenny* ‘mający ogromną wartość, bardzo cenny’: *Bezcenne dzieła sztuki. Bezcenny skarb. Bezcenna wiadomość.* (SJPSz);

ros. *бесценный* 1. ‘выше всякой цены, неоценимый’: *Дар бесценный! Что другие все дары ; Но его от всей вселенной Я таил до сей поры.* Лермонтов, Дары Терека (SRJa).

brus. *бяцэнны* ‘які мае вельмі вялікую вартасць, вельмі дарагі, вельмі каштоўны’: *Бяцэнны скарб.* (TSBM);

slc. *cena* 2. ‘vlastná hodnota; meradlo potrebnosti, užitočnosti; syn. význam, dôležitosť’ syn. význam, dôležitosť’ (SSJ);

ros. *цена* 2. перен. ‘ценность, значимость, достоинство кого-, чего-л.’ (SRJaz);

brus. *цана* 3. перан. ‘значэнне, роля чаго-н.’ (TSBLM);

ukr. *ціна* 2. перен. ‘цінність, значення чого-небудь’ (SUM);

serb. *цена* 2. (само јд.) ‘важност, вредност, значење’ (RSHKJ);

chorw. *cijena* 2. pren ‘vrijednost čega kao važnost ili značenje’ (RAn);

slń. *cena* 2. ‘kar je vredno priznanja, hvale; vrednost, pomembnost’ (SSKJ);

mac. *цена* 2. ‘вредност или значење’ (RMJM).

³ Więcej na ten temat zob.: Sokołowski 2000: 138–158; Topolińska 2009: 131–134.

ukr. *безцінний* 1. ‘якому не можна скласти ціни; дуже цінний, дуже дорогий’: *Приносить він безцінний дар, і люди звуть його – Шахтар* (Уп., Вирши., 1957, 153) (SUM);

bułg. *безценен* 1. ‘който има голяма стойност, много скъп; скапоценен’: *Безценен камък. Животот е безценен* (RBE).

Ponadto słownik akademicki języka bułgarskiego (RBE) obok sufiksalnego przymiotnika *безценен* rejestruje mający to samo znaczenie przymiotnik z formantem paradygmatycznym *безцен* ‘безценен’, który opatrzony jest kwalifikatorem *рядко* (wyraz rzadki).

mac.⁴ *бесценейі* 1. ‘што има неограничено висока цена, непроценлив, скапоцен’: *Бесценейі камен. Бесценейіа диадема. Бесценейіи реликви* (TRMJ).

Jak wynika z przytoczonych wyżej definicji słownikowych, we wszystkich wymienionych językach formacje oparte na wyrażeniu syntaktycznym z przyimkiem *bez* i rzeczownikiem *cena* komunikują treści typu ‘mający wartość znacznie wyższą od normy’. W obrębie języków należących do tej grupy na uwagę zasługuje opis przymiotnika *бесценный* w słownikach języka rosyjskiego (SRJa; SSRLJa; BASRJa). Oprócz przytoczonego wyżej znaczenia *бесценный* 1. ‘выше всякой цены, неоценимый’, słowniki wyodrębniają również znaczenie: *бесценный* 2. ‘неценный, малоценный’, opatrując je kwalifikatorem chronologicznym *устар.*, który wskazuje na to, że znaczenie to we współczesnym języku rosyjskim odczuwane jest jako archaiczne (SRJa); *бесценный* 2. ‘малоценный’ (SSRLJa); *бесценный* 3. ‘малоценный’ (BASRJa), a więc znaczenie przeciwstawne w stosunku do znaczenia prymarnego tego przymiotnika.

Słowniki języka ukraińskiego, bułgarskiego i macedońskiego wyodrębniają również znaczenie, które najogólniej można zdefiniować jako ‘mający bardzo duże znaczenie’:

ukr. *безцінний* 2. перен. ‘який має дуже велике значення для кого-небудь’: *Чистота душевна й фізична, властива їй, відчувалася на передньому краї, як безцінний подих вітчизни – родини, товаришів, друзів* (Ю. Янов., II, 1954, 9) (SUM);

bułg. 2. ‘който има голямо, неоценимо значение, неизмерно ценен, неоценим’ (RBE);

⁴ Przymiotnik *бесценет* rejestruje też *Речник на македонската народна поезија* (RMNP), w którym ponadto odnotowane zostały formacje: *бесцен*, *бесценейіен* и *бесценев*. Znaczenie tych formacji eksplikowane jest za pomocą przymiotnika *бесценейі*.

мас. 2. 'што има висока вредност, драгоцен': *Бесценейѣо книжевно наследсѣво* (TRMJ).

Interesujące nas przymiotniki mogą też przybierać inne znaczenia, na przykład w języku rosyjskim (z kwalifikatorami *перен. устар.*) 'дорогой, милый': *О, где ты, сердца друг бесценный!* Лермонтов, Хаджи Абрек (SRJa). Znaczenie takie odnotowuje też słownik języka białoruskiego (po znaku //) *перан.* 'дарагі, мілы, цудоўны': *Бяцэнны друг* (TSBM) i bułgarskiego (z kwalifikatorem *перен.* обикн. при обръщение) 'мил, безкрайно скъп' (RBE). Słownik języka bułgarskiego wyróżnia ponadto *безценен* 3. *перен.* 'който има, притежава много положителни качества'.

Wypada zauważyć, że w każdym z należących do tej grupy języków obok przymiotników utworzonych od wyrażen syntaktycznych z przyimkiem *bez* funkcjonują również mające ten sam formant przymiotniki proste (bezprefikslane) motywowane rzeczownikiem *cena*, np. pol. *cenny*, czes. *cenný*, ros. *ценный*, ukr. *цінний*, brus. *ценный*, bułg. *ценен*, mac. *ценей*. Przymiotnikom tym słowniki przypisują znaczenie 'drogi, kosztowny, wartościowy', a więc znaczenie podobne do znaczenia ich korelatów utworzonych od wyrażen z przyimkiem *bez*. Dlatego w słownikach synonimów języków słowiańskich w jednym haśle znaleźć można przymiotniki z przedrostkiem *bez-* i ich odpowiedniki bezprefikslane motywowane rzeczownikiem *cena*. Np. w akademickim słowniku synonimów języka rosyjskiego (SSRJa) szereg synonimiczny tworzą przymiotniki: *дорогой, ценный, драгоценный, дорогостоящий*. O przymiotniku *бесценный* autorzy słownika piszą, że używany jest on w sytuacji, gdy wartość czegoś jest szczególnie wysoka lub wtedy, gdy trudno wartość tę ustalić w porównaniu z wartością innych rzeczy (SSRJa, 1: 300–301).

W *Słowniku wyrazów bliskoznacznych* pod redakcją S. Skorupki przymiotnik *bezcenny* wchodzi w skład szeregu synonimicznego: *wartościowy, cenny, ceniony, drogocenny, nieoceniony* (SWB).

2. Do grupy drugiej należą te języki słowiańskie, w których przymiotniki oparte na wyrażeniach syntaktycznych z rzeczownikiem *cena* i przyimkiem *bez* (czes. i słc. *bez*, słń. *brez*) mają znaczenie eksplikowane jako 'bez ceny, tani'. Takie znaczenie przypisują odpowiednim przymiotnikom słowniki języka czeskiego, słowackiego i słoweńskiego.

Příruční slovník jazyka českého definiuje znaczenie przymiotnika *bezcenný* w następujący sposób: 'bez ceny, hodnoty; bez významu, zbytečný; ledajaký': *Dnes jsou ty akcie skoro bezcenným papírem, ale za půl*

roku, za rok uvidíte! Hlad. *Jeť život pro mne bezcenný, nemohu-li jej zasvětit blahu svého synáčka.* Hol. *Byl ustanoven za hlídače budov a různého bezcenného harampátí tu ještě složeného.* Čap. Ch. (<http://bara.ujc.cas.cz/psjc>).

Akademicki *Slovník spisovného jazyka českého* wyodrębnia trzy znaczenia przymiotnika *bezcenný*: 1. ‘nemající cenu, hodnotu; nehodnotný, chatrný, laciný, levný’: *Bezcenný dar; bezcenný brak; bezcenný papír; bezcenná báseň; bezcenný žert.* 2. ‘pro koho’ nemající význam; bezvýznamný, nicotný, zbytečný’: *becenné zdvořilosti; ta statistika je pro nás bezcenná; bezcenný život; bezcenný důvod; bezcenná ceremonie.* †3. ‘velmi cenný, nedocenitelný’: *bezcenná perla; bezcenný klenot* (SSJČ). Porównanie sposobów opisu struktury znaczeniowej przymiotnika *bezcenný* w obu słownikach prowadzi do wniosku, że znaczenie to objęte jest w PSJČ jedną ogólną definicją, natomiast w SSJČ wyodrębnione zostały dwa znaczenia oznaczone numerami 1 i 2. SSJČ rejestruje jeszcze znaczenie *bezcenný* 3. ‘velmi cenný, nedocenitelný’, które opatrzone jest znakiem „†”. Zgodnie z przyjętą w SSJČ konwencją znakiem tym opatrzone są w słowniku wyrazy i znaczenia dawne, dziś nieużywane. Znaczenie to jest przeciwstawne w stosunku do *bezcenný* 1. W *Słownik czesko-polskim* J. Siatkowskiego i M. Basaja znaczenia interesującego nas przymiotnika objaśnione są w następujący sposób: *bezcenný* 1. ‘bezwartościowy, bez wartości, (žert) tani’ 2. ‘bez znaczenia, błahy, marný’.

Jak widać, przymiotnik *bezcenný* w znaczeniu 1. tłumaczony jest na język polski jako ‘bezwartościowy, bez wartości, tani’, natomiast *bezcenný* 2. ma w słowniku ekwiwalenty ‘bez znaczenia, błahy, marný’. Z kolei w *Słowniku polsko-czeskim* K. Olivy przymiotnik *bezcenný* ma po stronie czeskiej odpowiedniki: ‘neocenitelný, velmi cenný, velmi drahocenný, vzácný’ (PČS).

Oba słowniki akademickie języka słowackiego (SSJ i SSSJ) definiują przymiotnik *bezcenný* w podobny sposób. Oto definicje:

bezcenný ‘nemajúci ceny, bez ceny, bez významu, zbytočný’: *bezcenná vec; bezcenný tovar; bezcenný brak; bezcenný papier* (obyč. o platidlách al. cenných papieroch, ktoré stratili hodnotu) (SSJ).

bezcenný ‘nemajúci nijakú finančnú, materiálnu, myšlienkovú cenu, hodnotu; syn. nehodnotný, bezvýznamný, zbytočný“ *b. brak, odpad; bezcenné akcie; (...) bezcenná informácia; vedecky b. výsledok. b. papier* ‘platidlo, cenný papier, doklad a pod., ktorý stratil hodnotu’; *Bez rozumu sú zmysly bezcenné.* [P. Jaroš] (SSSJ).

Według *Słownika słowacko-polskiego* odpowiednikiem przekładowym słowackiego *bezcenný* – podobnie jak w wypadku relacji czeski ~

polski – jest w języku polskim przymiotnik *bezwartościowy* (*bezcnenná vec – bezwartościowa rzecz*) (SSP).

W języku słoweńskim odpowiedni przymiotnik motywowany wyrażeniem przyimkowym *brez cene* ma postać *brecen*. Akademicki *Slovar slovenskega knjižnega jezika* definiuje przymiotnik *brezcen* jako ‘ki je brez cene, vrednosti’: *brezcen predmet* i opatruje kwalifikatorami *knjiž. redko* (wyraz książkowy i rzadki) (SSKJ). W kartotece do słownika przymiotnik *brezcen* reprezentowany jest tylko trzema przykładami. Tak samo opisany jest przymiotnik *brezcen* w wydany w roku 1894 *Słowniku* Pleteršnika. Jego odpowiednikiem przekładowym jest niem. *wertlos* = ‘bez wartości, bezwartościowy’ (SNS).

Warto jeszcze zwrócić uwagę na przymiotniki derywowane od rzeczownika *cena* w językach czeskim, słowackim i słoweńskim. W języku czeskim przymiotnik *cenný* ma znaczenie ‘mající značnou peněžitou cenu n. velkou vnitřní hodnotu; hodnotný’ (SSJČ). Podobne znaczenie przymiotnik ten ma w języku słowackim. Natomiast w języku słoweńskim *cenen* ma znaczenie ‘ki je po nizki ceni, poceni’: *ceneni izdelki; cenena delovna sila / star. kupiti za cenен denar* za mało denarja; *pren. Cenen dovtip; lov za cene-nimi učinki; cenene fraze* (SSKJ).

3. Osobnego omówienia wymagają języki serbski i chorwacki. Słowniki języka serbskiego przypisują przymiotnikowi *бесц(ј)ен* zasadniczo dwa znaczenia. Słownik Maticy Serbskiej definiuje przymiotnik ten w następujący sposób:

бесцен, ијек. *бесцјен* 1. ‘неоцењив, претерано скуп, драгоцен; фиг. драг, мио’ – *Бесцена, додаћу још овај брилијант који ћем ти носити мени за љубав*. Грол.;

2. ‘који нема цене, одвећ јефтин’ – *Цигла је јефтина, рад бесцен*. Кос. (RSHJ)⁵.

Podobnie przymiotnik ten definiowany jest w wydawanym w Belgradzie słowniku akademickim Serbskiej Akademii Nauk:

бесцен j. *бесц(ј)ен* (дијал. *бецен*) 1. а. ‘који се не може проценити, који је неоценљиве вредности, драгоцен, веома драг’ б. правн. ‘коме се не може одредити цена, непроцењив’;

2.а. ‘који је врло мале вредности, претерано јефтин’ (RSHKJ).

⁵ W uzupełnieniu dodajmy, że w Słowniku Maticy Serbskiej znaczenie 1. Przymiotnika *бесц(ј)ен* 1. ilustrowane jest przykładem z utworu pisarza serbskiego (Milan Grol), a znaczenie 2. – przykładem z utworu pisarza chorwackiego (Josip Kosor).

W ten sam sposób opisuje znaczenia tego przymiotnika słownik M.S. Moskovljevia:

- бесцен* j. *бесцен* 1. ‘који је од неоцењиве вредности, непроцењив’;
2. ‘који скоро нема вредности, сувише јефтин’ (RMosk).

Tak więc według słowników języka serbskiego w strukturze semantycznej przymiotnika *бесц(ј)ен* występują dwa znaczenia przeciwstawne, które w uproszczeniu można opisać w sposób następujący: 1) ‘mający wielką wartość’, 2) ‘bezwartościowy’.

Ponieważ ocena statusu synchronicznego derywatów wyłącznie na podstawie materiału słownikowego bywa niekiedy zawodna, poprosiłem o opinię na temat przymiotnika *бесц(ј)ен* użytkownika języka serbskiego, językoznawcę prof. dra Predraga Pipera, który stwierdził, że nie używa przymiotnika *бесц(ј)ен* w żadnym z przytoczonych wyżej znaczeń. Warto odnotować, że w akademickim *Słowniku polsko-serbskim* pol. przymiotnik *bezcenny* tłumaczony jest na język serbski za pomocą następujących ekwiwalentów: *неоцењив/неоцењив, нејпроцењив/нејпроцењив; који је од неоцењиве вредности*; *скупоцен/скупоцен, драгоцен/драгоцен*. Jak widać, wśród wymienionych w słowniku ekwiwalentów pol. *bezcenny* nie ma przymiotnika *бесц(ј)ен*. Gdy chodzi o przymiotnik prosty (bezprefiksalny) derywowany od serb. *цена*, to ma on postać *цен* i znaczenie:

1. ‘који је мало или ниско процењен, јефтин’; 2. ‘који има цену, који је на цени, драгоцен, скупоцен’ (RSHKJ).

Zatem można chyba przyjąć, że w języku serbskim odnotowany w słownikach przymiotnik *besc(j)en* również jest raczej tworem o charakterze książkowym.

Słownik języka chorwackiego Anicia nie rejestruje przymiotnika *bescijen*. *Hrvatski enciklopedijski rječnik* opatruje przymiotnik *bescjen* kwalifikatorem wyraz *rzadki* (*rij.*) i opisuje jego znaczenia w sposób następujący:

- bescijen* 1. ‘koji kao da je bez cijene; krajnje jeftin’, 2. ‘kojemu se ne može odrediti cijena’ (HER).

Tak samo zdefiniowany jest przymiotnik *bescijen* w portalu internetowym języka chorwackiego (Hrvatski jezični portal), gdzie wyraz ten został opatrzony kwalifikatorem *rij.* (wyraz *rzadki*):

- bescijen* 1. ‘koji kao da je bez cijene; krajnje jeftin’; 2. ‘kojemu se ne može odrediti cijena’ (<http://hjp.srce.hr>).

W portalu języka chorwackiego Hrvatski (<http://hjp.srce.hr>) brak przykładów ilustrujących użycie tego przymiotnika. W słowniku polsko-chorwackim M. Moguša i N. Pintarić, podobnie jak w słowniku polsko-serbskim, wśród odpowiedników pol. *bezcenny* nie ma przymiotnika *bescjen*. Odpowiednikami przymiotnika *bezcenny* są w słowniku następujące wyrazy i wyrażenia: *neprocjenjiv*, *neprocjenjive vrijednosti*, *dragocjen*, *skupocjen* (PHR).

Na koniec rozważań nad semantyką opisywanych przymiotników w językach słowiańskich wypada zwrócić uwagę na znaczenie funkcjonującego w języku polskim wyrażenia *za bezcen* i znaczenie jego odpowiedników w innych językach słowiańskich. Wyrażenia typu *za bezcen* (zwykle w połączeniach z wyrazami *kupić*, *sprzedać*) rejestrują słowniki języka polskiego, białoruskiego, rosyjskiego, ukraińskiego, serbskiego, chorwackiego i bułgarskiego. Oto przykłady:

pol. *za bezcen* ‘bardzo tanio, za pół darmo’: *kupić sprzedać, oddać coś za bezcen* (SSzym);

ros. *за бесценно* (продать, купить) разг. ‘очень дешево’ (SRJa);

brus. *за бяцэнна* (пра куплю – прадаж) ‘велми танна’ (TSBM);

ukr. *за безцінь*, рідко *за безцін* ‘дуже дешево, майже дарма’ (SUM);

serb. у *бесц(ј)ење* ‘врло јефтино’ (RSHKJ);

chorw. u *bescjenje* prodati (dati) ‘budzašto’ (RAn);

bułg. на *безценица* ‘(на) много ниска цена, която не съответствува на стойността на предмета’ (RBE) ⁶.

Jak to pokazaliśmy wyżej, w wymienionych językach odpowiednie przymiotniki oparte na wyrażeniu ‘bez ceny’ mają znaczenie: ‘bardzo drogi, drogocenny’. Natomiast wszystkie wymienione wyrażenia przyimkowe oparte na rzeczowniku *cena* komunikują: ‘bardzo tanio’.

Przedstawiony wyżej materiał daje nam obraz zróżnicowania znaczeniowego interesujących nas formacji opartych na wyrażeniu *bez ceny* wyłącznie we współczesnych językach słowiańskich. Odrębnego przebadania wymagałaby historia przymiotników motywowanych tym wyrażeniem w poszczególnych językach słowiańskich. Na opracowanie zasługuje też historia derywacji przymiotników utworzonych od wyrażen syntaktycznych z przyimkiem *bez* we wszystkich językach słowiańskich. Na potrzebę takich badań zwróciła uwagę Profesor Zuzanna Topolińska w recenzji wydawni-

⁶ W języku macedońskim ekwiwalenty polskiego *za bezcen* to: *бадујана, мабе* (zob. SPM).

czej monografii *Słowiańskie derywaty imienne z przymiotkiem negacji w podstawie słowotwórczej* [Sokołowski 2000], pracy o charakterze synchroniczno-porównawczym, która – jak zauważa Autorka recenzji – pokazuje „w jaki sposób diachronia zapisała się w synchronii”. O potrzebie takich badań świadczą też m.in. dane słowników współczesnych języków słowiańskich, w których zarejestrowane zostały dawne, dziś nieużywane znaczenia przymiotników opartych na wyrażeniu *bez ceny*, jak i dane słownikowe obrazujące historię interesujących nas przymiotników w poszczególnych językach słowiańskich. Widzieliśmy, że słowniki niektórych języków notują obok znaczeń aktualnych, współcześnie używanych, także znaczenia dawne. Znaczenia takie odnotowują słowniki języka rosyjskiego, który w naszej klasyfikacji należy do grupy pierwszej. Np. SRJa oprócz znaczenia podstawowego przymiotnika *бесценный* 1. ‘выше всякой цены; неоценимый’, notuje również znaczenie 2. ‘неценный, малоценный’. Podobnie przymiotnik ten opisany został w wielkich słownikach akademickich języka rosyjskiego (SSRLJa, BASRJa). Z kolei w słowniku akademickim języka czeskiego (SSJČ), który ze względu na znaczenie przymiotnika *bezcenný* należy do drugiej z wyodrębnionych tu grup, oprócz znaczenia podstawowego przymiotnika *bezcenný* 1. ‘nemající cenu, hodnotu; nehodnotý, chabý, laciný, levný’ odnotowano też współcześnie nieużywane znaczenie *bezcenný* †3. ‘velmi cenný, nedocenitelný’.

Znaczenie to odnotowują również słowniki języka polskiego XIX i początku XX wieku, np. *Słownik języka polskiego* S.B. Lindego, *Słownik wileński* i *Słownik warszawski*.

Słowniki te definiują przymiotnik *bezcenny* w następujący sposób.

Słownik języka polskiego S.B. Lindego (wydanie drugie z roku 1854):

bezcenny ‘ceny nie mający, nie płacący, tani, spott wohlfeil’: *Dziś cnotę, wiarę, miłość, chcą mieć za bezcenne*. Jag. Wyb. D.b.§ Ross. Безценный, nieoceniony, nieoszacowany, nieopłacony, nicht zu bezahlen, ausserst kostbar: *Bezcenne diamenty, kosztowne kamyki*. Smotrz. Lam 14 (Linde)⁷.

Słownik wileński : *bezcenny* 1. ‘ceny nie mający, mało kosztujący, tani’ fig. *Dziś cnotę, wiarę, miłość, chcą mieć za bezcenne*. 2. ‘= nieoceniony, nieoszacowany, nieopłacony’: *Bezcenne diamenty, nieoszacowane kamyki* (SWil).

Słownik warszawski: *bezcenny* 1. ‘nie mający ceny, wartości; nie płacący, niepopłatny, tani; przen. ‘nie mający wzięcia, uznania’: *Dziś cnotę,*

⁷ Linde M. Samuel Bogumił, *Słownik języka polskiego*, Wydanie drugie, poprawne i pomnożone, t. 1, Lwów 1854.

wiarę, *chcą mieć za bezcenne*. Jag.; 2. ‘nieoceniony, nieoszacowany, nieopłacony, bajecznie drogi, kosztowny’: *Djamenty, bezcenne kamyki* (SWar).

Jak widać, wszystkie trzy słowniki języka polskiego rejestrują oba przeciwstawne znaczenia przymiotnika *bezcenny*⁸, przy czym na pierwszym miejscu umieszczają znaczenie ‘bezwartościowy, tani’, jako drugie natomiast – współcześnie używane znaczenie ‘bardzo drogi, bardzo cenny’.

Natomiast *Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* (<http://sxvii.pl/index.php>) wyodrębnia u przymiotnika *bezcenny*, którego pierwsze poświadczenie przypada na rok 1638, tylko znaczenie ‘bardzo drogi, mający wysoka cenę, wiele kosztujący’, egzemplifikując znaczenie to następującymi przykładami: Wyspowiadawszy/ Ciąłā przena droższego y bezcenney Krwie Zbawiciela nāszego stālismy się uczestnikami. KalCuda 224. W Perły bezcenne szyię, rece stroisz [do Magdaleny]. *DrużZbiór* 196. Autor: KŻ. Zatem w słowniku tym przymiotnik *bezcenny* ma tylko takie znaczenie, jak słownikach współczesnego języka polskiego.

Powyższe dane, wyekscerpowane z dużych słowników objaśniających współczesnych języków słowiańskich, podobnie jak materiał z kilku słowników języka polskiego, świadczą o tym, że zasygnalizowany w artykule problem zasługuje na dokładniejsze przebadanie także w ujęciu diachronicznym, na znacznie szerszym niż w niniejszym artykule materiale wszystkich języków słowiańskich⁹.

⁸ Na rozwój znaczeń przeciwstawnych w strukturze semantycznej przymiotnika *bezcenny* w języku polskim zwracała uwagę D. Buttler. Jej zdaniem „Obie sprzeczne treści wywodzą się z tego samego, odmiennie tylko interpretowanego, znaczenia strukturalnego: ‘b e z c e n y’, a więc ‘bez wartości, nic nie wart’ – albo ‘nie dający się oszacować z powodu zbyt wielkiej wartości’” (Buttler 1978: 119). Przy sposobności można dodać, że w żywej mowie przymiotnik *bezcenny* może komunikować jeszcze inne treści. O tym, jak w kontekście kształtować się może znaczenie przymiotnika *bezcenny*, świadczy następujący fakt: w latach osiemdziesiątych XX wieku miałem możliwość usłyszeć w programie I Telewizji Polskiej: „Karpie po 18.000 złotych za kilogram. Pozostałe ryby jeszcze *bezcenne*”. Tu przymiotnik *bezcenny* znaczy ‘taki, który nie ma jeszcze ceny, którego cena nie została jeszcze ustalona’.

⁹ Słowa podziękowania za udzielenie mi cennych informacji dotyczących użycia opisywanych formacji w języku serbskim, czeskim, słowackim zechcą przyjąć: prof. dr Predrag Piper (Belgrad), mgr Ana Kordić i prof. dr Ivana Vidović Bolt (Zagrzeb) oraz mgr Alena Zipser, dr Gordana Djurdjev i dr Lenka Ptak (Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego).

Skróty nazw języków

brus.	–	białoruski	ros.	–	rosyjski
bułg.	–	bułgarski	serb.	–	serbski
chorw.	–	chorwacki	slc.	–	słowacki
czes.	–	czeski	slh.	–	słoweński
maced.	–	macedoński	ukr.	–	ukraiński
pol.	–	polski			

Wykaz słowników

- BASRJa – *Большой академический словарь русского языка*, т. 1, Москва – Санкт-Петербург, „Наука” 2004.
- BTR – Андрейчин Л. i in., *Български тълковен речник*, Трето издание, София 1973.
- Linde – Linde M. Samuel Bogumił, *Słownik języka polskiego*, Wydanie drugie, poprawne i pomnożone, t.1, Lwów 1854.
- PČS – Oliwa K., *Polsko-český slovník*, Praha 2004.
- PHR – Moguš M., Pintarić N., *Poljsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 2002.
- HEN – *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb 2003.
- RAn – Anić V., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1991.
- RBE – *Речник на българския език*, Ред. К. Чолакова, т. 1, София 1977.
- RMJ – *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски шолкувања*, Ред. Б. Конески, т. 1, Скопје 1961 (PMJ).
- PMJM – Мугроски З., *Речник на македонскиот јазик*, Прво издание, Скопје 2005.
- RMosk – Московљевић М. С., *Речник савременог српског књижевног језика с језичким саветником*, Београд 2000.
- RSHKJ – *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. 1-6, Нови Сад – Загреб 1967-1976.
- RSHKNJ – *Речник српскохрватског књижевног језика*, т. 1, Београд 1959.
- SČP – Siatkowski J., Basaj M., *Słownik czesko-polski*, Wydanie drugie zaktualizowane, Warszawa 2002.
- SJPDor – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t.1, Warszawa 1958.
- SJPSzym – *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1, warszawa 1978.
- SNS – Pleteršnik M., *Slovensko-nemški slovar*, t. 1, Ljubljana 1894.
- SPM – Pianka W., Topolińska Z., Vidoeski B., *Słownik polsko-macedoński i macedońsko-polski*, Warszawa 1990.

- SRJa – *Словарь русского языка в четырех томах*, изд. 2-е исправленное и дополненное, т. 1, Москва 1981.
- SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*, t. 1, Praha 1960.
- SSJ – *Slovník slovenského jazyka*, т. 1, Bratislava 1959.
- SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, t. 1, Ljubljana 1970.
- SSP – Jurczak-Trojan Z., Mieczkowska H., Orwińska E., Papierz M., *Słownik słowacko-polski*, wyd. 2., Kraków 2005.
- SSRJa – *Словарь синонимов русского языка*, Ред. А.П. Евгеньва, т. 1, Ленинград 1970.
- SSRLJa – *Словарь современного русского литературного языка*, т. 1, Москва 1950.
- SSSJ – *Slovník súčasného slovenského jazyka*, t. 1, Bratislava 2006.
- SUM – *Словник української мови*, т. 1, Київ 1970.
- SWar – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, т. 1, Warszawa 1900.
- SWil – *Słownik języka polskiego*, oprac. A. Zdanowicz i in., cz. 1. Wilno 1861.
- SWB – *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, red. Stanisław Skorupka, Warszawa 1968.
- TRMJ – *Толковен речник на македонскиот јазик*, т. 1, Главен редактор К. Конески, Скопје 2003.
- TSBLM – *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, 3-е выданне, Мінск 2002.
- TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, т. 1, Мінск 1977.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, т. 1, Warszawa.

Źródła internetowe

- Hrvatski jezični portal (<http://hjp.srce.hr>) - dostęp 26.03.2011r.
- Příruční slovník jazyka českého (<http://bara.ujc.cas.cz/psjc> - dostęp 17.03.2011 r.).
- Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* (<http://sxvii.pl/index.php> - dostęp 2.04.2011 r.)

L I T E R A T U R A

- Buttler D., 1978, *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa.
- Kallas K., 1998, Rozdział: *Słowotwórstwo przymiotników [w:] Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczakowa, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa.

Sokołowski J., 2000, *Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słotwórczej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 2228, Slavica Wratislaviensia CX, Wrocław.

Тополињска З., 2009, *Македонски јолски ~ Грамајичка конфронтиација*, 9. *Негација*, Скопје.

Jan SOKOŁOWSKI

**БЕСЦЕНЕТ КАМЕН. SLAVIC ADJECTIVES BASED
ON THE PREPOSITIONAL PHRASE *BEZ CENY***

(S u m m a r y)

The article discusses the diversity within Slavic languages in respect of the meaning of adjectives based on the prepositional phrase *without price*. From this viewpoint, within Slavic languages two language groups, basically, emerge. One group consists of Polish, Belorussian, Russian, Ukrainian, Bulgarian, and Macedonian. In these languages, the analyzed adjectives mean ‘having the value much higher than the norm,’ e.g. in Polish *bezcenny* means ‘of great value, precious’. In these languages, the analyzed adjectives signify ‘cheap, worthless.’ Accordingly, this is the meaning of *bezcenný* in Czech and Slovak and *brezcen* in Slovenian. A separate place in this classification is occupied by Serbian and Croatian.

Wyrazy kluczowe: Slavic languages, word-formation, negation, semantics, word-formation from adjectives.

Убавка ГАЈДОВА,
Веселинка ЛАБРОСКА

ИЗРАЗУВАЊЕ НА ДАТИВНИОТ ОДНОС ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

А п с т р а к т: Во статијата е изложена ситуацијата во дијалектите на македонскиот јазик во поглед на изразувањето на дативниот падежен однос. Падежните односи се разгледуваат како синтаксички односи, а не како морфолошки форми, од кои има остатоци во делови од македонската јазична територија и во рамките на именскиот систем, а посебно кај заменките. Основна функција на дативот е искажување на индиректен објект во простата реченица, па токму оваа функција на дативот е цел на анализа во статијата.

Клучни зборови: македонски јазик, морфосинтакса, падежни односи, датив, дијалектологија

Пред да почнеме со претставување на ситуацијата во дијалектите на македонскиот јазик во однос на искажувањето на дативниот однос треба да нагласиме дека падежите ги сфаќаме не како морфолошки форми на именките (вклучително и на придавките, заменките и сл.), како што е според традиционалните граматики во индоевропските јазици, туку како типови на синтаксички односи. Притоа под датив ги подразбираме „синтаксичките односи меѓу конститутивниот предикативен израз (прирокот) и именската синтагма чиј прототипски референт е втор во комуникативната хиерархија човек засегнат со релацијата именуванa со предикативниот израз“ (Тополињска, 2009: 73), односно дативот претставува падеж на „вториот човек – учесник во настанот“ (Тополињска 2008: 113), како на пр. *Вера на ѓосџиџе им ѝонуди кафе;*

Настјавникој ми ја зададе задачата; Многу ми е жал; На Петар му се сие и сл. Како што се гледа од примерите, референ-тот на дативната синтагма обично е *recipient* или *beneficiens* на дејството (дава/задава, понудува), или пак носител на дејството што самиот не го контролира (*ми е жал, му се сие*), што претставуваат улоги што во соодветните ситуации ги вршат конкретни човечки суштества. Тоа значи, од една страна, дека дативните синтагми се речиси секогаш определени, и, од друга страна, дека тие во најголем број случаи се однесуваат на луѓе или поретко на други живи суштества (сп. Тополињска, 2009: 77–78).

Еден од суштинските белези на македонскиот јазик, што влегува во каноничниот список на балканизми, е „губењето на деклинацијата“, односно губењето на морфолошките показатели на падежните односи. Во врска со ова Тополињска (2008: 116) забележува дека станува збор за: „долг сукцесивен процес на пренесување на показателите на падежните односи од морфолошко на морфосинтаксичко ниво, ...“, а ... „во текот на тој процес на формална трансформација на структурата на простата реченица не се губи информацијата граматикализирана во падежната парадигма, ...“. И Конески (1967: 159–161) во *Историјата на македонскиот јазик* зборува за процесот на изместување на синтетичката деклинација со аналитичка, „во која падежните односи се изразуваат со предлошки конструкции и со други состави, во кои стапува една општа именска форма“. Дека навистина се работи за долготраен процес сведочи тоа што резултатите од овој процес, како што забележува Конески, се видливи веќе во 15 век, а самиот процес, како што ќе проследиме и понатаму во статијата, сè уште не е завршен.

Како основна функција на дативот во старословенскиот јазик се јавува искажувањето на индиректен објект кај определен број глаголи кои поставуваат такво барање, а оваа функција е основна и во современиот македонски јазик и токму искажувањето на оваа функција е тема на статијата.

Исто така, на самиот почеток треба да нагласиме дека како показатели на дативниот однос во македонскиот јазик може да се јават соодветните морфолошки облици (кои на македонската јазична територија се ареално ограничени на дел од западните говори и се поархаично решение), соодветните заменски клитики

и предлошките конструкции во кои како носител на падежната функција се јавува предлогот *на* (сп. Тополињска: 2009: 73–74).

Во стандардниот македонски јазик дативот се изразува на тој начин што именската синтагма што претставува аргумент во дативен падежен однос е придружена со предлогот *на* и, бидејќи се работи речиси секогаш за определени синтагми, како што посочивме погоре, именската синтагма задолжително е придружена со кратката заменска форма на личната замена за датив, сп. *Марија им ја покажа на друѓарките нејзината нова фототографија*. Ако како референт на дативната синтагма се јавува лична замена, тогаш таа е во соодветната дативна форма, а отсутствува употребата на предлогот, сп. *Нејзе секогаш ѝ се познава кога е луѓа*. Токму подоброто чување на заменската морфолошка промена наспроти онаа на именките, Тополињска (2008: 117) ја врзува со категориите 'определеност' и 'персоналност', кои погоре ги спомнавме како непосредно врзани за изразувањето на дативниот падежен однос во простата реченица.

Во западното македонско наречје е зачувана општа форма (*casus generalis*) од лични и роднински имиња од машки род (освен оние што завршуваат на *-а*, како *Никола*), како на пр. *Ситојан/Ситојана; татко/тата; син/сина*, како и општа форма од именките *Бог/Богџа, човек/човека* и евентуално други општи именки кои во соодветен контекст може да функционираат како сопствено име на одредено лице. Општата форма се сфаќа како определена сама по себе поради што не се членува, но затоа редовно се придружува со заменска клитика (сп. Гајдова, Лаброска 2010: 225). Кога ваков тип на именки (лични и роднински имиња) ќе се најдат како референти на дативната синтагма, тогаш во стандардниот македонски јазик, дативниот однос се искажува со предлогот *на* + *casus generalis* од конкретната именка + соодветна кратка заменска форма, сп. *Марија му го однесе на татко ѝ јадењето*.

Еден поширок преглед на изразувањето на дативот во дијалектите на македонскиот јазик е претставен во статијата на Б. Видоески (1999: 175–179) *Дативната форма кај именките* во која Видоески, главно, се задржува на искажувањето на дативниот однос со посебни морфолошки форми кај личните и роднинските имиња во повеќе македонски говори што се лоцирани на западно-

македонската јазична територија, опфаќајќи ги од север, горанскиот говор, скопско-црногорските говори, долнополошките, горнополошкиот, реканскиот, малореканскиот, дримколскоголобрдскиот, дебарскиот, кичевскиот, охридско-струшките говори, преспанските говори и на крајниот југозапад, корчанскиот говор. Во статијата Видоески нагласува дека „дативната флексивна форма не се употребува подеднакво на целиот ареал. ... Со поголема доследност таа се јавува во северозападниот дел на тој ареал: во скопско-црногорскиот, полошките, поречко-кичевските и реканските говори. Во дебарскиот, особено во неговиот југозападен дел, и во охридско-преспанските таа се среќава поретко, особено во говорот на помладите генерации, и тоа посебно во градскиот охридски говор. Дативниот предмет во последниов пообично се искажува аналитички“ (Видоески 1999: 179). Треба да имаме предвид дека статијата на Видоески е пишувана во 1968 година, што значи дека во поново време ситуацијата е веќе поизменета, па слични согледувања се забележуваат и во другите македонски говори, како на пр. во кичевскиот во кој „дативниот однос може да се изрази и со предлогот *на* + *casus generalis*. Кај помладите генерации говорители доминира ваквиот начин на изразување. Примери: *Му-д'адоф на-В'ојоџи ѓ'окана*.“ (сп. Лаброска 2008: 147). Воопшто ширењето на територијата на која сè повеќе се употребува општата, а не дативната форма е забележливо не само кога се во прашање личните и роднинските имиња, туку и кога се во прашање соодветните форми од личните заменки, како што ќе проследиме понатаму во статијата.

Ќе започнеме со претставување на ситуацијата во западните македонски говори каде што освен аналитички, кај општите именки се зачувани и морфолошки форми на дативот кај погоре посочениот тип именки. Нема посебно да ги набројуваме различните морфолошки форми што може да се констатираат кај именките во зависност од завршетокот (за ова види Видоески 1999: 175–179) туку ќе се ограничиме на забележаните модели на искажување на дативен однос на синтаксички план. Како предмет на истражување ја користевме збирката *Текстџови од дијалектџиџе на македонскиот јазик* (Видоески 2000) како и други текстови од монографии за западното македонско наречје.

Најпрво ќе ги наведеме оние примери од западното наречје каде што се чува морфолошката дативна падежна форма: ... *'имаме јаден'е, ѿиенѐ, св'е, ф'ала б'оџу?* (Горно Соње, 46); *'Арно ама, една-ден арам'и:ѿиѐ беише-им-ѿоб'арале ѿ'ари и на-бр'акамѿи, и ѿ'оа баи 'Арифу ѿѿио-раб'оѿиѐше со-н'ими.* (Томн'о Село, 88); *Во-сѿбоѿиа ѳо-саран'у:аѿи Кр'исѿиа, се-м'олаѿи б'оџу, му-р'едаѿи цв'еѿиѐ,* ... (Маврово, 89); *Н'е-мисли зло др'уѳему, сам ќе-ѳо-најдеи!* (Железна Река, 93). Како што се забележува од списокот на примери, морфолошката форма за датив кај именките се јавува на една потесна територија концентрирана главно во централниот планински дел на западното наречје. Ситуацијата што е регистрирана во постарите монографии како во онаа за галичкиот дијалект од Белиќ (Белић 1935: 166), каде што има повеќе примери со дативни морфолошки форми (*му-ѳо-д'але бр'аѿиу-му//браѿи'ове-му; р'ечи-му мож'ове-ми; ка-му-ѿ'ојда ѿ'аѿи'кове и ка-му-р'еча; му-р'ече ѿаѿи-к'ове-си; дај ѿаѿи'к'ове-ми* и сл.) или во двете монографии за поречкиот говор и за кичевскиот говор од Б. Видоески (Видоески 1950; 1957) денес е во голема мера изместена заради миграциските движења и иселувањето на населението од планинските села од западна Македонија. Чувањето, пак, на морфолошката падежна дативна форма кај заменските форми е особеност на западното наречје која има стабилно место во системот затоа што е особеност и на стандардот: *и-му-к'ажуе нему* (Богомила, 57); *В'ака и-в'ака, му-је-к'ажа н'им м'акаѿиа св'оја...* (Прилеп, 59) *ѿиѐ му-се-ѿ'улаѿи н'ему..* (Дебреште, 63); *Н'ему му-д'ошло ч'удно з'оѿиѿио е-је н'ожеѿио...* (Преспанско, Рајца, 134); *...ами ј'ас ќе-му-ѿр'а:м ч'аре н'ему.* (Курбиново, 135); *„Ја сум-д'ојден за-сѿпреднаѿи'а- цуца“, му-р'екол н'ему.* (Мелница, 172).

Конструкцијата *на* + *casus generalis* за изразување дативен однос е исто така особеност на западното наречје која, како што е истакнато погоре, ја зголемува својата фреквенција за сметка на губењето на дативните падежни форми, а како резултат на влијанието на стандардот врз дијалектите : *С'еднал на-кр'ај на-м'ореѿио и му-к'ажује на-ѳ'осѿода:...* (Велес, 50); *Му-д'аде Дефоиѿ на-Ѵаѿа едно-кн'ижиче...* (Рудник, 52); *Сеѳа бр'акаѿиа на-Ѵаѿа му-зав'и-деа...* (Рудник, 54), *Му-ка'жал Госѿо на-Ноја, ќе-б'иди ѿ'оѿиоѿи. Ноја*

...(Прилеп, 58); *Најм'алайѝа му-р'ече на ѝ'аѝѝа-си (на- џ'ароѝ)...*,
...а на-К'елча му-д'аде една-'одаја... (Мало Црско, 82).

Отстапки од удвојувањето на предметот при изразувањето на дативниот падежен однос во западното наречје може да се забележат во неколку примери каде што дативот се изразува со морфолошка падежна форма кај именките или со *на* + *casus generalis*: *Во-саѝбоѝа љо-саран'у:аѝ Кр'исѝа, се-м'олаѝ б'ољу, му-р'едаѝ џв'еѝѝе...* (Маврово, 89); *Не-мисли зло др'уљему, сам ќе-љо-најдеи!* (Железна Река, 93); *н'аљоѝви како-шчо-ѝ'ишеише во-книж'ичеѝо, љо-даде р'учољоѝ на-џаѝа.* (Рудник, 52); *Ти-о-д'аам 'ова, ама-ни-кому да-не-к'ажуеи иѝѝо-сум- ѝѝи дал...* (Стенче, 101), *Ќе-д'аа (Пеѝреѝу) на-Пеѝреѝа ѝ'ари колку-иѝѝо ќе-р'ечеѝ само-да-ми - н'аѝрајѝ 'уба: вр'аѝа* (Лаброска 2008: 148). Причина за отсуството на удвојувањето т.е. за отсуството на заменската реплика е чување на една постара состојба во јазикот, кога синтетската падежна форма сама по себе е доволно изразна за да не мора да се прецизира дативната релација и со кратка заменска форма.

На крајот ќе истакнеме дел од многубројните примери во кои дативниот однос се изразува со *на* + номинативната форма на именката, но и често со номинативната форма на заменката, ситуација која зборува за напреднатиот процес на губење на морфолошките падежни форми дури и во западното наречје. Примери: *И-ѝ'ака ч'оекоф ѝ-р'екол на-ж'енаѝа...* (Горно Соње, 46); *(на-ѝ'еѝелой му-в'икаѝ)...* (Нова Брезница, 49); *'Овија влељу-ваѝ у-ѝеиѝ'ераѝа и љо з'имаѝ д'еѝеѝо, и љо-д'аваѝ на-мајка-му, на-д'еѝеѝо.* (Билимбегово, 50); *Кр'ениѝе-си-љи чинљ'елиѝе, н'е-сме сѝ'асани“, а-на-ќерка-ѝ ѝ-в'ика...* 'Он ја-'осѝави и-си-з'еде др'уља ж'ена и-ѝ-в'ика на-в'аја... (Велес, 50); *На-ж'ени кад'елќиѝе им-љи-з'имал...* (Велес, 51); *Им-д'аде џаѝо на-бр'аќа-си ѝо-еден срѝ...* (Рудник, 51); *И љосѝоѝ му рекол на човекоѝ...* (Црешнево, 54) *И-в'икнал на-б'абайѝа сѝа'ијаѝа за-'и-ѝаја да-р'учаѝ...* (Прилеп, 59); *...му-р'екол нал'уѝено и ѝ'ој на-сѝ'оѝаноѝ ...* (Прилеп, 61); *И комиѝијаѝа му-р'ече на-Насѝрад'ин-оѝа... и-му-љо-вр'аѝе к'оѝелой на-комиѝијаѝа ...* (Дебреште, 62); *И му-в'ели на-мајка-му...* (Драгош, 70); *Го-сѝ'асал и му-р'екол на-ч'ојако...* (Српци, 71); *И д'едоѝо на-б'абайѝа му-се-и'ељал.* (Вруток, 90); *И-к'азал сѝ'ариоѝ на-сѝ'а-раѝа оѝу ќе-и љо-з'анесиѝ на-л'амјаѝа-к'учка.* (Преспанско, Боу-

но, 130); *С'еџа да-ми-к'ажии ий̄о-му-в'елеше на-овие*; (Јабланица, 145); *И еден-д'ен и'очна да-му-в'ика на-сел'анецой̄...* (Пагаруша, 174). Се разбира, во сите овие примери немаме отстапки од удвојувањето на предметот.

Во рамките на говорите што чуваат посебни морфолошки форми на дативот ќе ја претставиме и ситуацијата во Бобошчица. Во корчанскиот говор „флексивниот датив освен кај личните и роднинските имиња добро се пази и во определената форма кај општите именки од машки и женски род“ (Видоески 1999: 177) и тоа и во еднина и во множина во сите три рода, како што може да се констатира и од ексцерпираниите примери: *Му-в'еле дей̄ей̄ому: ...; му-в'ели дей̄'ий̄о с̄тарцӯй̄ому ...* (Бобошчица, 364); *... и и'уише измик'аро ӣоџоф у-ӣ'ас чӯ'аӣа, и му-в'ели измик'арӯй̄ому да-и-р'ечи чӯ'ий̄уј ...* (Бобошчица, 365); *Му-д'ојде р'̄андо и марей̄ому, му-в'еле: ...* (Бобошчица, 366); *Ж'ошч не-му-зав'едој д'̄й̄ду л'̄ий̄. ... З'ошч н'е-му-зав'еде ӣаӣк'у-ми л'̄ий̄.* (Бобошчица, 367). Во овој говор е зачувана многу архаична ситуација во поглед на изразувањето на дативниот однос и чувајќи посебни морфолошки дативни форми, јасно, отсутствува употребата на предлогот *на* во функција на показател на дативната релација. Освен за именките, ваквата констатација се однесува и на заменките, сп. *Му-в'еле сфојов'ий̄и: ...* (Бобошчица, 364).

Посебно специфична е ситуацијата во горанскиот говор во кој се чува една доста архаична состојба и во кој морфолошки форми на дативот се зачувани кај сите именки што означуваат лица, а се чува и флексивен датив од определените форми на именките (сп. Видоески 1998: 314), сп. *'Оно ќе-д'ојде д'ома жел'а-јеки, м'аӣери ќе-к'аже: ...* (Диканце, 404); *Цар р'екоф 'аскерим: ...; К'ојн му-р'екоф дей̄'ей̄ому: ...* (Диканце, 405). Во материјалот од селото Урвич чијшто говор е исто така дел од горанскиот говор, во најновите истражувања регистриравме флексивен датив кај заменките и, се, разбира, употребен без заменска реплика: *Гос̄ой̄ здр'авје да-д'аде свим и нам!* (теренски истражувања, 2010).

Имајќи предвид дека се работи за еден периферен говор во кој се зачувала постара состојба во врска со изразувањето на падежните односи, ниту удвојувањето на индиректниот објект не е

регуларна појава, туку повеќе процес во развој. Јасно, дека удвојувањето е почесто кога во дативен однос се јавува лична замена за прво и за второ лице еднина каде што долгите форми за директен и за индиректен предмет се еднакви, сп. *Сл'ези и-с'ам се-н'аѝи, ѝа-и-м'ене ке-ми-д'идеи* (Диканце, 404), а притоа употребата на долгата покрај кратката заменска форма служи првенствено за топиализација, односно остварување на рематскиот контраст.

Што се однесува до северните македонски говори, овде делумно, може да се констатира ситуација карактеристична за западномакедонското, а во дел од говорите, за југоисточното македонско наречје. Долнополошките говори во поглед на искажувањето на дативниот однос се надоврзуваат на останатите западни македонски говори и дативниот однос го искажуваат со предлогот *на* + општа именка во членувана форма или определена со општата форма ако се работи за лично име или именка што означува роднински односи, сп. *Д'ошло с'ааѝи дван'аесе и ѝѝ'аја д'ејка им-в'ика на-дејч'ин'аѝи*; *Јади, најади-се, је-в'ика на-д'е:јкава – в'иѝаи к'ол'ку сум-д'обра* (391, Тетово); *П'еливанойѝ му-в'ика на-Д'есѝоѝа: ...* (Сиричино, 395); *Тој едан-ѝлав'еишина му-в'ика на-м'ужа-ми: ...* (Теарце, 401); *К'он'аѝи е-р'екѝл на-кобилаѝи: ...* (Вратница, 402). Во ексцерпираниот материјал не најдовме примери со морфолошки форми на дативот, но вакви форми се забележани во монографските описи на тетовскиот говор, сп. *Кажи му Сѝефойѝу* (Стаматоски, 1957: 91) и можат да се третираат како архаизирани облици на изразување на дативниот однос во овие говори.

Личните заменки се употребуваат во нивните дативни долги и кратки форми, без употреба на предлог, сп. *З'еле, ѝ-д'але јаѝоде н'ејзе, ѝ-наѝ'оѝниле кошн'ичеѝо со-јаѝоде и је-р'екле: (392, Тетово); Ја м'ене еден-р'учек да-ми-н'аѝрајѝе, ја 'ова да-ви-ѝо-ѝ'ожнеем* (393, Тетово). Кратките заменски форми може во одделни случаи да отсутствуваат како дополние на индиректниот објект, најчесто кога се општи именки во прашање, сп. *Царойѝ, к'оѝај 'оѝишиоѝ д'ома, се-нал'уѝѝе на-цар'ицаѝи иѝо-с'едела; Царойѝ се-нал'уѝи на-цар'ицаѝи и-'оѝииде да-ѝа-к'оле* (Челопек, 394); *З'ема д'еѝево с'еноѝо ѝо-ф'рл'а на-к'он'иѝе, м'есоѝо на-л'авојѝе* (Сиричино, 397); *Ајд'уциѝе ѝод'елиле св'е, а-само-на-Ј'едан н'е-сѝиѝа дв'е-ѝаре* (Прељубиште, 398).

Општата слика на искажувањето на дативниот однос во североисточните македонски говори е употреба на предлогот *на* + општа или номинативна форма од именките. За овие говори е карактеристично дека освен што ја чуваат општата форма кај одушевените именки од машки род ја чуваат и општата форма од сите именки од женски род. Ова зборува дека и при изразувањето на дативниот однос може да се зборува за контаминација на архаични морфолошки форми со новите предлошки конструкции. Во скопскоцрногорскиот говор, како надоврзување на ситуацијата на говорите во Полошко сè уште се чуваат и посебни морфолошки форми кај роднинските и личните имиња, сп. *Е-с'а̃га на-џазду̃иу му-до'оди 'абар од-д'ома да-иде д'ома. И на-'ово̃га, на-Кос̃иар'елу му-в'ика: Ја к'е-̃и̃и-д'ам ̃и̃ес̃и̃ам'ен̃и̃ за-и'ес м'есеца ако-се-н'е-вра-̃и̃им н'аз̃а̃и̃ ду̃к'ани̃и̃е да-ос̃и̃ане̃ј на-̃и̃ебе и ̃е̃ели̃а̃и̃ имо̃и̃* (Љубанце, 410). Најтипичен модел за скопско-црногорскиот, кумановскиот како и за кривопаланечкиот говор е употребата на предлогот *на* + општата форма, сп. *И-је-̃и̃р'изнал на-ж'ену-му и в'и̃и̃е н'и̃ка̃и̃ н'е-сак̃ал да-'ос̃и̃ане д'ома* (Мирковце, 407); *И-му-к'ажу̃је на-'оно̃га м'л'адо̃га, на-'ина-му: 'Ова̃ј ̃и̃и-је-̃и̃а̃и̃ко, и на ж'ена-му в'ика: ...* (Љубанце, 410); *О̃и̃и̃ду ја, каз'у̃ју на-ж'ену̃и̃у* (Петралица, 416).

Изедначувањето на општата форма со номинативната е генерализирано кај општите именки од машки род еднина и кај сите именки во множината, што само по себе го наметнува заклучокот дека именските синтагми во дативен однос се изразуваат со формите на номинативот придружени со предлогот *на*, сп. *Ни-д'ава ̃и̃о-че̃и̃ересе ч'а̃и̃е на-'едно̃га и ̃и̃и-о̃и̃и̃ја̃ну̃је св'и̃и̃е, и-на-св'и̃и̃е ̃л'аве ин-о̃и̃с'ечу̃је, н'а̃ј̃осле и-на-'аждер̃а̃и̃ (са̃и̃'ан̃а̃и̃а)* (Љубанце, 411); *И на-он'и̃ја а̃јд'у̃ци рекн'а̃ја: ...* (Орашац, 414). Членувањето, иако се работи за определени именски синтагми, во одделни случаи може да биде изоставено, што е јасно ако се има предвид дека станува збор за северни говори во кои категоријата определеност не е граматикализирана во степен како на останатата македонска јазична територија. Јасно е дека како се движиме кон исток се намалува и појавата на удвојување на дативните именски синтагми со кратките заменски форми, сп. кумановски говор: *И на-он'и̃ја а̃јд'у̃ци рекн'а̃ја: ...* (Орашац, 414); кривопаланечки говор: *О̃и̃и̃ду ја, каз'у̃ју на-ж'ену̃и̃у* (Петралица, 416).

Во ексцерпираниите текстови употреба на дативни форми од личните заменки регистриравме само во скопско-црногорскиот говор (сп. *И он ѿоџодил 'едноџа сл'уџу и-р'ешил ед'ан-д'ан да-му-'осѿави ѿесѿам'ениѿ на-'онај сл'уџа како-неџовиј'а ѿѿ џазда ииѿо-му-'осѿавил ѿ'ему* (Љубанце, 410), иако спорадично вакви форми може да се сретнат на северната македонска јазична територија (сп. Видоески 1999: 127-143). Во нашиот материјал во функција на датив ја забележавме употребата на општата форма, што освен за личните се однесува и за редица други заменки, како на показните заменки од типот *овој, оној* или неопределените од типот: *еден, една* и сл. Сп. *И-му-к'ажује на-'оноџа мл'адоџа, на-'сина-му: 'Овај ѿи-је-ѿ'аѿко, и на ж'ена-му в'ика: ...* (Љубанце, 410); *Ни-д'ава ѿочей'ересе ч'аше на-'едноџа и џи-оѿи'јањује св'иѿе, и-на-св'иѿе џлаве ин-оѿс'ечује, н'ајѿосле и-на-'аждер'аѿи (саѿ'анаѿа)* (Љубанце, 411); *Мија 'имамо обич'ај да-се-л'ажемо, ако-ѿе-ѿрев'ару ја, бр'аино ке-ми-осѿ'авиши на-'мене* (Орашац, 414); *Пеѿл'енцеѿо заѿѿо'ало, он'о му-дал'о, куч'енцеѿо ѿола'ало, дал'о и на ѿ'еџо; ма'енцеѿо зам'ња-ук'ало, и на-ѿ'еџо дал'о* (Добровница, 418).

Во појужниот дел од северните говори, како во кратовските и овчеполските говори се забележува намалување на употребата на општата форма од именките на машки род еднина, како и воопшто на именките од женски род, што значи дека во функција на датив преовладува формата на номинативот, сп. *И чин'але-се на-ба'с: ако-доб'ие крив'инаѿа, на-др'уџијо бр'аѿи да-му-џи-изв'р'ѿе 'очий'е, ако-доб'ие ѿрав'инаѿа, ѿа-'он да-му-џи-изв'р'ѿе 'очий'е на-бр'аѿа-си* (Кратово, 422); *Млив'аро биу џладен и-р'екол на-воденич'аро: ...* (Железница, 425); *Р'екал к'умо на-нев'есѿаѿа: ...* (Злетово, 427); *Не-дале на-џос'аѿи, 'ама и 'они не-ј'еле* (Горобинце, 434); *Тамо им'ало 'едно к'уче и на-к'учеѿо му-џа-д'ава м'есоѿо* (Цидимирци, 436).

Во дативен однос се употребува општата форма од заменките при што сè уште се среќаваат општи форми не само од личните, туку и од другите типови заменки, сп. *Ја-сам-му на-н'еџо бор-чл'ија, ср'ам-ме-е да-'идам* (Злетово, 427); *'Исѿоѿо му-се-случ'ило и на-н'еџа* (Сопот, 431); *'Арно-ама 'ед'ан ѿ'уѿи ја оѿид'о на-р'уч'ак 'оѿи на-'мене б'еше р'едо* (Мечкуевци, 432); *На-кр'ајо суд'ијаѿа ѿресудил к'оѿо да-б'иде н'е на-сајб'ијаѿа, ѿѿики на-ов'ај др'уџо*

(Мечкуевци, 433); *Оӣишӣа̄л и ф̄ӣӣорӣа̄ӣ бр̄'а̄ӣ, и на-н̄'е̄џа му-'ис̄ӣо на̄ӣрав̄иле и н'е-му-д'але веч'ера* (Горобинце, 434); *Ка̄д̄ⁱⁱⁱ-изл'е̄џа̄л оӣ-с'удо р'ек̄а̄-му на-ов'е̄џа: ...* (Мечкуевци, 433).

Главна карактеристика на говорите од југоисточното македонско наречје во поглед на искажувањето на дативниот однос е употребата на предлогот *на* во комбинација со номинативната форма на сите именки. Од овие говори редупликацијата на индиректниот објект е во најголема мера застапена во тиквешко-мариовските говори како преодни говори меѓу западното и југоисточното македонско наречје, а се зголемува и во југозападните македонски говори на костурско-леринското подрачје. Ќе ги посочиме примерите: штипско-струмички говори: *П'ое и-им-в'ика на-офиц'ерӣӣе: ...* (Кочани, 179); *И-за̄ӣовед'уа Тр'ӣӣолов'ина на-офиц'еро да-му-д'аде ӣр'и вој'ника; Тр'ӣӣолов'ина зб'оре на-вој'ицӣӣе* (Кочани, 179); *И-му-в'ика Тр'ӣӣолов'ина на-д'едо-си: ...* (Кочани, 182); тиквешко-мариовски говори: *И-му-р'екло на-самов'ил'ӣе: ...* (Марена, 210); *Царо̄ӣ му-џо-д'ава к'учо̄ӣ на-офч'арче̄ӣо и-ӣро̄џлед'уе со-дв'е̄ӣе 'очи* (Марена, 210); *И ӣ'о̄џи Царо̄ӣ му-џо-ӣоклон'уе ц'арс̄ӣво̄ӣо на-Ќел'афко* (Марена, 211); малешевско-пирински говори: *Ко̄џа џо-вид'ела ӣов'а с̄ӣ'ара̄ӣа сн'аа, ӣомол'ила-се на-џос̄ӣо̄ӣ да-ја-с̄ӣ'вори л'ас̄ӣавӣца ...* (Делчево, 222); *Вечерӣ'а ӣрод'ал-џо на-бо̄џа̄ӣӣӣе бр̄'а̄ӣја как'о к'оч за-ед'ен с'аан ж̄а̄ӣӣӣӣци* (Вирче, 223); *Мин'ало н'еколку вр'еме и еден-ден ӣӣ'ерка̄ӣа на-џаволо рекл'а на-м'омче̄ӣо* (Тработивиште, 225); *Баӣч'а-му 'ошче ка-бил'о мал'енко де̄ӣ'е̄ӣо оӣ'ел в-др'ӯџа др'жава и ӣ-р'екол на-жен'а̄ӣа-му* (Негрево, 244); петрички говор: *'Он с'удеше на-л'уде̄ӣо, а ӣӯӣун'ецо на-жив'о̄ӣнӣӣе* (Крналово, 259); *То̄џа̄ј ц'аро на-син-си каз'ал:* (Крналово, 259); разлошки говор: *И на-ӣав'а к'уче ӣ'ука да-а-дад'еш, и ӣ'о ке-реч'е л'оша-е* (Банско, 261); гевгелиско-дојрански говор: *Газда̄ӣа на-к'учӣо му-к'ж'ал на-уфч'аро да-н'е-се-сек'уре за-ӣ'о, ...* (Миравци, 273); *К'ак да-д'а-м м'ој-ӣа м'ома на-ӣа̄рџовац,ко: н'и-сме с̄јурм'аси, дур-неч'е-л'иче* (Дојран, 278); *Е, џл'ава̄ӣа ма-з'ел и џа-удна̄с'ел на-жена-му.* (Николич, 279); солунско-кукушки говор: *На-м'а̄јка-му ӣ-ус̄ӣ'ави н'о̄џо зл'а̄ӣо, и ӣр'а̄џна да-ӣа̄ӣ'уве* (Кукуш, 281); *Ка̄ж'ал на̄-ба̄л̄ӣӣӣӣа* (Ициларе, 291); *Ако-неч'ра̄б'о̄ӣӣ н'ема да-б'иди м'ил на̄-др'ус̄ӣӣе н'ејни бр̄'а̄ӣка, ...* (Калиница, 292); серско-драмски говори: *По-ӣ'а̄ӣ" зм'ича̄ӣу*

к'азџу на-мџе ... (Горно Броди, 330); лагадински говори: *На-ниџ'џиџаџа џ-џил'и д'џдуџу ...* (Висока, 341); *Пуџн'о вр'џм'а на-мак'едонскиџу џар' на-Филиџаџа му-џусна ид'ин џар', – ам'а џу-ни-џнам куџр'и б'џиџи – ид'ин к'он' ...* (Сухо, 342); *Куџа умр'џи џаџко-му сиџа му-д'џа на-д'џаџа, и'о да-ч'инаџи* (Балевец, 343); лерински говор: *'Оди лис'џаџа, му-в'џка на-бумб'арчеџо* (Лерин, 345); *Је-в'ели м'џо на-џенаџа* (Буф, 346); *Па к'џа на-м'џо џа:* (Арменско, 354); *В'ели Марко на-џуџч'еро: ...* (Горно Неолани, 355); костурски говори: *Тџрн'але џа да-б'аре; на-д'еџеџо му-се-џреџи в'ода* (Костур, 369); *Ж'енаџа му-в'џка на-м'џо: ...* (Мокрени, 370); *Јакуф, џоџ св'е на-Госџо се-мол'еџе, и му-д'џде Госџо на-н'еџо с'едум д'џеџа, и вел'еџе џоџ:* (Вишени, 371); *Д'оџде џоџ иџо-и-џас'еџе, му-р'еџе на-Јакуф: ...* (Вишени, 371); *И в'ези-руџи си-џоџиде д'ома-му и му-к'џџи на-ч'уџеџе* (Нестрам, 383); ... *и му-д'џвам б'џиџиџи с'џџуџи на-д'еџеџо* (Нестрам, 384). Посочените именски синтагми се сите определени, кај општите именки редовно со членската морфема иако во постари текстови од Драмско се констатираат и такви примери без посочување на определеноста, сп. *И си-са-вџрн'џа наџаџи џа си-д'оџдоџа и к'џџа с'џџу на-с'елене, иџџоџу е-сџџан'алу* (Горно Броди, 329).

Во функција на датив за целото југоисточно македонско наречје општ е моделот *на* + општа форма од личните заменки. Од кратките форми од личните заменки се употребуваат соодветно оние дативните од типот: *ми, џи, и, ни, ви, им*, сп. штипско-струмички говори: *Триџоловџина с'еџа џр'џџе да-му-д'џаџи сџо 'еден воџн'џк и-еден каџеџџан, ама-с'џџе да-са-џоч'инеџи на-н'еџо* (Кочани, 179); *И-зм'ео му-в'џка на-н'еџо* (Кочани, 181); малешевско-пирински говори: *Тие с'екоџ д'ен ја-клевеџџили на-н'еџо 'оџи не-раб'оџи ...* (Делчево, 222); *На-м'ене 'имеџо-ми-е 'Ох* (Тработивиште, 225); *Д'џ-џо на-м'ене, јас ...* (Тработивиште, 225); *Јудо, џв'оџџа к'ерка ке-џа-дад'еџи на-м'ен за-сн'џа* (Крнатово, 259); *Џанум с'еџа ж'ена сум-нџ-џџеџе, к'џк дџ-не-ми-к'џџи?* (Кукуш, 281); *'Ае, јас нџ-џџеџе ки-џџи-џуд'арџм иднџ-кф'џџка су-џиџирд'есиџи џил'ина* (Бошуфци, 326) *И сџ-џр'џџџаџа џџ'ес, му-џу-д'џдуџа к'он'у на-н'еџу,* (Сухо, 343) *'Ама џџџџа се-осиџур'ени во синдик'џџо и синдик'џџо џр'еџа да-му-д'џа џо-н'еџџо на-н'џф, му-џл'џџе* (Нерет, 350) ... *и-џо-зак'џџи д'ур на-џолов'инаџа и-на-н'еџо му-р'еџе: ...* (Галишча, 377).

Ретки се примерите во кои може да се констатира употреба на датив од долгите форми на личните заменки, како што е следниот пример од Костурско во кој дативната форма за 3 л. множина е придружена од предлогот *на*: *Б'абайѝа 'оди ѝри-д'ецаѝа и му-в'ели на-н'ими да-б'еѝе ...* (Костур, 368). За дел од македонските западни говори е карактеристично дека оваа дативна форма се употребува наизменично со акузативната *нив/ниѝ* и во функција на акузатив (сп. Видоески 1999: 134). Почесто може да се констатираат примери во кои отсуствува употребата на предлогот *на*, како што е случај во наредните примери во кои повеќето се повторно од македонската југозападна јазична територија, сп. малешевско-пирински говори: *'Е-е-е да-ме-з'еме м'ене цар'о, сос-едн'а ѝаница бр'ашно ц'ела војск'а ке-му-н'арана* (Негрево, 247); лерински говор: *Ако-н'аѝрајѝи ѝа ѝѝака, ке-ѝѝи-к'ажа ј'аска ѝѝебе – му-р'ече ѝоѝа-ѝаѝа на-ѝоѝо и о-ѝѝикна д'ома* (Ошчима, 352); *Д'едо, д'ај-ми-ја еднаѝа-ч'уѝа м'ене, р'ошки ке-ѝѝи-н'осиме* (Желево, 353).

Што се однесува до другите типови заменки, во функција на датив се употребуваат формите на номинативот, како што е случај и со именките, сп. на пример: *В'одичкаѝа да-ја-д'адеш на-н'екој н'ајверен друг'ар, ...* (Кочани, 181); *Си'арайѝа сн'аа ѝѝолку вр'еме как'о-е кај-н'ас на-н'икој н'е-е-одвр'ала и скар'ала, ...* (Делчево, 222); *Уш с'а најѝаѝѝак ѝѝѝа-рѝзбир'иш из'ика на-с'ички жу'оѝѝи, ѝмѝа-на-н'икуј н'ема дѝ-к'азувѝи чи-ѝу-рѝзбирѝи. Шѝѝом к'ажеш на-н'акуј, на-чѝс'ѝ ѝѝѝа-умр'еш* (Горно Броди, 330–331).

На овие говори не им е туѓа ни употребата на номинативот во дативна функција од формите на личните заменки за 3 л. еднина и множина (сп. Видоески 1999: 134), како во следниот пример од Гевгелиско: *Фѝѝорайѝа ж'ена му-б'ила на-ѝѝоа* (Мачуково, 268).

Местото на кратките заменски форми е едно од типичните обележја на македонскиот јазик и тие во стандардниот јазик, како и во западните македонски говори стојат пред глаголот, освен кај формите на императивот кога стојат по соодветната глаголска форма, на пр. *Не му ѝо давај нему клучоѝ, ке ѝо заѝуби; Донеси ми ја мене книѝаѝа*. За разлика од оваа ситуација, едно од карактеристичните обележја на југоисточните македонски говори е дека клитиките воопшто, вклучувајќи ги и кратките форми од личните

заменки немаат јасно утврдена позиција, тие може да стојат и пред глаголската форма, но во почеток на реченицата речиси редовно стојат по неа, сп. следните примери: *Офиц'еро д'ал-му ѿр'и вој-н'ика* (Кочани, 179); *И-он'ај ц'ар објав'ил-му в'ојна* (Кочани, 182); *Рекл'о-ѿ момч'еѿѿ* (Смојмирово, 240) – Беровско // *Је-в'ели м'ажо на-ж'енаѿѿ* (Буф, 346) – Костурско. Земајќи ја предвид ситуацијата со местото на кратките заменски форми при искажувањето на акузативниот однос (сп. Гајдова, Лаброска 2009, 229), кога заменската реплика многу често се наоѓа во постпозиција, може да се констатира дека дативните заменски реплики почесто се наоѓаат во препозиција.

Општиот поглед на ситуацијата во дијалектите на македонскиот јазик покажува дека и понатаму продолжува процесот на губење на морфолошките падежни форми, кога е во прашање искажувањето на дативот, дативните на западномакедонската територија и општите форми на останатиот дел од македонската јазична територија, вклучувајќи ги и централните македонски говори. За целата западна македонска територија е забележлива појавата место старите дативни форми зачувани кај личните и кај роднинските имиња да се употребува предлогот *на* + општата форма од именките како показател на дативен однос. Во оние западни македонски говори во кои не се чуваат посебни морфолошки форми на дативот и кај личните и кај роднинските имиња, преовладува моделот карактеристичен за општите именки, а тоа е предлогот *на* + номинатив. Предлогот *на* е основен показател на дативниот синтаксички однос и тој сè повеќе ја шири оваа своја функција наметнувајќи се и при искажувањето на дативен однос со формите на заменките, кои, јасно, и понатаму најдобро ја чуваат својата морфолошка падежна промена. Општиот тренд кај заменките е ширењето на територијата на која дативниот однос се искажува со моделите од типот: *на* + *casus generalis*, појава што се шири од македонските источни кон македонските западни говори.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Белиќ А., *Галички дијалекайт*, Српски дијалектолошки зборник, к. VIII, Београд 1935.
- Видоески Б., *Поречкиот говор*, ИМЈ, Скопје 1950.
- Видоески Б., „Кичевскиот говор“ *МЈ*, VIII, стр. 31–90.
- Видоески Б., *Дијалектните на македонскиот јазик*, т. 1, т.3, МАНУ, Скопје 1998, 1999.
- Видоески Б., *Текстови од дијалектните на македонскиот јазик*, ИМЈ, Скопје 2000.
- Гајдова У., Лаброска В., *Искажување на акузативот во дијалектните на македонскиот јазик*, Зборник со реферати од лингвистичката секција на XXXVI научна конференција на XLII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, јули, Охрид 2009, Скопје 2010, с. 221–232.
- Конески Б., *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1967.
- Лаброска В., *Од падежниот систем на македонскиот кичевски говор*, Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 4, Opis, konfrontacja, przekład, Wrocław 2004, 151–158.
- Лаброска В., „Некои согледувања од теренското истражување во регионот на Корча, Република Албанија“, *МЈ*, MJLVII, Скопје 2007, 211–215.
- Лаброска В., *Кичевскиот говор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, посебни изданија, кн. 50, Скопје 2008.
- Стаматоски Т., *Градскиот штеповски говор*, II Морфологија, Македонски јазик VIII, кн. 1-2, ИМЈ, Скопје 1957, с. 91–115.
- Тополинска З., *Полски ~ македонски*, Граматичка конфронтиација, т. 8, Развивок на граматичките кајегорији, МАНУ, Скопје 2008.
- Mazon A., *Documents, Contes et Chansons Slaves de l'Albanie du Sud*, Paris 1936.
- Topolińska Z., *Z Polski do Macedonii*, Studia językoznawcze, т. 2, Problemy nominacji, Varia, Lexis, Kraków, 2009.

Ubavka GAJDOVA,
Veselinka LABROSKA

EXPRESSION OF THE DATIVE RELATIONS IN THE DIALECTS OF MACEDONIAN LANGUAGE

(S u m m a r y)

The purpose of this paper is to present the models of expression of the dative case relations in the Macedonian dialects. The cases are understood as syntax relations, not considering if they are expressed with special morfological forms or analitically, with the use of prepositions.

Dative as a casus is a casus of the so called second person – participant in the event (the nominative is reffering the first person). The basic function of the dative is to expressing the indirect object with definite number of verbs that have a need of such demand. Exactly, this function of the dative is a subject of analysis of the article corresponding to the sintagmatic structure in dative, expressed by nouns, as well as those expressed by pronouns. As a basic marker of the dative relation in Macedonian language it is imposed the preposition „на- on“, that is imposing as an obligatory not only with the expression of dative relation with any type of nouns, but also often on a larger territory expands its usage in a connection with the pronouns used in dative function.

Љубица КАРДАЛЕСКА

СТАТУСОТ НА НЕГАЦИЈАТА ВО РЕЧЕНИЧНИ СТРУКТУРИ СО КОМПОЗИТОТ *ДОДЕКА НЕ*

А п с т р а к т: Оваа структура првенствено се поврзува со темпорална квантификација или доминантно со терминативно значење во временските реченици. Под фразата 'статус на негацијата' подразбираме задолжително или факултативно присуство на показателите на негацијата. Анализата заснована на ограничен инвентар примери ја импликува релевантноста и на елементите антериорност и симултаност во толкувањето на овој вид пример. Покрај чистата темпорална семантика, овие структури упатуваат и на тенденција кон дополнително значење – условно (со ултимативна семантика, особено ако се засили во форма на 'се додека не').

Клучни зборови/фрази: негација, темпорална квантификација, терминативно значење, кондиционал, антериорност, истовременост

Композитот *додека не* првенствено се поврзува со временската реченица во која е присутна темпорална квантификација. Независно од тоа дали на временската реченица се гледа како на пунктуална или линеарна конструкција, најизразените агли од кои таа може да се набљудува се *ингресивносѝа* и *терминалѝивносѝа*. Композитот што е предмет на овој труд очекувано се врзува за терминативните конструкции каде всушност терминативноста претставува десна гранична точка на временската оска, но и ориентирна точка во однос на која или временски се сместува реченичната предикација или пак се одмерува нејзиното времетраење.

Под *сѝаѝѝус на негацијаѝа* ја подразбираме дихотомијата *задолжителна* наспроти *факулѝаѝѝивна*, или пак во определени случаи одвишна (експлетивна).

Дополнителни прашања што се наметнуваат со овие конструкции се однесуваат на можностите на интерпретација. Имено, дали конструкцијата се толкува како конструкција со значење ДО КОГА, или пак со значење КОЛКУ ДОЛГО како чисто временски одредници временски или пак се толкува со условно, а во дадени случаи и поизразено речиси ултимативно значење (ДОКОЛКУ НЕ/АКО НЕ). Понатаму, други значајни параметри при толкувањето на овој тип конструкции се и воспоставените односи во рамките на временската реченица, односно прашањето дали во анализираната конструкција станува збор за *антипериорносѝ* или за *симулианосѝ*. Незаобиколни се и категоријата Вид (аспект), како граматички така и лексички, но и модалност.

Овој труд е заснован на ексерпција на примери од електронски извори од средствата за јавно информирање. Сепак, останува резервираноста во однос на тоа дали е можно да имаме увид во сите комбинаторни можности на составни делови на една реченична конструкција и дали притоа можеме да дофатиме регуларност.

Негацијата е факултативна, односно може да биде присутна или да се испушти без притоа да резултира со последици по синтаксичко-семантичкиот статус на реченицата – во предикација која и покрај својот перфективен аспект импликува претстава дека е потребно извесно време да се реализира (непунктуална перфективна предикација).

Пример:

Ние ќе си разговаравме додека ти не го поминаш материјалот.

Почекај додека не се прекрстам при виста.

Гледаше зачудено, додека не се присетил дека таму бил некогаш.

Но, негацијата е факултативна и со пунктуална предикација.

Цели дваесет години твораеш нашејто пријателство, додека (не) се осмели да донесе поинаква одлука.

Ќе оситанам твора додека (не) дојдеш.

Она што се чини дека е важно да се разграничи е тоа дали на предикацијата се гледа како на предикација чија реализација е во тек (имперфективна), или пак како предикација чија реализација трае извесно време, но во еден момент се заокружува (непунктуална перфективна предикација).

Ќе чекам додека не прегне авионот.

Кога пак ќе се обидеме реченицата да ја парафразираме со номинализација, негацијата исчезнува.

Ќе чекам до поаѓањето на авионот.

Постојат и други употреби каде што негацијата нема негативно значење:

Каде сè не пребаравме.

Како сè не проба да добие виза.

Кој сè денес не се збогатил.

Што сè не измислиле.

Онаму каде што негацијата е факултативна, се отвора прашањето дали негацијата ја негира предикацијата до која стои или пак нема значење на семантички план, а со тоа претставува псевдонегација. Но, онаму каде што негацијата е задолжителна, таа ја има својата вообичаена семантичка вредност со тоа што на извесен начин таа е специфична, за што говорат и можните интерпретации.

Енигматичноста скриена во оваа конструкција, односно во негативната партикула би можела да се сведе и на прашањето дали негацијата важи само до временскиот меѓник, односно од каде почнува да не важи и дали импликува некаква нереализираност.

Негацијата е задолжителна тогаш кога таа не може да се испушти, а притоа да не го смени синтаксичко-семантичкиот статус на реченицата. На пример, доколку предикацијата е пунктуална, се реализира во еден миг и не побудува претстава за траење.

Човек не верува додека не доживее нешто.

Ќе пребаруваме додека не ги најдеме останиците.

Но, и со непунктуална предикација, негацијата може да биде задолжителна, особено доколку е присутен интензификаторот СЕ.

Мешајте ја мешајте сè додека мешајте не ситане хомогена.

Пред да преминеме на претставување на експерпираните примери, ќе издвоиме неколку автори кои се занимавале со овој тип конструкции.

Стевановиќ (1979) – таму каде во зависната реченица има предикат од свршен глагол, а во главната несвршен, одречните предикати имаат потврдно значење, односно одречните глаголки форми ништо не одрекуваат, туку значат исто како кога би биле без одречна/негативна партикула пред себе.

Катичиќ (1986) – кога во временската реченица со *додека* предикатот е од свршен вид, во неа се неутрализира негативната форма. За Катичиќ постои стилска разлика меѓу реченицата која содржи негација и реченица која е без негација, бидејќи според него со негацијата се истакнува другата страна на истата ситуација.

Милошевиќ (1982) констатира дека негацијата своите најдалекосежни консеквенци ги достигнува во релациските модели познати како лимитативни (ингресивност и терминативност). Тука се истакнува можноста за интерпретација во смисла на темпорална идентификација и темпорална квантификација.

Лалевиќ (1951: 300) го наведува примерот: *Чекај ме додека (не) дојдам* и според него постои прелив на значењето, односно „еднаш ориентацијата е на доаѓањето, еднаш на траењето на недоаѓањето“.

Синтиаксичкиите особини на овие конструкции можат да се сведат на повеќе комбинации, но сепак останува при анализата да се земат превид категоријата *вид (аспект)* – и граматички и лексички, понатаму временските параметри *симултаност* или *антиериорност*, како и категоријата *модалност*.

- Имперфективна предикација + додека + факултативна негација на перфективна предикација

Ќе продолжиме со офанзивата сè додека не ги постигнеме целите.

Во случаи кога се работи за повеќе единици (изразени со квантификатор, нумерички или пак со множина), се наметнува дилемата дали предикациите импликуваат симултаност (делумна или целосна). Имено, оваа реченица би можело да се протолкува или како дел од целите веќе да се постигнати, а треба да се постигне замислениот максимум, или како замислениот максимум да се очекува одеднаш и на крајот. Истото важи и за следнава реченица, односно дали сите 70 преведувачи се очекува да се ангажираат одеднаш или веќе е ангажиран определен број, а се очекува да се достигне замислениот конечен број.

ДУИ илвко бојкотира додека не сингнали 70-те Албанци – преведувачи

- Имперфективна предикација + додека/се додека + задолжителна негација на перфективна предикација

Силите остануваат во Авганистан додека не го поразиме нейријателот.

- Перфективна предикација + додека + факултативна негација на перфективна предикација

Ја одложивме испиракаџијата сè додека илне не ја уилаџиџијата иоџиребнаџијата сума.

- Перфективна предикација + додека + задолжителна негација на перфективната предикација

Оваа комџанија нема да се иродаде, сè додека советџнициџије не кажаџи дека иџреба.

Факултативноста на некој начин се поврзува со симултаност, особено кога станува збор за отпочната, а незавршена, нецелосно постигната намера, додека задолжителноста на негацијата со антериорност.

На пример во реченицата од примерите *Ја одложивме испиракаџијата сè додека илне не ја уилаџиџијата иоџиребнаџијата сума*, останува можната интерпретација како и во случаите со квантификација изразена нумерички или со множина. Имено, тука станува збор за конкретна сума што може да е платена делумно, а се очекува да се доплати или пак се очекува да се плати подоцна, но како целосна сума. Тука очигледно како релевантна се наметнува и категоријата *број*.

Понатаму, во семантичка смисла, конструкциите со **додека не** нудат можности на интерпретација преку сведување на единици како **до коџа, колку долџо и доколку не/ако не**.

Се обидовме да направиме класификација на ексцерпираните примери. Од примерите може да се забележи дека почесто имаме примери со комбинација на значења, а многу поретко со чисти значења. Всушност, не е едноставно да се разграничи *до коџа* од *колку долџо*, освен во ретки случаи, како и *до коџа* од *доколку не/ако не*, онаму каде што значењето е условно или пак ултимативно.

Во продолжение се прикажани примерите:

до коџа

Нема нови нафџени испџиџувања додека не се уџврди иџчинаџијата за експлозиџаџијата на илаџформаџијата во Мексиканскиот Залив.

Ивановски џо смеџам за невин, додека не заврши иосџаџкаџијата. Тоа иџџо некои џо осудувааџи дека е виновен, е неџоџребно испџрчување.

САД осџануваат во Авганистан додека не ја завршат работата.

Почекајте додека не се појават меурчиња и погаш свршетите ја палачинката од другата страна.

...и сѐ така во недоглед додека не се исполнителбајат.

Буш изјави дека американските сили нема да се повлечат од Ирак „додека не ја исполнат својата мисија“.

Тадик: Бев осамен додека не дојде Јосифовиќ.

Нема да се смее и да прави интересни бебешки гримаси сѐ додека не поминаат барем 40 дена. – гранично и со колку долго.

Блокадата за НАТО и ЕУ осџанува сѐ додека не се реши името.

Но, следуваат примери каде се совпаѓаат значењето до кога и ако не, односно чисто временското и условното значење.

Додека МАТ не ја замени носечката нога на авионот со нова или не ја обнови соодветната, за што му треба еден месец, Агенцијата за цивилно воздухопловство (АЦВ) нема да дозволи технички прелети на авионот боинг 737–500 од Белград во Скопје, каде беше на сервисирање.

Додека не стигне сосем сигурни дека вашите документи се ОДЛИЧНО напишани, не ги праќајте никаде.

Има работи кои додека не ги научиш не можеш да ги направеш.

Нема соработка со Македонија додека не го ослободат Јован.

Не си мотротија додека не паднеш ... Обиди се да не разговараш за незгодата се додека не притисне полицијата.

Нема лидерска средба додека не дојде предлог од Нимич.

Сите се држат според што – се додека не видам не верувам!

Македонското знаме од јарболот на стадионот и играчите на напредок не излегуваат на терен додека не го стават знамето на јарболот.

Ова жешко лето на оправдано незадоволство на црнецот нема да дојде до крајот сѐ додека не започне една оживувачка есен на слободата и праведноста.

Додека не добиеме притисок до телата, нема да можеме да ја појасниме ситуацијата.

колку долго

Нема да се смее и да прави интeресни бебешки гримаси сè додека не поминаат барем 40 дена.

Во Манчестер Сити нема да соиграат со прошење додека не освојат трофејот – гранично со докога

Тендериите се повторуваат додека не се наместат.

Јунајтед за медиумите изјавил дека неговите богати соседи ќе трошат уште пари „сè додека не освојат нешто“.

Во еден сад измешаат ги јајцата со шеќерот сè додека не добијат густа смеса.

На сирена се сецкаат домашните на коцки и се сецка мајдоносот. Се додаваат на смесата од кус кус и се меша додека смесата не се изедначи.

Општо ќе ја вие водата под капакот на садот за голевање стравејќи една криа да постои 5 минути додека да испари.

Мешаат додека не се добие хомогена смеса.

Лозариите ќе проистекаат додека не им се исполнат барањата.

Со условно значење – ако не, доколку не

Протестот на лозариите од Тиквешката, кои на две места го блокираат патот од Тиквешката кон Прилеп, трае и ќе продолжи сè додека не се решат сите барања на лозариите.

Кафето е здраво сè додека не претераме.

Блокадата за НАТО и ЕУ останува сè додека не се реши името – ако...

Враќањето на НАТО ќе остане затворено, а процесот на интеграција во ЕУ замрзнат сè додека Скопје инсистира на бескомпромисниот став.

Бројни примери не упатуваат кон претпоставката дека современиот говорител можеби го губи чувството за оваа суптилна семантичка разлика, бидејќи постојат примери каде што во конструкциите со негација не се води грижа за лексичката семантика на глаголот.

Прашањето за експлетивноста на негацијата е дали таа помага да се сфати терминативноста, а не објаснува и зошто точно негацијата е одвишна.

Тоа особено доаѓа до израз во дилеми од следниот тип
Ќе чекам додека не ѝорасне. Или Ќе чекам додека да ѝорасне

Недоминливо, овие дилеми нè одведоа до конструкциите со **додека да**. Разгледувањето на ексцерпираните примери упатува на можно групирање според нивното значење со следните можни ситуации на употреба:

- Кога се импликува долготрајно или тешко достигнување на целта или пак комбинација од двете значења

Го ширај ѝгријој додека да извадај боледување.

Да се изначекаш додека да добиеш услуга!

Додека да добие нов сџонзор, ќе исџадне од лиџајџа.

Умираај додека да им џо оџкријај ракојџ.

Брачни двојки оџџаруваај додека да ѝосвојај дејџе.

Лековиџе ќе засџарај додека да ја ѝоминај џраницајџа.

Сиџе видови на Lophophora во ѝрирода расџај мноџу ѝолека, честџо им се ѝоџребни и до ѝриесетџ години додека да ѝочнај да џветџаај (до ѝџој моменџ без кореној имаај џолемина колку едно џолф ѝџџче).

Додека да ѝочне изџрадбајџа, Сиџарајџа ѝечајџница со лимени оџради...

Додека да најдеш нормална рабојџа, која ќе носи нормална ѝлајџа, ѝоџребни се месеџи барање...

Може да се случи да изминај 6–8 џодини додека да ѝорасне само 1 см или додека да сџџане клинички забележлив. Карџиномојџ...

И може да се учи ѝџака, не велаџ не, ама додека да научиџ исџуџиџаџ досџџа биџџини рабојџи од содрџџинајџа на џрџџаниџџе...

Тоа нас не чини мноџу, додека да се излекуваај инфекџиџиџе.

Додека да сџџасаџе борбајџа беше веќе...

Но додека да се ѝовлече аскеројџ, друџ аскер удри на Лефџџероџ.

Заџџоа ви ѝџреба мноџу време додека да ја ѝронајдејџе џубовџџа на својој живојџ.

Исџовед од харемојџ е ѝреубава книџа и искрено се изнаџачив додека да ја најдаџ, бидејќи одаџна е расџродадена.

Млекџџџо оџџџина додека да ни одџовориџ.

– Кога се импликува извесност, несомнен позитивен исход, афирмативен тон

Во ова на оган ставаме да се ѝржи ситно сечканиот ѝраз, додека да омекне – рецетот со додека не...

Додека да се најолни со интересни содржина тука, посетете не на нашиот web site...

Сити овие состојки се мешаат со раце, додека да се добие мазно...

Дозволено ви е со вашиот сојужник да влезете и да престојувате во Австралија, додека да се донесе одлука во врска со вашата посетена виза...

Додека да се средиме и да имаме свое живеалиште, важно е каде ќе имаме подобри услови.

Стариите и болни лица коишто неможат да испијат толкава количина на вода одеднаш на почетокот на лечењето, додека да се навикне организмот можат да пијат одеднаш колку што можат и секој ден да ја зголемуваат количината на вода додека да стигнат до 640 мл.

Го оценувам позитивно состанокот и мислам дека треба да продолжиме да работиме на ова прашање додека да дојдеме до решение.

Сакате нешто да живеете додека да дојдат?

Да се обезбеди мален увоз на евтино српско брашно во екоот на живеењата, додека да се ојкут домашните членици.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Katičić, R., (1986) Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Nacrt za gramatiku, Zagreb: JAZU, Globus.
- Lalević, M.S., (1951) Sintaksa srpskog jezika, Beograd.
- Milošević, K., (1982) Uloga aspekatskog značenja u predstavljanju hronološke determinacije u složenoj rečenici sa temporalnom klauzom u srpskohrvatskom jeziku, Književni jezik, Sarajevo, 11/2: 49–61.
- Stevanović, M., (1979) Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma), II Sintaksa, Beograd: Naučna knjiga.

Ljubica KARADALESKA

**STATUS OF NEGATION IN SENTENCES WITH THE STRUCTURE
'DODEKA NE' IN MACEDONIAN**

(S u m m a r y)

This structure is primarily associated with temporal quantification, or predominantly with the terminative meaning in temporal sentences. We use the phrase 'status of negation' to refer to obligatory or optional presence of indicators of negation. Our small-scale analysis based on an inventory of examples implies the relevance of the issues such as anteriority or simultaneity in the interpretation of these examples. It is evident that in addition to the mere temporal semantics, these structures tend to develop another meaning – conditional (conveying the meaning of an ultimatum).

Key words/phrases: negation, temporal quantification, terminative meaning, conditional meaning, anteriority, simultaneity

Марјан МАРКОВИЌ

ПРЕДЛОШКИ СЕКВЕНЦИ ЗА ПРОСТОРНО ДООПРЕДЕЛУВАЊЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

А п с т р а к т: Главен предмет на обработката на овој труд се предлошките секвенци за просторно доопределување (*од ãпред, од зад, од ãпод, до ãпред, до зад, до кај*) кои сè почесто може да се сретнат во современиот стандарден и дијалектен македонски јазик. Преку анализа во однос на дијалектниот и поширокиот балкански контекст, може да се утврдат слични формални показатели. Имено, предлошките секвенци се најчеста и регуларна појава во романскиот, ароманскиот и мегленороманскиот, преку што може да се види длабочината на меѓусебните интерференции со македонскиот. Од друга страна, нивната сè почеста употреба во стандардниот јазик покажува како усложнувањето на просторот и потребата за негово доопределување се пренесува во јазикот и преку предлошките секвенци. Токму македонскиот јазик, стремејќи се кон поеднозначна и појасна комуникација, ги користи дијалектните/регионалните карактеристики стекнати во интензивните повеќејазични балкански контакти.

Клучни зборови: македонски јазик, балканистика, предлози, предлошки секвенци, простор

Предлошките секвенци претставуваат појава која може да се сретне во повеќе јазици, а позната е и во јазиците кои припаѓаат во балканската јазична средина. Така, оваа појава е најчеста и регуларна во романскиот, ароманскиот и мегленороманскиот и може да се образува од повеќе видови предлози, делумно може да се сретне и во српскиот, а спорадично и во албанскиот: Mi tor **de la** lukur (rom., arom.); ... једва је стигао **до пред** кућу (срп.); Më foli **prej në** ballkon (alb.). Во романскиот јазик предлозите : ãn, tu, = **во** ; re, la, = **по, на** ; de = **од**, образуваат

сложени предлози и регуларно влегуваат во секвенци од два предлога: *de + tu > dit, de + în > din; de pe, de la, pe la, de din, de dupa, de sub, etc.* (Mallinson 1986; Constantinescu 1974). Предлошките секвенци се познати и чести и во македонскиот, па така Конески (Конески 1981) во Граматиката зборува за удвојување на предлози, додека Димитровски (Димитровски 1956) ги обработува како споеви од предлози. И во двата труда се наведуваат повеќе можни комбинации со различни значења: *до зад, до кај, до ĩред, од зад, од кај, од ĩред, за кај, за ĩод, за ĩред, за до, за во, ...и др.*

И Конески и Димитровски сметаат дека предлошката синтагма претставува и некаква значенска целост (Димитровски – 'мисловна целост') која како таква влегува во состав со вториот предлог од крајот, кој ја управува врската со предлошката синтагма (од² зад¹ врата). Кон ова секако помага и акцентот, бидејќи кога првиот предлог се јавува со еднословни или двословни зборови, се образува акцентска целост: *од ĩред вратиа, за ĩод глава, од зад ĩрб...*

За нас посебно се интересни предлошките секвенци чија основна функција е просторно доопределување. Па така кај Конески може да се сретне цела серија на вакви конструкции со двојни предлози од типот: *Тој излезе од зад вратиа. Го зеде кориицейџо од ĩод глава на Досџа., – до над село, – до ĩреку река, – за ĩреку рид, за во кино, за ĩод глава.* И во монографијата на Т. Димитровски се наведуваат овие секвенци како појава вообичаена во народните говори. Наведени се повеќе примери: *Дојди до зад кука; Лаѓатиа сџаса до сред море; И одеднаш, од зад букиџие, свикаа многу гласови.* Интересно е да се напомене дека во статијата на М. Солецка (Солецка 1979) посветена на удвојувањето на предлозите во македонскиот јазик се наведува дека во македонските современи текстови (белетристика и печат) многу ретко или воопшто не може да се сретнат предлошки секвенци со просторно значење. Таа смета дека во стандардниот јазик оваа појава сè уште не го добила својот полн израз и дека е посвојствена за дијалектното изразување.

* * *

Гледајќи го „балканскиот“ карактер на предлошките секвенци, токму дијалектите ни ги покажуваат правците на ширење на оваа појава. Во најсилното јадро на дијалектните контакти во рамките на Балканската јазична заедница, западните периферни говори, оваа појава е многу честа. Се среќава во кичевските, дебарските, струшките, охрид-

ските и преспанските говори. Најраспространета е во охридско-струшките говори каде контактите со балкано-латинскиот, преку ароманскиот, биле најсилно изразени. Токму во охридскиот говор, во кој вообичаено функционираат акцентските целисти, овие конструкции со двојни предлози се сретнуваат многу често: *Исѿѿај ѓи дрвана од ѿод скали. Ми ја зеде книѓаѿѿа од ѿред_ѿрсѿѿи*. Покрај акцентска целост, првиот предлог (од крајот) и именката создаваат и една 'мисловна' целост и се доближуваат до значењето на прилошка определба за место.

Примери:

Некој ми ѓи зеде дрваѿѿа од ѿред_куќи.
Ко сѿѿиѓнав до ѿред_куќи, неѓо ѓо немаше.
Се враќам од на рабоѿѿа.
Ми ѓо дадоја са:ѿѿов од на рабоѿѿа.
Си дојдов од на_школо. Го ѿпознавам од на_школо.
Од на_ѿазар до_дома дојдов со ѿрчање.
Зедов ѿари од на_банка.
Се враѿѿив ѿразен од на_риба.

Ваквите предлошки секвенци се сосема обични за ароманските говори во охридско-струшкиот регион:

U skosh shporetu di sum skār.
Го исѿѿадов ѿѿореѿѿоѿѿ од_ѿод скали.

Tārku vār shā njā li l'o lemāli di daninte ali kasi.
Помина некој и ми ѓи зеде дрваѿѿа од_ѿред куќи.

<i>Mi tor di la jatur.</i>	<i>Mi tor di la peshch.</i>
<i>Се враќам од на_лекар.</i>	<i>Се враќам од на_риби.</i>

Njā esti multu klori shā ljā skosh stranjali di pi mini.
Мноѓу ми е ладно и ѓи исѿѿадов алиѿѿѿаѿѿа од на_мене.

Ние овде може да зборуваме за локализација, т.е. предлошката фраза се однесува како локализатор во однос на просторната релација која се создава со вториот предлог. Во реченицата : *Исѿѿај ѓи ѿарине од*

под кревет – под кревет е локализатор, 'парине' се локализираниот објект, додека предлогот **од** со своето аблативно значење ја доминира оваа врска. Со тоа, всушност, се доопределува локацијата со помош на првиот предлог (дел од предлошката синтагма). Покрај овие секвенци со еднозначно просторни предлози (*од пред, од под, до под, за во,...*), во охридскиот говор се јавуваат и такви конструкции во кои како прв член се јавува предлогот **на** (*од на; до на; за на*). Оваа појава досега не била засведочена во описите на говорите од охридско-струшкиот регион. Оваа предлошка секвенца (со **на** како член) се јавува не само во предлошки синтагми со основно просторно значење (*на маса, на вратица, на земја*) туку и со преносно (*на свадба, на риба, на лекар*).

Сигурно основното просторно значење на предлогот **на** (локализираниот објект има контакт со локализаторот од горната површина) придонело тоа да се развие и во предлошки фрази од типот (*на риба, на лекар, на свадба, на визиџа*), односно при спојот на предлогот **на** со именката, оваа целост да означува локализација (врамување во просторот). Тоа значи дека со ова удвојување се овозможува не само оформување предлошка синтагма со просторно значење (локализација) туку и пошироко сфаќање на просторот (*на свадба, на риба, на лекар*) а исто така се овозможува пошироко сфаќање на динамичната релација (не само линија на движење туку и 'извор' на движење).

Оваа појава овозможува поточно пренесување на просторните односи со аналитички средства, но сепак треба да се каже дека не само стапувањето во акцентска целост, туку и самото локализирање, одн. врамување во просторот претставува нов вид на препозитивен синтетизам односно падежен показател за локатив со што се решава еден голем проблем во просторните релации (Марковиќ 2010).

* * *

Што се однесува до современиот македонски јазик на дијалектно и на стандардно ниво, посебно јазикот на печатот, а имајќи ги предвид констатациите на Солецка од 1971 година, може да се каже дека денес сликата е сосема друга. Токму во печатот и другата пишана комуникација сè почесто може да се сретнат предлошки секвенци со просторно значење, поконкретно секвенци за просторно доопределување:

Професионалните војници се повлекоа од пред Владаџа;

Две групи на такси возила ќе се уапсат пред Владата, едниите од кај салата на МЗТ во населба Аеродром, а другите од кај Тоиланата...

16-месечно бебе беше извлечено вчера од под уранииниите во Порто-о-Пренс.

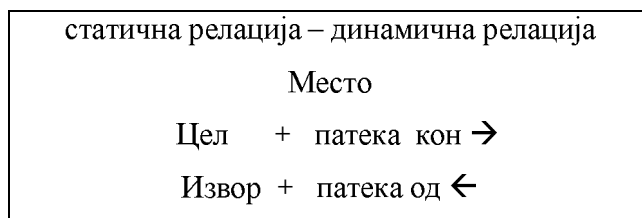
... која досега до под колениците.

...од хотелот „Александар Палас“ до зад зградата на Владата.

За оваа сè позачестена појава постојат неколку причини. Една од нив е намалувањето на остриите граници меѓу дијалектите на македонскиот јазик и ширење на зедничките карактеристики. Сè повеќе се губи разликата во говорите меѓу градските јадра и другите населби, се намалуваат разликите меѓу селските и градските говори, а на површина избиваат карактеристики кои имаат поширок карактер, регионален (Тополињска 2011). Таквите карактеристики, добивајќи регионален карактер, стануваат поприемчиви и полесно навлегуваат и во стандардниот јазик. Стандардниот јазик сè повеќе ги апсорбира и ги прилагодува дијалектните/регионалните карактеристики, а со цел за појасна и поеднозначна комуникација. Јазичната економија е една од причините кои ги наведува и Димитровски во врска со појавата на 'споевите од предлози'. Сиве овие процеси овозможуваат полесно навлегување и сè поголемо ширење и на предлошките секвенци, посебно на оние за просторно прецизирање и во стандардниот македонски јазик (*од пред, од зад, од кај, до над, до пред, до над, до кај, за на, за во, за до, за пред ...*).

Другата причина која би можеле да ја земеме предвид е поопшта и се однесува на човековата концепција за просторот и неговото определување/доопределување преку јазикот. Односот на човекот кон просторот и неговата интерпретација отсекогаш предизвикувале интерес во науката. Токму јазикот е тој кој се труди да ја воспостави врската меѓу овие два аспекта на просторот и да ги пренесе (со јазични средства) релациите меѓу објектите во просторот. Местото на човекот (говорителот) во одредувањето на просторните релации е секако од основно значење, посебно во однос на заедничкото ориентирање на учесниците во комуникацијата.

Доколку ги земеме најосновните компоненти за идентификација на просторот, би можеле да ги опишеме вака:

Како основен показател на статичната релација изразена преку јазикот може да го земеме локативниот однос кој ја одразува неутралноста во однос на промена на местото во просторот (тука е важен само статичниот просторен однос меѓу локализираниот објект и локализаторот).

Динамична релација воспоставува променливост на односот на локализираниот објект и локализаторот. Во однос на оваа релација може да се каже дека динамичноста/патека е од усмерен тип, имено:

аблиитивна релација – приближување кон **целта** т.е. локализаторот

перлаитивна релација – движење во рамките/границите на локализаторот

аблаитивна релација – оддалечување од **изворот**/локализаторот

Тоа би била базичната шема преку која во јазикот можат да се одредат основните просторни односи.

Просторот, со развој на човештвото, сè повеќе се усложнува и компликува, релациите меѓу објектите стануваат сè посложени, од просторните релации се пренесуваат на временските, а потоа тие сè посложени релации навлегуваат и во други семантички полиња. Тоа усложнување на просторните релации бара и понатамошно делење на просторот на помали единици, а со цел за полесно да се определи. Токму јазикот, во својство на артикулатор на светот кој нè опкружува, ја има таа улога да ги покаже тие сè посложени односи, посебно во просторот.

Освен ова, т.е. усложнување на просторот и негово делење на поситни компоненти, се усложнуваат и самите релации кои во себе бараат и показатели кои поконкретно ќе ги пренесат тие релации преку јазикот.

Но, со усложнувањето на просторот, поточно со сè поголемата потреба овие релации да почнат да се комбинираат меѓу себе, се усложнува и јазичниот израз. На пример врз основните локативни релации/статични, се наслојуваат динамичните релации, се вкрстуваат меѓу

себе, градат нови односи и значења, се пренесуваат на временски и други планови. Што ќе избере човекот, која релација е примарна? Да го определи односот меѓу објектите, да ја прикаже динамичната релација, или да се избори со двете одеднаш? Доколку така ги погледнеме просторните релации, можеме да забележиме извесна сличност меѓу јазиците во однос на групирањето т.е. хиерархизацијата на комбинираниите статични/динамични релации. Имено, јазиците ги ставаат адлативно локативните релации во едно семантичко поле, а аблативните во друго. Аблативните релации често се надградуваат врз адлативно локативните: *Neg la lukur ~ Mi tor di la lukur* (аром.), *Siedzę przed domem ~ Pojechałem sprzed domu* (пол.). Дали оваа диспропорција ја отсликува човековата насоченост кон проектираното, кон целта, а подоцна и можеби поретко се појавува изворот/потеклото.

Со усложнувањето на просторот, се зголемува и потребата за негово доопределување. Се јавува потребата да ги означиме не само динамичните и статичните релации, туку динамичноста да ја определиме во однос на конкретната просторна одломка – претходно означена/воспоставена со локативниот однос. Па така во нашиот концепт за светот и просторот ја вградуваме основната (статична) просторна релација и врз неа понатаму ги надградуваме динамичните релации. На таков начин човекот е во состојба да го доопредели просторот и деловите од просторот врамени во основната просторна релација и потоа нив да ги стави во погон во однос на динамичните релации. Од оваа перспектива, би можеле да кажеме дека таа способност што ја имале просторните предлози (да прават и значенски целисти со именката) ни овозможува тие секвенци да ги концептуализираме како локализации/врамување во просторот, и да ги восприемиме како доопределени просторни компоненти.

Па така: спојката *їод масаїїа* ја восприемаме како име на просторот кој се наоѓа во долниот дел на масата, *їред зґрадаїїа*, како просторот кој е определен барем со една димензија – го зафаќа делот од просторот што се наоѓа пред зградата. Токму тоа може да го видиме кај предлошките секвенци – тие ни помагаат да го доопределиме просторот. Така, предлошката секвенца *од їред* во реченицата: *Крадциїїе избеґаа со возило од їред банкаїїа* ни овозможува да го доопределиме просторот и наслојувајќи ја динамичната релација (аблативната) да ја постигнеме еднозначноста која би била доведена под прашање доколку реченицата би гласела: *Крадциїїе избеґаа со возило од банкаїїа* – имено тогаш би можеле да помислиме дека крадците биле со возилото

во банката. Исто така, со овие предлошки секвенци восприемаме и една значенска кондензација – имено, реченицата *Крадциџиџе избегаа со возило од **џпред** банкаиџа* можеме да ја доразвиеме како: *Крадциџиџе избегаа со возило од (местџиџиџо, џроџиџоарџи, џревниџиџи, џлаџиџиџи) /кое се наџа/**џпред** банкаиџа*.

Со овој тип предлошки секвенци (*од џпред, од зад, од џод, ...*) се покажува посложена релација – оддалечување од локализацијата (просторната рамка), а не само динамична релација од предната/задната страна на локализаторот. Ова уште подобро може да се илустрира со примерот: *A1 емиџува џроџрама од **џпред** Владаџиџа*. Со предлогот *од* ние ја восприемаме динамичката релација на 'патека од извор', а со „*џпред Владаџиџа*“ го восприемаме просторот кој е определен со тие параметри, т.е. локализацијата. Па така би можеле да кажеме дека – динамичната (во случајов аблативна) релација се воспоставува со предлогот *од* – програмата се емитиува од (до)определен простор (локализација) кој го определуваме со спојката „пред зградата“.

Тоа всушност ни овозможува да го доопределиме просторот, да покажеме повеќе релации (статични и динамични) и со тоа да пренесеме поточна и појасна информација.

Следниве примери со предлошки секвенци го илустрираат тоа:

Адлативна релација:

*Срџскаиџа делеџација барала џраницаџиџа да биде џовлечена од Горна Џумаја џо долинаџиџа на Сџрума до **џод** Руџелскаиџа Клисуре...*

*При оџкриваџеџиџо на цркваиџа ја оџкривме сџираџиџиџа графџиџаџа, и во едниџиџи дел сџиџиџа навме до **џод** џемелиџиџе.*

*...од џуника со краџиџи ракави во морнарски сџиџиџа која досеџала до **џод** колениџиџиџе.*

*Винџаџаџа се закоџчува со џаџиџиџиџа-заџворувач до **џод** џрџиџиџаџа, а реверџиџиџе се џрилаџодени за оџвораџе.*

Каде да најдам рамни чизми до над колена

Од земјаџиџа до над враџиџаџиџа беа наделкани херуви и џалми, а џаџа и џо сџиџиџа на Храмоџиџа.

Имоџиџиџиџе на својџиџа дедо Консџиџиџиџиџа џи џроџиџиџа на север до над р. Дрим, ...

Исџиџиџиџаџа џраница на Македонија џочнува од усџиџиџиџаџа на рекаиџа Месџа и оди џо неџиниџиџа џек северно до над селоџиџа Бук;

Се ми е **до ѓреку** глава. ...

Втората фаза на пробивање на булеварот Илинденска од кружниот тек **до ѓокрај** ѓонината, ќе започне веднаш ...

Гаранција на сгар дел се знае – **до зад** првиот агол.

... на ролерско-велосипедската и пешачката патека ѓокрај кејот на Вардар, од хотелот „Александар Палас“ **до зад** зградата на Владата...

Аблативна релација:

Вооружените специјалци, кои асистираа при контролата во УЈП Охрид заминаа **од ѓпред** општинската зграда.

Маршот ќе има симболичен ѓочеток во 5 до 12 **од ѓпред** Музејот на град Скопје

По речиси една деценија управата на „Охрид Туриски“ ја општинскари лимената ограда **од ѓпред** хотелот „Палас“ ...

Поаѓање **од ѓпред** Сава центар во 22.00 часот

Професионалните војници се повлекоа **од ѓпред** Владата.

Две групи на такси возила ќе се упатат ѓпред Владата, едниот **од кај** салата на МЗТ во населба Аеродром, а другиот **од кај** Тоиланата во Скопје Север.

Чилеанските рудари молат илто ѓобрзо да бидат извлечени **од ѓод** земја.

Плачењето на малечката Вина Тилин **од ѓод** урнатината зграда го чуле австралиските новинари од Канал 7 кои таму снимале.

Ова значи дека поради воведување на новата европска валута зградите **од ѓод** перница извадија дури 600 милиони марки.

Имаше досаа илкви колци, разни форми, предметни, излегуваа **од ѓод** езерото.

Се прејлашив кога видов две мали нозе како зиркаат **од ѓод** автомобилот.

Водата, велат варошани, извира **од ѓод** една карпа и се смета за лековита.

Ману Џинобили и Тони Паркер од Сан Антонио не успеаја да вратат, но нивните колеги **од ѓод** кошевите беа ѓоприсебни во скоковите.

Ова е ѓоглед **од зад** седништата на возачот во зелениот автомобил на Наѓано...

Поминував ѓпред сгарот кино „Култура“ кога осетив како некој се запирчува **од зад** мене, но ми беше незгодно да се свртам...

Повикот на Евридика ненадејно севна од зад жолтиите сџакала на пророчнијата од зелено-сивите куќички...

Не знам дали да внимавам најпред, дали ќе скокне од зад автобус или од зад дрво...

Од зад неѓо доаѓаа еѓзотичните звуци кои раѓаа коџнеж по бескрајни џесоци и џалеж на сончеви зраци.

Дали мирисот на џазае искршени јајца ќе се измеша со реатата од џокрај Вардар,

Видовме неколкумина како излеѓуваат од џокрај зградиите...

– Кафејто благо џо џиеш или џорко? – наеднаш извика овчарката од џокрај чешимата.

Мислам дека нависџина би било добро да се вратам и да ја земам од џокрај скалпите.

Четворџа џуристџи од Русија во џекој на нокџа си земале лежалки од џокрај базеној и џи однеле во своите соби.

Сето ова ни покажува дека и македонскиот стандарден јазик се соочува со комплексноста на светот што нѐ опкружува, со сѐ поголемото усложнување на просторот и на просторните релации, и бара средства со кои во својот систем ќе ја вградува човековата потребата за допрецизирање и доопределување на просторот. Токму тие средства ги наоѓа во својата дијалектна база и тоа токму во ареалите/регионите најподложни и најактивни во рамките на меѓујазичните балкански контакти. Имено, балканизираната структура на македонскиот јазик овозможува одредени јазични тенденции да се развијат во правци многу пошироки отколку во јазичите на чија почва се никнати. Можеби затоа македонскиот јазик не прибегнува кон оформување на сложени предлози со кои би ги покажал покомплексните релации (простор + патека) како што тоа го прават други јазици, а од словенските – полскиот (Weinsberg 1975, Солецка 1983, Lachur 1999). Така, полскиот јазик во својот систем има вградено сложени предлози со кои може да се изразат таквите релации (*wsrod*, *spod*, *znad*, *sprzed* и др.). Разликата меѓу полските конструкции со сложени предлози и македонските конструкции со предлошки серии е во тоа што во полскиот границата меѓу компонентите е меѓу предлогот и именката (*sprzed || domu*), а во македонскиот таа е меѓу вториот (надграден) предлог и предлошката синтагма која преставува локализација (од || пред зградата). Тоа на македонскиот јазик му овозможува да оформува посложени просторни релации и истовремено со покондензиран израз да го

доопределува просторот. И во овој случај македонскиот повторно се потпира врз доразвивање на тенденциите започнати во текот на интензивниот развој на Балканската јазична заедница, посебно преку интерференцијата со латино-романскиот елемент. Токму таа 'балканска', а и дијалектната база му овозможуваат на македонскиот стандарден јазик сè повеќе да ги вградува и усвојува предлошките секвенци пред сè за доопределување на просторот, одн. за поеднозначно ориентирање во просторот. Исто така, предлошките секвенци за просторно доопределување побудуваат и своевидна кондензација на значенско и формално ниво. Со тоа се доуточнува и олеснува комуникацијата, а преку кондензацијата во рамките на просторните значења, се овозможува овие значенски и формални кондензации сè полесно да се пренесуваат и на временски и на каузален план, со што стануваат составен дел на современиот израз на македонски јазик.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Caragiu-Marioteanu M., Saramandu N., 2005: *Manual de aromână*, Bucureşti.
- Cienki A., 1989, *Spatial cognition and the semantics of prepositions in English, Polish, and Russian*, München.
- Constantinescu Gh., 1974: *Morfologia limbii române*, Cluj, Romania.
- Lachur Cz., 1999: *Semantyka przestrzenna polskich przymków prefigowanych na tle royjskim*, Uniwersytet Opolski, Opole.
- Mallinson G., 1986: *Rumanian*, London.
- Przysłówki i przymki, 2005: *Studia ze składni i semantyki języka polskiego*, pod redakcją Macieja Grochowskiego, Toruń.
- Solecka K. M., 1983: *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Weinsberg A., 1971: *Przymki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*, PAN, Warszawa.
- Видоески Б., 1999: *Дијалектните на македонскиот јазик, Том 1*, МАНУ, Скопје.
- Димитровски Т., 1956: *Значења и употреба на предлозите во македонскиот литературен јазик*, Скопје.
- Конески Б., 1981: *Грамматика на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Конески Б., 1982: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Марковиќ М., 2010: *За удвојувањето на предлозите во охридскиот говор (во балкански контекст)*, XXXVII Научна конференција, при меѓународ-

- ниот семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, (во печат).
- Пипер П., 1988: *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*, Институт за српскохрватски језик, Београд.
- Солецка К. М., 1979: *Удвојување на предлозиите во македонскиот јазик од гледна точка на нормата на литературниот јазик (во споредба со другите балкански јазици)*, Зборник на трудовите на V научна дискусија, Скопје, стр. 53–58.
- Тополинска З., 2011: *Квалификационије: „дијалектно“ vs „регионално“ во односот на македонскиот стандарден јазик*, (во печат).
- Чундева Н., 1992: *Двојниите предлози и нивната лексикографска интерпретација*, Зборник на трудовите на XVIII научна дискусија, Скопје, стр. 123–128.

Marjan MARKOVIC

PREPOSITIONAL SEQUENCES FOR SPATIAL DETERMINATION IN MACEDONIAN LANGUAGE

(S u m m a r y)

In Macedonian language, doubling of prepositions is well documented in grammars and monographs, but now we can witness increased use of prepositional sequences in the modern Macedonian standard and dialects. The need for more precise spatial determination became necessary, and this is precisely where the role of the (secondary) complex prepositions are in use: *nasred, nakaj, dokaj, otkaј*, etc. However, Macedonian language has the so-called double prepositions (prepositional sequences), whose main function is more precise spatial determination (*od pred, od zad, od pod, do pred, za pred, za vo, za na, etc.*).

The high frequency of prepositional sequences is common not only in modern Macedonian but also exists in Western peripheral dialects which had closer contacts in with Balkan linguistic environment.

It can be concluded that the Balkanised structure of Macedonian language allows certain Balkan tendencies to expand and evolve in some new directions and still retain the primary goal – more transparent and clearer communication among the speakers of the language.

Key words: Macedonian language, Balkan linguistics, prepositions, prepositional sequences, spatial relations

Милица МИРКУЛОВСКА

„НЕ ДЕКА...” ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ПАРАЛЕЛИ ВО ПОЛСКИОТ И ВО АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК

А п с т р а к т: Врз база на теоретските основи поставени во книгата *Неџација* од З. Тополињска (2009) во оваа статија се даваат уште неколку примери на употребата и на значењето на конструкцијата „не дека...” и проширената варијанта „не дека не...” во македонскиот јазик и паралелите во албанскиот и во полскиот јазик. Во врска со оваа конструкција, од типолошка гледна точка поголеми се паралелите на македонскиот (словенски јазик од крајниот југ и еден од јазиците на Балканот) со албанскиот јазик (еден од јазиците на Балканот, кој генетски не припаѓа на одделно јазично семејство) отколку со полскиот јазик (словенски јазик од крајниот северо-запад на словенскиот јазичен ареал).

Клучни зборови: семантика, синтакса, типологија, македонски јазик, албански јазик, полски јазик.

Конструкцијата „не дека...” во македонскиот јазик е маркирана како колоквијална, супстандардна или дијалектна. Во пишан текст од убавата литература или од постоечките стилски регистри, исто така, голема е веројатноста да не ја сретнеме. Но, сепак, инспирирана од трудот на акад. Зузана Тополињска со наслов *Неџација* објавен во рамките на серијата при МАНУ „Македонски~полски граматичка конфронтација бр. 9“ во 2009 година, решив да се надоврзам на теоретските поставки изнесени од авторката и со овие мои размислувања за значењата на македонската конструкција „не дека...” и извесните нејзини паралели во полскиот и во албанскиот јазик да дадам придонес кон нејзиниот јубилеј – 80-годишнината од раѓањето.

Како што вели акад. Тополињска во наведениот труд, тој е посветен на неделивата семантичка и прагматичка компонента на јазичниот текст, на *негацијата*. Таа го претставува местото на негацијата во структурата на текстот со примери од македонскиот и од полскиот јазик. Според неа, негацијата е сфатена како предикат со еден аргумент од пропозиционален карактер; еден вид на модален предикат кој се надградува над аргументската пропозиција, односно над конститутивниот предикат на таа аргументска пропозиција (сп. Тополињска: 2009, 9). Од овие дефиниции, можеме да согледаме дека авторката својата интерпретација на *негацијата* како семантичка и граматичка категорија ја гради во рамките на појдовната теорија изнесена во *Академската граматика на полскиот јазик*, т.н. *Жолта граматика*¹ во која е еден од авторите, како и главен редактор на томот посветен на *Синтаксата на полскиот јазик*. Монографијата *Негација* се состои од три главни целини: конструкции со синтаксички показатели на негација (кој е најобемен дел), конструкции со морфолошки показатели на негација и конструкции без показатели на негација вградена во лексичкото значење. Во првиот дел се обработени следниве главни поглавја: 1. негација на реченици конституирани од предикати од прв ред; 2. негација на реченици конституирани од предикати од втор ред и 3. негација на реченици конституирани од предикат од трет ред.

Подолу наведените примери претставуваат реченици конституирани од предикат од трет ред (сп. Gramatyka: 1984), со реченичен аргумент **р** (т.н. прва дел реченица) и реченичен аргумент **q** (т.н. втора дел реченица), а самиот предикат, според прифатената теорија е формализиран како т.н. сврзнички предикат. Наведените реченици се наоѓаат во:

- релација на 'причина/последича' (т.н. причински, каузални сложени реченици), според моделот: **р** дека / за дека / оти / зашто / бидејќи / затоа што / пошто **q**.

Кај сите овие реченици во првиот реченичен аргумент **р** (првата дел реченица) ја среќаваме конструкцијата „не дека...“, која во најголем дел од примерите претставува „... хибридна конструкција за негирање на 'причина' во поширок адверсативен контекст ...“² (сп. Тополињска:

¹ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia* / pod red. Z. Topolińskiej. – Warszawa: PWN. 1984.

² Според прифатената теорија релација на: 'адверсативност' (т.н. спротивни сложени реченици), според моделот: **р** а / ама / ами / иуку / иак / а иак / но / меѓутоа / само иио / камо ли **q**;

2009, 108). Значи, самата конструкција претставува негирана кондензирана причинска дел реченица според парафразата 'не затоа што'.

Конструкцијата „не дека...“, како што кажав претходно, многу ретко можеме да ја сретнеме (или воопшто нема да ја сретнеме!) во пишан текст. Долготрајните пребарувања низ текстовите (но не и дијалозите или пак коментарите низ социјалните мрежи и сл.) присутни во електронските ресурси не дадоа никаков плод. За единствениот пример од убавата литература – превод на дело од полски на македонски јазик и се заблагодарувам за помошта на доц. д-р Л. Танушевска, која како преведувач од полски на македонски јазик, од 5 преведени книги го најде само овој еден единствен пример:

1.мк.) Не беше веќе сигурен во тоа. А доколку не издржат, ќе го прекине својот нем роман. Не дека сенките што сè понаметливо го опкружуваа беа *sine qua non* за неговиот потфат. Но, доколку целосно ослепи, сè ќе биде без смисла. (Густав Херлинг Груѓињски, *Бела ноќ на љубовта*, Или-Или, Скопје, 2007, стр. 48)

1.пл.) Nie był już tego pewien. A jeśli nie dotrwa, to urwie swoją niema opowieść. Nie żeby otaczające go coraz natarczywiej cienie były warunkiem *sine qua non* jego przedsięwzięcia. Ale jeżeli całkowicie oślepie, wszystko stanie się bez sensu. (Gustaw Herling-Grudziński, *Biała noc miłości*, SW Czytelnik, Warszawa, 1999).

Во понатамошниот дел од текстот ќе ги проследиме резултатите од три анкети³, односно, врз родени говорители на македонскиот јазик (за да дознаеме нешто повеќе за значењето и употребата на оваа конструкција); врз родени говорители на полскиот јазик (за да дознаеме дали постои соодветна конструкција и кои се преведувачките еквиваленти во полскиот јазик); врз родени говорители на албанскиот јазик (за да дознаеме дали постои соодветна конструкција во албанскиот јазик и дали можеме да размислуваме за балканскиот карактер на оваа конструкција).

Како што реков на почетокот, конструкцијата „не дека ...“ во македонскиот јазик е маргинална, колоквијална, супстандардна, па дури и дијалектно маркирана, но не и непозната и неупотребувана во разговорниот стил. Неа ја препознаваат и ја користат сите генерации

³ Голема благодарност за стрпливото потполнување на анкетите на моите студенти-полонисти родени говорители на македонскиот и на албанскиот јазик и на колешките во Полска и во Македонија, родени говорители на полскиот јазик.

родени говорители на македонскиот јазик и присутна е кај говорители кои во основа носат различно наречје, со евентуална варијанта „не да ...“. Испитаните родени говорители на македонскиот јазик ја оценуваат како експресивна конструкција, која во зависност од контекстот и интонацијата на кажаното (+ проследеност со одредени гестови и мимики) може да го менува значењето од многу позитивна оцена и степен / интензитет на кажаното (исказот) до многу негативна оцена и степен / интензитет на кажаното (исказот). На пр.:

2) **Не дека (не да)** ми се учи, изгорев за учење! (+ интонација)

Значење а) 'многу ми се учи'.

Значење б) 'воопшто не ми се учи'.

3) **Не дека (не да)** ме сака, ме обожава. (+ интонација) Не може без мене!

Значење а) 'многу ме сака'.

Значење б) 'воопшто не ме сака'.

Во примерите од овој тип или имаме вистинска спротивност на дејствата исказани во реченичните аргументи *p* и *q* (значење б) или поголем интензитет/количина и сл. на изразената содржина (значење а).

При анкетата на родените говорители на македонскиот јазик се јави уште една интересна забелешка во однос на значењата на конструкцијата „не дека ...“ со уште една негација „не дека не ...“ (сп.: Тополињска: 2009, 108) резултатите и интерпретациите од анкетата се многу интересни и различни. Станува збор за тоа дали добиваме позитивна или негативна информација На пр. кај предикат што означува вербална комуникација:

4) **Не дека** ми *кажал*, ама што можел да ми каже / ама јас и така дознав сè.

Значење а) 'не ми кажал ништо, но што сè можел да ми каже / но јас сум дознал сè и од друго место'.

Значење б) 'ми кажал нешто, ама што уште можел да ми каже / но јас сум дознал сè и од друго место'.

5) **Не дека не** ми *кажал*, ама што можел да ми каже / ама јас и така дознав сè.

Значење а) 'ми кажал, но што сè можел да ми каже / но јас сум дознал сè и од друго место'.

Значење б) 'не ми кажал ништо, но можел сè да ми каже / но јас сум дознал сè и од друго место'.

Во овие примери за значењето 'дали е кажано' или 'не е кажано' влијае контекстот што следи во втората дел реченица, како и соодветната интонација и ев. проследеност со гестови или мимики. Самиот исказ е експресивен, а според дел од анкетираниите родени говорители уште едната негација *не* во примерот бр 4), само ја зајакнува потврдната информација 'ми кажал и тоа како ми кажал!, ептен ми кажал!'

Да ги проследиме следните илустративни примери од истиот тип со нивните преведувачки еквиваленти на полски и на албански јазик. Од примерите се согледува дека конструкцијата „не дека...” во македонскиот јазик нема ограничувања во однос на семантичкото поле на конститутивниот предикат на реченичниот аргумент **р**. Во продолжение на секој пример е дадено, според моите испитаници, примарното значење (земајќи го предвид контекстот што следи во реченичниот аргумент **q**) на исказот во кој ја имаме конструкцијата „не дека...” и проширената варијанта „не дека не...”.

„Не дека ...“ и модални предикатски изрази:

6.мк.) **Не дека** можам, туку сакам да одам кај него.

Примарно значење: 'не можам, но сепак сакам'

6.пл.) а) **Nie, żebym mógł** / mogła, tylko / ale chcę iść do niego.

б) **Nie (chodzi o to), że** mogę, tylko chcę iść do niego.

в) **Nie dlatego że** mogę tylko dlatego że chcę iść do niego

6.ал.) **Jo se** mundem, por se dua të shkoj te ai.

7.мк.) **Не дека не** можам, туку не сакам да одам кај него.

Примарно значење: 'можам, ама не сакам'

7.пл.) а) **Nie, żebym nie mógł/nie mogła**, tylko / ale nie chcę iść do niego.

б) **Nie (chodzi o to), że nie** mogę, tylko / ale nie chcę iść do niego.

в) **Nie dlatego że nie** mogę, tylko nie chcę iść do niego

7.ал.) **Jo se nuk** mundem, por nuk dua të shkoj te ai.

„Не дека ...“ и предикатски изрази на вербална (пишана) комуникација:

8.мк.) **Не дека** напишал, туку што можел да напише.

Примарно значење: 'напишал, но каков е квалитетот на напишаното'

8.пл.) а) **Nie, że** napisał, ale również wszystkim o tym powiedział.

б) **Nie tylko** napisał (**że** chciał) tylko mógł (był w stanie) napisać

8.ал.) **Jo se** ka shkruajt, por ka mundur të shkruaj.

9.мк.) **Не дека не** напишал, туку (дека) не можел да напише.

Примарно значење: 'ниту напишал, ниту можел да напише', 'не станува збор за тоа дека не напишал, туку дека не можел да напише'

9.пл.) а) **Nie, że nie** napisał, tylko (że) nie mógł napisać.

б) **Nie dlatego** nie napisał **że nie** chciał, tylko nie mógł napisać

9.ал.) **Jo se** nuk ka shkruajt, por (se) ka mundur të shkruaj.

„Не дека ...“ и предикатски изрази на ментална/физичка активност:

10.мк.) **Не дека** ме победи, ама ме уништи.

Примарно значење: 'многу ме победи и ме уништи'

10.пл.) а) **Nie, żeby** mnie zwyciężył, zniszczył mnie.

б) **Nie tylko** mnie zwyciężył / pokonał, ale mnie zniszczył.

10.ал.) **Jo se** më fitoj, por më shkatroj.

11.мк.) **Не дека не** ме победи, ама и го уништив / ама и ме уништи.

Примарно значење: 'не само што не ме победи туку и го уништив' или 'многу ме победи и ме уништи'

11.пл.) **Nie, że** mnie **nie** zwyciężył / pokonał, ale też mnie nie zniszczył.

11.ал.) **Jo se** më fitoj, por edhe e shkatrova.

„Не дека ...“ и предикатски изрази на емотивни состојби:

12.мк.) **Не дека** ми недостасуваш, туку не сакам ни да мислам на тебе.

Примарно значење: 'воопшто не ми недостасуваш'

12.пл.) **Nie żeby** mi Ciebie brakowało, ale wróć już proszę.

12.ал.) **Jo se** më mungon, por nuk dua as të mendoj për ty.

13.мк.) **Не дека не** ми недостасуваш, туку и мислам на тебе.

Примарно значење: 'ми недостасуваш'

13.пл.) **Nie żeby** mi Ciebie **nie** brakowało, ale lepiej będzie jak tam zostaniesz.

13.ал.) **Jo se nuk** më mungon, por se edhe mëndoj për ty.

14.мк.) **Не дека** ме мрази, ама не може со очи да ме види. Одвратна сум му!

Примарно значење: 'многу ме мрази'

14.пл.) **Nie, żeby** mnie nienawidził, ale nie może na mnie patrzeć. Brzydzi się mną!

Nie tylko mnie nienawidzi, ale i nie chce mnie widzieć na oczy (nie może się na mnie patrzeć).

Nie dlatego że mnie nienawidzi, ale nie może na mnie patrzeć.
Czuje do mnie wstręt.

14.ал.) **Jo se** më uren, por nuk mundet me sy të më shikoj. E gërdit shme jam për të!

15.мк.) **Не дека не** ме мрази, ама нејке да признае.

Примарно значење: 'многу ме мрази'

15.пл.) **Nie dlatego że** mnie **nie** nienawidzi, może się ze mną spotkać, nie czuje do mnie wstrętu.

15.ал.) **Jo se** më uren, por edhe me sy do të më kafshon.

„Не дека ...“ и предикатски изрази на наоѓање во некоја состојба

16.мк.) **Не дека** е загинат, убиен е.

Примарно значење: 'не живее, не загинал случајно туку е намерно убиен'

16.пл.) **Nie że** zaginał, ale został zabity.

16.ал.) **Jo se** e ka numbur jetën, e kan vrrarë.

17.мк.) **Не дека не** е загинат, туку уште живее.

Примарно значење: 'живее, не загинал'

17.пл.) **Nie tylko nie** zaginał, ale też nie zabito go.

17.ал.) **Jo se** sështe mbytur, por ende jeton.

Од проследените примери се согледува дека постојат преведувачки еквиваленти и во полскиот и во албанскиот јазик на конструкцијата „не дека ...“ („не дека не ...“). Во полскиот: *nie, żeby... ; nie (chodzi o to), że...; nie dlatego że...; nie, że ...; nie tylko ...; nie tylko nie ...* Во албанскиот: *jo se ...; jo se nuk ...*

Конструкцијата „не дека...” или проширената „не дека не...” можеме да ја сретнеме и во одговор на прашање кога говорителот во извесна смисла сака да се дистанцира во однос на она што е содржано во прашањето. Конструкцијата „не дека ...“ претставува засилување на информацијата дека не сме запознаени со она што е содржина на прашањето или на поширокиот контекст на кој се однесува прашањето. Проширената варијанта „не дека не...” претставува засилување на информацијата дека сме запознаени со она што е содржина на прашањето или на поширокиот контекст на кој се однесува прашањето. На пр.:

18.мк.) А: Томче иде секој ден во кладилница?

Б: (Не знам.) **Не дека** ми кажал. 'не ми кажал дека оди и не знам ништо за тоа'

18.пл.) A: Tomek chodzi codziennie do zakładów sportowych / każdego dnia do bukmachera..

Б: Nie wiem. **Nie, żeby** mi powiedział / *mówił*.

18.ал.) A: Tomja shkon çdo ditë në Bastore.

Б: Nuk e di. **Jo se** më ka treguar.

19.мк.) A: Томче иде секој ден во кладилница?

Б: (Знам.) **Не дека не** ми кажал. 'ми кажал дека оди и знам за тоа'

19.пл.) A: Tomek chodzi codziennie do zakładów sportowych / każdego dnia do bukmachera..

Б: (Wiem). **Powiedział** / *mówił*.

19.ал.) A: Tomja shkon çdo ditë në Bastore.

Б: (Edi.). **Jo se s'më** ka treguar.

Примерот бр. 19 (и сличните од овој тип што беа предмет на анкетата) ни ги претставува паралелите меѓу македонскиот и албанскиот јазик со употреба на конструкцијата „не дека не...“ односно „jo se s'më ...“ како засилување на позитивна информација 'да, знам, запознаен сум'. Инсистирањето на двојна негација од типот „nie żeby nie ...“ и сл. во полскиот јазик за да се постигне истото значење 'да, знам, запознаен сум', според моите информатори, би било неприродно, вештачко, буквално.

На крајот можеме да заклучиме дека оваа конструкција за родените говорители на полскиот јазик, кои го владеат македонскиот јазик, пред сè е збунувачка и не се секогаш сигурни какво е нејзиното значење. Ова секако, се одразува и на изнаоѓањето преведувачки еквивалент, во вистинска смисла. Најчесто како преведувачки еквивалент се јавува „nie, żeby...“, „nie, że...“, а исто така и „nie (chodzi o to), że...“, „nie dlatego że...“, „nie tylko (że)...“. И во полскиот јазик постои проширена варијанта со уште една негација, на пр.: „nie, żeby nie...“, „nie (chodzi o to), że nie...“, „nie dlatego że nie...“,

За родените говорители на албанскиот јазик, кои го владеат македонскиот јазик преведувањето на конструкцијата „не дека...“ и проширената „не дека не...“ не претставува никаков проблем, не внесува никаква забуна, бидејќи во албанскиот јазик постои конструкцијата „jo se...“, односно проширената „jo se nuk ...“. Оваа конструкција, според моите информатори е идентична со македонската „не дека...“ и според употребата и според значењата, како примарните така и секундрните (во зависност од интонацијата и сл.).

Оваа статија го отвора прашањето за пошироко истражување на карактерот на оваа конструкција (или дали воопшто постои) и во останатите т.н. балкански јазици, како и во турскиот јазик.

БИБЛИОГРАФИЈА

Тополињска, З. 2009. *Негација. Македонски-полски граматичка конфронтација* 9. Скопје: МАНУ.

Topolińska, Z. (red.). 1984. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: PWN.

Milica MIRKULOVSKA

„НЕ ДЕКА...” IN MACEDONIAN AND PARALLELS IN POLISH AND IN ALBANIAN

(S u m m a r y)

Based on the theoretical foundations laid in the book *Negation* of Z. Topolińska (2009) in this article we give a few examples of usage and meaning of the construction „НЕ ДЕКА ...” and extended version „НЕ ДЕКА НЕ ...” in Macedonian and parallels in Polish and in Albanian. In connection with this construction, from the typological point of view there are more parallels between Macedonian (Slavic language from the southern group and one of the languages of the Balkans) and Albanian (one of the languages of the Balkans, which does not belong to genetically separate language family) than with Polish (Slavic language from the north-west group).

Key words: semantics, syntax, typology, Macedonian, Polish, Albanian.

E-mail: mmirk@yahoo.com

Лилјана МИТКОВСКА,
Елени БУЖАРОВСКА

ПСЕВДО-ПАСИВНИТЕ РЕФЛЕКСИВНИ КОНСТРУКЦИИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ОД ТИПОЛОШКА ПЕРСПЕКТИВА

А п с т р а к т: Во оваа статијата се разгледуваат македонските *се*-конструкции кои ги изразуваат следните модални значења:

- (а) потенцијални: *Оваа кошула лесно се пѐре.*
- (б) нормативни: *Не се иџра со оџан.*
- (в) генерализирачки: *Некои работии се иправии од учииивосии.*

Овие модални *се*-конструкции претставуваат псевдо-пасивни конструкции (ППК) со неколку заеднички формални и функционални карактеристики. ППК изразуваат некој хабитуален настан (во генерализирачките) или потенцијална реализација на некој настан заради неговата прескриптивна или аскриптивна семантика (во нормативните и во потенцијалните). Анализата има за цел да покаже дека ППК изразуваат преодни ситуации меѓу автономни ситуации (види Kemmer 1993) и ситуации со дефокусиран агенс. За таа цел се покажува како модалните нијанси на ППК зависат од степенот на импликација на агенсот и намалувањето на одговорноста на субјектот проследено со зајакнување на „агентивната импликација“ од декаузалните до пасивните конструкции. Потенцијалните ППК се поблиску до декаузалните, додека генерализирачките – до пасивните. Затоа ППК се наоѓаат на пресекот меѓу автономни ситуации и ситуации со дефокусиран агенс.

Модалното значење на некои рефлексивни конструкции е својствено и за други јазици покрај македонскиот. Континуумот се потврдува со јазиците каде што рефлексивниот маркер се проширил на периферните медијални функции до различен степен: првата фаза во проширувањето од декаузалниот домен се потенцијалните ППК, а до пасивните се доаѓа преку некој тип на гномички функции. Овој предлог е поткрепен со фактот дека декаузалните конструкции што не

потекнуваат од рефлексивните може да изразуваат псевдо-пасивни значења (на пр. во англискиот). Такво ширење на истата конструкција од декаузалните до потенцијалните значења покажува дека постои семантичка блискост меѓу двата типа, што најверојатно овозможила ширење на оваа конструкција од една функција на друга.

Клучни зборови: дијатеза, залог, медиј, пасив, декаузални конструкции, рефлексивни конструкции, модално значење, деградирање на агенсот, синцир на граматикализација.

1. Вовед

Во оваа статија ги разгледуваме конструкциите со рефлексивниот маркер *се* од типот *Оваа книга лесно се чита*, *Не се игра со оган* во македонскиот јазик. Овие конструкции се маркирани експоненти на семантичката категорија дијатеза со која се изразуваат измените во комуникативната хиерархија на аргументите во една предикатска структура. Разликуваме примарна и секундарна дијатеза; нивниот избор зависи од прагматски причини, односно како говорителот ги распределува партиципантите на една релација во реченични позиции и на тој начин ја менува функционалната перспектива на текстот. Во примарната дијатеза спаѓаат активните конструкции кои ја формализираат „природната“ семантичка хиерархија на аргументите во која е одразена антропоцентричната организација на јазичниот систем (Тополињска 1995: 150). Хиерархијата на семантичко ниво се рефлектира и на синтаксичко ниво: една активна предикација има немаркирана формализација во која појдовниот аргумент-агенс се реализира како номинативна именска синтагма во субјектна позиција, додека вториот аргумент-трпитељ – како акузативна именска синтагма во објектна позиција. Но има случаи кога „прагматичкиот фактор налага посебна комуникативна хиерархија на аргументите, вторична во однос на појдовната, зацврстена во соодветната формализација на предикатот“ (Тополињска 1995: 150). Тогаш говорителите користат секундарна дијатеза со која се менува хиерархијата на аргументите импликувани од дадениот предикат.

Според Тополињска (2008: 131), „повратната“ замена *се* претставува еден од механизмите во словенските јазици (покрај *глаголюй-којула* + *-н/-иј participium*) за менување на дијатезата кои покажуваат тенденции на граматикализација. Во пасивната дијатеза појдовниот аргумент се деградира од субјектната позиција на сметка на промоција на вториот аргумент, со тоа што „повратната“ замена *се* ја блокира

реализацијата на појдовниот аргумент. Покрај тоа, овој маркер се јавува и во други типови на маркирана дијатеза. Тополињска (2008: 131) смета дека „повратната дијатеза (*се мије, се облекува*) и медијалната дијатеза карактеристична за глаголските предикати кои изразуваат внатрешни состојби на човекот и/или надворешни симптоми на тие состојби (*се радува, се смее*) ... претставуваат посебен случај на активната дијатеза“. Според гореизложеното, медијалните (во кои ги вклучуваме и декаузалните¹) и пасивните конструкции претставуваат дијатетички маркирани конструкции.

Главната теза на оваа статија е дека конструкциите со рефлексивниот маркер *се* кои имаат модално значење² претставуваат семантичка алка меѓу декаузалните и пасивните конструкции, односно дека нивната синтаксичко-семантичка структура е пример за постоење на семантичка градација или скаларност во рамките на една семантичка категорија; во нашиов случај – за постепен концептуален премин од медијални во пасивни конструкции. Не постои утврден термин за овој тип конструкции; тие се нарекуваат, меѓу другото, гномични, псевдо-пасивни или медијални (особено во англиската литература – *middle*)³. Овде ги нарекуваме псевдо-пасивни рефлексивни конструкции (ППК), при што под рефлексивни конструкции подразбираме повеќефункционални глаголски форми составени од финитен глагол и експонентот *се* кој потекнува од акузативната рефлексивна клитика (кој не се врзува само со прототипната повратност). ППК се одликуваат со модално значење, и имаат посебен вид на синтаксичко-семантичка структура што се разликува и од медијалната и од пасивната, но има заеднички особини и со двете. Овде ќе се обидеме да покажеме дека ППК во македонскиот јазик го отсликуваат постепениот премин од медиј во

¹ Декаузални ситуации се настани кои се претставуваат како да се случуваат без присуство на каузатор (агенс или некоја сила), што значи дека појдовниот аргумент не е присутен во конструкцијата, а погодениот учесник, кој се наоѓа во позиција на субјект, добива некакви агентивни елементи (во него се одвива дејството). Ваквите конструкции се сметаат за медијални (види на пр. Geniushiene (1987: 99–100), Kemmer (1993: 144–145), Fellbaum & Zbiri-Herz (1989: 2)), а во различни јазици може да се изразуваат или со активен глаголски облик, или со посебен маркер кој во некои случаи истовремено се користи и за пасивен залог.

² Тука не ги земаме предвид оние со дативен објект, како на пр. *Ми се џие кафе*.

³ Во својата дискусија за деривацијата на пасивните *се*-конструкции, оние од типот *Месојто лесно се расипува* Тополињска (Topolińska 2008: 319) ги нарекува „вонвременски“ бидејќи имаат итеративна интерпретација.

пасив и дека таа појава се забележува и во други јазици што се типолошки слични или различни.

2. Теоретски поставки

Како што веќе истакнавме, конструкциите со рефлексивниот маркер *се* во македонскиот јазик можат да кодираат голем број на дијатетички значења што може да се групираат во неколку централни подзначења. Тие се организирани во една семантичка мрежа која во основа има две замислени оски: (а) вертикална – помеѓу транзитивниот и интранзитивниот пол; и (б) хоризонтална – помеѓу активниот и пасивниот пол.⁴ Таквата организација се базира на моделот на синцир на граматикализација предложен од Хајне (Heine 1992). Секоја поткласа претставува посебна категорија што ги поседува својствата на прототипното значење, но истовремено и својствата на соседните поткласи. Главното својство по што истите се разликуваат е природата и улогата на партиципанта во субјектната позиција.

Нашите теоретски поставки за природата на рефлексивните конструкции се засновани врз два познати труда од оваа област: *The Typology of Reflexives* од Генјушене (Geniushiene 1987) и *The Middle Voice* од Кемер (Kemmer 1993). Според Кемер, функцијата на рефлексивните маркери во многу јазици, зависно од јазикот, се проширила од семантичката повратност до маркери на залог, како медијален така и пасивен. Следејќи ја таа линија на дискусија претпоставуваме дека *се*-конструкциите означуваат ситуации со различен степен на отстапување од когнитивниот прототипен настан како што е претставен во моделот предложен од Лангакер (Langacker 1991: 283)⁵. Когнитивната шема (односно модел) во основата на тој настан е асиметричен трансфер на енергија кој почнува со изворот (иницијаторот) и завршува во крајниот партиципанта во кој енергијата се истрошува оставајќи последици. Овој настан се кодира во прототипната транзитивна реченица во која аргументот во позиција на субјект има улога на прототипен агенс, додека вториот во позиција на директен објект – на прототипен трпитељ. Употребата на *се* сигнализира некаква разлика во бројот на учесниците, нивната природа и/или поинаква распределба на улогите по синтак-

⁴ Види Митковска (2011) за детален преглед.

⁵ "A useful construct for describing many aspects of a clause is the notion of an **action chain** ... An action chain arises when one object (...) makes a forceful contact with another, resulting in a transfer of energy..." (Langacker 1991: 283)

сичките позиции од оние во прототипниот настан, односно, маркирана дијатеза.

Сметаме дека анализата на дијатезата на три нивоа предложена од Генјушене (Geniushiene 1987: 54) е најсоодветна за прикажување на ваквите отстапувања и најдобро ги истакнува најважните разлики меѓу поткласите. Таа смета дека значењето на една рефлексивна конструкција, која изразува одредена ситуација, зависи од заемните соодноси (correspondences) помеѓу референтите на партиципантите во таа ситуација, нивните семантички улоги и синтаксичките функции на партиципантите. „Значи дијатезата е поврзано презентирање на трите структури на глаголот (и конструкцијата) и нивната интеракција. Дијатезата претставува групирање на основните семантички и синтаксички особини на еден глагол кои се одразуваат во неговата семантичка структура.“⁶ (Geniushiene (1987: 53). Вообичаено, постои преклопување на некое ниво од дијатезата. Разликите во семантиката на рефлексивните поткласи се должат на различните комбинации на соодноси меѓу елементите од трите нивоа. Во неутралната дијатеза конституентите на секое ниво им одговараат на оние од другите нивоа што имаат соодветен хиерархиски статус.⁷ Постои симетрија во соодносите бидејќи на секое ниво има ист број на конституенти. Непреодните глаголи имаат еден ред соодноси, а преодните два реда. На пример, дијатезата на прототипната транзитивна реченица *Ана го скрши бокалот* може да се претстави како на слика 1. На референтното ниво се претставени учесниците во активноста, семантичкото ниво ги прикажува семантичките улоги на партиципантите, а синтаксичкото ниво ги прикажува синтаксичките позиции во кои се кодираат учесниците на активноста во реченицата.

⁶ "Thus diathesis is a means of presenting the three structures of a verb (and construction) jointly in their interaction. Diathesis is a cluster of the basic semantic and syntactic properties of a verb reflecting its semantic component structure." (Geniushiene (1987: 53).

⁷ Фактот дека Тополињска (2008: 131) ги класифицира повратните и медијалните конструкции (оние што кодираат внатрешни состојби на човекот) како еден вид активна дијатеза сведочи за тоа дека референтното ниво е земено како критериум за класификација. Кај двоаргументните предикати, семантичкото ниво ја одразува природната, антропоцентрична хиерархија на аргументите: човекот-вршител ја насочува својата активност спрема објектот-трпитељ. На синтаксичкото ниво, типично, појдовниот аргумент, вршителот, ја зазема привилигираната субјектна позиција, додека трпитељот се наоѓа во зависната позиција на директен објект (види Тополињска 1995: 150).

Слика 1. Активна транзитивна конструкција

Референтно ниво	Рефер 1[+лице]	Рефер 2 [-лице]
Семантичко ниво	Агенс	Трпител
Синтаксичко ниво	Субјект	Дир Обј

За разлика од неутралната дијатеза, во маркираните типови дијатеза може на некое ниво да има помал број на конституенти, при што соодносите не се симетрични. На слика 2 е прикажан соодносот на прототипната рефлексивна реченица *Ана се измачува себеси*.

Слика 2. Прототипна рефлексивна конструкција

Референтно ниво	Рефер 1 [+лице]	
Семантичко ниво	Агенс	Трпител
Синтаксичко ниво	Субјект	Дир Обј

И покрај тоа што на семантичко и на синтаксичко ниво се јавуваат ист број на конституенти како во прототипната транзитивна конструкција, фактот дека постои само еден референт на кој му се припишуваат двете улоги ги прави овие конструкции различни. Понатаму во концептуално пооддалечените *се*-конструкции, отстапувањата се поголеми.

3. Заедничките формални и функционални карактеристики на ППК

Сите псевдо-пасивни конструкции поседуваат неколку заеднички формални и функционални карактеристики.

- 1. Во сите субјектниот референт претставува ентитет погоден (или афектиран) од дејството, а не типичен агенс. Тоа значи дека субјектот ги има семантичките својства на трпител, бидејќи тој не е каузатор на настанот и на него преминува енергијата од дејството изразено со глаголот.
- 2. Синтаксичкиот субјект не мора да претставува задолжителен конституент. Конструкциите без субјект можат да се здобијат со модално значење. Основниот глагол обично е интранзитивен или може да се

употреби апсолутивно. Во таков случај предикацијата се однесува на некој подалечен партиципant кој може да биде кодиран како кос предмет (пример 1), прилошка определба за место (пример 2), прилошка определба за начин или инструмент (примери 3–4).

- (1) *За ѿоа не се ѿрашува.*
- (2) *Таму ѿовеќе се зарабоѿува.*
- (3) *Насамо ѿодобро се мисли.*
- (4) *Со нож не се игра.*

Забележуваме дека понекогаш е можно апстрахирање на предикацијата од какви било услови и изразување на воопштена модална претпоставка за изведување или неизведување на такво дејство на некој начин, како во следните примери (од Митковска 2011: 92).

- (5) Не се учи лесно.
- (6) Не е лесно, ама се навикнува.

3. Во македонскиот јазик образувањето на псевдо-пасивните конструкции е можно само од несвршени глаголи; ова својство е поврзано со наредната карактеристика.
4. Псевдо-пасивните конструкции не изразуваат актуализирани сегашни или минати настани, туку некој предуслов за реализација на некој потенцијален настан. Тие претставуваат атрибути и состојби, а не конкретни настани и изразуваат евалуација или проценка на некој потенцијален настан од страна на говорителот. Затоа тие „можат да се интерпретираат како субјектификација на агентивно-пациентивна релација меѓу лексичкиот глагол и единствениот партиципant во интранзитивна ергативна реченица“⁸ (Davidse & Heyvaert 2007). Со други зборови, предикацијата му се припишува на субјектниот референт како негово постојано својство, односно атрибут. Така, кога ги користиме конструкциите *Свилаѿа ѿешико се одржува* или *Прашањето ѿака не се ѿосѿавува* ние не соопштуваме за некој настан туку го определуваме и/или проценуваме својството на свилата и на прашањето. За конструкцијата е ирелевантно дали настанот што се изразува со лексичкото значење на глаголот ќе биде актуализиран или не.

⁸ "... can be interpreted as subjectification of the agentive-patientive relation between the lexical verb and the sole participant in an ergative intransitive clause." (Davidse & Heyvaert 2007).

4. Класификација на псевдо-пасивните конструкции

Псевдо-пасивните конструкции во македонскиот јазик претставуваат сложена класа која поседува широк спектар на семантички блиски значења. Сите нив ги обединува модална семантика но меѓусебно се разликуваат според видот на модалното значење. Користејќи го тој критериум разликуваме три главни семантички типови на ППК во македонскиот јазик кои се илустрирани во примерите од (7) до (12)⁹.

- а) потенцијални (7) *Оваа кошула лесно се ѓере.*
(8) *Овој корен се јаде.*
- б) нормативни (9) *Не се иџра со оџан.*
(10) *Го ѓоучија луѓеѓо: ѓрашањеѓо ѓака не се ѓостѓавува.*
- в) генерализирачки (11) *Некои рабоѓи се ѓраваѓ од учѓивосѓ.*
(12) *Ти си Маѓеј, имеѓо не се ѓреведува.*

Сметаме дека разликата меѓу трите модални значења се должи на степенот на импликација на агенсот во конструкцијата: тој е сосема отсутен во потенцијалните, неговото присуство може да се насети во нормативните и веќе е присутен како неопределен агенс [+лице] во генерализирачките. На тој начин псевдо-пасивните *се*-конструкциите се распоредени на еден семантички континуум што ги поврзува медијалните со пасивните конструкции, со тоа што потенцијалните се наоѓаат поблиску до медијалните (претставени со декаузалните) додека нормативните и генерализирачките се приближуваат до пасивните.

4.1. Потенцијални модални ѓиѓови

Како прв поттип на псевдо-пасивните, најблизок до декаузалните конструкции ги издвојуваме потенцијалните псевдо-пасивни конструкции. Ги нарекуваме потенцијални ППК бидејќи импликуваат потенцијална модалност, односно изразуваат можност дејството да биде извршено. „Референтот на субјектот има особини на трпител на дејството, но оваа конструкција имплицира дека токму овој партиципant ја има примарната одговорност за извршување на дејството изразено во глаголот, односно тој со некоја своја особина го овозможува или дозволува. На тој начин субјектот во потенцијалните конструкции не се ко-

⁹ Митковска (1995: 31).

дира како апсолутен трпитељ туку „наследува дел од прототипната субјектна семантика“ (Fagan 1992: 78). Целата конструкција добива активна интерпретација, со тоа што предикацијата му се припишува на референтот на субјектот како негова трајна особина. На пример кога ќе кажеме *Овој корен се јаде* тоа значи дека ‘тој корен има такви особини што е погоден за јадење’, но и дека ‘јадењето’ е нешто што е можно и карактеристично за овој корен. (Митковска 2011: 88). Модалната компонента во потенцијалните ППК може да се импликува со или без дополненија (види примери 7 и 8 погоре). Во зависност од тоа, разликуваме два поттипа на потенцијални ППК.

а. Централни и општенителни ППК

Потенцијалната *се*-конструкција му припишува предикативно својство на партиципанта во субјектна позиција; со неа се тврди дека тој ентитет поседува одредено својство. Својството се кодира преку *се*-конструкцијата која всушност имплицира дека субјектниот партиципанта поседува некое иманентно својство што придонесува за исполнување на активноста изразена во лексичкото значење на глаголот. Присуството на тоа својство му овозможува на ентитетот да учествува во некоја потенцијална активност. Заради поседување или непоседување на даденото својство множеството на тие ентитети се делат на две класи: на оние што го имаат тоа својство па следствено учествуваат во активноста и на тие што го немаат. Затоа велиме дека својството има класифицирачка улога, како во примерите (19) и (20).¹⁰

(13) *Книгата се чита.* (за разлика од други книги кои не може лесно да се читаат)

(14) *Овој корен се јаде.* (за разлика од некои други корени кои не се јадат бидејќи се штетни)

Истата улога поексплицитно ја изразува негацијата, со која автоматски се врши класификација. *Овој корен не се јаде* импликува

¹⁰ Фелбаум и Зриби-Херц (Fellbaum & Zribi-Herz 1989: 8–9) сметаат дека псевдо-пасивните конструкции во англискиот јазик (што ги нарекуват ‘middle’) може да се употребат без модална определба во соодветен дискурс, каде што се јавува ‘апстрактен контрастивен акцент’ (abstract contrastive accent). На пример во (i) и (ii) се претпоставува дека има сидови што се варосуваат и такви што не се варосуваат.

(i) *Does this wall paint?* ‘Дали овој сид се варосува?’

(ii) *Yes, this wall paints.* ‘Да, се варосува.’

дека има корени што се јадат и такви што не се јадат. Затоа негативните конструкции од овој тип се почести.¹¹

Според тоа, самата конструкција му припишува предикативно својство на единствениот партиципant преку неговото потенцијално учество во некоја неактуализирана ситуација, која всушност претставува атемпорална состојба заради семантиката на поседување. Таквата семантика наложува темпорални и аспектвални ограничувања врз глаголскиот предикат: тој е несвршен и најчесто во сегашно време.

б. Начински потенцијални ППС

Вториот тип на потенцијални конструкции се гради со задолжителна модификација за начин. Прилогот го опишува начинот на кој партиципant во субјектната позиција овозможува исполнување на активноста во која самиот учествува. На тој начин со конструкцијата се соопштува дека субјектот-трпитель поседува некое предикативно својство што овозможува исполнување на карактеристична за него активност на определен начин.

(15) *Оваа книга лесно се чита.*

(16) *Книги со слики лесно се читаат.*

Начинот на кој субјектниот партиципant учествува во дејството зависи од некое негово вродено својство. Така на пример во (15) и (16), начинот на кој се чита книгата зависи од особините на самата книга: стилот, големината, и сл. На тој начин *се*-конструкцијата му припишува едно комплексно својство на субјектниот партиципant: тој дозволува дејството да се врши на определен начин. Покрај определби за начин се среќаваат и инструментални определби, како во пример (17).

(17) *Оваа кошула се пере во машина.*

Потенцијалната интерпретација е можна само ако конструкцијата имплицира класифицирање на субјектниот ентитет на оние што го имаат наспроти другите што го немаат даденото својство. Таквото значење повеќе е изразено во конструкции чии субјекти посочуваат на генеричен референт, додека помалку е изразено во конструкции со

¹¹ Меѓутоа, негираната конструкција *Овој корен не се јаде* може да биде двосмислена, па покрај потенцијалната да има и нормативна интерпретација 'овој корен не смее да се јаде'. За ваквите преклопувања зборуваме подолу.

определен референт. Но, дури и конструкциите со определен субјект имаат класифицирачко значење. Така во примерот (17) определениот ентитет со одредено својство (кошулата која може да се пере во машина) се претставува како претставник на класа и се спротивставува на сите други кошули кои го немаат тоа својство.

При разгледувањето на потенцијалните ППК постои несогласување во врска со имплицираноста на агенсот во конструкцијата. Повеќе автори, на пример Кајзер и Ропер (Kayser & Roeper 1894), Фелбаум и Зриби-Херц (Fellbaum & Zribi-Herz 1989), Фаган (Fagan 1992), тврдат дека агенсот е импликуван во конструкцијата иако не може да биде експлицитно изразен. Потпирајќи се на Митковска (2011: 84–92) ние сметаме дека агенсот во двете потенцијални конструкции е отстранет од нивната семантичка структура. Навистина во најголем број вакви конструкции учествуваат транзитивни глаголи и агенсот е присутен во лексичко-семантичката „база“ на глаголот, кој концептуализира активност за која се потребни два партиципанта: агенс и трпитељ, меѓутоа агенсот не е дел од „профилот“ на конструкцијата¹². „Тој агенс, во значењето на овие конструкции е напoлно ирелевантен (Van Oosten 1986: 88): дали некој ќе го јаде коренот или не, воопшто не е важно за интерпретацијата на потенцијалната конструкција – тој секако ќе ја има особината да биде погоден за јадење“ (Митковска 2011: 88). Истиот став го застапуваат и Давидсе и Хејварт (Davidse & Heyvaert 2007: 51), кои велат: „Транзитивниот лексички глагол секако го внесува концептот на агенс во концептуалната основа. Меѓутоа, она што е претставено во профилот на медијалните конструкции (оние што ние ги викаме потенцијални ППК) е релацијата меѓу процесот и партиципантиот-трпитељ кодиран во позиција на субјект (Langacker 1991: 335). Ентитетот-трпитељ е „единствениот партиципанти во рамките на профилираниот сегмент од синцирот на дејството (Langacker 1999:

¹² Термините ‘база’ и ‘профил’ се поими во когнитивната лингвистика со кои се означува семантичкиот домен (база) во рамките на кој се наоѓа регионот на кој се фокусира вниманието (профил). Langacker (2008: 66) ги објаснува на овој начин: "Construed more narrowly, the expression's **base** is identified as the immediate scope in active domains – that is the portion put "onstage" and foreground as the general locus of viewing attention. Within this onstage region, attention is directed to a particular substructure, called the **profile**. Thus, an expression's profile stands out as the specific **focus** of attention within its immediate scope." Во глаголската конструкција, базата ја претставува аргументско-предикатската структура импликувана во лексичкиот глагол, но во профилот не мора целосно да биде претставена.

39).¹³ Ние сметаме дека тој однос меѓу процесот и партиципантиот-трпитељ е аскриптивен.

4.2. Нормативни ППС

Овој тип на *се*-конструкции му пропишува (прескрибира) некое својство на субјектниот партиципанти. Наместо аскрипција во претходните поткласи овде се работи за прескрипција на начин на кој субјектот треба да се подвргне на некоја потенцијална активност. Затоа нормативното значење не се должи на иманентното својство на субјектот туку на својството наложено од нормата. Одредени правила определуваат како и на кој начин треба да се употреби објектот, односно да се врши дејството. За исполнување на наложеното правило потребен е персонален агенс (човек). Заради тоа агенсот станува поистакнат во семантичката структура на конструкцијата. За разлика од потенцијалните, овде „[о]дговорноста на субјектот е намалена, а со тоа и активната интерпретација на конструкцијата“ (Митковска 2011: 94).

Прилошките определби во нормативните конструкции се однесуваат на имплицираниот агенс по што се разликуваат од прилозите за начин во потенцијалните конструкции кои се однесуваат на субјект-трпитељ. Така, во примерите (18) и (19), прилогот *внимателно* се однесува на агенсот, односно на тоа како читателот треба да ја чита книгата или книгите, а не на својството на книгата која го овозможува читањето на некој начин. Таквите прилози ориентирани наспрема агенсот ја засилуваат „агентивната импликација“, термин со кој се опишува имплицитното присуство на персоналниот агенс.

(18) *Оваа книга внимателно се чита.*

(19) *Книгите внимателно се читаат.*

Вообичаено, нормативните конструкции бараат присуство на определба за начин. Исклучок претставуваат безличните конструкции кои не мора да имаат таква определба, како во примерот (20).

(20) *Тука не се пишува.*

¹³ "The transitive lexical verb crucially brings in the concept of a transitive agent in the conceptual base. What is profiled by the middle construction, however, is the relationship between the process and the patientive participant construed as subject, (Langacker 1991: 335), ... The patientive entity is the "only participant within the profiled segment of the action chain" (Langacker 1999: 39) (Davidse & Heyvaert 2007: 51).

Инструменталните прилошки определби, како во примерот (21) ја засилуваат „агентивната импликација“ бидејќи употребата на инструмент претпоставува постоење на агенс. Нормативното значење се среќава и со темпорални и со локативни определби – тие ги специфицираат околностите под кои активната се препорачува за персоналниот агенс.

(21) *Овој корен се јаде со раце/науиро.*

Кога потенцијалните *се*-конструкции се модифицирани со такви прилози тие преминуваат во нормативни. Конструкцијата веќе не е аскриптивна: таа не му припишува, туку му пропишува некое својство на субјектниот референт. Овој пример, како и оној во фусната 11, ја покажува улогата на дополнителната модификација во модалната интерпретација на *се*-конструкцијата.

4.3. Генерализирачки ППС

Генерализирачките *се*-конструкции (пример 22 и 23) се разликуваат од другите два типа по тоа што тие покрај посесивното имаат и гномично значење. Со овој тип конструкции се тврди дека под определени околности некој ентитет се употребува на определен начин од луѓето. Тие исто така не изразуваат конкретни настани туку само воопштено соопштуваат за нив, но немаат поизразена модална нијанса. Вообичаеното дејство не зависи ниту од некои внатрешни, ниту од наметнати карактеристики на субјектниот партиципant, па поради тоа процесот му се припишува на агенсот од лексичко-семантичката „база“ на глаголот, кој иако неконкретизиран, посилено е присутен во семантиката на настанот. Тој е импликуван во генерализирачката конструкција како ‘луѓето воопшто’, ‘кој било’.

(22) *Оваа книга многу се чита.*

(23) *Овде се чуваат неопотребниите работи.*

Генерализирачките *се*-конструкции изразуваат временски и локативно определени настани, и затоа таквите конструкции често се модифицирани со темпорални или локативни определби, како во примерите (24) и (25).

(24) *Во Франција сирење се јаде за десерт.*

(25) *Сега кај нас не се пуши во ресторани.*

Овој тип конструкции се разликува од претходните типови по ослабнатата семантика на посесивност. Различен е начинот на кој е стекната посесивната семантика на субјектниот ентитет: ниту е иманентна (како во потенцијалните), ниту наметната (како во нормативните), туку е здобиена како последица на широка употреба на ентитетот. Со овој тип конструкции се изразува дека субјектот обично учествува, поточно се подвргнува на некоја активност, карактеристична за одредено време или место. Таквото претставување на еден атемпорален настан преку елаборирање на неговите временски и локативни карактеристики се чини дека ја засилува „агентивната импликација“ и на тој начин го „турка“ значењето на конструкцијата кон пасивниот пол.

4.4. Преодни ППК

Како што веќе истакнавме погоре, разликата меѓу трите типа не е остра, дури е често заматена. Во разграничувањето меѓу поткласите голема улога играат прагматски фактори, за што ќе зборуваме во 4.5. Има случаи кога истата конструкција добива едно од трите значења зависно од контекстот и комуникативната намера на говорителот. Примерот (26) може да има три интерпретации: (а) *овој ѝӣӣ на ѝечурки може да се јаде (заради нивно̄ӣо иманентно̄ својство̄)*, (б) *човек ѝреба да јаде ѝечурки бидејќи се добри за здравје̄ӣо*, (в) *луѓе̄ӣо обично ѓи јада̄ӣ ѝечуркӣӣе*.

(26) *Печуркӣӣе се јада̄ӣ.*

На сличен начин може да се јави двосмисленост, односно, не-разграниченост меѓу два типа, посебно ако се тие „соседни“. Така (27) може да се толкува и потенцијално и нормативно, додека (34) во себе ги содржи нормативното и генерализирачкото значење.

(27) *Оваа кнӣга се чӣӣа со наочари.*

(28) *Овоӣје̄ӣо се мие внимателно̄.*

Сепак, во корпусот се среќаваат примери на преодно значење меѓу „несоседни“ типови, на пример како во (29) потенцијално (не може да умреш) и генерализирачко (никој не умира).

(29) *Тука не се умира од ѓлад.*

4.5. Фактори кои влијаат врз значењето на конструкцијата

Една иста *се*-конструкција може да се толкува различно зависно од семантички и прагматски фактори. Како што спомнавме погоре, значењето на конструкцијата може да зависи од „ориентацијата“ на модификацијата, односно, дали прилошката определба го модифицира дејството од аспект на агенсот или од аспект на трпитељот. На пример *Книгата се чита внимателно* (нормативна) наспроти *Книгата се чита лесно* (потенцијална). Од друга страна, поголемо елаборирање на предикацијата со помош на темпорални и локативни определби го истакнуваат нормативното и/или генерализирачкото значење на сметка на потенцијалното. Прилозите во примерите (30–31) го промовираат нормативното и/или генерализирачкото значење и истовремено го блокираат потенцијалното.

(30) *Оваа кошула се пере по секое носење.* (време)

(31) *Овие печурки се чуваат во подрум.* (место)

Се чини дека во говорот говорителот го постигнува саканото значење на двосмислената конструкција со ставање на акцент врз фокусираниот елемент. Во примерот (32) акцентот на начинот го промовира нормативното значење, а ако се истакнува дејството, потенцијалното.

(32) а. *Оваа книга се чита со наочари.* (нормативно)

б. *Оваа книга се чита со наочари.* (потенцијално)

5. Односот кон соседните *се*-конструкции

Нашата основна цел беше да покажеме дека ситуациите што се изразуваат со модалните *се*-конструкции се преодни меѓу автономните (термин од Кемер 1993) и ситуациите со дефокусиран агенс, односно, пасивните. Според тоа, тие може да се изразат со соодветни јазични структури/форми за секоја од двете ситуации. Во случај како во македонскиот, кога и двете ситуации се изразуваат со иста форма, тешко може да се определи кон кој тип припаѓаат псевдо-пасивните конструкции, бидејќи поседуваат преодни својства меѓу двете семантички и структурно различни конструкции. На тој начин тие воспоставуваат врска меѓу декаузалните и пасивните конструкции и ги откриваат когнитивните патишта на семантичка деривација од еден тип на конструкција во друг.

Поради нивната природа на преодни конструкции, ППК во литературата се опишуваат или заедно со декаузалните или со пасив-

ните. На пример, според Фелбаум и Зриби-Херц (Fellbaum & Zribi-Herz 1989: 18), Хале и Кајзер (Hale & Keyser 1986) ги разгледуваат медијалните и ергативните конструкции заедно, како неакузативни¹⁴. Од друга страна, Фелбаум и Зриби-Херц (Fellbaum & Zribi-Herz 1989: 17–18) сметаат дека „медијалните конструкции (како што тие ги нарекуваат ППК во англискиот и во францускиот јазик), исто како и трансформациониот пасив, се транзитивни во длабинската структура, додека ергативните (декаузални во нашата терминологија) се интранзитивни во длабинската структура“¹⁵. Ние сметаме дека ППК се одликуваат со модална семантика и се разликуваат и од двата типа конструкции по два параметра: улогата на партиципанта во позиција на субјект и степенот на оддалеченост на агенсот од ‘профилот’ на конструкцијата. Меѓутоа, како што покажавме, ППК во македонскиот јазик претставуваат сложена класа и овие параметри се разликуваат во одделните поткласи, со тоа што некои се поблиску до декаузалните, а некои до пасивните конструкции. Прво ќе ги објасниме накусо особините на соседните конструкции, а потоа ќе ги разгледаме нивните допирни точки со ППК.

Според Кемер (Kemmer 1993), автономни или спонтани ситуации се обично настани кои се случуваат без надворешна причина. Тие се изразуваат со декаузални конструкции (исто така познати како неакузативни или ергативни) во кои се кодира само последната фаза од настанот (примери 33 и 34).

(33) *Враќајќи се ојвори.*

(34) *Земјата се пресече.*

На слика 3 е претставен соодносот меѓу конституентите на трите нивоа на презентирање на дијатезата на декаузалните конструкции. Кај нив се јавува еден ред соодноси, бидејќи присуствува само еден аргумент (и тоа вториот во лексичко-семантичката база на глаголот) кој е семантички поблизок до трпителот, но зазема субјектна позиција. Агенсот е сосема отсутен од синтаксичката и семантичката структура на конструкцијата (што значи не е присутен во „профилот“ дел од синцирот на настанот) затоа што активноста се претставува како да се случува автоматски, без надворешен каузатор.

¹⁴ "Our analysis is distinct from that of Hale & Keyser (1986) in that they treat both middles and ergatives as unaccusatives" (Fellbaum & Zribi-Herz 1989: 18).

¹⁵ "...the middles, like transformational passives, are transitive in D-structure, whereas ergatives are intransitive in D-structure" (Fellbaum & Zribi-Herz 1989: 18).

Слика 3. Декаузални конструкции¹⁶

Референтно ниво	/	Рефер 2 [-лице]
Семантичко ниво	/	Трпител
Синтаксичко ниво	/	Субјект

Сепак, со оваа конструкција може да се кодираат не само вис-тински спонтани активности но и такви кои бараат надворешна сила. Во тој случај говорителот го фокусира вниманието на она што му се случува на „погодениот“ партиципant „нон-потент“¹⁷. Така во (35) јасно е дека ќерамидата се помрднала под дејство на некоја надворешна сила, но таа не е претставена во декаузалната конструкција, која информира само за процесот на поместување.¹⁸

(35) *Можеби врнело. Се ѝомесѝла некоја ќерамида.*

Според повеќе автори, како на пример Фелбаум и Зриби-Херц (Fellbaum & Zribi-Herz 1989), Кемер (Kemmer 1993), Генјушене (Genuishiene 1987), Кајзер и Ропер (Keyser & Roper 1984), Лангакер (Langacker 1991), глаголите во декаузалните конструкции се интранзитивни глаголи кои во лексичко-семантичката структура имаат внатрешен аргумент (односно втор во активна конструкција), но немаат надворешен (односно појдовен). Тоа значи дека единствениот аргумент е оној во позиција на субјект и тој, иако е во суштина внатрешниот аргумент, во отсуство на друг, хиерархиски повисок аргумент, се прикажува како главен актер. Според Kemmer (1993: 144) „спонтаните настани се семантички медијални со тоа што погодената единка не е само крајна цел, туку се сфаќа и како иницијатор“.¹⁹ Дека на субјектот му се

¹⁶ Genuishiene (1987: 99).

¹⁷ Овој термин го преземаме од Genuishiene (1987: 45) за да означиме „неживи предмети кои немаат внатрешна моќ да прават нешто ... па според тоа не можат да извршуваат дејства ...“ (inanimate things that do not have internal power to do something (Chafe 1975 (1970): 129) and therefore cannot perform actions ...). Понекојпат може и живо суштество или човек да биде 'нон-потент' ако се најде во таква ситуација.

¹⁸ Kemmer (1993: 144): "The term spontaneous event will therefore be used as cover term to refer to events in which the conceptual alternative of focusing on a non-volitional, affected participant is chosen, in abstraction from the degree of likelihood for that choice."

¹⁹ Kemmer (1993: 144): "Spontaneous events are semantically middle in that the affected entity is not only an Endpoint, but also conceived as Initiator."

припишуваат агентивни особини сведочи, покрај другото, и фактот дека може да се додаде определбата *само од себе* (*Ќерамидаӣа се йомес̄ӣила сама од себе, Јас не ја скрӣив ӣграчкаӣа, сама си се скрӣш*²⁰) и да се употреби во императив (*Сезаме, о̄йвори се!*), кој се однесува на субјект способен да дејствува.

Ситуациите со дефокусиран агенс се изразуваат со пасивни *се*-конструкции (примери 36–38) во кои се кодира целиот настан, но каузалниот партиципант што го иницира настанот не е важен за говорителот од гледна точка на информациската структура и заради тоа е деградиран од субјектната позиција.

- (36) ... *се о̄й̄кажуваа̄ӣ с̄ӣӣе с̄йор̄ӣски на̄й̄й̄ревари.*
- (37) *Оваа з̄града се з̄ради ве̄ке две з̄одини.*
- (38) *А се̄га й̄реба само еден збор да се ка̄же.*

Ако говорителот сака да го вклучи иницијаторот во информацијата тогаш го става во позиција на прилошко дополнение во форма на предлошка фраза.

- (39) *Тој јазик се ӯй̄о̄й̄ребӯва од различни народи.*

Слика 4. Пасивни конструкции:

	од транзитивни глаголи		од интранзитивни глаголи	
Референтно ниво	Рефер 1	Рефер 2	Рефер 1	/
Семантичко ниво	Агенс	Трпител	Агенс	/
Синтаксичко ниво	/	Субјект	/	/

На слика 4 е претставен соодносот меѓу конституентите на трите нивоа на презентирање на дијатезата на пасивните *се*-конструкции. Се гледа дека оние од транзитивни глаголи на референтното и на семантичкото ниво имаат иста структура како прототипната транзитивна реченица (слика 1), а оние од интранзитивните како интранзитивната реченица. Тие се разликуваат на површинското, синтаксичко ниво. Дури и во случаи кога иницијаторот на настанот не е синтаксички реализиран, тој е имплициран во конструкцијата: неговиот идентитет може да се разбере од контекстот или истиот да се сфати обопштено како

²⁰ Митковска (2011: 75).

неидентификуван агенс [+лице]. Во македонскиот, конструкциите без реализиран агенс се среќаваат почесто иако има и примери со реализиран агенс.²¹

Во псевдо-пасивните конструкции агенсот е повеќе повлечен, оддалечен, отколку во пасивните, но помалку отколку во декаузалните. Покрај тоа, како што беше спомнато порано, степенот на оддалечување на агенсот варира зависно од модалното значење на конструкцијата. Кај потенцијалните ППК агенсот е присутен само во семантичката структура на глаголот употребен во конструкцијата, но извршувањето на активноста кодирана од истиот глагол не се асоцира со некој партиципant и затоа отсуствува во оној дел од настанот што се претставува со конструкцијата. Поради тоа агенсот е само условно претставен во табелата на дијатезата за потенцијалните конструкции (слика 5). Во нормативните и генерализирачките конструкции, агенсот станува поистакнат и затоа тој се импликува на семантичко и на референтно ниво и е прикажан во табелата на слика 6, иако во нормативните не е целосно концептуализиран, што покажува и фактот дека не може во никој случај да се појави во агенсно дополние. На пример реченицата *??Така не се зборува од никоџо.* не може да се толкува како правило, норма.²² Со тоа шемата на дијатезата на потенцијалните ППК е слична на шемата на декаузалните, а на нормативните и на генерализирачките – на пасивните конструкции.

Слика 5. Псевдо-пасивни – потенцијални ППК

Референтно ниво	/	Референт 2
Семантичко ниво	(Агенс)	Трпител
Синтаксичко ниво	/	Субјект

Слика 6. Псевдо-пасивни – нормативни и генерализирачки ППК

Референтно ниво	Генерички Референт 1	Референт 2
Семантичко ниво	Агенс	Трпител
Синтаксичко ниво	/	Субјект

²¹ Митковска (1997).

²² Иако изразувањето на агенското дополние во ваква конструкција за многу говорители не звучи добро, може да се прифати во одреден контекст само со генерализирачко значење.

Во претходната дискусија покажавме дека постои корелација меѓу степенот на импликација на агенсот и значењето на псевдо-пасивните *се*-конструкции, кои се наоѓаат меѓу декаузалните конструкции, во кои агенсот целосно отсуствува од семантика на конструкцијата и пасивните каде тој е наполно присутен. На сличен начин, различните видови на модалните значења на псевдопасивните конструкции се поврзани со степенот на импликација на агенсот во сематиката на конструкцијата. Забележуваме намалување на одговорноста на субјектот проследено со паралелно зголемување на агентивната импликација од декаузалните до пасивните конструкции. Така потенцијалните псевдопасивни *се*-конструкции се поблиски до декаузалните, додека генерализирачките – до пасивните конструкции. Тоа е прикажано на слика 7. Круговите визуелно ги претставуваат двата семантички домена: доменот на автономни ситуации и доменот на ситуации со дефокусиран агенс. ППК се на меѓупросторот каде што домените се преклопуваат.

Слика 7. Континуум на *се*-конструкциите: од декаузалните до пасивните

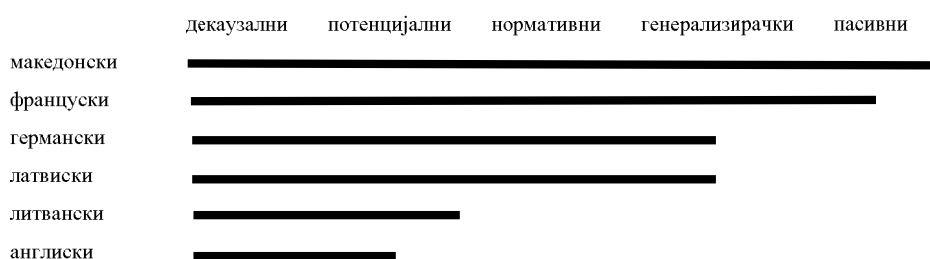

6. Типолошки импликации

Модалното значење на некои рефлексивни конструкции е карактеристично, покрај македонскиот, и за други јазици. Меѓутоа, јазиците типолошки се разликуваат по степенот на проширување на

рефлексивната конструкција во псевдо-пасивна функција. Во табелата на слика 8 графички е прикажана функционалната застапеност на рефлексивната конструкција во псевдо-пасивна функција во неколку јазици со цел да се покаже дека таа застапеност има карактер на континуум. Треба да се истакне фактот дека конструкцијата може да се користи за изразување на псевдопасивни значења дури и во јазиците во кои рефлексивната конструкција не се употребува за изразување на пасивна дијатеза.

Слика 8. Застапеноста на конструкции за изразување на маркирана дијатеза во повеќе јазици

Француските рефлексивни конструкции се употребуваат во декаузални и пасивни ситуации; исто како и во сите три псевдопасивни типа (Fagan 1992).

Генјушене (Genjushene 1987) во својот детален преглед на латвиските и литванските рефлексивни конструкции истакнува дека тие не се употребуваат во пасивни ситуации но се многу чести во декаузални. Иако и двата јазика располагаат со модалните потенцијални конструкции, другите два типа нормативните и генерализирачките конструкции се маргинални во латвискиот, а потполно отсуствуваат во литванскиот.

Германските рефлексивни конструкции исто така се употребуваат во декаузалните, но не се среќаваат во пасивна функција. Сите три псевдопасивни типа се во употреба, но не се толку распространети како во македонскиот (Fagan 1992).

Предложениот континуум е значаен за објаснување на типолошка дистрибуција на псевдопасивните конструкции, посебно ако се има предвид фактот дека функционалната зона на тие конструкции може да ја покриваат и други декаузални но нерелексивни конструкции, како што е случај во англискиот. Декаузалното значење во англискиот ретко се изразува со рефлексивна конструкција (*suggests itself* ‘се

наметнува'). Обично тоа се кодира со ергативната конструкција, т.е. употреба на транзитивниот глагол во интранзитивна конструкција (*The glass broke* 'Чашата се скрши'). Потенцијалното значење се изразува со истата конструкција (*Glass breaks easily* 'Стаклото лесно се крши'), но нормативното и генерализирачко се кодираат или со активна конструкција со генеричен субјект (*One doesn't/ You don't wear such clothes at work* 'Не се носи таква облека на работа') или со пасивна конструкција (*The name is normally not translated* 'Името обично не се преведува'). Тоа е уште една потврда за тезата дека потенцијалните ППК се поблиску до декаузалните, а генерализирачките до пасивните.

Таквото ширење на една иста конструкција од декаузални до потенцијални значења во јазиците кои користат различни средства за нивно изразување сведочи за семантичка блискост меѓу двата типа. Токму таа блискост овозможува преминување на конструкцијата од една функција во друга, односно го објаснува нејзиното функционално ширење.

ЛИТЕРАТУРА

- Davidse, K. & L. Heyvaert. (2007). "On the middle voice: an analysis of the English middle." *Linguistics* 45–1, 37–83.
- Fagan, S. (1992). *The Syntax of Middle Constructions: A Study with Special Reference to German*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fellbaum, C. & A. Zribi-Herz. (1989). *The Middle Constructions in French and English: A Comparative Study in Syntax and Semantics*. Bloomington: Indiana University Linguistic Publications.
- Geniusiene, E. (1987). *The Typology of Reflexives*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Heine, B. (1992). "Grammaticalization Chains." *Studies in Language* 16 (2): 335–368.
- Keyser, S. & T. Roeper (1984). "On the middle and ergative constructions in English." *Linguistic Inquiry* 15, 381–416.
- Kemmer, S. (1993) *The Middle Voice*. Amsterdam: John Benjamins.
- Klaiiman, M. H. (1991). "Control and Grammar." *Linguistics* 29, 623–651.
- Langacker, R. W. (1991) *Foundations of Cognitive Grammar: Descriptive Application*. Volume II. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Shibatani, M. (2006). "On the conceptual framework for voice phenomena." In *Linguistics* 44–2, 217–269.

- Topolińska, Z. (2008). *Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze. Problemy predykcji*. Kraków: Lexis.
- Van Oosten, J. (1986). *The Nature of Subjects, Topics and Agents: A Cognitive Explanation*. Bloomington: Indiana University Linguistic Publications.
- Корубин, Б. 1990. *На македонско граматички теми*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 117–350.
- Митковска, Л. (1995). „За псевдо-пасивните конструкции со *се* во македонскиот јазик.“ Во Минова-Гуркова и др. (ред.) *Втор научен собир на млади македонисти*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 31–38.
- Митковска, Л. (1997). „Конструкциите со предлогот *од* и агенскиот предлошки објект во македонскиот јазик“, во Цветковски, Ж. и др. (ред.), *Трет научен собир на млади македонисти*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 19–30.
- Митковска, Л. (2011). *Македонските се-конструкции и нивните еквиваленти во англискиот јазик*. Скопје: Македонска реч.
- Тополињска, З. (1995). *Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Синтакса*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска, З. (2008). *Полско-македонски. Граматичка конфронтиација: Развие на граматичките категории*. Скопје: МАНУ.

Liljana MITKOVSKA
Eleni BUŽAROVSKA

PSEUDO-PASSIVE REFLEXIVE CONSTRUCTIONS IN MACEDONIAN FROM A TYPOLOGICAL PERSPECTIVE

(S u m m a r y)

The paper examines Macedonian *se*-constructions that express the following modal meanings:

- (a) potential: *Ovaa koshula lesno se pere*. ‘This shirt washes easily’.
- (b) normative: *Ne se igra so ogan*. ‘You shouldn’t play with fire’
- (c) generalizing: *Nekoi raboti se pravat od uchtivost*. ‘Some things are done out of politeness.’

The authors call these modal *se*-constructions pseudo-passive (PPC). These constructions share some common formal and functional characteristics: non-agentivity of the subject referent, atelicity of the predication and obligatory modification by a manner adverbial phrase in potential type (a). The pseudo-passive cons-

tructions do not express actual events: either they code habitual events (c) or some potential realization because of their ascriptive (a) or prescriptive semantics (b).

The authors' claim is that the situations expressed by the modal *se*-constructions are transitional between autonomous (cf. Kemmer 1993) and agent defocusing situations. Decausative constructions express typical autonomous events (*Vratata se otvori* 'The door opened') coding only the final phase of the activity. Due to the absence of the agent, the activity is viewed as happening without an external cause. On the other hand, in agent defocusing situations the agent is syntactically demoted, but semantically implied.

Modal nuances of PPCs depend on the degree of implication of the agent. The decline of the subject's responsibility is followed by a stronger 'agentive implication' from decausative to passive constructions. Potential PPCs are closer to decausatives, while generalizing constructions – to passives. Therefore pseudo-passive constructions are situated at the intersection of the autonomous and agent defocusing situations.

The modal meaning of some reflexive constructions is not typical only of Macedonian but also of other languages. The various degrees of spread of the construction may be represented as a continuum. The significance of the proposed continuum is strengthened by the fact that decausative construction other than reflexive may be used to render pseudo-passive meanings (e.g. English). Such extension of the same construction from decausative to potential uses in languages using different means of expression indicates a semantic affinity between both types. The authors suggest that this affinity has enabled the spread of the construction from one function to the other.

Key words: diathesis, voice, middle, passive, decausative, reflexive constructions, modal meaning, agent demotion, chains of grammaticalization.

Виолета НИКОЛОВСКА

ПОЛСКАТА СЕМАНТИЧКА СИНТАКСА

А п с т р а к т: Полската школа на семантички ориентирана синтакса е синтаксички пристап кој се надоврзува од една страна, на полската школа на логичка анализа на јазикот (претставена во логичката граматика на Ајдукевич), а од друга страна на современите достигнувања во семантиката. Овој теориски правец во нашата средина го донесе и разви проф. академик Зузана Тополињска. Во овој труд е претставен овој теориски и синтаксички пристап во својата изворна форма, претставена во Граматиката на полскиот јазик (M. Grochowski, St. Karolak, Z. Topolińska, „Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia“, PWN, Warszawa, 1984).

Клучни зборови: семантика, синтакса, модел, структура, предикат, аргумент, предикатско-аргументска структура, основен, деривиран

Во нашата научна средина веќе подолго време се развива и се работи по една современа теорија, позната во светски рамки, модерна и инспиративна. Тоа е теоријата на семантичка синтакса, од полска провиниенција, најпрвин систематски претставена во „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ (M. Grochowski, St. Karolak, Z. Topolińska, „Gramatyka współczesnego języka polskiego – Składnia“, PWN, Warszawa, 1984). Теоријата на нашата лингвистичка јавност ја донесе проф. З. Тополињска, која овде разви своја школа, и која модерните текови на лингвистичката мисла ги аплицира особено во анализата на македонските дијалектни системи.

Во овој труд ќе ги прикажеме карактеристиките на овој теориски пристап врз основа на „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“, а првенствено делот насловен како „Синтакса на предикативните изрази“. Изработен е од страна на Ст. Каролак, но до основ-

ната теориска подлога врз којашто е изграден овој синтаксички опис се дошло врз основа на обемни дискусии меѓу авторите на „Граматиката“.

Описот на јазикот претставен во „Граматиката на современиот полски јазик“ тргнува од значењето, од реченицата како минимална комуникативна единица (единица на семантичкото ниво на јазикот). Во зависност од комуникативната намера на говорителот и средствата со кои располага дадениот јазик, таа добива свој конкретен формален и гласовен облик во реченичен израз (единица на формално-синтаксичкото ниво на јазикот). Доследно на ваквиот теориски пристап, описот на современиот полски јазик во оваа „Граматика...“ поаѓа од синтаксата. „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ се состои од три дела, три авторски целини:

1. „Синтакса на предикативните изрази“, чијшто автор е Стањи-слав Каролак;
2. „Синтакса на полипредикативните изрази“, во авторство на Мачеј Гроховски;
3. „Синтакса на именската група“, во авторство на Зузана Тополињска.

Генерирањето на правилни реченици, според овој синтаксички модел се врши на тој начин што најпрвин се генерираат семантичките структури. Применувајќи ги формално-синтаксичките правила, овие семантички структури добиваат правилни граматички форми и на крајот, со примена на правилата за линеаризација, тие правилно се подредуваат во времето (во говорен код) и во просторот (во пишан код).

Поаѓајќи од фактот дека со јазикот се пренесуваат значења што се однесуваат на одредени предмети од вонјазичната стварност, во „Синтаксата на предикативните изрази“ се разликуваат аргументи и предикати. Термините „аргумент“ и „предикат“ се познати и во логичката традиција¹. Под терминот „аргумент“, се подразбира јазичен корелат на изделениот предмет (група предмети) од вонјазичната стварност. Тоа значи дека аргументи се всушност референцијалните содржини на јазичните изрази (оние содржини на јазичните изрази што се способни да укажуваат на одредени предмети или групи предмети). Јазични изрази што имаат само референцијална содржина се деиктички употре-

¹ Воопшто, во поимско-терминолошкиот апарат на „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ забележливо е извесно надоврзување на полската школа на логичка анализа на јазикот, особено на логичката граматика на Ајдукевич.

бените показни заменки, личните заменки и сопствените имиња. Овие изрази се семантички примарни аргументи, или аргументи *sensu stricto*. Сите други јазични изрази што заземаат позиции на аргументи се деривирани аргументски изрази², настанати како резултат на транспозиција на предикативните изрази до позиција на аргументи, со помош на соодветни правила³. Поимите (значењата, својствата, релациите) што им се припишуваат на предметите се предикати. Предикати (единици на семантичкото ниво на јазикот) се на пример, значењата: *'инијерес'*, *'срам'*, *'уч(и)'*. Предикативни изрази (единици на формалното т.е. структуралното ниво на јазикот) се оние јазични изрази коишто, придружени од синтаксички оператори (изрази што носат дополнителни, граматички значења), можат да бидат конститутивни членови на реченичните изрази: *инијереси́ра, се инијереси́ра, инијересен; се сра́ми, срамежлив, срамежлива, срамно, срам; учи, учен, учење*. Во примерите: *Се инијереси́рам за оваа кни́га; Оваа кни́га ме инијереси́ра; Оваа кни́га ми е инијересна; Јана се сра́ми; На Јана ѝ е срам; Јана е срамежлива; Сѝојан учи*, предикативни изрази се: *се инијереси́рам*,

² С. Каролак разликува два типа деривирани аргументски изрази т.е. два типа определени дескрипции: јазично целосни и јазично нецелосни. Целосно определени дескрипции се оние именски изрази (помалку или повеќе проширени) што како една од граматички определувачките компоненти содржат сопствено име: *прејседателот на Република Македонија, авторот на „Македонска крвава свадба“* и сл. На нецелосно определените дескрипции самата јазична формализација не им обезбедува референцијална еднозначност и/или нивната референција се менува со промена на говорната ситуација. Меѓу нив, С. Каролак разликува ситуациски дескрипции *sensu stricto*, коишто еднозначно означуваат во определена ситуација (пр.: *Ке се најдеме кај фонџаната; Прашај го професорот* и сл.) и дескрипции еднозначно определени десиктички, коишто содржат и/или јазични корелати, еквиваленти на гест на покажување (пр.: *Дај ми ја таа тејтирајка; Не го облекувај тој фусџан*).

³ Транспозицијата, според С. Каролак, претставува еден вид на механизам на синтаксичка деривација. Деривираните аргументски изрази, за разлика од примарните, исполнуваат услови во однос на синтаксичката дефиниција, но во однос на семантичката дефиниција за аргументи ги немаат сите особености. Понатаму, С. Каролак вели дека не секој предикативен израз може да се транспонира до деривиран аргументски израз. Се транспонираат оние предикативни изрази кои го исполнуваат условот за еднозначност (коишто експлицитно ги опишуваат својствата на индивидуалните предмети – поединечни или колективни, или односите што постојат меѓу нив и извесни поединечни или колективни, други предмети). Изразите што го исполнуваат овој услов, во терминологијата на С. Каролак се именуваат како „еднозначни определби“ или како „целосно определени дескрипции“.

инијересира, инијересна, се срами, срам, срамежлива, учи. Формите на помошниот глагол „сум“, што се конститутивни членови на реченичните изрази (третиот, петтиот и шестиот пример), претставуваат всушност синтаксички оператори. Тие им овозможуваат на показателите на предикативните содржини *инијерес-* и *срам-* да функционираат во дадените синтаксички позиции. Од примерите може да се види и тоа дека комуникативната хиерархија на аргументите (нивната дијатеза) и нивниот морфолошки облик се во зависност од формата на предикативните изрази.

Предикатите, според своите семантички својства, отвораат позиции за аргументи т.е. предикативните изрази влегуваат со аргументските изрази во синтаксички врски. При тоа, семантиката на предикатот решава за изборот на семантичките особини на аргументите. Бројот на отворените позиции за аргументи и изборот на нивните семантички особини ја претставуваат семантичко-синтаксичката карактеристика на предикатот. Некои предикати отвораат позиции само за предметни аргументи, а други во позиција на аргументи импликуваат реченици (предикатско-аргументски структури). Предикатите од првиот тип се окарактеризирани како предикати од прв, а предикатите од вториот тип како предикати од повисок ред.

Структурите што настануваат како резултат на поврзувањето на предикатот со аргументите имплицирани од него, се нарекуваат предикатско-аргументски структури (ПАС). На формално ниво ним им одговараат предикатско-аргументски изрази, составени од предикативен израз и јазични изрази во позиција на негови аргументи. Конститутивни членови на ПАС-и се предикатите. ПАС-и во чијшто состав влегуваат само примарни аргументи и предикати се основни ПАС-и. Тие се конститутивни делови на елементарните реченици (*zдания elementarne*). ПАС-и во кои еден од составните делови е деривиран се деривирани ПАС-и. Тие се составни делови на деривираните реченици (*zдания derywowane*).

Во „Синтаксата на предикативните изрази“, моделите на основни и деривирани ПАС-и се прикажуваат симболички. Симболите за предикати и соодветниот број на симболи за аргументи се поврзани во соодветни формули. Моделите што содржат информација само за бројот и семантичките особини на аргументите што ги импликува даден предикат се семантичко-синтаксички модели. Овие модели се добиваат со примена на правилата за формирање. Така, на пример, предикатот *сѝм-* отвора позиција само за еден аргумент, со семантичка

карактеристика ‘живо суштество’. Неговата семантичко-синтаксичка формула би била:

$$f(x_{anim}).$$

Симболот f означува предикат и тоа предикат од прв ред (што не импликува реченичен аргумент). Симболот x , со индекс $anim$, го означува првиот и единствен предметен аргумент со семантичка карактеристика ‘живо суштество’.

Слична формула би имал и предикатот *Француз (ин)*:-

$$f(x_{pers}).$$

Индексот $pers$ покрај симболот за прв предметен аргумент означува дека овој предикат во позиција на аргумент импликува јазични изрази што означуваат лица.

Предикатите *чиѝа-* и *разгледува-* имаат формула:

$$g(x_{pers}, y_{object}).$$

Симболот g означува двоаргументен предикат од прв ред, а со y се означува вториот предметен аргумент којшто во овој случај е предмет.

Предикатот *соѝруѝ-* исто така импликува два предметни аргументи, а семантичката карактеристика и на вториот аргумент е ‘лице’. Неговата семантичко-синтаксичка формула би била:

$$g(x_{pers}, y_{pers}).$$

Предикатот *зна-* т.е. предикативниот израз *знае*, што претставува предикат од повисок ред, би ја имал следната семантичко-синтаксичка формула:

$$\varphi[x, f(x...n)].$$

Симболот φ означува предикат од повисок ред, а со симболите $f(x...n)$ се означува дека во позиција на (втор) аргумент на овој предикат може да се јави цела ПАС (реченица), како на пример: *Маја знае да свири на клавир; Бојан знае дека Маја знае да свири на клавир.*

Во јазичната практика, ретки се примерите кога во една реченица се реализираат сите аргументи што ги импликува предикатот. Непополнувањето на аргументските позиции може да биде задолжително или факултативно. Во ПАС-и со предикати од прв ред, факултативното непополнување на аргументските позиции настанува најчесто поради:

а) претходно споменување на аргументите во контекстот: *-Шшо ѝрави Жарко? -Јаде чоколадо;*

б) акцентирање само на предикатската содржина (информацијата за аргументите е комуникациски ирелевантна): *-Шшо ѝрави Жарко? -Јаде;*

в) ситуацииска или емпириска очигледност на аргументите: *Јане ѝуиш.*

Како посебен, се изделува случајот кога во позиција на прв предметен аргумент се јавуваат директните учесници во комуникативниот акт (првото и второто лице). Во полскиот и во некои други јазици, меѓу кои и македонскиот, на синтаксички план позициите остануваат непополнети, бидејќи аргументот може да се идентификува морфолошки, преку личните форми на конститутивните членови на реченичните изрази – глаголите. Пример: *Уиѝре ќе одам во село.*

Задолжително непополнување на аргументските позиции настанува поради формите на некои предикативни изрази: *Во ѝшој ресѝоран добро се јаде.*

Наведените причини за непополнување на позициите за предметни аргументи во ПАС-и на предикатите од прв ред важат и за ПАС-и конституирани од предикати од повисок ред. Покрај предметниот, на површината на текстот може да не се реализира и реченичниот аргумент на овие предикати: делумно (само дел од неговата ПАС) или целосно. Причина за негово задолжително (делумно или целосно) нереализирање може да биде:

а) формата на јадрениот (надредениот) предикат: *Јане е срамежлив;*

б) формата на внатрешниот предикат (предикатот во реченицата-аргумент): *Се реши на женидба;*

в) идентичност на еден од предметните аргументи на јадрениот предикат со еден од предметните аргументи на внатрешниот предикат: *Му реков на Горан да си оди дома.*

За да се означат овие ситуации од јазичната практика, во синтаксичкиот опис се воведуваат експликациски модели. Овие модели се добиваат од семантичко-синтаксичките со примена на правилата за редуциска трансформација. Тие ги одразуваат својствата на површинските структури. Можат да бидат полни – кога на површината се реализирани сите елементи на семантичко-синтаксичките модели и неполни – кога некој од елементите на семантичко-синтаксичките модели повр-

симболите во моделите на С. Каролак е немаркиран од аспект на функционалната перспектива). Примери:

Јаде: $V(O, O) \rightarrow V_f$;

Јане љуши: $V(C1, O) \rightarrow N_s$ (независна именска група, во функција на субјект), V_f ;

Јаде чоколадо: $V(O, C2) \rightarrow V_f N_{od}$ (именска група директно зависна од лична глаголска форма, во функција на директен објект);

Се реши на женидба: $W[O, V(\emptyset, \emptyset)] \rightarrow V_f$ на N_{Op} (општозависна именска група, во функција на предлошки објект);

Жан е Французин: $V(C) \rightarrow N_s, V_f, N_p$ (предикативна именска група).

Сепак, ПАС претставува само една, иако основна, составна компонента на реченицата. Реченицата, покрај ПАС, содржи и модална, темпорална и локативна компонента.

Преку модалната компонента говорителот го изразува својот став за вистинитоста односно неистинитоста на предикатско-аргументската содржина (епистемична модалност) или изнесува своја проценка за степенот на веројатност на таа содржина (неасерторична модалност). Во изказните реченици епистемичната модалност експлицитно не се изразува. Пример: *Јане сѝне 'Висѝина е дека Јане сѝне'*.

Неасерторичната модалност се изразува експлицитно: *Веројатѝно Јане сѝне; Сигурно Јане сѝне; Можеби Јане сѝне*.

Јазичните изрази со коишто се изразува модалната компонента на речениците С. Каролак ги смета за предикати, поточно за предикати од повисок ред.

Темпоралната компонента може да биде изразена преку темпоралната морфема што влегува во составот на личната глаголска форма или преку целата лична глаголска форма и преку прилошка определба за време. Во реченичните изрази: *Јованка е секогаш смирена; Тој одеше кај нив секоја недела*, показатели на темпоралната содржина се: *е + секогаш* и *-ше + секоја недела*.

Локативната компонента на реченицата се изразува со соодветни прилози и прилошки определби: *Пеѝре ја чека Ана на авѝобуска сѝаница; Надвор ми сѝуди; Таму се чувсѝвуваа особено ѝријатѝно*.

Во синтаксичкиот опис на С. Каролак разработени се само моделите на ПАС-и. Оваа редукција во описот произлегува од фактот

што С. Каролак прилозите за начин, време и место, како и модалните предикати, ги смета за надредени т.е. предикати од повисок ред; а конструкциите на именски збор и предлог, во функција на прилошка определба, ги смета за реченични кондензации. Сепак, извесен број предикативни изрази како: *ѝаѝѝува, оди, живее, се наоѓа*, со оглед на своите инхерентни својства, во втората позиција што ја отвораат импликуваат прилози или прилошки определби. Во овие случаи прилозите и/или прилошките определби влегуваат во составот на ПАС-и што ги градат предикатите од овој тип: Пример: *Скојје се наоѓа во Република Македонија*. Во реченичниот израз *Маја живее во Скојје*, конструкцијата *во Скојје* е во позиција на втор предметен аргумент на предикативниот израз *живее*. Истата конструкција, во примерот *Маја ја читаше ѝаа книѓа во Скојје*, претставува кондензација на реченицата: ‘додека беше во Скопје’.

Во теоријата за предикатско-аргументски структури на С. Каролак, како што се гледа, разликувањето на класични зборовни групи е ирелевантно. Во оваа теорија станува збор за синтаксички позиции (позиции на предикати и позиции на аргументи). Бидејќи примарни аргументи во јазикот има во ограничен број, позициите за аргументи ги пополнуваат определени дескрипции⁴ (описи т.е. прирекувања на

⁴ Позициите што ги отвора предикатот ги заземаат освен примарни аргументски изрази (аргументи *sensu stricto*) и деривирани аргументски изрази (определени дескрипции), и предикативни изрази коишто определуваат многузачно и коишто С. Каролак ги нарекува неопределени дескрипции. Во полскиот јазик, неопределените дескрипции формално се идентични со нецелосно определените дескрипции, меѓутоа овие предикативни изрази не биваат определени ниту од контекстот, ниту од конситуацијата и со самото тоа не можат да вршат аргументска функција, не можат функционално да ги застапуваат своите аргументи. Неопределените дескрипции, според С. Каролак, во функционалната реченична перспектива не се јавуваат како тема. Тие претставуваат компонента на сложена рема (во којашто влегува и предикативниот израз што ја отвора позицијата што ја заземаат) или рематската функција ја вршат самостојно. Во јазиците со член, разликата ја сигнализира присуството на членот: определен (што ја придружува како целосно, така и нецелосно определената дескрипција) наспрема неопределен (што ја придружува неопределената дескрипција). Во примерот: *„СИ“ е шведска градежна фирма*, изразот *шведска градежна фирма* е израз што определува многузачно и поради тоа, смета С. Каролак, во реченици со други предикати не може да го застапува својот аргумент – *„СИ“*. Во реченицата: *„СИ“ изгради хоџел*, изразот *„СИ“* е во функција на тема, а во речениците *(Некоја) Шведска градежна фирма го изгради хоџелот*, и *Хоџелот го изгради (некоја) шведска градежна фирма*, изразот *(некоја) шведска градежна фирма* е

претходно идентификувани предмети од стварноста). Тоа значи дека најголемиот дел од јазичните изрази се способни да се јават во позиција на предикати. За нивната синтаксичка позиција решава значи не нивната семантика, туку нивната функција во пропозицијата. Предикативната содржина на којашто говорителот ќе ѝ даде предност (предикативната содржина што ја конституира реченицата), ќе биде оформена како предикативен израз. Изборот на синтаксички оператори (термин што покрај традиционално сфатените граматички морфеми вклучува и декларативни сврзници, помошни глаголи и семантички празни глаголи) ќе зависи од формалните односи и од комуникативната хиерархија на значенските единици во соопштението. Изборот на синтаксички оператори, според С. Каролак е процес на формална акомодација (akomodacija) на изразите: еднонасочна или двонасочна.

Што се однесува до функционалната перспектива на реченицата, и во „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ се врши разликување на две компоненти: тема и рема. Тема – реченичната компонента за која нешто се соопштува; рема – реченичната компонента којашто нешто (ново) соопштува за темата. С. Каролак определбите за тема и рема ги доведува во тесна врска со определбите за аргумент и предикат: „Лесно е да се забележи, дека постои соодветство меѓу дефиницијата на темата и погоре формулираната семантичко-синтаксичка дефиниција на аргументот, како и соодветно меѓу дефиницијата на ремата и предикатот“ („Граматика...“: 31). Според С. Каролак, во речениците со еден аргумент (елементарни со едноаргументен предикат, или деривирани со повеќеаргументен предикат, но со непополнети позиции за останатите аргументи) тематско-рематското разграничување е многу јасно. Аргументот функционира како тема, а предикатот како рема. Пр.: *Андреј (Т) чииа (Р); Иван (Т) е женеи (Р)*. Посложена е ситуацијата кај елементарните реченици со повеќеаргументни предикати (во кои аргументските позиции се пополнети), бидејќи тука секој аргумент, независно од неговата формализација, може да биде тема. Пр.: *Иван (Т) ја сака Ана (Р); Ана (Т) ја сака Иван (Р)* – во соодветен контекст; *Иван (Т) се ожени со Ана (Р); Со Ана (Т) се ожени Иван (Р)* – во соодветен контекст. Надвор од контекст, нај-

(дел) од рематската компонента. Како што се гледа и од примерите, македонскиот јазик спаѓа во јазиците во кои разликата помеѓу нецелосно определените и неопределените дескрипции ја сигнализираат членските морфеми (во случајов, и дополнителен сигнал: удвојување на определениот израз во функција на директен предмет со кратка форма на лична замена).

неутрални, најприродни од аспект на функционалната перспектива се оние реченични изрази во кои темата е аргументски израз во номинативна (основна, независна) форма и во иницијална позиција. Еден повеќеаргументен предикат, релациски предикат (*predykat relacyjny*), според С. Каролак, во јазиците може да биде претставен со низа предикативни изрази што се семантички исти, но во неутрална функционална реченична перспектива, како тема овозможуваат да функционираат различните аргументи на истата основна ПАС. Предикативните изрази од овој тип се во однос на конверзија, при што еден предикативен израз се смета за основен, а останатите за конверти на дадената релација. Символички, конвертот на релацијата $g(x, y)$ би имал форма $g^{-1}(y, x)$, а при тоа линеаризацијата на аргументите во двата случаја би била неутрална. На пример, во однос на конверзија се следниве парови предикативни изрази: *учиџел и ученик*; *џосџар и џомлад*; *надреден и џодреден*; *дава и добива*; *(е) соџсџивеник и (е) соџсџивеносџ*; *има и џриџаџа*; *соџруџ и соџруџа* и сл. Образувањето на пасивни реченици (пасивизацијата), С. Каролак го смета за најтипичен и најрегуларен начин на изведување на конвертивни од основни изрази. Со извлекувањето на еден од аргументите на повеќеаргументниот предикат како тема, останатите негови аргументи автоматски влегуваат во ремата. Ремата во овие реченици претставува сложена структура, настаната како резултат на апсорпција на некои аргументи од простиот предикат. Ваквата сложена структура С. Каролак ја именува како сложен релациски предикат. Секој повеќеаргументен предикат може да биде основа за деривација на толку сложени релациски предикати, колку што аргументи импликува. Пр.: *џен- (се) со коџо*; *џен- (се) кој*; *сака-коџо*; *сака- кој*; *сакан- од коџо*; *сакан- кој*. Како што се гледа од примерите, простите предикати можат да образуваат различни тематско-рематски структури (структури со различно подредување, хиерархизација на аргументите), и при тоа во зависност од изборот на формата на предикативниот израз, овие низи се неутрални или маркирани. Неутрални се следниве примери на предикатот што означува релација на поседување: *има- (неџџџо)*; *(е) соџсџивеник/џ- (на неџџџо)*; *(е) соџсџивеничк- (на неџџџо)*; *џриџаџа- (некому)*; *соџсџивеносџ- (нечија)*, а маркирани се: *има- (кој)*; *џриџаџа- (џџџо)*. Со оглед на тоа што простите предикати можат различно да ги подредуваат своите аргументи (нема еден строго зададен тематско-рематски поредок на аргументите), С. Каролак го изведува заклучокот дека основните ПАС-и во јазичниот систем не се подредени во овој однос. Моделите на основните ПАС-и се адекватни со тематско-рематските модели само тогаш, кога се конс-

титиуирани од едноаргументен предикат. При тоа, аргументот е тема, а предикатот рема. Во останатите случаи: а) тема на реченицата се сите аргументи, а рема е самиот прост предикат или б) тема е еден од импликуваните аргументи или дел од нив, а рема е сложениот релациски предикат, деривиран од простиот. Во „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ најпрвин се опишани простите предикати, а потоа правилата за деривација на сложените релациски предикати од соодветните прости. С. Каролак го нагласува фактот дека моделите на основни ПАС-и не се во хиерархиски однос со тематско-рематските модели (со моделите на речениците). Моделите на основните ПАС-и се теориски конструкти (во нив не влегуваат ниту модалната, темпоралната ни локативната компонента), апстрахирани од тематско-рематските модели коишто од своја страна одговараат на реалните реченици. Задачата на основните ПАС-и, според С. Каролак е опис на можностите на синтаксичка деривација. Тие се сфаќаат како предкомуникативни структури од коишто допрва се образуваат комуникативните. При тоа, „аргументите се прифаќаат како компоненти што се во можност да функционираат како тема на реченицата, а предикатите како компоненти што не се во можност да функционираат како тема, туку само како рема. Такви се системските можности. Тие се реализираат на различен начин во комуникативните структури (реченичните изрази) коишто претставуваат единствени реални јазични појави“ („Граматика...“: 35).

Би можеле да резимираме дека, заснована на логички традиции, поаѓајќи од значењето, полската теорија за семантичка синтакса пред сè води сметка за функционалниот (комуникативниот) аспект на јазикот. „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ не е нормативна, ниту чисто дескриптивна граматика, туку како што самите автори велат *еден начин на размислување за јазикот*. Во оваа „Граматика...“ е отсликан еден поглед на јазикот што отвора поинакви перспективи за јазична анализа и во најмала мера, поттикнува на размислување.

Проф. З. Тополињска врз основа на оваа теорија изврши јазична анализа и врз македонски јазичен материјал, поточно врз јужномакедонските говори од Корча до Драма⁵. За јазичната анализа што ја врши, проф. З. Тополињска вели: „Се работи за семантички ориентирана синтакса, т.е. за опис на операции коишто од пораката (т.е. од содржината на јазичното коминике, англ. message) водат кон нејзината по можност

⁵ З. Тополињска, „Македонските дијалекти во Егејска Македонија“ – книга 1, Синтакса, дел I, МАНУ, Скопје, 1995.

успешна формализација (оформување) на површината на текстот... Задачата на синтаксичкиот опис е да се претстават механизмите што – во определени општествени (говорни) ситуации – управуваат со изборот на јазичните средства кои ги изразуваат наведените семантички компоненти“ (З. Тополињска, 1995: 5, 6).

З. Тополињска и овде, разликува реченици наспрема искази. Реченицата, според З. Тополињска е основна синтаксичка форма на исказот, кој од своја страна е минимално јазично коминике. Исказот ги содржи следните семантички компоненти (компоненти кои на разни начини меѓу себе можат да се преклопуваат и обусловуваат): главен (надреден) предикат, т.е. релација чие постоење е предмет на соодветната комуникација; аргументи имплицирани (т.е. задолжително барани) од страна на главниот предикат, т.е. термини на релацијата; темпорална детерминација; локална детерминација; модална информација (информација за ставот на говорителот спрема вистинитоста на соопштуваните содржини); прагматичка информација (информација за ситуационата, прагматичка мотивираност на соопштението).

З. Тополињска зборува за основни наспрема сложени реченични конструкции. Основна реченична конструкција (ОРК) е синтаксичка конструкција што содржи, како конститутивен член, предикатски израз со финитна⁶ глаголска форма, а сложена реченична конструкција (СРК) е синтаксичка конструкција со конститутивен член – предикатски израз оформен како сврзник⁷. Содржината, карактеристична за паратактич-

⁶ З. Тополињска го употребува терминот финитна (глаголска форма), а не лична, за да го нагласи фактот дека под овој термин се подразбираат и т.н. безлични форми на глаголите: *се вледи, се знае* и сл.

⁷ Овде е значајно да се спомене дека рамките на простата (проширената) и сложената реченица во полската школа на семантичка синтакса не се поклопуваат со оние од традиционалната синтакса. Така, кај З. Тополињска, декларативните и релативните зависносложени реченици не се обработуваат во рамките на сложената реченица, туку декларативните се обработуваат во рамките на основната реченична конструкција, како аргументи на предикатите од втор ред, а релативните во рамките на именската група (в. и во „Граматицата на современиот полски јазик – Синтакса“, делот: „Синтакса на именската група“, изработен од З. Тополињска). Во делот „Синтакса на полипредикативните искази“, од „Граматицата на современиот полски јазик – Синтакса“, изработен од М. Гроховски, се разгледуваат сложените реченици коишто ги конституираат, според сфаќањето на полските семантичари, предикативни изрази оформени како сврзници (М. Гроховски во рамките на сложената реченица ги вклучува и речениците што ги конституираат декларативни и релативни сврзници). Посебно се разгледуваат и полипредикативните изрази што имаат форма на проста реченица, имено изразите што во

ните и екстензионалните сврзници може да биде формализирана и како глагол: *импликува*, *обусловува* и сл, при што треба да се одбележи и тоа дека употребата на сврзниците-предикати и соодветните предикати-глаголи е стилски разграничена. Од синтаксички аспект, ОРК задолжително содржи конститутивен член (КЧ) и факултативно-дополнителни членови (ДЧ-и). Конститутивен член на ОРК е еден предикатски израз (ПИ), кој, од своја страна, во својот состав може исто така да вклучува и дополнителен член. Како конститутивен член на предикатскиот израз се јавува финитна глаголска форма, а како дополнителен (во случаите кога го има) – именска синтагма и/или реченична конструкција односно, претставено со соодветните симболи:

$$\text{ОРК} \rightarrow \text{КЧ (ДЧ)}$$

$$\text{КЧ} \rightarrow \text{ПИ}$$

$$\text{ПИ} \rightarrow \text{КЧ (ДЧ)}$$

$$\text{КЧ}_{\text{ПИ}} \rightarrow \text{В}_{\text{Ф}}$$

$$\text{ДЧ}_{\text{ПИ}} \rightarrow [\emptyset, \text{ИС}_{\text{П}}, \text{РК}_{\text{П}}]$$

при што, симболот $\text{В}_{\text{Ф}}$ означува финитна глаголска форма; симболите $\text{КЧ}_{\text{ПИ}}$ и $\text{ДЧ}_{\text{ПИ}}$ ги означуваат конститутивниот и дополнителниот член на предикатскиот израз; $\emptyset$ – синтаксичка нула; симболите $\text{ИС}_{\text{П}}$ и $\text{РК}_{\text{П}}$ соодветно – именска синтагма, т.е. реченична конструкција како дел од предикатскиот израз; $\rightarrow$ ‘се реализира како...’, (...) – ‘може, но не мора да се појави’, [...] – ‘и/или’.

Дополнителен член, т.е. дополнителни членови на ОРК, ако ги има, можат да бидат: конотирана именска синтагма од страна на предикатскиот израз, конотирана реченична конструкција од страна на пре-

својот состав содржат, покрај основен предикативен израз и неосновен. За неосновни предикативни изрази М. Гроховски ги смета именските групи и адвербијалните групи (според М. Гроховски, партикулно-прилошките изрази), во случаите кога не се импликувани од основниот предикативен израз во реченицата. Повеќето од овие неосновни предикативни изрази се поврзуваат директно со основните предикатско-аргументски изрази, но и со нивните компоненти. Иако синтаксичката позиција што ја заземаат неосновните предикативни изрази не ја отвора основниот предикатско-аргументски израз, граматичката форма на неосновниот предикативен израз може да биде обусловена од формата на еден од елементите на основниот предикатско-аргументски израз: *Бојан ја осџави Маја во сџанот сама*; *Бојан џи осџави деџаџа во сџанот сами*. За З. Тополињска речениците од овој тип претставуваат развиени прости реченици, а овие, според М. Гроховски „неосновни предикативни изрази“ претставуваат реченични трансформи, т.е. начини на вградување на реченична содржина во друга реченица.

дикатскиот израз и прилошка синтагма во функција на модификатор на пропозиционалната конструкција, т.е.:

$$\text{ДЧ} \rightarrow [\emptyset, \text{ИС}_K, \text{РК}_K, \text{Адв}_M].$$

Индексот $_K$ покрај соодветниот симбол во синтаксичката шема означува дека членот покрај којшто се појавува е конотиран од страна на предикатскиот израз.

Според ова, *Грми* би бил пример за ОРК чијашто шема би ја претставувал само КЧ и тоа, претставен само преку V_F (финитна глаголска форма). Синтаксичката шема на примерот *Сѝојан е учѝиел*, би содржела еден КЧ (*е учѝиел*) и еден ДЧ (*Сѝојан*). Конститутивниот член е ПИ, составен исто така од две компоненти: конститутивна (финитната форма на помошниот глагол „сум“) и дополнителна (именката *учѝиел*). Во синтаксичките шеми на ОРК на примерите: *Тој може да дојде* и *Таа ѝочна да чѝиѝа* влегуваат по еден КЧ (предикатски израз) и по еден ДЧ (*ѝој*, односно *ѝаа*). Конститутивни членови во овие примери се предикатски изрази кај кои покрај конститутивен (*може*, *ѝочна*) се јавуваат и дополнителни членови – реченични конструкции (*да дојде*, *да чѝиѝа*). Во ОРК: *Ние сакаме баба ни да оѝседне кај нас*, како дополнителни членови се јавуваат ИС_K (*ние*) и РК_K (*баба ни да оѝседне кај нас*). Конститутивен член е ПИ, претставен само преку конститутивна, финитна глаголска форма (V_F) – *сакаме*. Синтаксичката шема на РК_K би вбројувала: ПИ како КЧ (*да оѝседне*) и две ИС_K , како дополнителни членови (*баба ни*, *кај нас*). Примерот *Сѝојан ѝредава убаво* би бил пример за ОРК во чиј состав како дополнителен член се јавува прилог во функција на модификатор на пропозиционалната конструкција (*убаво*).

Од семантички аспект, ОРК 3. Тополињска ја разгледува како продукт на процесот на предикација (припишување на карактеристики на деловите од светот што ги изделуваме како дискретни големини; изразување на извесни релации што сме ги забележале меѓу нив). Пропозиција или ПАС всушност е семантичкото јадро на ОРК, тоа е информацијата што ја одредува релацијата и нејзините термини т.е. предикатот и неговите аргументи.

Пропозицијата е потребно да биде референцијално определена (сооднесена до ситуацијата за која станува збор), т.е. да биде актуализирана (временски и просторно сооднесена) и исто така, референцијално да бидат окарактеризирани и нејзините учесници (учесниците во настанот за кој станува збор).

Наспрема ситуацијата за којашто се зборува, 3. Тополињска ја доведува ситуацијата на зборување, т.е. самиот говорен чин, информациите што јазичното соопштение ги дава за говорителот, како резултат на неговата свесна активност или независно од неговите желби. Свесно, говорителот може од една страна да пренесува информација, а од друга страна експлицитно да бара реакција од соговорникот/соговорниците: да прашува (да бара информација) или да произнесе молба, наредба, закана итн. Во случаите кога говорителот пренесува информација, може да зборува како за надворешната, така и за неговата внатрешна дејствителност и може да зборува за факти (коишто може да бидат подложени на проверка на вистинитоста) или за нефакти (фиктивни, замислени, планирани настани). Своите ставови за веродостојност на соопштението говорителот може експлицитно да ги изразува или пак да се воздржува од нивното експлицитно изразување. Овие содржини ги изразува модалната (надградена) компонента во пропозицијата (независно од тоа за каков вид модалност станува збор).

Јазичното соопштение може да се разгледува и од прагматички аспект, од аспект на сите фактори што влијаат на него, а кои се во врска со самиот чин, самата ситуација на зборување, односите меѓу говорителот и соговорникот, емотивната состојба на говорителот, неговото јазично потекло, средината од којашто потекнува итн. Прагматичната компонента од структурата на ОРК 3. Тополињска во „Македонските дијалекти во Егејска Македонија – Синтакса“, со оглед на карактерот на јазичните извори со кои располага, не ја зема предвид (иако понекогаш, при анализата не се лишува од коментари од овој домен).

Симболички, семантичката структура на ОРК, 3. Тополињска ја претставува со следната формула:

$$M \{T \times L [p(x, y, z...)]\},$$

каде што: М ја означува модалната компонента, Т – темпоралната, L – локалната, р – конститутивниот предикат, x, y, z... – аргументите на конститутивниот предикат, а заградите – хиерархијата на релациите и нивните термини.

Оваа формула (шема), која во себе го вклучува максималниот број на компоненти, на различни начини може, според 3. Тополињска, да биде кондензирана: нејзините компоненти во ОРК да бидат подлабоко интегрирани или реализирани надвор од нејзините формални граници. Како илустрација, 3. Тополињска ги наведува случаите кога:

М се јавува во функција на р (Пр. *Може да дојдеме уи́ре кај вас*), Т или L во функција на х (Пр. *Ке преси́ојуваат во „Палас“*) итн.

Согласно со принципите на полската семантичка синтакса и 3. Тополињска разликува: предикати од прв, втор и трет ред. Предикатите од прв ред ги изразуваат релациите од надворешната дејствителност на говорителот, а предикатите од втор ред – релациите од неговата внатрешна дејствителност (на пр. неговата умствена, емотивна, волева активност). Аргументите на предикатите од прв ред посочуваат реални, конкретни делови од надворешната дејствителност: *некој (сѝне)*; *некој, нешѝо (чиѝа)*; *некој, нешѝо, некому (дава)*; *некој (ѝрча)*; *некој, нешѝо (ѝради)* итн. Кај предикатите од втор ред, првиот аргумент секогаш посочува личност, а вториот – дел од неговата внатрешна активност: *мисли (некој, дека/да...)*; *знае (некој, дека/да...)*; *разбира (некој, дека...)* итн. Предикатите од трет ред ги изразуваат процесите на расудување. Овие предикати, според 3. Тополињска и во согласност со полската семантички ориентирана синтакса, ретко се оформуваат како глаголи (пр. *ѝредизвикува, обусловува, ѝридружува, следува* – еден настан некој друг настан), а почесто како сврзници (пр. *бидејќи, ако, ѝод услов да* – еден настан, друг настан). Аргументи на предикатите од трет ред се реченични конструкции. Првата книга на „Македонските дијалекти во Егејска Македонија“ (Синтакса, I дел) од 3. Тополињска ги обработува речениците што ги конституираат глаголски предикати т.е. предикати, според ова размислување, од прв и втор ред.

Што се однесува до прашањата сврзани со функционалната перспектива на текстот и нејзиниот одраз во ОРК, во овој дел од теоријата (претставен во „Македонските дијалекти во Егејска Македонија“, книга прва, Синтакса, I дел), 3. Тополињска посебно не ги обработува. Тоа се прашања што, според 3. Тополињска, „ниту може да се заобиколат, ниту системски да се претстават“, со оглед на тоа што во овој труд авторката не се занимава со граматиката на текстот. Сепак, бидејќи илустративниот јазичен материјал доаѓа од текстови, јазичната анализа понекогаш доведува и до тоа „некои особености во формализацијата на разгледуваната ОРК да бидат објаснети токму со барањата на функционалната перспектива на соодветните текстови“ (3. Тополињска, 1995: 15).

3. Тополињска зборува за т.н. „природна хиерархија на аргументите на некој предикат“, којашто може но и не мора секогаш да најде одраз во еден конкретен јазичен текст. Природната, според 3. Тополињска, хиерархија на аргументите е информација за аргументите на предикатот што е „кодирана“ во неговата семантичка структура. На

пример, кај некои предикати: човек – вршител на дејството, материјален предмет – трпитељ на дејството. Оваа хиерархија на аргументите способни се да ја одразат, од една страна, синтаксичката структура на ОРК (мрежата на односи на граматичка зависност), и од друга страна – принципите на линеаризација. Меѓутоа, во самата јазична практика, многу често, од аспект на комуникативните потреби се воспоставува една друга, поинаква хиерархија на аргументите на еден предикат (З. Тополињска го наведува примерот кога во дадена ситуација, поради различни причини, од комуникативен аспект поважно е напишаното писмо од човекот што го напишал).

Оваа теорија, со текот на времето, доживеа и извесни модификации, што најдоа одраз и во терминологијата, кои секако би можеле да бидат предмет на друга студија. Целта на овој труд е да се прикаже полската теорија на семантичка синтакса во облик во кој ни ја донесе проф. Зузана Тополињска. Да се надеваме дека нејзината научна дејност и надградба ќе носат уште плодови во нашата лингвистичка средина.

Список на употребени симболи

ПАС – предикатско-аргументска структура

ПАИ – предикатско-аргументски израз

f – едноаргументен предикат од прв ред

g – двоаргументен предикат од прв ред

ϕ – предикат од повисок ред

x – прв предметен аргумент

y – втор предметен аргумент

anim – семантичка карактеристика 'живо суштество'

pers – семантичка карактеристика 'лице'

object – семантичка карактеристика 'предмет'

locus – семантичка карактеристика 'место'

$f(x...n)$ – симбол за ПАС, востановена од предикат од прв ред

V – предикативен израз на предикат од прв ред

W – предикативен израз на предикат од повисок ред

C – аргументски израз (предметен)

$C_1, C_2...$ – прв, втор ... (предметен) аргументски израз

O – факултативно непополнување на аргументска позиција

$\emptyset$ – задолжително непополнување на аргументска позиција

V_f – лична глаголска форма

N_S – независна именска група (во позиција на субјект)

N_{Od} – директнозависна именска група (во функција на директен објект)

- N_{Op} – општозависна именска група (во функција на предлошки објект)
 N_p – предикативна именска група
 T – тема
 R – рема
 $g^{-1}(y, x)$ – конверт на релацијата $g(x, y)$
 ОРК – основна реченична конструкција
 СРК – сложена реченична конструкција
 КЧ – конститутивен член
 ДЧ – дополнителен член
 ПИ – предикативен израз
 КЧ_{ПИ} – конститутивен член на предикативниот израз
 ДЧ_{ПИ} – дополнителен член на предикативниот израз
 V_ϕ – финитна глаголска форма
 $\emptyset$ – синтаксичка нула
 IS_Π – именска синтагма како дел од предикативен израз
 PK_Π – реченична конструкција како дел од предикативен израз
 $\rightarrow$ ‘...се реализира како...’
 (...) ‘може, но не мора да се појави’
 {...} ‘и/или’
 IS_K – конотирана именска синтагма од страна на предикативен израз
 PK_K – конотирана реченична конструкција од страна на предикативен израз
 Adv_M – прилошка синтагма во функција на модификатор на пропозиционалната конструкција
 M – модална компонента во семантичката структура на ОРК
 T – темпорална компонента во семантичката структура на ОРК
 L – локална компонента во семантичката структура на ОРК
 p – конститутивен предикат во семантичката структура на ОРК
 $x, y, z, \dots$ – аргументи на p

Violeta NIKOLOVSKA

THE POLISH SCHOOL OF SEMANTIC SYNTAX

(S u m m a r y)

The Polish School of Semantic Syntax, in its form as portrayed in this paper, gives us a model of a description of a language in which semantic syntax takes the highest place in the hierarchy. It is placed above the structural syntax, which in turn is set hierarchically above the syntax of linearization. The generating

of sentences in this model is done in such a way that semantic structures are initially generated. With the formal syntactic rules, these structures receive correct grammatical forms which, by applying the rules of linearization, are properly arranged in time (while speaking) and in space (while writing). The terms predicate and argument are terms that refer to the semantic level of language. Predicates, according to their semantic properties, open positions for arguments. The number of positions for arguments and the selection of their semantic features represent a semantic-syntactic feature of the predicate. Structures that occur as a result of linking predicates with arguments implied by them are called predicate – argument structures. At the formal level, they correspond with predicate – argument expressions composed of a predicative expression and linguistic expressions in the position of its arguments. We can distinguish primary versus derived predicate - argument structures (PAS). Fundamental PAS are the basic constituent parts of basic sentences, and derived PAS – of the derived sentences. The term explicative models denote the ones obtained from the semantic-syntactic models by applying the rules of reduction transformation. They reflect the properties of surface structures. They can be complete – when all the elements of semantic-syntactic patterns are realized on the surface, and incomplete – when some of the elements of these models are not realized on the surface. Basic PAS complete the complete explicative models, while the derived ones complete the incomplete explicative models.

Key words: semantics, syntax, model, pattern, structure, predicate, argument, predicate-argument structure, primary, derived

Елена ПЕТРОСКА

ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТА ИЗРАЗЕНА СО *НАВОДНО* И *БОЖЕМ* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Македонскиот јазик, како што е добро познато, располага со граматички средства за маркирање на евиденцијалноста, на различните евиденцијални значења. Меѓутоа, покрај граматичките, македонскиот јазик ги користи и лексичките показатели за маркирање на евиденцијалноста, или за доопределување на евиденцијалните значења. Целта на овој труд е да го претстави показателот *наводно*, а и да го спореди со *божем*, како често наведуван синоним на *наводно* и нивната заемна употреба со граматичките показатели на евиденцијалноста.

За систематското проучување на лексичките единици во доменот на евиденцијалноста е неопходно да се утврдат веќе проучените граматички средства за изразување евиденцијални значења во македонскиот јазик. Видовите значења што се сметаат за евиденцијални во балканските јазици се две, конфирмативното (потврденото) и не-конфирмативното (не-потврденото), според Friedman (Friedman, 2004a: 104, сп. Петроска 2008, Петроска 2010), а кои се однесуваат и на македонскиот јазик. Овие две основни значења на евиденцијалноста имаат и свои подзначења: конфирмативност и не-конфирмативност, и тоа а) прекажана и б) инференцијална, а и други подзначења како дубитатив и адмиратив. Два вида на основни евиденцијални значења се изразуваат и со лексички показатели, а тоа се: директна евиденцијалност и индиректна евиденцијалност (прекажана и инференцијална)¹. Во оваа ста-

¹ Во тек е работата на проектот за *Лексичките евиденцијални маркери во словенските јазици*, под раководство на Wiemer (Универзитетот во Мајнц, Германија), а ова е основното поимање на евиденцијалноста во рамките на проектот. Потенцијалните лексички евиденцијални показатели, кои се предмет на анализа за

тија предмет на интерес е индиректната прекажана евиденцијалност и можноста за нејзино маркирање со помош на лексичките показатели.

Како показатели на евиденцијалноста во јазиците се јавуваат т.н. функционални зборови како адпозициите (предлозите), сврзниците и партикулите. Овој тип функционални зборови не се целосно опишани во македонскиот јазик. Од друга страна, евиденцијалноста во многу истражувања се ограничува експлицитно на граматичките средства. Но сепак, лексичките маркери заедно со граматичките припаѓаат на еден поимовен домен – што се покажува од воведувањето на терминот извор на информацијата. Поимовната типологија на Плунгиан (Plungian, 2001) – извор на информацијата – може да ја објасни потребата од изедначен третман на граматичките и на лексичките средства за изразување на идентични или слични значења (или функции).

Анализата на лексичките показатели на евиденцијалноста во полскиот (Wiemer, 2006) ја поттикнува споредбата со македонскиот, со што се претставени лексичките еквиваленти на индиректната прекажана евиденцијалност (*наводно* и *божем* со *podobno*, *rzekomo* и *jakoby*) и подлабоко се навлезе во поимањето на евиденцијалноста и надвор од граматичките средства (в. Петроска и Тофоска 2011). Оваа статија се надоврзува на претходната и тука посебно ќе бидат анализирани функционалните зборови *наводно* и *божем* и нивната поврзаност со прекажаната евиденцијалност во македонскиот јазик. Ќе го повторам објаснувањето од спомнатата статија дека ‘евиденцијалното значење го определува (или се однесува на) изворот на информацијата врз чија основа метазборуваачот го заснова своето знаење за некоја ситуација и со тоа смета дека може да изјави определена пропозиција што се однесува на ситуацијата’ (сп. Wiemer, 2006). Според тоа, и секој лексички израз кој конвенционално содржи ваква значенска компонента треба да се смета за показател на евиденцијалноста. Поимот евиденцијалност не се ограничува само на определена класа на форми или релации помеѓу синсемантички и автосемантички морфеми или единици на лексикот. Често, се случува, евиденцијалното значење да биде изразено со такви форми чија централна функција и не е евиденцијалноста.

1. Прекажана евиденцијалност

Евиденцијалните значења го наведуваат изворот на информацијата со чија помош зборуваачот се чувствува сигурен да даде определена

македонскиот јазик се: *наводно*, *божем*, *демек*, *изгледа*, *се чини*, *очигледно*, *мора да*, *небаре* и др.

изјава. Евиденцијалните и епистемичките значења се во заемна врска и често заедно се појавуваат во единици (или конструкции) на природните јазици. Но, епистемичката модалност е различна од евиденцијалноста, затоа што се однесува само на вреднувањето на вистинитоста на искажаната пропозиција од страна на зборуваачот. Најдобро познат извор на информација, на кој говорителот упатува е зборувањето (тврдењето) искажано од друг човек (или други луѓе) или од самиот себе. Ова се однесува токму на поимот **прекажаност**. Тука треба да разликуваме најмалку две нивоа – автор и содржина на прекажаниот претходен говорен чин и автор и содржина на говорниот чин што прекажува или упатува на претходниот говорен чин. За да бидат поимите јасни, треба да се разликува актуелниот зборуваач на прекажаниот исказ (неговото епистемичко вреднување на пропозицијата) од оригиналниот зборуваач, кој е зборуваач на прекажаната порака на која метазборуваачот (актуелниот зборуваач) упатува. Поимот зборуваач се однесува на метазборуваачот, а не на оригиналниот зборуваач.

2. *Наводно* и прекажаноста

Наводно како неменлива јазична единица има инхерентна референција на темата што се зборува. Има опсег врз целата пропозиција (реченица) и не е составен дел од ниту една синтаксичка структура на исказите што ги модификува. Според морфосинтаксичкиот формат е партикула, и се однесува како т.н. епистемички прилог или модална партикула. Примарно се однесува на изворот на информацијата, па мора јасно да се разграничи од единиците со примарна епистемичка функција. Всушност, *наводно* исто така може да модификува и синтаксички единици под нивото на реченицата, ама тогаш функционира како менлива (*declinabile*) единица, придавка: *наводен*, *-на*, *-но*, *-ни* (*наводен заговор*, *наводен лидер* итн.). *Наводно* во македонскиот јазик се употребува исто како и во хрватскиот и српскиот², додека во бугарскиот јазик воопшто го нема.

Зборуваачот сака да прецизира дека тврдењето се заснова на чуена информација, т.е. ја маркира прекажаноста, ама не е неопходно да изразува мислење дали информацијата содржана во пропозицијата ‘Марко бил избран едногласно’ може да се смета за доволно веродостојна.

(1) Марко *наводно* бил избран едногласно.

² Според Скок (Skok, 1973), *наводно* се употребува под влијание на германското *angeblich*.

Семантичката структура на *наводно*, може да се претстави како³:

Наводно Р.

- (а) Сакам да кажам што вели друг. (= прекажана компонента)
- (б) Кажувам Р.
- (в) Не велама дека знам Р. (= епистемичка компонента)
- (в) води кон импликација (г):
- (г) Мислам дека Р можеби не е вистина. (епистемичка, отповиклива)

Наводно има референција на претходниот говорен чин (на друг зборуваач) и (а) е компонента на тврдење, како и (б) и (в). Меѓутоа, импликацијата (г), која може прагматички да биде изведена од (в) е отповиклива. *Наводно* не ги вклучува неопходно сомневањата на мета-зборуваачот во веродостојноста на оригиналната порака. Основната карактеристика на *наводно* како лексички показател на прекажаната евиденцијалност е „јас не го кажувам тоа“. Оваа карактеристика ја покажуваат сите употреби на *наводно*, со сите комбинации на временските форми во македонскиот јазик. Во комбинација со не-конфирмативни времиња *наводно* го прецизира прекажаното значење на евиденцијалноста (2), со што се исклучува инференцијалното толкување. Интересно е дека во зборуваниот јазик се јавуваат дури и примери на *наводно* во комбинација со конфирмативни времиња (3), каде зборуваачот сепак има потреба да ја потврди информацијата, но и да нагласи дека тоа не се негови зборови. Тоа се однесува и на примерите (4) и (5) со сегашно време и со *има*-перфект⁴.

- (2) Како што неофицијално дознаваме, станува збор за десеттообвинетиот Сафет Огриќ од тетовското село Челопек, кој, *наводно*, бил откриен во една соседна земја... (*Уџирински*)
- (3) Истрагата, *наводно*, беше преразгледана последен пат пред повеќе од две години, но судот, сите обвинувања ги отфрли. (*A1*)
- (4) *Наводно*, приоритет кај тимот од Бирмингем е пласманот во Лигата на шампионите следната сезона... (*Дневник*)
- (5) Тимот од Торино, со кој нашиот најдобар фудбалер, *наводно*, има потпишано предоговор, веќе доволно потрошил во овој преоден рок... (*Вест*)

³ Врз основа на семантичката структура на еквивалентот *podobno* (Wierzbicka 1969, Wiemer, 2006), наведен кај Петроска и Тофоска (2011).

⁴ Подетално за заемното влијание на граматичките и на лексичките показатели на евиденцијалноста, т.е. на *наводно* во Petroska (2012).

3. *Наводно*, епистемичката компонента и *божем*

Наводно е многу фреквентен збор во печатот, кога авторот упатува на лично непотврдена (неконфирмативна) информација. Најдобар начин да се претстави информацијата како авторитет е кога е претставена како сопствено искуство. Употребата на прекажаните неконфирмативни времиња се поврзува со помал степен на авторитет кај зборуваачот отколку информацијата презентирана од лично искуство (конфирмативно) бидејќи прекажаното значење презентирано како лично искуство дава позитивно тврдење дека информацијата произлегува од некој друг (а не од актуелниот зборуваач). Тоа се случува и кога се употребува *наводно*. Актуелниот зборуваач дава позитивно тврдење дека информацијата произлегува од некој друг, и во пр. (6) се маркира прекажаното значење на соодветното време.

(6) *Наводно* добил понуда да работи за нив минатата недела.

Како што беше спомнато, евиденцијалната интерпретација на *наводно* има опсег на целата реченица (*добил понуда да работи за нив минатата недела*). Прагматичката импликација на епистемичкото неверување се појавува со *наводно* како дел од семантичката содржина на ниво на предикатот (в. семантичката структура (г)). Тоа значи дека опсегот на стеснување е придружен со зголемување на епистемичката интерпретација, додека оригиналната евиденцијална интерпретација останува да има поголем опсег на реченицата. Во опсегот на употреба *наводно* функционира како показател за евиденционалност, со вградено значење на прекажаност, а и со став за сомневање во некои контексти, па сè до показател за епистемичка модалност, со вградени ексензии на ставот за сомневање содржани во неговата евиденцијална употреба, дури и без упатување на изворот на информацијата со што се заменува со *божем*. Овој развој е посебно интересен затоа што го одразува она што се согледува од граматички показатели на евиденцијалноста. Формите за минатото неопределено време и во македонскиот јазик го граматикализираат прекажаното значење, кое може да има и семантичка промена од прекажано значење во дубитативно значење. Прекажаноста дели заедничка особина со дубитативноста, на пр.

(7) Јас сум му ги зел парите!

Во наведениот пример се изразува некакво лично, иронично становиште спрема она што го кажал некој за нас (прекажаното оди кон иронија), а ваквиот емоционален однос спрема туѓо искажување

(епистемичка модалност) не се ограничува само на првото лице, туку може да однесува и на другите лица, со што се спротивставуваме на туѓото искажување (сп. Конески, 1996), па го кажуваме тоа иронично. Дубитативното значење не се ограничува само на маркираност со определена интонација, туку е можно и со помош на посебен лексички показател, како на пр. *божсем* (8) и (9).

(8) *Божсем* јас сум му ги зел парите.

(9) *Божсем* му помогнале.

Во наведените примери *божсем* го определува типот на евиденцијалното значење, а тоа е прекажаноста што се трансформира во дубитативност. Во опсегот на употреба *божсем* изразува став за сомневање, како показател за епистемичка модалност, со вградени ексензии на ставот за сомневање содржани и во неговата евиденцијална употреба, без упатување на изворот на информацијата. Често се среќава во контексти на прекажаност, па затоа е и наведен како втора варијанта на *наводно* (TRMJ1 2006).

Од тоа произлегува дека и лексичките и граматичките показатели најверојатно имаат ист пат на семантичка промена, и сугерираат дека оваа специфична промена, од прекажаност до сомневање (дубитативност), претставува когнитивен феномен поврзан со природата на самиот индиректен говор (прекажан говор).

Ако уште еднаш го погледнеме примерот (6) и го употребиме без *наводно* и со замена на *наводно* со *божсем*, станува јасно дека пропозицијата 'Добил понуда да работи за нив минатата недела' е двосмислена (или е прекажаност или е инференција), со *наводно* се мармира прекажаноста, т.е. пропозицијата во однос на веродостојноста е неутрална, а со *божсем* се мармира дубитативноста, т.е. зборуваачот се сомнева во веродостојноста на пропозицијата.

(6) *Наводно* добил понуда да работи за нив минатата недела.

(6a) Добил понуда да работи за нив минатата недела.

(6б) *Божсем* добил понуда да работи за нив минатата недела.

Кога *божсем* се употребува со не-конфирмативни времиња, јасно е дека се работи за мармирана дубитативност (сомневање во прекажаноста, а не во инференцијата), како на пр. (10), (11) и (12).

(10) Наспроти нив, дипломатските извори тврдат дека, *божсем*, целата процедура за признавањето на Косово веќе била договорена меѓу

македонските и косовските власти во координација со американската администрација. (*Време*)

- (11) Наместо да го признаат дебаклот во платните пресметки, сега не убедуваат дека, *божсем*, во претходните 18 години не се правело ништо за образованието и дека откако се тие дојдени на власт таму тече мед и млеко. (*Време*)
- (12) Сендвичот постои уште од древни времиња, а најраните пишани податоци за овој брз оброк потекнуваат од старата еврејска сага „Хилел постариот“, во која главниот јунак, *божсем*, јадел месо ставено меѓу две парчиња леб. (*Време*)

Прекажаноста ја определува контекстот *извори ѿврдаѿи* (10), *убедуваѿи* (12), а *божсем* ја доопределува како сомневање (Мислам дека можеби не е вистина) и тоа кај *божсем* не е отповикливо (в. погоре (г)).

Интересни се примерите со употреба и на *наводно* и на *божсем* во една реченица (13), (14) и (15) каде што се гледа дека со *наводно* зборувачот само се дистанцира од одговорноста за вистинитоста, а со *божсем* сомневањето за вистинитоста на пропозицијата е јасно изразено.

- (13) Надворешни луѓе ги манипулираат жителите на Челопек дека *наводно* сме зеле 700.000 евра оштета за урнатиот мотел оти *божсем* ќе сме граделе црква таму, што воопшто не е точно. (*Весѿи*)
- (14) Тој укажа дека станува збор за наметната игра и опасна авантура во која Вранишковски *наводно* бега, а властите *божсем* го гонат. (*Нова Македонија*)
- (15) Московските аналитичари тврдат дека не случајно се исфорсирани информациите за тоа како *божсем* Москва тајно води преговори со Садам Хусеин и дека, *наводно*, му нуди азил. (*Уѿѿрински весник*)

Примерот (16) не е типичен, но е интересен затоа што прво мармира прекажување, а потоа сомневање, т.е. неверување.

- (16) Наметнатата практика од власта – напливот на странски уметници во земјава да се спречува преку забрани на нивно гостување, од страна на министерот за култура, *наводно*, *божсем*, за да се зачуваат домашниот културен идентитет и домашиот уметник, не само што е недемократска (зашто нема никаква законска основа), туку е и навредувачки неинтелигентна. (*Дневник*)

Со *божсем* се покажува дека прекажаното и епистемичкото значење се лексички условени. Епистемичкиот елемент не е само „нијан-

са“ што следи, веројатно, од контекстуалните импликации, како што тоа е случај со *наводно* (сп. Петроска и Тофоска 2011).

Божем, исто како и *наводно*, може да модификува и синтаксички единици под нивото на реченицата, ама тогаш функционира како менлива (*declinabile*) единица, придавка: *божемен, -на, -но, -ни* (*божемен заговор, божемен лидер* итн.). Еквивалент на *божем* во хрватскиот и во српскиот јазик е *tobože*. Од анализата на употребата на партикулата *tobože* и споредбата со *navodno* во хрватскиот (Dedaic 2005) се покажува целосна паралела со употребата на партикулите *божем* и *наводно*. Иако и со *navodno* може да се изрази сомневање за вистинитоста на пропозицијата, со *tobož* дури може и да се тврди дека е лага. Како еквивалент на *божем*, по сè изгледа, во бугарскиот јазик се јавува *уж*: *Джери уж поискал...*, кој во бугарскиот е опишан како партикула што се употребува во прекажани контексти (в. Kampf, V. & B. Wiemer 2011).

Пропозицијата не е маркирана по фактивност кога има евиденцијални показатели, а е маркирана како нефактивна (или фиктивна) кога маркерите се епистемички (‘X знае дека можеби е р’), а може да биде и маркирана како контра-фактивна (‘X знае дека не може да е р’), а тоа значи епистемички неможна (сп. Lyons, 1977: 796–7).

4. *Божем* и виртуелната референција

Божем може да се употреби во контексти како сврзник на споредбена конструкција со виртуелна референција. Терминот споредбени конструкции со виртуелна референција го преземам од Тополињска (Topolińska 2007), каде што за македонскиот јазик се наведени примери со *како да* и *небаре*. Според моето проучување тоа може да се однесува и на *божем*. Ваквата употреба на *божем* не е предмет на анализа во оваа статија затоа што нема поврзаност со прекажаноста и со *наводно*. Меѓутоа, мора да се нагласи дека во ваква употреба *божем* не може да се замени со *наводно*, ниту означува само сомневање и двоумење, туку може за се замени со други функционални зборови и состави како: *како да* и *небаре*. Во ваква функција го има значењето ‘X знае дека не може да е р’, значи виртуелната референција е секако нефактивна.

(18) Тој значајно ме погледна, *божем* јас му дадов повод!

(17) Се преправа, *божем* ништо не знае. (TRMJ1)

(17a) Се преправа, *небаре* ништо не знае.

(17б) Се преправа, *како* ништо *да* не знае.

Многу често во ваква употреба *божем* се среќава и во комбинација со *како* (*како божем*) и со *како да* (*како да божем*), со што се маркира неговата употреба како различна од претходната употреба во контексти на прекажаност.

ЛИТЕРАТУРА

- Aikhenvald, A. Y. 2004: *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Dedaic, M. N. (2005). "Ironical denial: Toboze in croatian political discourse". *Journal of Pragmatics*, 37(5), 667–683.
- De Haan, F. 2001. "The Relation Between Modality and Evidentiality". *Linguistische Berichte, Sonderheft 9*, Hamburg 201–216.
- De Haan, F. 2003. "Encoding Speaker Perspective: Evidentials". *Language Diversity and Linguistics Theories Symposium Proceedings*.
- Plungian, V. 2001. "The Place of evidentiality within the universal grammatical space". *Journal of Pragmatics* 33: 349–357.
- Fielder, G. 1999. "The Origin of Evidentiality in the Balkans: Linguistic Convergence or Conceptual Convergence?" *Mediterranean Language Review* 11: 59–89.
- Fielder, G. 2002. "Questioning the Dominant Paradigm: An Alternative View of the Grammaticalization of the Bulgarian Evidential," *Of All the Slavs my Favorites: Studies in Balkan and South Slavic Linguistics*. ed. V. Friedman and D. Dyer, Bloomington: Slavica.
- Friedman, V. 1982. "Reportedness in Bulgarian: Category or Stylistic Variant?" *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 26-6, 149–153.
- Friedman, V. 1986. "Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian and Albanian." *Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology*. ed. W.L. Chafe – J. Nicholas. Ablex Pub. 168–187.
- Friedman, V. 1998. "The Grammatical Expression of Presumption and Related Concepts in Balkan Slavic and Balkan Romance". *American Contribution to the 12th International Congress of Slavists*, ed. Michael Flier and Alan Timberlake. Bloomington: Slavica, 390–405.
- Friedman, V. 1999. Proverbal Evidentiality: On the Gnomical Uses of the Category of Status in Languages of the Balkans and the Caucasus. *Mediterranean Language Review*, 11. 135–155.
- Friedman V. 2002. *Macedonian. Languages of the World/Materials* 117. Lincom Europa.
- Friedman, V. 2004a. "Typology of Balkan evidentiality and areal linguistics". *Balkan Syntax and Semantics, (Linguistik Aktuell, 67)* ed. O. M. Tomic. Amsterdam: Benjamins. 101–134.

- Friedman, V. 2004. "Evidentiality, Modality, and Narrative in Macedonian and Other Balkan Languages". *Macedonian Studies: Papers from the Fifth Macedonian-North American Conference on Macedonian Studies (Working Papers in Slavic Studies vol. 4)*. red. Brian Joseph and M. A. Johnson, 85–102 Columbus: The Ohio State University Department of Slavic and East European Languages and Literatures. 85–102.
- Kampf, V. & B. Wiemer 2011. "Inventarisierung und Analyse lexikalischer Evidenzialitätsmarker des Bulgarischen: Adverbien, Partikeln und Prädikative (II)". *ZEITSCHRIFT FÜR BALKANOLOGIE* 47 (2011) 2: 182–202.
- Конески Бл. 1956 [1996]. *Граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.
- Lunt, H. 1952. *A Grammar of the Macedonian Literary Language*. Skopje.
- Lyons, J. (1977). *Semantics. Volumes I and II*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Минова-Ѓуркова, Л. 1994. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.
- Mushin, I. 2001 *Evidentiality and epistemological stance : narrative retelling*: John Benjamins Pub. Co., Amsterdam: Philadelphia.
- ОГ 2008. *Општа граматика на македонскиот јазик* (група автори). Скопје: Просветно дело.
- Петроска, Ел. 2008. „За таканаречената прекажаност во македонскиот и во бугарскиот јазик“. *Реферати на македонските слависти за меѓународен славистички конгрес во Охрид*, 269–278.
- Петроска, Ел. 2011. „Евиденцијалноста и евиденцијалните стратегии во македонскиот јазик“. *Перифразични конструкции со 'esse' и 'habere' во словенските и во балканските јазици*. Скопје МАНУ, 29–41.
- Петроска, Е. и Ст. Тофоска 2011. „Лексички показатели за прекажана евиденцијалност во македонскиот и во полскиот јазик“. Во: *Зборник од Осмата македонско-полска научна конференција*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Petroska, El. 2012. "Grammatical and Lexical Markers of Evidentiality in Macedonian". *7th Macedonian-Nort American Conference on Macedonian Studies* (во печат).
- Skok, P. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU.
- ТРМЈ1 2003. *Толковен речник на македонскиот јазик*, том I (А-Ж), (ред. К. Конески и др.) Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- ТРМЈ3 2006. *Толковен речник на македонскиот јазик*, том III (Л-О), (ред. К. Конески и др.). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Topolinska, Z. 1994. "Factivity as a Grammatical Category in Balkan Slavic and Balkan Romance". *Slavia Meridionalis* 1: 105–121.

- Тополињска З. 1996. *Студии од македонско-бугарската јазична конфронтација*: Скопје МАНУ.
- Тополињска З. 2009. „Семантичката категорија ДИСТАНЦА“, *Предавања на ХЛ МСМЈЛК*. Скопје: УКИМ, 45–52.
- Topolińska, Z. 2007. Wokół struktury semantycznej zdania. *Polski ~ Macedoński. Konfrontacja gramatyczna* 7. Kraków: PAU.
- Wiemer, B. 2006. "Particles, parentheticals, conjunctions and prepositions as evidentiality markers in contemporary Polish", *Studies in Polish Linguistics* 3, 5–67.
- Wiemer, B 2010. "Hearsay in European languages: toward an integrative account of grammatical and lexical marking". G. Diewald & El. Smirnova (Eds.) *Linguistic Realization of Evidentiality in European Languages*. De Gruyter Mouton. 59–113.

Клучни зборови: евиденцијалност, прекажаност, лексички показател на евиденцијалноста, граматички показател на евиденцијалноста, епистемичка модалност, фактивност, контрафактивност.

Elena PETROSKA

EXPRESSING EVIDENTIALITY BY NAVODNO AND BOŽEM IN MACEDONIAN

(S u m m a r y)

The subject of interest in this paper is to present the markers of evidentiality: the lexical marker *navodno* in comparison to *božem* in Macedonian. The focus is on *navodno* and *božem* as indeclinable units, function words, that can have reported evidential functions.

Macedonian as a Balkan language, with grammatical marking of evidentiality, encodes evidential meanings. The goal of this paper is to take into consideration not only the grammatical, but also the lexical coding of evidentiality. The evidential lexical marker *navodno* specifies the meaning of the grammatical evidential markers – the Macedonian non-confirmative evidentials, and can be substituted by *božem* in some contexts.

Станислава-Саша ТОФОСКА

ТЕЛИЧНОСТА КАКО СЕМАНТИЧКА ВИДСКА КАТЕГОРИЈА

Во литературата која се занимава со семантиката на глаголите и глаголскиот вид, поимот **теличност** се среќава често различно именуван (telic, bounded, perfective, conclusive, terminative, resultative, accomplishments) и различно толкуван. Кај повеќето автори теличноста се третира како лексичко-семантичка категорија, додека во овој труд, целта е да се објасни неговото сфаќање/поимање како семантичка видска категорија.

Имено, примарните телични глаголи претставуваат еден тип на реализација на глаголите кои изразуваат телична видска конфигурација.

За да го образложам прифаќањето на поставката дека теличноста е семантичка видска категорија, сметам дека е неопходно да се навлезе во суштината на поимот теличност, да се разгледаат неговите семантички компоненти. Во таа смисла, најпрвин ги разгледувам различните сфаќања на поимот теличност во повеќе лингвистички концепции (посебно задржувајќи се на неговите семантички компоненти), а потоа го изложувам сфаќањето на теличноста прифатено во овој труд.

1.1. Семантички компоненти на поимот теличност

Од сите анализирани дефиниции на глаголите кои се нарекуваат *телични* (или слично), т.е. кои изразуваат дејство што од наша гледна точка може да се определи како телично, може да се заклучи дека како основни критериуми за определување на теличноста се среќаваат неколку семантички карактеристики:

- **динамичност** на ситуацијата
- **агентивност** на ситуацијата
- **ограниченост** на ситуацијата:
 - **цел** на дејството
 - **внатрешна граница** на дејството
- **завршеност** на ситуацијата

Некои од карактеристиките со кои се определуваат теличните глаголи низ лингвистичката литература се *ојшшш* (поимски) карактеристики и се компоненти на овде прифатеното сфаќање на теличноста (како телична видска конфигурација), додека дел од нив се однесуваат на внатрешниот карактер на дејството изразено со телична видска конфигурација, односно се компоненти на *конкрејнаџа* семантичка содржина на глаголите кои го претставуваат ова сложено видско значење.

Ќе ги изнесам своите ставови околу овие карактеристики за да се види кои од нив се елементи на дефиницијата на теличноста што јас ја прифаќам, т.е. теличноста сфатена како видска конфигурација (в.т. 1.2.) и за сопоставување на моето сфаќање со сфаќањата во други теории за глаголскиот вид и со семантичките класификации на глаголските предикати, сретнати во литературата (в. т. 1.3.).

1.1.1. Динамичност

Динамичноста како една од компонентите на поимот теличност е истовремено и широко прифатена како една од основните карактеристики на категоријата вид според која глаголските предикати се делат на такви што означуваат *состојба* и такви што означуваат *процеси* (како синоним на динамични ситуации). **Состојба** е таков настан (ситуација) кој покажува мала или никаква промена во текот на времето; **процес** или динамичен настан е оној што се менува со текот на времето. (Chung S., Timberlake A., 1985: 214). Основната разлика меѓу состојбите и сите други имперфективни ситуации (ситуации со континуативна доминанта) е во тоа што тие *не се еднакви* во сите фази од нивното траење (Comrie 1993: 48–51).

За *нееднородноста* на дејството и неговото *поминување* низ различни *последователни временски фази* како една од карактеристиките на теличноста се изјаснуваат и други лингвисти. **Вјежбицка** (Wierzbicka, 1967: 2236) на тоа укажува во своите експликации на теличните глаголи, на пр. кај глаголите *умира*, *ишшува* и др.:

Јан умира = 'Јан поминува последователно низ иаква низа на состојби и и кога би џи поминал (ако џи помине) сити фази на иаа низа од состојби, и и кога би умрел (ке умре)' (John was dying = John was undergoing successive states of such a sequence of states, that if he underwent all the states of this sequence, he would die)

Јан пишува² 'Јан извршува акции од иаква низа на акции и и ако сити акции од иаа низа бида и и изведени, неи и ке биде напишано' (John is writing = John is performing actions of such a sequence of actions, that if all the actions of this sequence are performed, something would have been written).

Падучева (Падучева 1996: 86) давајќи ја примарната претпоставка за глаголите од несвршен вид воопшто, зборува за *серија последователни временски фази* низ кои минува ситуацијата означена со еден несвршен глагол и смета дека тие фази можат да бидат *еднакви* или *различни* (кај теличните глаголи, м.з.), иако сите се именуваат со тој ист глагол.¹

И **Апресјан** (Апресјан Ю., 2000б: XLI) смета дека основната семантичка разлика меѓу една **состојба** (состояние) и **дејство** (действие) е во тоа што состојбата се протега *еднородно* низ целото време на своето суштествување и по правило нема цел, а дејството има *различни етапи* во своето траење и е насочено кон некоја цел.

Во врска со овој критериум, подетална поделба на ситуациите со континуативна доминанта (претставени преку глаголите традиционално определени како несвршени) прави **Орешник** (Orešnik J., 1994)². Тој разликува:

- **состојби** (stanja) – хомогени нединамични ситуации кои траат без промена во времето (*знае* одговор, *има*, *поседува* нешто);
- **нетелични случувања** (netelična događanja) – хомогени динамични трајни случувања без внатрешна граница (*се смее*, *се шети*);
- **теличните случувања** (telična događanja) – нехомогени динамични трајни случувања што содржат внатрешни развојни степени и внатрешна граница (*гради* кука, *учи* грчки).

¹ Иако според неа, како и според теоријата на Каролак, оваа претпоставка се однесува на лексичкото значење и не влегува во толкувањето на видската форма на глаголот.

² Во оваа етапа не навлегувам и не ги дискутирам другите критериуми со кои Орешник поконкретно ги определува *теличните случувања*.

Според теоријата на глаголскиот вид прифатена во овој труд, просто континуативно видско значење изразуваат *состојбите* и *нетеличните случувања*, додека *теличните случувања* претставуваат сложено видско значење (телична видска конфигурација) со доминантен континуативен вид.

На општото семантичко ниво (поимското), за теличната видска конфигурација како конфигурација со континуативна доминанта е важно присуството на процесуалната компонента, т.е. *динамичноста*, како подредена на основниот поим на траење. На конкретното семантичко ниво, (во поглед на карактеристиките на конкретната семантичка содржина), глаголите кои преставуваат телична видска конфигурација можат да се доопределат како такви што означуваат *динамични* и *нехомогени ситуации*, односно такви ситуации кои во текот на своето траење поминуваат низ *серија од последователни фази кои не се исти* (сп. Wierzbicka 1967, Orešnik 1994, Падучева 1996, Апресян 2000 б и др.).

1.1.2. Агентивност

Критериумот *агентивност*, или *контрола на субјектот врз некои на ситуацијата* во многу семантички концепции е тој кој ги доопределува динамичните ситуации на посебни типови, на пр. *процеси*, *дејства*, *активност*, *акции*, *дејствувања*, *случки* итн. (сп. Orešnik 1994:, Падучева 1996, Laskowski 1999, Апресян 2000 б и др.).

Апресян врз основа на критериумот *агентивност* ги разликува динамичните ситуации (кај него нехомогените ситуации) на **процеси** (процес) од една страна, и **дејства** (действие) – *чита, гледа, ирѓа, ишчува* итн., **дејности** (деятелност) – *војува, ирѓува, работи* некаде итн. и **настани/ случки** (события) – *најде, изговори* итн., од друга страна. Кај секое дејство, дејност или случка постои агенс – живо суштество. Кај процесите нема субјект (агенс) во строга смисла на тој збор. (Апресян 2000 б: XXII, XXXVI).

Ласковски (Laskowski 1996: 152–174) исто така, врз основа на овој критериум што тој го нарекува *контрола на субјектот врз некои ситуации* ги разделува сите ситуации на *самостојни* и *намерни*. Самостојните динамични ситуации се такви ситуации кои не зависат од волјата на субјектот – такви се **процесите**, а намерните (несамостојни) динамични ситуации се такви ситуации кои зависат од волјата на субјектот и тука спаѓаат: **случувањата, дејствата дејствувањата, актите**. Во *телични* ги вбројува **процесите** (procesy) – самостојни телични ситуации кои се одвиваат без контрола на субјектот и водат кон промена на состојбата и **дејствувањата** (dzialania) – телични ситуации кои се одвиваат со контрола на субјектот, субјектот со своето дејствување врз некој објект предизвикува некоја нова ситуација, промена на состојбата најчесто на објектот, понекогаш и на субјектот (*анализира, учи, бара*). Оваа класификација и критериумите врз кои се заснова кореспондира со сфаќањето на теличноста кое јас го прифаќам.

Според овде прифатената теорија на општото семантичко ниво (поимското), не е важно дали теличната ситуација има јасно определен вршител или не (в.т. 1.2.3.). Каролак смета дека тоа дали процесот (како основен поим на случување наспрема основниот поим на траење) е прикажан како агентивен или не, е карактеристика која се однесува на внатрешниот карактер (конкретното значење) на глаголскиот предикат кој опишува една телична ситуација и кој изразува телична видска конфигурација, и тоа не влијае врз неговата видска семантика, врз неговото општо значење (сп. Каролак, Миркуловска 2000: 40–41).

На конкретното семантичко ниво, во врска со овој критериум (*агентивност/контрола на субјектот врз ситуации*), може да се каже дека глаголите кои претставуваат телична видска конфигурација можат да означуваат:

– **процес** – дејство што му се случува на некој субјект, т.е. динамична ситуација која претставува серија од последователни фази и не е под контрола на субјектот;

– **акција** – дејство што го врши некој субјект врз некој објект, т.е. динамична ситуација која претставува серија од последователни фази и се одвива под контрола на субјектот, односно подразбира негово активно дејствување.

Процесите и *акциите* како динамични ситуации кои претставуваат телична видска конфигурација ќе се определат попрецизно врз основа на сите семантички карактеристики на поимот теличност (в. точка 1.2.3.1.).

1.1.3. Ограниченост на дејството (цел или *граница* на дејството)

Во многу дефиниции со кои се определува теличноста, теличните ситуации, глаголи и сл. се среќава некој (или неколку) од поимите *цел*, *граница*, *крај*, *крајна тточка* на дејството, како поим(и) што се најкарактеристични за овој тип на ситуации. И името на поимот **теличност** доаѓа од грчкиот збор *telos* што значи *цел*, *граница*, *крај*. Признакот **граница на дејството** (limit of the action) е воведен од Јакобсон (Jakobson R., 1936) кој вели дека перфективните глаголи ја денотираат крајната, апсолутната граница на едно дејство (Durst-Andersen P., 1992). Овој признак определен како **граница на дејството** (limit) се среќава кај Dahl Ö., 1981, Chung S., Timberlake A., 1985; како **крај/крајна точка/завршна точка** (final endpoint) кај Орешник (Orešnik J., 1994), (terminal endpoint) кај Комри 1976 (в. Comrie B., 1993), (endpoint) кај Депретер (Depraetere I., 1995). Се среќаваат уште и термините **кулминација**, **завршница**, **заклучок** conclusion, culmination, zaključek. Поимот **цел** (goal) се среќава кај Бауер (Bauer G., 1970), Андерсон (Anderson S. G., 1972), Дал (Ö. Dahl, 1981).

Се поставува прашањето дали сите овие поими се неопходни за толкувањето на теличноста? Дали поимот *цел* е инклузивен за сите глаголски предикати што изразуваат телична видска конфигурација? Дали е подобро во опишувањето на теличноста да се користи поимот *граница на дејството*? Каква е/може да биде таа граница на дејството? Дали е доволно еден теличен глагол да се определи како глагол што означува дејство што е насочено кон промена на состојбата на нештата?

Пред да дадам одговор на овие прашања, би сакала да се осврнам на основните семантички елементи на поимот *цел* и поимот *граница на дејството*.

1.1.3.1. Цел на дејството

На поимот **цел** му е посветена цела студија на Гроховски (Grochowski M., 1980) од која ги прифаќам следните општи хипотези:

1. поимот **цел** е поврзан со некоја акција на човекот,
2. целта е идна состојба на нештата која може да се разгледува само како резултат од некоја акција,
3. целта постои во свеста на вршителот на акцијата кој сака да дојде до нејзина реализација,

4. вршителот претпоставува дека целта може да биде постигната/достигната,

5. постои причинско-последична врска помеѓу волјата да се постигне одредена цел и знаењето за можност за нејзина реализација од една страна, и акцијата од друга страна. (Grochowski 1980: 74–78).

Сите овие елементи се содржат во теличната видска конфигурација, но важат само за *акциитие*³ кај кои субјектот-човек е активен вршител на дејството, а не и за *процеситие* кај кои субјектот на дејството не е агенс. Дека целта им е својствена само на луѓето и не може да се искористи за објаснување на некоја телична ситуација, која нема агенс или тој не е човек, тврди и Деклерк (Declerck R., 1979: 766)

Определувајќи ги како телични сите глаголи кои означуваат динамична ситуација што претставува серија од нееднакви последователни фази (насочена кон промена на состојба на нештата), па според тоа, тука секако, се вбројуваат и *процеситие*, поимот *цел* не може да биде заеднички семантички елемент на сите типови на дејства (динамични ситуации) што изразуваат телична видска конфигурација.

1.1.3.2. (Внатрешна) граница на дејството

Бидејќи поимот *цел* не може да биде карактеристика на сите телични ситуации (дејства), ќе го разгледам поимот **граница на дејството** за да утврдам дали тој е посоодветен и дали се однесува на сите вакви ситуации.

Прво треба да се каже дека поимот *граница на дејството* (limit of the action) се однесува на внатрешната граница на дејството и треба да се разликува од поимот *ограниченост* (boundness) кој се однесува на временската граница на дејството, кој јас го определувам како *завршеност* и кој ќе го разгледам подолу (в. т. 1.1.4.). Кај некои лингвисти не се прави јасна дистинкција меѓу внатрешната граница на дејството и неговата временска ограниченост (комплетираност, завршеност).

³ Се подразбира дека ова се однесува на *акциитие* како што се определени во овој труд (види т. 1.1.2.). Може да се напомене дека Богуславски (Bogusławski A., 1974: 48) токму според постоењето или непостоењето на цел кај едно дејство, разликува два основни типа на дејство: *акција* – спонтано движење, наспрема *операција* – намерно, целово движење. Во овој труд терминот *акција* има поинаква интерпретација, поблиска но не идентична со терминот *операција* кај Богуславски.

Чанг и Тимберлејк (Chung S., Timberlake A., 1985: 214) зборуваат за една карактеристика – *о̀граниченоси́* (boundness) на настанот (според нив тоа е една од карактеристиките на глаголскиот вид) која дава различни резултати разгледувана на *пропозиционално* ниво и на *предикативно* ниво. На предикативно ниво, значењето на *о̀граниченоси́* за процесите се однесува на постоењето односно непостоењето на сопствена природна граница и во врска со тоа разликувањето на теличен од ателичен процес. Според нив, теличноста се врзува со поимот **сопствена природна граница**, па така еден процес е *теличен* или *затворен на предикативно ниво* ако има сопствена природна граница, која кога ќе биде достигната доведува до промена и автоматски процесот не може да продолжи; процесот што нема сопствена природна граница се нарекува *ателичен* или *отворен на предикативно ниво*. Поимот за *сопствена граница* зависи и од семантиката на самиот глагол и од семантиката на неговите аргументи на предикативно ниво. На пропозиционално ниво, ако еден настан е ограничен (bounded) значи дека тој завршува, се комплетира во границите на временскиот интервал низ кој се протега неговиот предикат.

Јасна дистинкција меѓу поимот *граница* и поимот *о̀граниченоси́* прави **Деклерк** (Declerck 1979: 764–765). Таа смета дека во определувањето на некои ситуации како bounded/ unbounded неосновано се мешаат/се искористуваат два критериуми, и тоа:

- ограничените изрази претставуваат ситуации кои **завршуваат** (which **terminates**);
- ограничените изрази се однесуваат на ситуации кои во себе вклучуваат некоја **крајна/завршна точка** (**terminal point**) по која ситуацијата не може да продолжи.

Според мислењето на Деклерк само првиот критериум треба да биде употребен во дефинирањето на ограничените искази (bounded propositions). Иако Деклерк прави разлика меѓу тоа дали една ситуација има крајна/завршна точка и дали една ситуација завршува, не предлага посебен термин за разликување на овие две карактеристики.

Тоа го прави **Депретер** (Depraetere I., 1995) која зборува за потребата од два типа дистинкции во определувањето на ситуацииските типови, а имено класификација базирана врз **потенцијалниот крај/крајна граница** на дејството, која се нарекува *(а)теличносѝ* и таква која се базира на **актуелната временска затвореност** (*о̀граниченоси́*) на настанот. Според неа *о̀граниченоси́а* (boundness) е карактеристика

која се однесува на тоа **дали** ситуацијата се опишува како да **стигнала до** својата крајна временска граница. *Теличноста* (*telicity*) е карактеристика која се однесува на тоа **дали** ситуацијата што се опишува **има** своја инхерентна или посакувана крајна граница.

Сметам дека терминот *внатрешна (инхерентна) граница на дејствието* е добар и корисен термин, но за да се однесува на сите ситуации кои според оваа теорија се определуваат како денотати на телична видска конфигурација, тој треба да се прецизира, треба да се доопредели карактерот на таа граница.

За разлика од мислењето на повеќето лингвисти кои сметаат дека границата, односно крајната точка на дејството може да биде само природна и со тоа од класата на телични глаголи исклучуваат голем број глаголи кои водат кон промена на состојбата на нештата⁴ (Orešnik 1994, Апресян 2000б и др.), среќаваме и такви мислења што повеќе кореспондираат со овде прифатеното сфаќање на теличноста. Така, Деклерк (Declerck R., 1979) и Ласковски (Laskowski R., 1996) го прошируваат списокот на глаголи кои обично се третираат како телични, вбројувајќи ги во оваа класа и глаголите кои означуваат постепена промена на одредена особина кај објектот, односно субјектот – зборувајќи за *релативна граница* на дејството (покрај апсолутната, т.е. природната) – Деклерк (Declerck 1979: 783); односно за дејство кое води кон некаква промена на состојбата, која не мора да е точно определена како крајна состојба – Ласковски (Laskowski 1996: 152–174). Ќе наведат дел од нивните размислувања.

Деклерк (Declerck 1979: 783) смета дека соодноста со *завршната точка* на некоја ситуација може да биде различна, особено кај некои глаголи што изразуваат промена на состојбата на објектот како *осири*, *йере*, *чисири*: *Џон го осире ножот*, *Џон ги йере чаршавиите*, *Џон го мие лавабото*. Кај овие примери, одговорот на прашањето кога се достигнува крајната точка е посубјективен, различни луѓе можат да дадат различен одговор кога *ножот е осир*, *чаршавот исирен*, *лавабото чистио*⁵. Во ваквите телични ситуации, според Деклерк,

⁴ Спореди на пр. Апресян (Апресян 2000 б: XXXV) кој смета дека некои глаголи што означуваат процес (особено процес што допушта мерење) се *нетелични*, пр. *се менува*, *се смалува*, *се зголемува*, *се забавува* и сл.

⁵ Може да се каже дека во овие ситуации внатрешната граница на дејството (моментот кога е достигнат очекуваниот резултат) зависи и од нормата на дадената културно-јазична средина (на пример, кога нешто е чисто).

завршната точка не е апсолутна, туку релативна, не само затоа што зависи од субјективното гледање на еден човек на ситуацијата, туку и поради можноста таа ситуација да се продолжи и по достигнувањето на завршната точка. *Дон може да продолжи со осигурањето и кога моливот веќе ќе биде осигурен (наосигурен) или со иерењето и кога чаршавиите ќе бидат веќе чисти.* Таа наведува и други глаголи од овој тип, како: *шири, лади, расије, длаби, повишува, згуснува, омекнува, продолжува (должина на нешто), засилува* итн. Наспрема ова стојат исказите со глаголи како *црпа*: *Дон црпа круг*, кои претставуваат ситуација што завршува на точно определена точка и не можат да се искористат за опишување на ситуацијата што продолжува по доаѓањето до таа точка.

Кај **Ласковски** (Laskowski 1996: 152–174) првпат за телични се сметаат не само глаголите што означуваат природни процеси со природна граница (*расије, вене/е, зрее* итн.), туку и т.н. *параметриски* глаголи – глаголите кои означуваат постепена промена (зголемување/намалување) на одредена особина кај субјектот – (*слабее, се разубавува, се приближува* итн.). Тоа се такви глаголи кои означуваат непрекинат тек на насочени промени кои не имплицираат никаква посебна крајна состојба од тој тек на промени, но сепак означуваат промена на состојбата во крајната точка на дејството.

Согласувајќи се со претходните согледувања, сметам дека поимот *внатрешна граница на дејството* (логичен крај на дејството) е неопходен во определувањето на конкретната семантичка содржина на теличните глаголи, но треба да се сфати пошироко. Во некои случаи внатрешната граница е *апсолутна*, а во други *релативна*, најбитно е дека дејството што го определуваме како телично е насочено кон некоја промена на состојбата, кон некој резултат и тој резултат, таа очекувана промена на состојбата ќе настапи во моментот кога ќе биде достигната внатрешната граница на тоа дејство, независно од тоа дали таа е апсолутна или релативна. Според сфаќањето на теличноста прифатено во овој труд, телични се и оние процеси кај кои нема апсолутна граница на дејството, затоа што семантиката на овие глаголи дозволува заклучување/претпоставување за некоја нова состојба на нештата која е доволно определена од значењето на самиот глагол.

пр. *Петар црпа круг* = '*Петар прави нешто од што може да се претпостави дека ќе почне да постои круг*'.

Внатрешна граница на дејството означено со овој глагол – *црпа* е моментот кога кругот ќе биде нацртан, кога ќе почне да постои геометриска слика која може да се определи како круг. Овој глагол озна-

чува дејство со *ајсолуџина* внатрешна граница, затоа што дејството не може да продолжи по достигнувањето на таа граница (Петар не може да продолжи да го црта кругот кога тој ќе биде нацртан).

пр. *Петар се разубавува* – ‘со Петар се случува нешто од што може да се претпостави дека Петар ќе биде поубав од што бил.’

Внатрешната граница на дејството означено со глаголот *се разубавува* е *релативна*, релативно е кога некој ќе стане убав, односно кога ќе се здобие со поголем степен на дадената карактеристика. Исто така, и кога ќе биде достигната границата на дејството (*Петар се разубави*), тоа може да продолжи (*и уште се разубавува*). Но, факт е дека од овој исказ можеме да сфатиме дека се случува постепена промена која кога ситуацијата ќе дојде до својот крај ќе биде нова состојба на нештата. Со глаголот директно се соопштува за процесот кој е во тек, резултатот од тој процес се претпоставува, се очекува, а почетната состојба е пресупонирана-пресупозиција е дека ние знаеме каков бил Петар (во поглед на карактеристиката *убавина*) пред да почне процесот на разубавување. Глаголот *се разубавува* го опишува процесот на постепено преминување на ситуацијата ‘*Петар има убавина K1*’ во ситуацијата ‘*Петар има убавина K2*’ (при што K е степен на поседување на некоја карактеристика, а K2 е поголемо од K1).

Бидејќи една од основните компоненти на поимското значење на теличната видска конфигурација е насоченоста кон некаква нова состојба на нештата (промена на состојбата на нештата), теличноста не треба да се врзува само со природната крајна граница (апсолутната граница) на некој процес или акција, туку со секој процес или акција насочен кон промена на состојбата на нештата, т.е. од кој како резултат се очекува нова состојба на нештата (нова ситуација).

1.1.4. Завршеност на дејството

Како што веќе кажав погоре, термините *граница на дејството* (limit of the action) и *ограниченост на дејството* (boundness) кај многу лингвисти се употребуваат без јасно разграничување на два типа на граница. Сметам дека тоа е неопходно разграничување и разликувам два типа на граница/ограничување: првата е внатрешната граница на дејството, во овој труд определена како *внатрешна граница на дејството* (анализирана во точка 1.1.3.2.); другата граница/ограничување се однесува на достигнување на внатрешната граница на дејството во временскиот период низ кој се протега глаголскиот предикат, односно,

временската ограниченост на дејството. Во литературата ова ограничување е определено со терминот *boundness*, а јас го определувам како *завршеност* на дејството и го разгледувам во оваа точка.

Некои лингвисти (Declerck 1979, Chung & Timberlake, 1985, Depraetere 1995) прават јасна дистинкција меѓу она што се нарекува *внатрешна (инхерентна)* граница на дејството која е заедничка и за свршените и за несвршените глаголи кои претставуваат видски пар и она што се нарекува *актуелна* граница која се реализира само во перфективните искази именувајќи ги како: **inherent vs actual limit**.

Според теоријата која е прифатена во овој труд, телична видска конфигурација претставуваат само оние ситуации кои во другите концепции ((Declerck 1979, Depraetere 1995 и др.) се определуваат како *телични незавршени (telic unbounded)*, додека ситуациите кои се определуваат како *телични завршени (telic bounded)* се всушност ситуации изразени со друго видско значење, со резултативната видска конфигурација.

Многу лингвисти на теличните и резултативните глаголи им припишуваат идентично лексичко значење, а единствената разлика ја гледаат во видското значење. Видското значење е дел од семантиката на глаголите кои ги претставуваат поимите (дел од лексичкото значење), и затоа не може да се работи за идентично значење, а тоа го покажуваат и експликациите (парафразите) на овие глаголи. Тоа прва го покажува **Вјежбицка** која преку одделни експликации на повеќе несвршени глаголи и нивните свршени парници, докажува дека: значењето на несвршениот глагол е *побогатио* од значењето на неговиот свршен парник (*умира-умре, заспива-заспие, седнува-седне, убива-убие, гради-изгради итн.*), во таа смисла дека свршениот глагол е неопходен во толкувањето на несвршениот, а не и обратно. Вјежбицка прва предложила словенскиот глаголски вид да се опишува преку различни, одделни толкувања на секој од двата члена на видскиот пар (Wierzbicka 1967: 22–34).

Завршеността како критериум не може да се применува на поимско ниво заедно со надредената континуативна доминанта. Надредената континуативна компонента од теличното видското значење ја исклучува можноста за завршеност на ситуацијата определена како телична, со други зборови, ситуациите кои претставуваат телична видска конфигурација се минус завршени, т.е. секогаш незавршени.

По објаснувањето и на оваа семантичка компонента на теличноста може да се каже дека глаголите кои изразуваат телична видска конфигурација – теличните глаголи означуваат таков тип на дејства кои овде се нарекуваат **процес и акција**:

– **процес** – незавршена динамична ситуација насочена кон промена на состојбата на нештата којашто не се случува со контрола на субјектот врз текот на ситуацијата или поконкретно:

дејство насочено кон промена на состојбата на нештата кое му се случува на некој субјект (не е под негова контрола) и кое претставува серија од последователни фази (*расіе, вене, се разболува, се разубавува* итн.)

– **акција** – незавршена динамична ситуација насочена кон промена на состојбата на нештата којашто се случува со контрола на субјектот врз текот на ситуацијата, или поконкретно:

дејство насочено кон промена на состојбата на нештата кое го врши некој субјект врз некој објект (е под контрола на субјектот), и кое претставува серија од последователни фази (*џради, црша, сече, крши, бара* итн.)

1.2. Теличноста како видска категорија

1.2.1. Појдовни основи на семантичката теорија за глаголскиот вид

Во основата на семантичката теорија на глаголскиот вид⁶ на која се заснова моето сфаќање на теличноста, лежи поставката дека **глаголскиот вид** (аспектот) е *семантичка комбинација на иманентна на поимите* и има свои лексички показатели – семантемите, а не се додава само преку граматички показатели – грамемите. Глаголите (глаголските семантеми) се делат на видски *основни* (примарни) кај кои видската содржина (информација) е вградена во конкретните поими и има свои лексички показатели претставени преку семантемите⁷, додека во видски *деривирани* (секундарни) глаголи, видската содржина е комбинација од видската содржина вградена во семантемата и видската содржина вградена во грамемите⁸.

⁶ Се работи за семантичка теорија за глаголскиот вид од проф. Ст. Каролак која беше појдовна основа за систематско истражување на глаголскиот вид во македонскиот јазик во проектот *Глаголскиот вид (аспектот) во македонскиот јазик*, раководен од проф. Љ. Спасов (сп. Каролак 1992–2004, Спасов 1996–2004, Пановска-Димкова 1997–2003, Тофоска 1996–2004 итн.)

⁷ Секоја морфема која е носител на конкретна содржина и има самостојна семантичка функција се нарекува *семантема*.

⁸ Секоја морфема која не е носител на конкретна, туку на општа содржина и има граматичка функција се нарекува *џрамема*.

На *поимско рамниште* (врз основа на поимската сложеност), се изделуваат две основни видски значења (*два прости вида*) – моментното и континуативното, и повеќе сложени, деривирани видски значења (*видски конфигурации*). Сложените видски поими, т.е. видските конфигурации се резултат на семантичка деривација од простите видски поими и претставуваат хиерархизирана структура, тоа значи дека некој од двата прости вида е надредена компонента во структурата или доминанта, додека другиот е подреден (сп. Каролак 1994; 1996). На ваков начин се добиваат неколку видски конфигурации:

- со континуативна доминанта: *теличнаста, мултипликативната и хабиџуалната*;
- со моментна доминанта: *инхоативната, резултативната, лимитативната, терминативната, трансформативната, дистрибутивната* (в. Спасов 1997б: 33)

На *формално рамниште*, се разликуваат две ситуации:

- кога има симетрија меѓу формалната и семантичката (содржинската) структура на семантемата: во принцип, кај повеќеморфемски показатели на сложените видови, секое видско значење кое учествува во создавањето на конфигурацијата има свој дискретен показател, на пр. теличната семантема *из-бел-ува* и формално е изградена од 3 морфеми и семантички се состои од 3 видски значења:

$$\begin{array}{ccccc} из & + & бел & + & ува \\ \hline (М & + & К) & + & К \\ \hline рз & + & & & к \\ \hline & & тл^9 & & \end{array}$$

- кога нема симетрија меѓу формалната и семантичката (содржинската) структура на семантемата: кај простите коренски семанти – носители на сложено видско значење коишто се претставени од една коренска морфема, простите аспекти значења се амалгамирани во една морфема. Примери за такви видски конфигурации, во кои две или повеќе видски вредности се прет-

⁹ Скратениците кои повремено се употребуваат низ овој труд се однесуваат на: теличната конфигурација – **тл**, резултативната конфигурација – **рз**, хабиџуалната конфигурација – **хб**, моментниот вид – **м**, континуативниот вид – **к**.

ставени преку заеднички семантемски показател се токму *прос-ицие инхоициви и ителични семантиеми* (Karolak S., 1996: 30–31). На пр. кај простата телична семантема *град* – трите прости видски значења немаат свои дискретни показатели, сите се амалгамирани во една морфема – коренската, а афиксната морфема е носител на прост континуативен вид кој се неутрализира:

г р а д -	+	и
(K+M+K)	+	К
тл	+	Ø
тл		

За асиметријата меѓу формата и содржината во јазикот зборуваат Каролак и Богацки: „Природните јазици се карактеризираат со **асиметрија** којашто се заснова на тоа дека на простите предикативни знаци (формалните експоненти на предикатите) т.е. на коренските морфема во јазиците како, на пример француски, италијански, или словенските јазици, не им одговараат само прости поими, туку исто така и конфигурации од поими со различен степен на сложеност“ (Bogacki K., Karolak S., 1991: 319).

На таа *асиметрија* укажува и **Вјежбица** која преку одделни експликации на повеќе несвршени глаголи и нивните свршени парници, докажува дека: значењето на несвршениот глагол е *йобогаио* од значењето на неговиот свршен парник (*умира-умре, засиива-засиие, седнува-седне, убива-убие, гради-изгради иин.*), во таа смисла дека свршениот глагол е неопходен во толкувањето на несвршениот, а не и обратно. Таа смета дека ова е уште еден доказ за длабоката *асиметрија* меѓу *формалниа* и *семантичката* *структура* на текстовите: „од гледна точка на формата свршените глаголи се посложени од несвршените глаголи во повеќето случаи, но од семантичка гледна точка е баш спротивно“ (Wierzbicka A., 1967: 22–34).

Општо зборувајќи, повеќето предикативни знаци (коренски морфема) претставуваат сложени поими, бидејќи *економија* во комуникацијата/во разбирањето бара изнаоѓање на различни начини за изразување на сложените семантички структури со релативно прости знаци. (Bogacki, Karolak, *ibid.*)

1.2.2. Општи карактеристики на теличноста како видска категорија

Теличноста како видска категорија (теличното видско значење) се реализира преку *теличната видска конфигурација*. Името на оваа конфигурација доаѓа од грчкиот збор *телос* што значи цел, граница, крај, и тоа се содржи во дефиницијата на теличната конфигурација. Колку и да постојат разлики во сфаќањето на поимот **теличност** сепак тој останува во врска со своето етимолошко значење и секогаш се однесува на дејства кои имаат некоја внатрешна инхерентна граница, кои завршуваат (треба да завршат) со достигнување на таа граница, тој крај.

Глаголските семантики кои ја претставуваат теличната видска конфигурација означуваат такви дејства (процеси или акции) за кои, врз основа на нашето знаење за светот, претпоставуваме дека траат до одредена граница и дека ќе завршат со одреден (очекуван) резултат. На пр., глаголската семантика *изгрев-а* (*Сонцејто изгрева*) означува процес кој има природна граница, кога процесот ќе ја достигне таа граница, кога ќе стигне до својот „логичен крај“ – *ќе изгрее*, ќе настане нова состојба на нештата како резултат од тој процес – *сонцејто ќе почне целосно да е на небојто* и по таа граница процесот не може да продолжи (*сонцејто не може да продолжи да изгрева откога ќе изгрее*).

Теличната конфигурација е најсложена од сите видски конфигурации, бидејќи е составена од 3 прости видски значења (од три семи): две континуативни и едно моментно, при што доминантно е континуативното. Затоа, теличните глаголи се секогаш несвршени. Трите прости видски значења се групирани во две компоненти: првата е претставена со просто континуативно значење, а втората е сложена двовидска инхерентна компонента – (составена од просто моментно и просто континуативно значење). Овие две компоненти се меѓусебно врзани со поимот претпоставување.

Логичката дефиниција на теличната видска конфигурација е:

се случува P1/ X прави P1 од што може да се претпостави дека ќе стане P2

Теличната видска конфигурација може да биде изразена преку *телични глаголи* (телични глаголски семантики) или глаголи со друго видско значење и окружение. Во македонскиот јазик, глаголите што изразуваат телична видска конфигурација претставуваат огромна група и иако повеќето се со повисок степен на морфолошка и семантичка сложеност претставуваат (прости и сложени семантики од прв и втор степен), и се изведени од примарно континуативни, резултативни или

инхоативни корени или основи¹⁰, постојат и голем број такви кај кои теличноста се наоѓа во самата коренска морфема. Глаголите чиј корен е теличен (претставува проста телична семантема) ги нарекувам **примарни телични глаголи** (*гради, ише, црпиа, комјонира* итн.) и тие се предмет на понатамошна анализа во овој труд.

1.2.3. Семантички компоненти на теличноста како видска категорија (семантички компоненти на теличната видска конфигурација)

Како што веќе беше спомнато теличната конфигурација е најсложена од сите видски конфигурации, бидејќи е составена од 3 прости видски значења групирани во две компоненти, меѓусебно врзани со поимот претпоставување. Неопходно е тие да се разгледаат и да се протолкуваат, за да се разбере подобро суштината на теличната видска конфигурација и овде прифатеното сфаќање на теличноста, и за да се доведе во релација со карактеристиките на теличноста во другите семантички концепции.

1.2.3.1. Првата компонента го претставува првото континуативно видско значење, го означува дејството во текот на неговото траење, поточно во текот на неговото случување (одвивање)¹¹. Каролак (Каролак, Миркуловска 2000: 73) смета дека континуативноста е дел од релативно апстрактна семантичка компонента врз којашто се базирани процесуалните поими¹² т.е. континуативноста е компонента на *поимот*

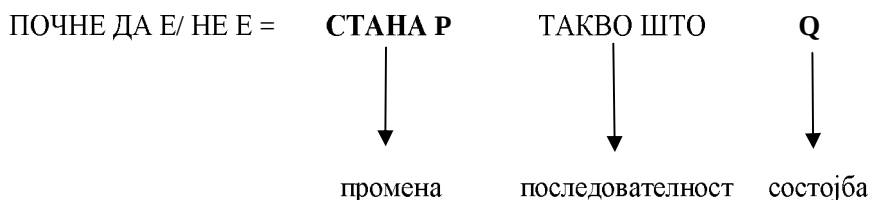
¹⁰ Деталната анализа на теличната видска конфигурација и анализата на поимската и структурната сложеност на сите глаголски семантими преку кои таа е изразена во македонскиот јазик е предмет на мојот труд *Телична видска конфигурација* (во ракопис).

¹¹ Терминот *дејство* се употребува за означување на сите динамични наспрема сите статични ситуации, па затоа попрецизно е да се каже дека *дејството се случува*, а *состојбата трае*.

¹² Иако Каролак смета дека *соспојбиите* и *процесии* не се разликуваат видски, односно сите се континуативни – траат во времето, сепак ја прифаќа разликата меѓу процесуалните и состојбените поими. *Процесуалните* поими се претставени преку глаголи кои означуваат сложени дејства, претставуваат множества од настани кои следат еден по друг. Настаните од множеството не се идентични и не мора да претставуваат елементарни единици. Затоа глаголите кои ги репрезентираат процесуалните поими ги означуваат дејствата во глобална смисла, без еднозначно посочување на внатрешните настани кои се нивни компоненти (Каролак, Миркуловска 2000: 40–41). Тој не оди понатаму во разликување на видовите на процеси (процесуални поими), од типот на *природни процеси, активности, акции* и сл. Во

на *процес* **СЕ СЛУЧУВА** (случување). Овој поим е надреден над конфигурацијата карактеристична за основата. Поимот **СЕ СЛУЧУВА** ги опфаќа сите дејства, сите *динамични ситуации*¹³, со континуативна доминанта (несвршени) кои за разлика од континуативните *статични ситуации*, може да се сфатат како множества од настани, независно од тоа дали дејствата се случуваат со јасно определен вршител или не. Дејствата со јасно определен вршител се претставуваат со поимот **ПРАВИ НЕШТО**, но како што веќе спомнав и тие може да се подведат под поимот **СЕ СЛУЧУВА НЕШТО**.

1.2.3.2. Втората компонента од теличната видска конфигурација која е определена како сложен инхоативен поим, содржи две прости видски значења – момент и континуум, при што моментот е секогаш ист и го означува претпоставениот момент на промена, а континуумот го означува претпоставениот резултат, т.е. новата, претпоставената ситуација/состојба на нештата – која следува по моментот на промена и која претставува *континуативна статична ситуација*. **Промената на состојбата** (ПОЧНЕ/ ПРЕСТАНЕ ДА Е) во оваа теорија се претставува како свршен сложен поим составен од простите елементи: *поимот на промена* (момент) -СТАНЕ (СЕ СЛУЧИ)- + состав од *поим на последователност* и *поим на состојба* (континуум).

Понатаму, инхоативниот поим **ПОЧНЕ ДА Е/ПОЧНЕ ДА НЕ Е**¹⁴ ќе се употребува неразложен.

овој труд, за подобро определување на примарните телични глаголи, јас ги доопределувам типовите на процесуални поими кои изразуваат телична видска конфигурација, а тоа се *природните процеси* и *акциите*, свесна дека со тоа се спуштам ниво подолу.

¹³ Во согласност со многу други семантички теории кои го разгледуваат карактерот на ситуациите претставени преку глаголите (сп. Chung и Timberlake 1985, Orešnik 1994 и др.) го прифаќам разликувањето на *статични ситуации* (обично нарекувани со заедничко име *состојби*) наспрема *динамични ситуации* (обично нарекувани со заедничко име *процеси*).

¹⁴ За полесна приемливост на дефинициите и експликациите за поимот **ПОЧНЕ ДА НЕ Е** ќе се употребува изразот **ПРЕСТАНЕ**.

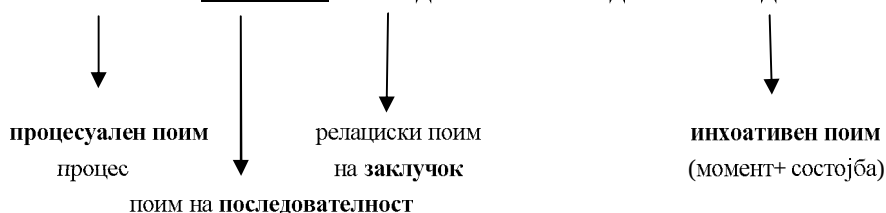
Новата состојбата на нештата може да се однесува на субјектот (кај процесите) или на објектот (кај акциите) и може да биде:

- почеток или крај на постоење на некој објект (ПОЧНЕ/ПРЕСТАНЕ ДА ПОСТОИ);
- почеток или крај на постоење на нова состојба на објектот (ПОЧНЕ/ПРЕСТАНЕ ДА Е НЕКАКОВ;
- почеток или крај на постоење на некоја релација меѓу објектите, односно меѓу субјектот и објектот (ПОЧНЕ/ПРЕСТАНЕ ДА Е ВО РЕЛАЦИЈА СО);
- почеток или крај на наоѓање на субјектот или објектот на некоја локација (ПОЧНЕ/ПРЕСТАНЕ ДА СЕ НАОЃА НЕКАДЕ).

1.2.3.3. Бидејќи надредениот поим на теличната конфигурација (поимот СЕ СЛУЧУВА) е *поим без импликација* (затворен поим), тој не може да конкурира со ниедни елементи кои се подредени компоненти на пропозицијата. За да може да влезе во релација со нив, мора да биде соединет со некој *релативски поим*. Како таков е прифатен поимот *можност да се заклучи* (МОЖЕ ДА СЕ ЗАКЛУЧИ), чиешто аргументи можат да бидат од една страна континуативниот поим на *процесот* СЕ СЛУЧУВА или поимот на *процес-причина* ПРАВИ НЕШТО ЗА ДА ПРЕДИЗВИКА НЕШТО, а од друга страна сложениот инхоативен поим (ПОЧНЕ ДА Е).

1.2.3.4. Поимската структура на **логичката дефиниција** на теличната видска конфигурација може да се претстави вака:

СЕ СЛУЧУВА Р1–ТАКА ШТО МОЖЕ ДА СЕ ЗАКЛУЧИ ДЕКА МОЖЕ ДА-СТАНЕ Р2

Во овој труд, во кој понатаму се разгледува пред сè лексичко-семантичката содржина на примарните телични глаголи, поради полесна приемливост на експликациите на глаголите, во извесна мера ја модифицирам логичката дефиниција на теличната видска конфигурација, при тоа водејќи сметка да не се загуби ниту еден елемент од нејзиното (видско) значење. Модификацијата се однесува на две точки:

- Поимот можност за изведување заклучок може да се претстави или со изразот **МОЖЕ ДА СЕ ЗАКЛУЧИ** или со изразот **ПРЕТ-ПОСТАВУВА**, што може да се види и од толкувањето на изразите со поимот *прејтпоставува*. Изразот *X прејтпоставува* се објаснува преку поимот причинско-последична релација меѓу човековото знаење и неговата убеденост (асерција) за идната хипотетичка состојба на фактите (Grochowski 1980: 84). Кога *прејтпоставуваме* дека нешто ќе се случи всушност ние врз основа на нашето знаење за светот очекуваме нешто да се случи. Понатаму во овој труд наместо изразот *иака итто може да се заклучи* ќе се користи изразот **ОД ШТО МОЖЕ ДА СЕ ПРЕТПОСТАВИ**.
- Се изоставува оној дел од дефиницијата со кој *се нагласува* потенцијалноста на резултатот (тоа е елементот *може* од изразот **МОЖЕ ДА СТАНЕ**) и се заменува со **ЌЕ СТАНЕ** за да се избегне двојната употреба на поимот *може*, сметајќи дека потенцијалноста се содржи и во употребата на *идното време* и во релативниот поим (*може да се*) *прејтпостави*. Изоставениот елемент иако го нема на површината, секако останува елемент на теличната видска конфигурација.

Модифицираната дефиниција на теличната видска конфигурација, која ќе служи како основен **модел за експликациите на примарните телични глаголи**, изгледа вака:

СЕ СЛУЧУВА P1 ОД ШТО МОЖЕ ДА СЕ ПРЕТПОСТАВИ ДЕКА ЌЕ СТАНЕ P2 (за дефинирање на процесите)

со варијанта

X ПРАВИ P1 ОД ШТО МОЖЕ ДА СЕ ПРЕТПОСТАВИ ДЕКА ЌЕ (ПРЕДИЗВИКА ДА) СТАНЕ P2 (за дефинирање на акциите)

1.3. Сооднесување на карактеристиките на поимот теличност како лексичко-семантичка и како семантичка видска категорија

1.3.1. Ако карактеристиките и критериумите со кои се служат другите лингвисти во определувањето на поимот *ителичност* се применат во определувањето на структурата на *ителичната видска конфигурација*, може да се каже дека:

Телични глаголи (глаголите кои изразуваат телична видска конфигурација) се оние глаголи кои претставуваат временски неограничена (незавршена) динамична (агентивна и неагентивна) ситуација

која е насочена кон промена на состојбата на нештата и има своја внатрешна граница која го претставува моментот кога доаѓа до промена на состојбата.

Ситуацијата претставена преку теличните глаголи е:

– *незавршена (временски неоѓраничена)* – затоа што јазично се предава во текот на нејзиното траење/ одвивање, не се информира за никаков прекин, моментен, краен, завршен и сл.;

– *динамична* – затоа што не е иста во секој момент од своето траење, претставува серија од последователни фази, односно постои развој на ситуацијата;

– *агентиивна и неагентиивна* – затоа што се однесува подеднакво и на *акцииите* – ситуациите во кои субјектот е активен вршител на дејството (*зради, црпи*) како и на *процесии* – ситуациите во кои субјектот на дејството е *de facto* пациент (*расије, се разболува*);

– *насочена кон промена на состојбата на нештата* – затоа што има некоја внатрешна граница која ако биде достигната ќе се случи промена на состојбата на нештата.

1.3.2. Ако овие карактеристики се сооднесат (се сопостават) со метајазикот кој е прифатен во определувањето на *теличната видска конфигурација* во овој труд, може да се каже дека:

– *динамичноста* директно кореспондира со поимот *процес* (СЕ СЛУЧУВА/ПРАВИ),

– *агентиивноста* се надоврзува на поимот *процес* во комбинација со поимот *причина* (ПРАВИ и ПРЕДИЗВИКУВА),

– *насоченост кон промена на состојбата на нештата* е во врска со релацискиот поим – поимот ПРЕТПОСТАВУВА – кој ја поврзува компонентата *процес* со сложениот инхоативен поим ПОЧЕТОК НА СОСТОЈБА (составен од поимите СТАНЕ и ПОСТОИ нешто),

– *временската неоѓраниченост/незавршеност* на ситуацијата е во врска со нареденото континуативно значење (т.е. со поимот *процес*).

1.3.3. Според теоријата која е прифатена во овој труд, **значењето** (семантиката) на некој поим има *описни* и *конкретни* компоненти. *Описниите* се заеднички за повеќе поими (наредени се) и во основа ја определуваат семантиката (значењето) на еден јазичен израз, а *конкретните* семантички компоненти се оние кои ги специфицираат јазичните изрази (на пр. лексемите). Значи разликуваме:

– *о̄иш̄ӣо̄ значе̄ње* – поимска содржина,

– *конкре̄т̄но̄ значе̄ње* – специфичната лексичка содржина.

Видо̄ӣ е дел од општото значе̄ње на поимите (поимска карактеристика) и затоа е исклучена е можноста да се зборува за идентично значе̄ње на традиционално свршените и несвршените глаголи кои претставуваат видски пар. Разликата во видот меѓу едните и другите е разлика во поимското значе̄ње, во семантиката на предикативно ниво.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

на кирилица:

Апресян Ю., 2000б: Структура словарной статьи словаря. Лингвистическая терминология словаря. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Второй выпуск. (ред. Ю. Д. Апресян). Москва 2000, VII–XLVIII.

Каролак С., Миркуловска М., 2000: Инхоативна видска конфигурација во македонскиот јазик. *Slavia meridionalis* 3, Warszawa 2000.

Падучева Е.В., 1996: *Семантические исследования* (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива). Школа „Языки русской культуры“, Москва 1996, 464 стр.

Спасов Љ., 1997: Дефиниции на видските (аспектните) конфигурации во македонскиот јазик. *Предавања на XXIX СМЈЛК*, 31–36.

Тофоска С., 1997: За теличното видско значе̄ње во македонскиот јазик. *XXIII Научна дискусија на XXIX МСМЈЛК*, 95–103.

на латиница:

Anderson S. G., 1972: *Aktionalitat im Deutschen: Eine Untersuchung unter Vergleich mit dem russischen Aspektsystem*. Uppsala: Acta Universitas Upsaliensis.

Bauer G., 1970: The English Perfect-reconsidered. *Journal of Linguistics* 6, 189–198.

Bogacki K., Karolak S., 1991: Fondements d' une grammaire à base sémantique, *Lingua e Stile*, XXVI, 3: 309–345.

Bogusławski A., 1974: Preliminaries for Semantic-Syntactic Description of Basic Predicative Expression with Special Reference to Polish Verbs. [w] *O predykacji*. [red.] Orzechowska A., Laskowski R., IJP PAN, Ossolineum 1974, 39–59.

Chung S., Timberlake A., 1985: Tense, aspect and mood. [in] *Language typology and syntactic description*. Vol. 3, Grammatical categories and the lexicon. (ed.) Timothy Shopen, Cambridge University Press, 202–259.

Comrie B., 1993: *Aspect. An Introduction To The Study Of Verbal Aspect And Related Problems*. Cambridge University Press 1993.

- Grochowski M., 1980: *Pojęcie celu. Studia semantyczne*. PAN, IJP, Ossolineum, Wrocław 1980.
- Dahl Ö., 1981: On the definition of the Telic-Atelic (bounded-Unbounded) Distinction. [in] *Syntax and Semantics*. Vol. 14: Tense and Aspect (eds.) P.J. Tedeschi and A. Zaenen, Academic Press, New York 1981, 79–90.
- Declerck R., 1979: Aspect and The Bounded/Unbounded (Telic/Atelic) Distinction. [In] *Linguistics 17*, Mouton Publishers, Hague 1979, 761–794.
- Depraetere I., 1995: On The Necessity Of Distinguishing Between (Un)Boundness And (A) Telicity. [in] *Linguistics and Philosophy 18*, Kluwer Academic Publishers, Netherlands 1995, 1–19.
- Dowty D.R., 1977: Toward a semantic analysis of verb aspect and the English 'imperfective' progressive. [in] *Linguistics and Philosophy 1*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht 1977, 45–77.
- Durst- Andersen P., 1992: *Mental grammar (Russian Aspect and Related Issues)*. Slavica Publishers, Columbus, Ohio 1992.
- Jakobson R., 1936: Beitragē zur allgemeinen Kasuslehre. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague 6*, 240–288.
- Karolak S., 1996: O semantyce aspektu. (w 20 rocznicę publikacji rozprawy F. Antuinnucciego i L. Gebert, "Semantyka aspektu czasownikowego"). [w] *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego*, zeszyt LII, Wydawnictwo Energeia. Warszawa 1996, 9–56.
- Laskowski R., 1996: Aspekt a znaczenie czasowników (predykaty zmiany stanu) [w] *Studia z leksikologii i gramatyki języków słowiańskich*, PAN IJP, Kraków 1996, 39–49 str.
- Orešnik J., 1994: *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, dela opera 40, Ljubljana 1994.
- Wierzbicka A., 1967: On The Semantics Of Verbal Aspect In Polish [In] *To Honour Roman Jakobson, Essays On The Occasion Of His Seventieth Birthday*, Mouton 1967, Hag-Paris, Volume 3, P. 2231–2249.

Stanislava-Staša TOFOSKA

TELICITY AS SEMANTIC ASPECTUAL CATEGORY

(S u m m a r y)

The aim of this paper is to define the telicity (and telic verbs) as semantic aspectual category within the accepted conceptual framework which treats the verbal aspect as an internal component of the notions and in opposition to the other well known concepts of telicity.

In the first part of the paper, semantic components of the notion of telicity found as substantial in various concepts of different authors (Chung and Timberlake 1985, Comrie 1995; Dahl 1981, Declerck 1979, Depraetere 1995, Laskowski 1999 etc.) are discussed. Based on extensive analysis of each component, the author points the basic semantic components of telicity: dynamicity, agentivity, goal, inherent limit and bound of an action.

In the second part of the paper, the author is defining the telicity and telic verbs within the conceptual framework which treats the verbal aspect as a semantic category, postulated by prof. Stanislaw Karolak from Krakow, Poland (Karakol 1996, 2000, 2005 etc.). Its fundamental propositions are: verbal aspect is not a grammatical, but a semantic category; aspect is an internal component of the notions whose forms of representations are semantemes, not the gramemes. According to this theory, the notion of telicity is internal component of a notion and telic verbal semanteme denotes an ongoing action or process which leads to a change of the state of affairs.

In the third part of the paper, after comparing and coordinating the concepts, the author concludes that all essential components of the notion telicity are built in the definition of telicity as semantic aspectual category and that telic verbs represents those dynamic events (action and processes) which have inherent limit but are not bounded in time, and based on our knowledge of the world, we assume will end up with some (expected) result.

Ангелина ПАНЧЕВСКА
(ИЦАЛ, МАНУ)

ЗА „АНАЛИТИЗМОТ“ КАЈ ЗАМЕНСКИТЕ ФОРМИ ВО РАЗГОВОРНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

А п с т р а к т: Во овој текст ја разгледувам состојбата на личните заменки во македонскиот јазик и накратко ја претставувам промената што се случила во дативната парадигма во корист на т.н. аналитизам во македонскиот јазик.

Клучни зборови: лични заменки, македонски јазик, падежи.

Групата на личните заменки, како и останатите групи заменки, претставува мал и затворен систем. Значи содржи ограничен, мал, број членови без можности за измени и дополнувања. Меѓутоа, оваа констатација може да се однесува само на основните, номинативните, форми на заменките, барем судејќи според состојбата во однос на функцијата на другите форми (акузативните и дативните) во разговорниот македонски јазик, па и не само разговорниот. Иако во македонската лингвистика овие форми традиционално се нарекуваат *форми за директѝен и индиректѝен предметѝ*, во овој текст ги именувам како акузативни и дативни форми и токму тие се предмет на интерес. Имено, се покажува дека полето на функционирање, посебно на дативните форми, доста е изместено. Ваквите увиди во состојбата на заменките можат да се забележат уште кај Конески, во денешниот говорен македонски тој процес продолжува, а можеби и се устоличува како таков. Сп. кај Конески: „...во долгите форми ослабува признакот на предметната однесеност, бидејќи неа ја изразува кратката форма, па затоа во еднината имаме еднакви долги форми и за двата предмета: *мене, ѝебе, себе*. Во

говорот се оди кон такво изедначување и во множината, та може да се чуе безразлично употребено: *нам ни даде* и *нам нè виде*, *нас ни даде* и *нас нè виде*, *со нив* и *со нив...* Сите овие појави се овозможени пред сè со тоа што имаме во нашиот јазик удвоени предмети и кај заменкиве, а сите тие исто така покажуваат дека се одвива процесот на уште поголемо упростување на остатоците од некогашната синтетичка деклинација и кај заменките. ... Грешење има, што е пак дијалектизам, и во употреба на аналитичката форма за дативен предмет, на пример: *на мене ми рече*, место: *мене ми рече*.“ (1967: 333–334). Ова „грешење“ се чини дека станува правило, а не отстапка. Денеска сè повеќе се слуша, па и се чита – *на мене ми рече*, *нас ни рече*, *на нас ни рече* итн. „Правилните“ конструкции *мене ми рече* и *нам ни рече* денеска веќе се слушаат многу ретко.

Од каде е оваа тенденција во јазикот којашто уште одамна се сметала за грешка, но не само што не се отклонува, туку се чини и дека се зацврстува во јазичната употреба? Единствените морфолошки падежни остатоци во македонскиот јазик изразени кај заменките сè уште се трансформираат за да се вклопат во општата т.н. аналитичка структура на јазикот. Кај овој тип на јазици, аналитички, „доминираат синтаксички категоријални показатели“ (Тополињска, 2008: 105). Преминот на морфолошките падежни показатели во морфосинтаксички во овој случај може да се каже дека се одвива во две фази – акузативната форма (долга) ја презема функцијата на дативната (со цел да се упрости системот), а потоа се појавува предлогот *на* (како показател на падежниот однос – дативен). На пример, изразот *вам ви рече* се „трансформира“ според следниот редослед:

(1) *вам ви рече* > (2) *вас ви рече* > (3) *на вас ви рече*.

Според јазичниот материјал најфреквентна е трансформацијата (3), потоа (2), трета по ред е (1), а може да се сретне и израз од типот *на вам ви рече*, кој е воедно со најмала фреквенција. Значи, и доколку се употреби дативната заменска форма некои говорители сепак чувствуваат потреба да го додадат и предлогот *на*.

Присуството на предлогот *на* е доста забележително во јазикот на македонските говорители таму каде што нормата не го поставува. Во поглед на неговата употреба заедно со удвоените заменски форми, сметам дека се појавува по аналогија на ситуациите кога се употребуваат именки, пред сè во дативот, а потоа пак по аналогија, не ретко, се појавува и во акузативот. Пр.:

(1) *на Пејре му рече* > (2) *на мене ми рече* > (3) *на мене ме виде*.

Конструкциите од типот (3) иако специфични, не ретко се среќаваат во разговорниот јазик, посебно кај помладата популација.

Во ситуации пак кога долгата форма стои сама со предлог се јавуваат „отстапки“ кога станува збор за заменката за 3 лице еднина, женски род. Имено, често може да се слушне – *со нејзе, без нејзе, пред нејзе, кај нејзе* и сл. Ова веројатно се случува бидејќи оваа форма звучи поекспресивно од *неа*. Интересно е дека кај формите за другите лица нема вакви преклопувања. Наидов единствено на следните примери – *Со нџм да се видам, со нџм да се ѝпросџам; Со нџм се смејетџ, си ѝејетџ* (кај Миладиновци), *Најглавнаџа оџџ нџм беше ѝаја...; сеџа лошоџа џџо идела оџџ нџм; и ѝоџовиџе и калуџериџе и феодалџџе со нџм; еџе коџа боџомилџивоџо се јави како оџозиџџа сџроџџи нџм*. (примери од текст на Кочо Рацин). Овие примери сепак не се дел од современиот говорен јазик и не може да бидат земени предвид во оваа анализа.

Според јазичниот материјал (во најголем дел искористен од интернет, но и од секојдневниот говорен јазик) дативната парадигма кај заменките денеска изгледа вака: *на мене ми, на ѝебе ѝџи, на неџо му, на неа ѝ, на нас џи, на вас ви, на нџв џм*. Промените се јавуваат најмногу во дативот бидејќи „Besides the nominative the best preserved morphological case form in Balkan Slavic is the old accusative“ (Topolińska, 2010: 47). Процесот на „трансформација“ беше објаснет погоре и денешната ситуација претставува доказ дека процесот на т.н. „анализирање“ во свеста на говорителите довел до погоре спомнатите резултати во парадигмата на заменките.

Сепак, подетална анализа на оваа тема спроведувам во мојот докторски труд и таму ќе бидат изложени повеќе податоци. На ова место само сакав накратко да ги претставам согледувањата во однос на ситуацијата со заменките во современиот македонски јазик.

Сп. во продолжение илустративен материјал:

1. *Времеџо беше мноџу убаво, а на мене ми беше сџправ.*
2. *Со никој, на ѝебе ѝџи врџев а ѝџи си ми врџел у џџо време...*
3. *Но, еден ден и на неџо му ѝука филмоџи и решава да се брани.*

4. *И на неа и* викав да заспијане, но не ме слушаше, сврши во шумата.

5. Доколку ви предложат неколку ситни промени кои и *на вас* ви изгледаат добро, прифатете ги и корелирајте го вашиот бизнис план.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Конески Блаже, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје, 1967.

Тополинска Зузана, *Полски – македонски, Грамматичка конфронтација, Развојок на граматичките категории*, 8, МАНУ, Скопје, 2008.

Topolińska Zuzanna, *The Balkan Sprachbund from a Slavic Perspective*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LIII/1, Матица Српска, Нови Сад, 2010.

Angelina PANČEVSKA

ON THE ANALITISM IN PRONOMINAL FORMS IN SPOKEN MACEDONIAN

(S u m m a r y)

Resume: In this article I examine the state of the personal pronouns in the Macedonian language and briefly introduce the change occurred in dative paradigm in favor of so-called analitism in the Macedonian language.

Key words: personal pronouns, Macedonian language, cases

Соња МИЛЕНКОВСКА
(ИЦАЛ, МАНУ)

**ОД ПРОБЛЕМАТИКАТА НА: ПОСЕСОР И ПОСЕСУМ
– АРГУМЕНТИ НА НЕПОСЕСИВЕН ПРЕДИКАТ
ВО МАКЕДОНСКИ И ПОЛСКИ РЕЧЕНИЧНИ КОНСТРУКЦИИ
(РЕЛАЦИЈА *ТЕЛО* ~ *ДЕЛ ОД ТЕЛО*)**

А п с т р а к т: Тема на истражување во оваа статија се посесивните релации кои се реализираат на ниво на реченица со посесор и посесум како аргументи на непосесивен предикат. Предмет на истражување е посесивната релација *ишло* ~ *дел од ишло*, а целта е да се види како овие релации се реализираат во македонски и полски реченични конструкции и да се видат разликите во двата јазика, како и мотивациите за евентуалните разлики. Во фокусот на истражувањето ќе бидат македонски реченични конструкции во кои посесорот се реализира како дативна ИС, а посесумот како акузативна или номинативна ИС и нивните полски еквиваленти.

Клучни зборови: надворешна посесивност, релација *ишло* ~ *дел од ишло*, конфронтација, македонски јазик, полски јазик

0. Тема на конфронтативното истражување во оваа статија се посесивните релации кои се изразуваат на ниво на реченица. Станува збор за посебен тип реченични конструкции каде што посесорот не е зависен член во именската синтагма (ИС), а посесумот главен, туку и двата се аргументи на ист конститутивен предикат. Предикатот во вакви конструкции не изразува посесивна релација, тој само ја пренесува импликуваната релација од страна на посесумот. Овој тип на посесивност уште се нарекува и „надворешна посесивност“, а Раупе &

Barshi поимот го дефинираат на следниот начин: „The External Possession Construction (EPC) morphosyntactically encodes a possessor participant as an apparent argument of the verb, in a constituent separate from its possessum“.¹ Во реченичната конструкција посесорот може да се реализира во синтаксичка позиција на номинативна, акузативна или дативна ИС, додека посесумот во истата реченица може да се реализира како акузативна ИС, предлошка синтагма или како номинативна ИС во пасивна реченична конструкција. Оваа статија ги зема предвид македонските реченични конструкции во кои посесорот се реализира како дативна ИС, а посесумот како акузативна или номинативна ИС и нивните полски еквиваленти.

Се смета дека не може секоја посесивна структура да се реализира надворешно, туку дека има ограничувања, а во контекст на тоа Herslund и Baron велат: "There are two main constraints on external possession. The first of these is that the link between Possessor and Possessum is, or can be construed as, a Part – Whole relation, i.e. an inalienable possessive relation. The second constraint [...] is that the verb must be dynamic."²

Па така, предмет на пофокусирана анализа се конструкции со импликувана посесивна релација во кои посесумот е дел од тело. Се работи за неутуѓива, односно инхерентна посесивност и за релација *дел~целина* во која „делот може да се конципира само во однос на целината, бидејќи деловите на телото функционираат како една органска целина“.³ Токму заради тоа релацијата *дел~целина* (во случајот *дел од ѝшело ~ ѝшело*) се смета дека е идеална за дативни посесивни конструкции, бидејќи: „делот е органски поврзан со телото и кога тој е погоден од некое дејство посесорот автоматски ги чувствува последиците“.⁴ Вниманието на анализата е насочено кон конкретните делови на човечкото тело: *глава* (*głowa*), *нога* (*noga*), *рака* (*ręka*), *око* (*oko*), *палец* (*palec*), *коса* (*włosy*), *сенка* (*cień*)..., и неговите еманати: *солза* (*łza*), *глас* (*głos*), *илуканица* (*ślina*)⁵ и сл.

Како што беше спомнато, предикатите кои посредуваат при релации *дел~целина* најчесто се реализираат со динамични глаголи,

¹ Payne & Barshi, 1999: 3.

² Herslund; Baron, 2001: 15.

³ Митковска, 2005: 38.

⁴ Митковска, 2005: 118.

⁵ Појдовна точка во анализата е македонскиот јазик, така што и во записот на примерите е доминантен јазик.

односно (според класификацијата на Żelazko) преодни глаголи на движења: „czasowniki oznaczające ruch przechodni, czyli czynność podmiotu, wprawiającą w ruch przedmiot zewnętrzny (*verba transitiva movendi*)“⁶. Поретко се реализираат со глаголи на перцепција и когниција.

Во релации *дел од ѿело~ѿело* посесорот којшто се реализира како дативна ИС обично не е импликуван од гореспоменатите глаголи, односно не е дел од валенцијата на глаголот (т.н. слободен датив). Се работи за ситуации во кои референтот на субјектот дејствува врз објект кој се наоѓа во семантичкото поле на референтот на дативната ИС, така што тој индиректно ги чувствува ефектите од дејството.

Целта на ова истражување е да се види како посесивните релации *дел од ѿело~ѿело* во македонски реченични конструкции со посесор во дативна ИС и посесум во акузативна или номинативна ИС се реализираат паралелно во полски конструкции, да се видат евентуалните разлики меѓу двата јазика, како и мотивациите за истите. За таа цел ќе бидат претставени неколку ситуации.

1. Примерите што следат претставуваат ситуации во кои вршителот на дејството е некое трето лице, а не посесорот. Конструкциите покажуваат ситуации во кои посесорот е засегнат од дејството што се одвива со посесумот (поради неговата инхерентна поврзаност со посесумот), така што редоследот на примерите е токму според интензитетот на засегнатоста на посесорот од дејството.

Внукот **му** го изгреба **лицето на дедото**.

Wnuczek podrapał **dziadkowi** twarz.

Посесорот овде експлицитно е засегнат со последици од физичка природа. Во македонската конструкција и во полскиот преводен еквивалент посесорот е реализиран како дативна, а посесумот како акузативна ИС.

Јане **и** ја бакна **раката на Ана**.

Jan pocałował **Annę** w rękę.

Во овој пример посесорот е посуптилно (можеби емотивно) засегнат од дејството, што значи одредена психичка засегнатост. Во македонската конструкција посесорот и посесумот имаат иста реализација

⁶ Żelazko, 1975: 45.

како во претходниот пример, додека во полската конструкција посесорот е реализиран како акузативна, а посесумот како локативна ИС.

Лекарот **и** го виде **увото на Марија** и предложи понатамошни испитувања.

Lekarz obejrzał **ucho Marii** i zaproponował dalsze badania.

Во овој пример посесорот скоро и да не е засегнат од дејството (можеби ментално, психички?). Во македонската конструкција посесорот и посесумот имаат иста реализација како во претходните два примера, додека во полскиот еквивалент посесорот се реализира како генитивна, а посесумот како акузативна ИС. Слабата засегнатост на посесорот со дејството што се одвива со посесумот најверојатно резултирало со демоција на посесорот во полската конструкција, што се одразило и во редоследот на именските синтагми (прво акузативната ИС – посесумот, а потоа генитивната ИС – посесорот).

Разликите во реализацијата на посесорот и посесумот во обработените македонски и полски примери се должат на семантиката на предикатите.

2. Има ситуации во кои посесорот се реализира како дативна ИС, додека посесумот како номинативна ИС.

По полноќ **сенката му** избегала **на Карамба-Барамба ...** (C.J. стр. 26)

Po północy **cień** uciekł **Karambie...**

– Како? – **им** подрипнаа **срцата на обајцата.** (B.C.42)

Serce podskoczyło **im** do gardła.

Ова се ситуации на реални случувања во кои посесорот нема контрола на посесумот, односно на деловите или еманатите на своето тело, или пак ситуации на нереални случувања во кои се е можно и кои се производ на фантазијата на говорителот. Во овие ситуации посесумот презема контрола над посесорот. Во примерите нема разлики меѓу македонските и полските конструкции во реализацијата на посесорот и посесумот.

3. Во следните примери посесорот се реализира како дативна ИС кореферентна на номинативната и тоа во рефлексивни конструк-

ции, односно конструкции каде што се појавува дативната рефлексивна клитика **си**. Клитиката **си** во овие ситуации е употребена експресивно поради еднозначната посесивна релација *дел од тело~тело*.⁷ Инаку, кога клитиката **си** се употребува секундарно, т.е. експресивно, тогаш „се појавува до глаголи-експоненти на предикати кои не имплицираат дативен аргумент...со изразена тенденција на зацврстување кај некои глаголи (на пр. глаголите на движење)“.⁸ Во такви ситуации се знае дека се работи за свесна активност на референтот на номинативната ИС, т.е. на човекот, врз дел од неговото тело. Со истото значење, во полските преводни еквиваленти се јавува заменската форма *sobie*.

...**Аритон** со својот одговор го задоволи, и силно **си** ги триеше **рацете** дланка од дланка. (Т.Г.36)

... **Ariton**...tarł **sobie** ręce...

Чистачките, ..., **си** ги бришеа **очите**. (Б.С.12)

Sprzątaczki...ocierały **sobie** łzy.

Има ситуации кои одговараат на семантичката шема „на X му се случи тоа дека...“, односно ситуации во кои човекот ја губи контролата над одреден дел од своето тело и доаѓа до несрекен случај.

Ева **си** ја удри **главата**.

Ewa uderzyła się w **głowę**.

Ева **си** ја исече **раката**.

Ewa skaleczyła się w **rękę**.⁹ / ?**Ewa** skaleczyła **sobie** **rękę**.

Во вакви ситуации полскиот јазик допушта само конструкции како во примерите, многу ретко со *sobie* и тоа факултативно во вториот пример. Од примерите се гледа и дека во македонските конструкции посесумот се реализира како акузативна ИС, додека во полските еквиваленти како локативна ИС. Локативната реализација на посесумот се должи на семантиката на глаголите од типот *skaleczyć się*, *uderzyć się*, и сл. кои редовно отвораат локативна позиција во полската реченица.

⁷ Во случаи каде што посесумот е пониско во хиерархијата неотуѓивост клитиката **си** е неопходна во покажувањето на посесивната релација.

⁸ Тополињска, 1995: 77.

⁹ Полските примери се преземени од: Wierzbicka, 1969: 82.

Заклучок

Општиот заклучок е дека разликите во реализацијата на посесорот и посесумот (како аргументи на непосреден предикат) во македонските и полските реченични конструкции кои изразуваат посесивни релации *дел од тело~тело* се должат на семантиката на предикатите. Од анализираните македонски и полски конструкции може да се заклучи дека разликите се подрастични:

– во ситуации во кои дејството го врши некое трето лице, а не посесорот. Во вакви ситуации разликите може да се резултат и на степенот на засегнатоста на посесорот од дејството што се одвива со посесумот.

– во рефлексивни конструкции со дативна клитика *си* (со посесор како дативна ИС кореферентна на номинативната) во ситуации кога се работи за несрекен случај, а не за свесна активност на референтот на номинативната ИС.

Извори

Славко Јаневски, *Марсовци и глувци*, Мисла, Скопје 1989.

Ташко Георгиевски, *Луѓе и волци*, Мисла, Скопје, 1984.

Бошко Смаќоски, *Полна месечина*, Мисла, Скопје 1986.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Митковска, Лилјана (2005), „Изразување посесивност на ниво на именската синтагма во македонскиот и во англискиот јазик“. Дис. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Тополињска, Зузана (1995), *Македонскиите дијалекти во Егејска Македонија, Книга 1, Синтакса, Том I*, МАНУ, Скопје.

Тополињска, Зузана (2000), *Полски~македонски*, Граматичка конфронтација 3, Студии од морфосинтаксата, МАНУ, Скопје.

Baron, Irene, Michael Herslund, Finn Sorensen (2001a), *Dimensions of Possession*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Herslund, Michael and Irene Baron (2001b), "Introduction: Dimensions of possession," in: Baron, Irene, Michael Herslund, Finn Sorensen (Eds.), 1–26.

Payne L. Doris & Barshi, Immanuel (1999a), *External Possession*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Payne L. Doris & Barshi, Immanuel (1999b), "External Possession: What, Where, How and Why," in: Payne L. D. & Barshi, I. (eds.), 3-32.
- Żelazko, Kazimierz (1975), *Czasowniki przechodnie o składni wielorakiej w języku polskim*, Ossolineum, Wrocław.
- Wierzbicka, Anna (1969), *Dociekania semantyczne*, PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Sonja MILENKOVSKA

**ON THE TOPIC: POSSESSOR AND POSSESSUM
AS ARGUMENTS OF THE NONPOSSESSIVE PREDICATE
IN MACEDONIAN AND POLISH SENTENCE CONSTRUCTIONS
(RELATION *BODY/BODY PART*)**

(S u m m a r y)

This paper elaborates possessive relations that are realized at the sentence level. More precisely, this article addresses sentence constructions with a possessor and a possessum as arguments of a nonpossessive predicate. The subject of the research is the possessive relation *body/body part* with the aim of examining how these relations are realized in Macedonian and in Polish sentence constructions. More specifically, the author examines differences between the two languages and the possible motivations for any differences that may appear. The analysis focuses on Macedonian sentence constructions with a possessor as a dative NP, and a possessum as an accusative and nominative NP and the corresponding Polish equivalents.

БИБЛИОГРАФИЈА¹ НА ТРУДОВИТЕ НА АКАДЕМИК ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

1955

1. [co: Popowska-Taborska, Hanna]: Pisownia łączna i rozdzielna rękopisów staropolskich (XIV-XV w.). – *SFPS* 1, 223-286.

1956

2. Gwara kaszubska w literaturze. – *JP* 36/5, 382-387.

1957

3. Miejsce akcentu w polszczyźnie XVI-XVIIIw. w świetle poezji tego okresu. – *Prace Polonistyczne* 13, 359-407.

1958

4. Aktualny stan akcentu kaszubskiego. – *Slavia* 27/3, 381-395.
5. Aktualny zasięg zwartego obszaru dialektów kaszubskich. – *RGd* 15-16, 3-9.
6. [резиме на реферат] Z dziejów akcentu polskiego. – *Sprawozdania* 3, 56-62.
7. [приказ] *Konverzačná příručka polštiny, Martin 1957*. – *Sl reč* 4, 307-309.

1959

кирилица:

8. Од полско-македонските акцентни паралели. – *MJ* 10/1-2, 13-18.

латиница:

9. Akcent w poezji Marcina Bielskiego. – *PJ* 1-2, 27-35.
10. Przyczynek do dziejów wpływu czeskiego na kształtowanie się polskiej teorii prozodycznej. – *Slavia* 28/1, 52-54.

¹ Формата на библиографската единица е усогласена со стандардите прифатени во *Прилог кон библиографијата на македонскиот јазик* 2. (1954–1970), 3. (1971–1985), 4. (1986–2006) / уред. З. Тополињска, М. Миркуловска. – Скопје : МАНУ/Истражувачки центар за ареална лингвистика, 2002, 2006, 2008, а според правилата на Интернационалниот стандард на библиографска дескрипција (ISBD).

11. Über den Akzent am Reimende im Obersorbischen und Tschechischen. – *ZfSl* 4/3, 364-378.
12. [приказ] *F. Lorentz, Pomoranisches Wörterbuch I.* – *DLZ* 11.

1960

13. Kaszubi i kaszubszczyzna w dzisiejszej Polsce. – *Letopis A* 7, 85-99.
14. [co: Popowska-Taborska, Hanna]: Przedmowa. – *Labuda, A.: Słowniczek kaszubski*, Warszawa.
15. Stosunki akcentowe na pograniczu polsko-czeskim. – *Slavia* 29/4, 582-587.
16. Zu Fragen des kaschubischen Vokalismus. – *ZfSl* 5/2, 161-170.
17. [приказ] *F. Lorentz, Pomoranisches Wörterbuch I.* – *RSl* 21, 166-175.

1961

кирилица:

18. За словенскиот слободен и неподвижен акцент. – *MJ* 11-12/1-2, 73-79.

латиница:

19. Słowiński system fonologiczny w świetle najnowszych zapisów ze wsi Kluki Smoldzińskie, [Słowińcy, ich język i folklor]. – *ZPNP* 22, 23-34.
20. *Z historii akcentu polskiego od wieku XVI do dziś.* – Wrocław : Ossolineum. –288с.
21. Zwarty zasięg dialektów kaszubskich w świetle najnowszych badań dialektologicznych. – *RGd* 17-18, 319-324.

1962

22. Stejišćo a róla Cišinskeho w stawiznach hornjoserbskeje wersifikacije. – *Letopis A* 9/1, 62-71.
23. [резиме на реферат] Les rapports entre les constantes métriques et le système prosodique de la langue (contribution à l'histoire de la versification haut-sorabe). – *Poetyka*, 165.
24. [приказ] *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања 1.* – *ZfSl* 7/4, 639-641.

1963

кирилица:

25. К вопросу об истории сербо-лужицких аффрикат. – *Сербо-лужицкий лингвистический сборник* [Москва], 47-53.

латиница:

26. Die Reflexe der Kontraktionslängen in polnischpomoranischen, Nominalparadigmen. – *AION-S*, 41-50.

27. Kaszubska dyftongizacja *o i jej znaczenie dla rozwoju wokalizmu kaszubskiego. – *SO* 23, 211-232.
28. Les débuts de la "poésie littéraire" haut-sorabe. – *IJSLP* 6, 109-119.
29. [co: Buch, T.]: O rozwoju połączeń z tautosylabiczną spółgłoską nosową w języku litewskim. – *ZPSSJ* 2, 39-50.
30. Przyczynek do rozwoju *o w kilku wsiach dolnołużyckich. – *SkSD*, 81-85.
31. Stosunki akcentowe w górnołużyckim dialekcie Wochoz i okolicy. – *SkSD*, 86-96.
32. W toku są prace nad atlasem dialektów łużyckich. – *Prikazi JAZU*, 243-248.
33. W toku są prace nad atlasem dialektów łużyckich. – *ЗбФ/І* 6, 163-165.

1964

кирилица:

34. Почеток на работите врз картотеката на македонската синтакса I. – *МЈ* 15/ 1-2, 183-195.

латиница:

35. [co други]: *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich, tom wstępny*. – Wrocław : Ossolineum.
36. [co други]: *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich I, mapy i komentarze* (25-27, 30, 37-40, 50). – Wrocław : Ossolineum.
37. Na marginesie granicy językowej kaszubsko-tucholskiej i kaszubsko-kociewskiej. – *RKJŁTN* 10, 14-22.
38. O poprawny opis akcentu stabilizowanego. – *BPTJ* 22, 47-54.
39. Sprawozdanie z sesji naukowej "Pojęcie prawa w lingwistyce". – *PJ* 7, 328-330.
40. *Stosunki iloczynowe polsko-pomorskie*. – Wrocław : Ossolineum. –126с.

1965

кирилица:

41. Дialectологические исследования для атласа в многоязычной среде. – *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования* [Москва], 61-66.
42. Почеток на работите врз картотеката на македонската синтакса II. – *МЈ* 16, 79-90.
43. За поимот „граматичка категорија“ и неговото значење за лингвистичката анализа. – *ЛЗБ* 12/5, 1-6.

латиница:

44. [co други]: *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich II, mapy i komentarze* (66, 68, 69, 73-75, 80, 100). – Wrocław : Ossolineum.

45. Die hypotaktischen Funktionen von kiej und jak in kaschubischen Dialekten. – *ZfSl* 10/2, 177-184.
46. FONEM, FONOLOGIA, JEZYKI SŁOWIAŃSKIE, STRUKTURALIZM W JEZYKOZNAWSTWIE; HJELMSLEV, JAKOBSON, LEHR-SPLAWIŃSKI, LORENTZ, M. MAŁECKI, MUKA, NITSCH, PFUL, RAMUŁT, RASK, ROZWADOWSKI, SAPIR, de SAUSSURE, SŁAWSKI, SMOLAR, STIEBER, SZCZERBA, ŚWJELA, TRUBECKOJ, UŁASZYN. – *Wielka Encyklopedia Powszechna* [Warszawa : PWN].
47. Kaszubski rozwój **l**. – *SFPS* 5, 451-456.
48. KONESKI, ROCZNIK SLAWISTYCZNY. – *Wielka Encyklopedia Powszechna Supplement* [Warszawa : PWN].
49. Kontynuanty samogłosek długich w dialektach polsko-pomorskich. – *SO* 25, 145-153.
50. Tadeusz Lehr-Splawiński. – *Współczesność* 10/5.
51. Sprawozdanie z sesji naukowej "Pojęcie prawa w lingwistyce". – *Вiз* 2(65), 127-129.
52. [приказ] К. Попов, Съвременен български език. Синтаксис, София 1962. – *RS* 24/1, 158-162.
53. [приказ] *Zbornik u čast Stjepana Ivšića, Zagreb, 1963.* – *RS* 24/1, 171-174.

1966

кирилица:

54. Две проблемы западнославянской метрики. – *Poetyka* [Wrocław], 179-203.
55. За една синтаксичка класификација на заменките во македонскиот јазик. – *MJ* 17, 39-50.

латиница:

56. Karty perforowane jako narzędzie analizy syntaktycznej. – *Sprawozdania* 1, 81-93.
57. O kategoriach gramatycznych polskiego imperativu. – *JP* 46/3, 167-174.
58. [co: Buch, T.]: Remarks on the syntactic influences of German on neighbouring non-German dialects. – *IJSLP* 10, 103-110.
59. Tadeusz Lehr-Splawiński. – *ЗбФЛ* 9, 151-152.

1967

кирилица:

60. За синтактичката карактеристика на една употреба на зборот како. – *ЛЗб* 14/1, 1-3.

латиница:

61. Hipotaktyczne funkcje wyrazów ga(ż) i ak(o) w dolnośląskim dialekcie okolic Chociebuza. – *Letopis A* 13/2, 149-163.

62. Kategoria osoby w języku polskim. – *JP* 47/2, 88-95.
63. Miejsce i funkcja **V_{3sg} się** w polskim systemie werbalnym. – *ЗбФЛ* 10, 29-34.
64. Teksty gwarowe południowo-kaszubskie z komentarzem fonologicznym. – *SFPS* 6, 115-141.
65. The role of the postpositive definite article in the Bulgarian nominal accentuation system. – *To honor Roman Jakobson* [The Hague], 2024-2031.
66. Zur Konkurrenz der Satzmodelle **widzę : ja widzę** (V:VN) in kaschubischen Dialekten, Wissenschaftliche. – *Zeitschrift der Humboldtuniversität, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe JG* 16/ 5, 701-704.
67. [приказ] Б. Конески, *Истџорија на македонскиот јазик, Скопје 1965*. – *RS* 28/1, 142-151.

1968

кирилица:

68. За обемот на номиналните фрази. – *MJ* 19, 45-58.

латиница:

69. André Mazon (1881-1967). – *Nauka Polska* 68/3, 177-179.
70. Miejsce konstrukcji z czasownikiem *mieć* w polskim systemie werbalnym. – *SIO* 17/3, 427-431.
71. Rola aspektu werbalnego w wyrażaniu akcji habitualnej (polski język literacki vs dialekty kaszubskie). – *ЗбФЛ* 11, 279-283.
72. Struktura frazy nominalnej w języku macedońskim. – *ZPSSJ* 3, 161-169.
73. Teksty gwarowe centralno-kaszubskie z komentarzem fonologicznym. – *SFPS* 7, 87-125.
74. Zakres i chronologia tzw. wzdłużenia zastępczego w językach zachodniosłowiańskich. – *BSS*, 75-84.
75. [приказ] Hans-Walter Wodarz, *Satzphonetik des Westlachschen, Böhlau Verlag 1963*. – *IJSLP* 11, 182-186.

1969

кирилица:

76. За синтагматските функции на номиналните фрази во македонскиот литературен текст. – *MJ* 20, 35-55.

латиница:

77. Jaroslav Bauer. – *PJ* 6, 305-307.
78. Teksty gwarowe północno-kaszubskie z komentarzem fonologicznym. – *SFPS* 7, 67-93.
79. [приказ] H. Górniewicz, *Dialekt malborski 1, Gdańsk 1967*. – *RS* 30/1, 136-144.

1970

кирилица:

80. Фонологическое описание говора населенного пункта для общеславянского лингвистического атласа (предложения и проект). – *ОЛА, Материалы и исследования* [Москва], 49-62.
81. Што е тоа синтаксички јазол. – *ЛЗб* 17/3, 17-20.

латиница:

82. Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Budowy Gramatycznej. – *ФН* 70/6, 122-126.

1971

кирилица:

83. Обид за една семантичка анализа на македонските заменки. – *МЈ* 22, 51-62.
84. Соодносот помеѓу прашалните и релативните заменки во македонскиот литературен јазик. – *Прилози МАНУ/ОЛЈН* 2/1, 17-30.

латиница:

85. Charakterystyka kategorialna frazy. – *BPTJ* 28, 99-106.
86. Fraza nominalna niezależna we współczesnym literackim języku macedońskim. (Próba klasyfikacji). – *SFPS* 10, 269-282.
87. Ku nowej syntezie sorabistycznej. – *RS* 32/1, 128-139.
88. O paradygmacie frazy. – *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich* [Wrocław], 203-210.

1972

кирилица:

89. Кашубское *co za bestja od babë* – польское литературное *co za bestia z tej baby*. – *Рся*, 250-256.

латиница:

90. Nominalna fraza predykatywna we współczesnym literackim języku macedońskim. – *SFPS* 11, 299-312.
91. O paradygmacie składniowej. – *Konferencja "System morfologiczny i syntaktyczny współczesnego języka polskiego"*, Wrocław, 61-70.
92. Semantyczne cechy dystynktywne zaimków słowiańskich. – *JČ* 23/2, 135-141.
93. [co: Pisarkowa, Krystyna]: Sympozjum składniowe w Smolenicach. – *JP* 52/2, 150-153.
94. [приказ] *H. Šewc, Gramatika hornjoserbskeje reče, Budyšin 1968.* – *IJSLP* 15, 215-219.

1973

95. J. BOŠKOVSKI, B. KONESKI, V. MALESKI, K. NEDELKOVSKI, A. ŠOPOV, G. TODOROWSKI. – *Mały słownik pisarzy zachodnio-słowiańskich i południowo-słowiańskich*, [Warszawa : PWN].
96. Nominalna fraza relatywna we współczesnym literackim języku macedońskim. – *SFPS* 12, 307-320.
97. Osągnięcia dialektologii macedońskiej w ostatnim 25-leciu. – *RS* 34/1, 112-120.
98. Udział polskiej grupy imiennej w procesie aktualizacji tekstu. – *BPTJ* 31, 35-46.
99. Vocativus – kategoria gramatyczna. – *OSS* 3, 269-274.

1974

кирилица:

100. *Грамаџиџка на именскаџа фраза во македонскоџа лиџературан џазик*. – Скопје : МАНУ. –155с.
101. Една глава од контрастивната македонско-полска граматика (системот на показните зборови). – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 5 /1-2, 83-100.
102. Порядок слов в именном словосочетании как отражение его деривационной истории. – *Грамматическое описание славянских языков* [Москва], 235-244.

латиниџа:

103. *A Historical Phonology of the Kashubian Dialects of Polish*. – The Hague : Mouton. – 190с.
104. Informacja zgramatykalizowana jako przedmiot opisu gramatycznego. – *Реферати са заседања Меџународне комисије за изучавање граматичке структуре словенских џезика* [Београд], 91-97.
105. Miejsce konstrukcji *ke* + *praesens* w systemie form predykatywnych czasownika macedońskiego. – *SFPS* 14, 275-286.
106. Przyimek jako wykładnik funkcji syntaktycznej i semantycznej frazy nominalnej. – *SFPS* 13, 237-249.
107. System-pośrednik w badaniach kontrastywnych. – *SISI*, 294-298.
108. The range of use of the so-called definite article in the Balkan languages. – *MJ* 25, 123-130.
109. The use of definite article in a generic noun phrase. – *StInd*, 255-260.
110. Wtórna copula *to* w polskim języku literackim. – *Philologica* 23-24, 207-212.

1975

кирилица:

111. Фонологические системы польских населенных пунктов ОЛА (инвентарь и иерархия различительных признаков). – *Материалы и исследования* [Москва], 177-206.

латиница:

112. An attempt towards a syntactic description and semantic interpretation of the so-called grammatical category of degree. – *LSil* 1, 55-62.
113. Grupa imienna gramatycznie wiązana przez czasownik a semantyczna interpretacja tekstu. – *Polonica* 1, 105-112.
114. Miejsce konstrukcji z tzw. formą na -l- w systemie form predykatywnych czasownika macedońskiego. – *SFPS* 15, 289-302.
115. Semantische Interpretation und formale Analyse von Nominalgruppen in ausgewählten Fragmenten der Prosa von Thomas Mann. – *ZfSl* 10/5-6, 668-672.
116. The hierarchy of DFs as a factor differentiating the sound patterns of dialects. – *WSJ* 21, 246-253.
117. Where does the notion 'constitutive member of the noun phrase' belong?. – *BPTJ* 33, 155-160.

1976

кирилица:

118. Значај Даничићеве расправе „Српски акценти“ за словенску прозо-дијску компаратистику. – *НССВД* 5, 585-590.
119. Нацрт-програма за еден семантичко-синтаксички речник на македонските предикативни обрати. – *MJ* 26, 17-30.
120. Употребата на членски и заменски облици во текстовите на Мисирков во светлината на семантичката анализа на тие текстови. – *Зборник на трудови од Симпозиум посветен на Мисирков* [Скопје 1975].

латиница:

121. Wino do stołu / wino do wypicia. – *Letopis* A 23/2, 192-199.
122. Wyznaczoność (tj. charakterystyka referencjalna) grupy imiennej w tekście polskim. I. Uwagi ogólne, grupa imienna jako argument scharakteryzowany. – *Polonica* 2, 33-72.

1977

кирилица:

123. [Видоески, Божидар; со: Ќерић, С.]: Интерпретација на фонетската карта со проблемот *ѣ во *gvězda во *Ойнийословенский лингвистички атлас*. – *MJ* 28, 51-64.

латиница:

124. Linguistic geography and morphonological abstraction. – *Phonologica*, 75-77.
125. Macedoński aoryst od czasowników niedokonanych na tle południowo-słowiańskim. – *SFPS* 16, 277- 285.
126. Mechanizmy nominalizacji w języku polskim. – *SG* 1, 175-212.
127. Phonological change and linguistic geography. – *Zbornik radova povodom 70 godišnice života akademika Jovana Vukovića* [Sarajevo], 407-413.
128. "Referencja", "koreferencja", "anafora". – *SISI* 12/3, 225-232.
129. [co: Daneš, F.]: II polsko-czeskie spotkanie dyskusyjne na temat podstaw gramatycznego opisu języka. – *Polonica* 3, 241-242.
130. Wyznaczoność (tj. charakterystyka referencjalna) grupy imiennej w tekście polskim. II. Argumenty niescharakteryzowane, grupy generyczne. – *Polonica* 3 , 59-78.

1978

кирилица:

131. [co: Karolak, Stanisław]: Квантификация аргументов и тематикорематическая структура всказвания. – *Проблемы теории грамматического залога* [Ленинград], 137-144.
132. [co: Ivić, Pavle; Michalk, Frido]: Система обобщающей транскрипции. – *ОЛА Вступительный выпуск* [Москва], 73-82.

латиница:

133. Budowa grup imiennych apelatywnych w języku polskim (mechanizmy linearyzacji). – *PF* 28, 105-142.
134. Składnia języka mówionego jako przedmiot badania i opisu. – *StSPM*, 51-56.
135. O pojęciach nominalizacja i sentencjalizacja i ich przydatności w opisie języka. – *ZPSSJ* 5, 437-442.
136. Narzędzia opisu fonologicznego w służbie geografii lingwistycznej, [Materiały posiedzenia Komisji Fonetyki i Fonologii MKS]. – *Прилози-МАНУ/ОЛ/ПН* 3/1, 55-61.
137. An attempt towards a semantic interpretation of the so-called gramatical category of definiteness. – *ScSl* [Festschrift Issatchenko], 417-424.
138. GENERATYWNA GRAMATYKA, GLOSSEMATYKA, GRAMATYKA, GRAMATYCZNOŚĆ, GRUPA (WYRAZOWA) IMIENNA, ILOCZAS, INTONACJA, JĘZYK, JĘZYKOZNAWSTWO, KATEGORIE GRAMATYCZNE, KOMPETENCJA JĘZYKOWA, KOMUTA-

CJA, KONOTACJA, KORELACJA, MŁODOGRAMATYCY, MORFEM, MORFOLOGIA, MORFONOLOGIA, ORZECZENIE, ORZEKANIE, POLISEMIA, PREDYKAT, PSYCHOLOGIZM, REDUNDANCJA, STRUKTURALIZM, SYNTAGMA, SYNTAGMATYKA, STRONA, TRYB, UNIWERSALIA JĘZYKOWE, WYPOWIEDZENIE, WYRAZ, ZDANIE, ZNAK JĘZYKOWY, ZWIĄZEK RZĄDU, ZWIĄZEK ZGODY. – Encyklopedia PWN [Warszawa].

1979

кирилица:

139. Граматичкиот статус на формациите со суфиксот *-лија* во македонскиот литературен јазик. – *НДиск* 5, 13-19.
140. Кон дефиницијата на членот. – *ППМАНУ*, 33-40.
141. Општославистички перспективи во изучувањето на македонската синтакса. – *MJ* 30, s. 19-29.

латиница:

142. O rzeczownikach jako wykładnikach predykcji. – *OPS*, 383-390.
143. Wyznaczoność tzw. argumentów zdarzeniowych predykatu. – *OSS* 6/1, 187-194.
144. Wokół nominalizacji. – *Реферати од 10 заседание на меѓународната комисија за изучување на граматичката структура на словенските литературни јазици*, [Скопје], 111-115.
145. Z problematyki nominalizacji odprzymiotnikowych w języku polskim. – *SFPS* 18, 107-117.

1980

146. Deiktyczny predykat lokalizujący w językach słowiańskich. – *ЗбФЛ* 23/1, 7-15.
147. Jeszcze o słowiańskiej stabilizacji akcentowej. – *SLPJ* 1 [Wrocław], 51-57.
148. Kashubian. – *The Slavic Literary Languages, Formation and Development* [red. A.M. Schenker, E. Stankiewicz, New Haven], 183-194.
149. Możliwości kombinatoryczne i charakterystyka semiotyczna połączenia /+konsonantyczna; +nosowa/ w polszczyźnie. – *Letopis A* 27/2, 158-161.
150. [приказ] *Birgita Englund, Yes/no-questions in Bulgarian and Macedonian. Form., Stockholm 1977, ss. 134.* – *MJ* 31, 311-314.
151. [приказ] *Македонски јазик, 1-25 (1950-1977).* – *RS* 40/1, 76-82.

1981

кирилица:

152. [со: Видоески, Божидар]: Пс. /ѣ:/, /ѣ/ во денешните западнословенски и јужнословенски дијалекти. – *Прилози МАНУ/О.Л.ПН* 6/1, 5-9.
153. Рестрикција насупрот апозиције: две врсте атрибута именичке синтагме. – *ЈФ* 37, 1-11.
154. Семантичка и синтаксичка дистрибуција заменичких корена Т-, ОВ-, ОН- у српскохрватском језику. – *НССВД* 7, 297-305.

латиница:

155. De la théorie du syntagme nominal slave. – *LSil* 4, 19-31.
156. Po co uczymy Polaków polskiego?. – *Polonica* 6, 247-252.
157. *Remarks on the Slavic Noun Phrase*. – Wrocław : Ossolineum. –201с.
158. Zdzisław Stieber (1903-1980). – *ЗбФЛ* 24/1, 175-177.
159. [приказ] Petr Janaš, *Niedersorbische Grammatik für den Gebrauch der Sorbischen Erweiterten Oberschule, Bautzen* 1976. – *Letopis A* 28/2, 194-200.

1982

кирилица:

160. За формулата на таканаречениот балкански аналитизам. – *SLPJ* 2 [Скопје], 193-200.
161. Конфронтативниот метод во изучувањето на јазичните сојузи. – *НДиск* 1 [Охрид 27-28 август 1974], 15-23.
162. Мак. еден - неопределен член?. – *МЈ* 32-33, 705-715.
163. О ћирилометодијевској кодификацији солунског дијалекта (систем показних и односних заменица). – *НССВД* 8, 7-14.
164. Перифрастични предикативни изрази на међусловенским релацијама. – *ЈФ* 38, 35-49.
165. Српскохрватски „заменички“ глаголи – носиоци реплика у дијалогу. – *ЗбФЛ* 25/1, 151-160.

латиница:

166. *Opisy fonologiczne polskich punktów OLA. 1. Kaszuby, Wielkopolska, Śląsk*. – Wrocław : Ossolineum. –148с.
167. Proper names vs definite descriptions. – *Proceedings of 13th International Congress of Onomastic Sciences* [Wrocław], 555-559.
168. Deiktyczny predykat lokalizujący w językach słowiańskich (streszczenie i dyskusja). – *SG* 5, 63-64.

169. Parę słów o gramatyce opisowej języka polskiego. – *Język polski i językoznawstwo polskie w sześćdziesięcioleciu niepodległości (1918-1978)* [Wrocław], 261-263.
170. Odkrycie dialektologiczne Slobodana Remeticia. – *SFPS* 21, 300-301.
171. [приказ][со: Sawicka, Irena]: *А. Пецо, Преглед српскохрватских дијалеката, Београд, 1978, сс. 202.* – *SFPS* 21, 301-306.

1983

кирилица:

172. За двојното потекло на конструкциите со *има* во македонскиот литературен јазик. – *НДиск* 2 [Охрид 27-28 август 1975], 25-33.
173. О суодносу између формалне и семантичке синтаксе. – *KnjižJ* 12/1, 1-10.
174. [приказ] *A Historical Phonology of the Macedonian Language by B. Koneski, with a Survey of the Macedonian Dialects and a Map by B. Vidoeski, Heidelberg 1983.* – *MJ* 34, 245-248.
175. [приказ] *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Sarajevo 1981.* – *MJ* 34, 243-245.

латиница:

176. [со: Basara, Anna; Zduńska, H.]: Fonetyczne refleksy *ě we współczesnych dialektach słowiańskich. – *ZPSSJ* 6/2, s. 25-36.
177. Мас. **еден**, sch. **један** - operatory deskrypcji nieokreślonej. – *SLPJ* 3 [Sarajevo], 175-184.
178. О импликаци семантичнеј: PRZYMIOTNIK ~ RZECZOWNIK. – *MJ* 34, 51-87.
179. Словјанские *едьнѣ* - operator deskrypcji nieokreślonej. – *ZPSSJ* 6/2, 425-434.
180. [со: Видоески, Божидар]: /ɛ:/, /ɛ/ - zakres utrzymania odrębności fonologicznej we współczesnych dialektach słowiańskich. – *Studia linguistica memoriae Zdislai Stieber dedicata* [Wrocław], 25-31 + карта.
181. Z zagadnień semantycznej i syntaktycznej interpretacji przysłówków. – *Polonica* 9, 163-168.

1984

кирилица:

182. Критерии хомонимије придева. – *Лексикографија и лексикологија* [Нови Сад-Београд], 191-196.
183. Од механизмите на кондензација во рамките на именската синтагма (Резиме). – *НДиск* 11 [Охрид, 13-16 август 1984], 43.

184. Перифрастични инхоативни конструкции во јужномакедонските дијалекти. – *MJ* 35, 29-43.

латиница:

185. Diatetyczne właściwości czasowników w języku polskim, serbskochorwackim i macedońskim. – *SKPPS*, 103-134.
186. Les restrictions de sélection comme élément des entrées lexicales dans un dictionnaire des prédicats. – *RÉS* 41/2, 239-244.
187. O konstrukcjach typu *czeszę się u pana Zenona*. – *ABS* 16, 279-286.
188. [со: Видоески, Божидаp]: *Polski vs macedoński. Konfrontacja gramatyczna*, zeszyt 1. Wprowadzenie. – Wrocław : Ossolineum. – 170с. (ПОЛСКИ ~ МАКЕДОНСКИ. Граматичка конфронтација 1.)
189. Semantic implication: Adjective ~ Noun. – *Polish Text Linguistic* [The Third Polish-Swedish Conference held at the University of Uppsala, 30 May - 4 June 1983, Uppsala], 147-155.
190. Składnia grupy imiennej. – *Gramatyka współczesnego języka polskiego. I. Składnia*, [Warszawa : PAN], 301-389.
191. Z zagadnień macedońskiej składni dialektalnej (antycypacja i reprzyża zaimkowa w służbie topikalizacji). – *ЗбФЛ* 27-28, 805-812.

1985

кирилица:

192. Из проблематике словенских инхоатива. – *ЈФ* 41, 1-11.
193. Статусот на формите *свој*, *си* т.е. на таканаречената повратна замена во посвојна служба во јужномакедонските говори. – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 10/2, 61-67.
194. Четврт века дружења. – *Књижевна реч* 25.03. 1985, 13/253 [Београд].

латиница:

195. Autour de la notion de relation possessive. – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 10/1, 81-95.
196. Geografia językowa a zagadnienia interferencji. – *SG* 6, 69-79.
197. On some peculiarities of the relative clause in South Macedonian dialects. – *IJSLP* 31-32, 439-449.
198. Reduplikacja zaimkowa w gwarach macedońskich Suchego i Wysokiej. – *СлСт* 4-5, 137-144.
199. [приказ] *Atlas linguarum Europae*, Assen:van Gorcum 1983, vol 1., fasc. 1.. – *ZDL* 52/3, 373-377.
200. [приказ] *M. Ivić, Lingvistički ogledi*, Beograd 1983. – *RS* 45/1, 122-127.

1986

кирилица:

201. Именски синтагми со неидентификуван референт во јужномакедонските говори. – *MJ* 36-37, 5-17. [со: Спасов, Александар; Спасов, Људмил]: Опис и класификација на поговорките како автономен семиотичен и јазичен микросистем (врз материјал од збирката на К.М. Петкович). – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 11/1, 5-75.
202. Придавските суфикси -ин-, -ов- ~ -ск- во егејските говори. – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 11/2, с. 91-96.
203. Рекуренција реченица и класични појам хипотаксе. – *НССВД* 15, 11-19.

латиница:

204. *Dativus vs genetivus*. – *PF* 33, 365-371.
205. Gramatical functions of noun phrases in Balkan Slavic languages and the so called category of case. – *Case in Slavic* [ed. by R.D. Brecht and J.S. Levine, Columbus Ohio], 280-295.
206. Słowiańskie demonstrativa (geografia, historia, obciążenia funkcjonalne). – *SLPJ* 4 [Kraków], 45-55.
207. Unusual patterns of the Macedonian Relative Clause. – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 11/2, 27-35.
208. W poszukiwaniu kryptozaimków. – *BPTJ* 40, 191-196.
209. [приказ] I. Mudra, J. Petr, *Učebnik verchnelužickogo jazyka, Bautzen 1983*. – *Letopis A* 33, 87-89.

1987

кирилица:

210. Вишеструки аспекти синтаксичке релације БРОЈ ~ ИМЕНИЦА. – *ЈФ* 43, 91-99.
211. Јазични средства на изразот во „Горски вијенац“ од П. Његош и нивните еквиваленти во преводот од Б. Конески. – *Книжевнoкултурниџе врски љомеѓу Македoнџиџе и Црноѓорџиџе од најџџари времиња до денес* [Скопје], 43-48.
212. Од механизмите на кондензација во рамките на именската синтагма. – *SLPJ* 5, [Скопје], 233-240.
213. Референџијален идентитет на јунакот и комуникативната перспектива на текстот (по повод поновата употреба на мак. *исџџоџџ*). – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 12/1, 103-108.

латиница:

214. О "pronominalizacji" wyrażeń werbalnych. – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 12/2, 155-160.

215. Podwójny wykładnik referencji: demonstrativum – rodzajnik w macedońskim języku ogólnym i w dialektach południowo-macedońskich. – *SISJ*, 411-417.
216. Reduplikacja zaimkowa w macedońskich gwarach Suchego i Wysokiej. – *ZNUJ* [Prace Językoznawcze] 85, 71-78.

1988

кирилица:

217. Вуков *Нови Завјет* и српскохрватска сложена реченица. – *ЗбФЛ* 31/1, 123-135.
218. Дативниот однос и кирилометодиевското наследство. – *Кирилومتодиевскиот период и кирилومتодиевската традиција во Македонија* [Скопје], 153-158.
219. [со: Видоески, Божидар]: Запазена назална артикулација. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 13/1, 73.
220. Количествена информација во именската синтагма во јужномакедонските дијалекти. – *МЈ* 38-39, 27-45.
221. Паузата како синтаксичка единица. – *МЈ* 38-39, 133-139.
222. Перифрастични предикатски изрази како средство на јазична интерференција. – *Јазичниџе џојави во Биџола и Биџолско денеска и во минаџоџо* [Скопје], 99-108.
223. [со: Видоески, Божидар]: Рефлексы *ѣ – карти: 3, 4, 21, 26, 53, 54, 63 и синтетска карта 66. – *Общеславјанский лингвистический атлас серия фонетико-грамматическая. вып. 1.* [Белград : САНУ].
224. [со: Видоески, Божидар]: Фонолошки статус на рефлексите на *Q:/Q во современите говори. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 13/1, 69-71.
225. [со: Видоески, Божидар]: Фонолошки статус на рефлексите на *ѣ:/ѣ во современите говори. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 13/1, 33-36.

латиница:

226. [со: Видоески, Божидар]: Aktualny status fonologiczny refleksów *ę:/ę. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 13/1, 65-67.
227. Kryteria wyróżniania funkcji syntaktycznych. – *WokJ*, 397-403.
228. Odnos dialekta i standardnog jezika kao vremenska funkcija. – *ЗбФЛ* 31/2, 7-10.
229. *Tu i teraz* - przysłowki z formy i treści. – *FPJP* 1 [Katowice], 16-21.
230. Tzw. zdania złożone w językach słowiańskich. – *ZPSSJ* 7, 447-453.

1989

кирилица:

231. Лингвистичка географија као запис језичке историје. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 14/2, 79-88.

232. Од синтаксата на македонските Евангелија. – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 13/2, с. 141-161.
233. О кашупско-њемачком билингвизму. – *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika* [Sarajevo], 83-88.

латиница:

234. A contribution to the internal phonological differentiation of Lekhitic. – *ЗбФЛ* 32/2, 59-98.
235. Jeszcze raz przypadek a przyimek. – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 14/1, 103-114.
236. Morfologizirane i leksikalizirane pojave kao predmet lingvističke geografije. – *HDZb* 8, 153-162.
237. О певней особливей словенскей конструкци провербалней. – *SlavR* 37/1-3, 97-102.
238. Słowo wstępne. – *Boudouin de Courtenay, J. N.: Dzieła wybrane, T. 3* [Warszawa : PWN], 7-10.
239. Semantyczna i syntaktyczna analiza czasownika **trwa**. – *Zbornik rozpraw iz slovenskega jezikoslovja* [Ljubljana], 325-332.
240. Wkład myśli słowiańskiej w teorię gramatyki opisowej (1918-1945). – *RadANUBiH* 84, 21-36.
241. Wkład myśli słowiańskiej w teorię gramatyki opisowej (1918-1945). – *Słowianoznawstwo w okresie międzywojennym (1918-1939)* [Wrocław], 79-97.
242. [редактор на]: Boudouin de Courtenay, J. N.: *Dzieła wybrane, T. 3*. – Warszawa : PWN.
243. [приказ] *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 1. Рефлексы *ѣ*, Београд. – *Билтен* 15/2.

1990

244. [со: Видоески, Божидар; Пјанка, Влоѓимјеж]: *Słownik macedońsko-polski i polsko-macedoński z zarysem gramatyki obu języków / Македонско-џолски и џолско македонски речник со крајџка ѓрамаџика на дваџа јазика*. – Warszawa/Скопје : PWN/Македонска книга. –704с.

кирилица:

245. [со: Пеев, Коста]: *За Јубиларот*. – *МЈ* 40-41, 1-8.
246. Рефлексы *Ѣ. вступление. – *Общеславянскиы лингвистическиы атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 2б. Рефлексы *Ѣ*. [Osso-lineum], 12-14.
247. [со: Видоески, Божидар]: Рефлексы *Ѣ. Карти 6, 13, 23, 28 и синтетски карти 2, 3, и 4. – *Общеславянский лингвистический атлас, серия*

фонетико-грамматическая, вып. 26. Рефлексы *q. [Ossolineum], 12-14.

248. [со: Видоески, Божидар]: Рефлексы *ѣ. Карти 16, 20, 27, 29, 36, 39 и синтетски карти 44 и 45. – *Обоеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 2а. Рефлексы *ѣ* [Москва].

латиница:

249. Charakter i dynamika procesów integracyjnych w powojennej Polsce. – *Socjolingwistyka* 9, 29-36.
250. Conjunctio-pars orationis?. – *MJ* 40-41, 578- 595.
251. Instrumental - case form and case function. – *WSIA* 25-26, 427-438.
252. Operateurs polyfonctionnels et cohesion discursive de la langue parlée. – *WSJ* 8 [Croatica, Slavica, Indoeuropea], 239-244.
253. O serbskochorwackich konstrukcjach typu *ptica grabljivica, suza radosnica*. – *ЗбФЛ* 33, 491-496.
254. Z semantyki tzw. przymiotników i przysłówków właściwych. – *PF* 35, 229-237.
255. [приказ] *Atlas Linguarum Europae II*. – *ZDL* 42/2, 201-204.

1991

кирилица:

256. За прагматичната и семантичната мотивација на морфосинтаксички балканизми. – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 16/1, 119-128.
257. За разликата меѓу реченото и пресупонираното. – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 16/2, 33-36.
258. Затемнување на границите меѓу зборовните групи во резултат на турското влијание врз македонскиот јазик. – *Македонско-џурскиџе кул-џурни врски во минаџоџо и денес* [Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“], 59-67.
259. Од синтаксата на јужномакедонските говори (Искази конституирани од т.н. именски прирок). – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 16/2, 96-115.

латиница:

260. Było pomyśleć wcześniej. – *Words are physicians for an ailing mind* [München], 433-437.
261. Dialectology vs linguistics. – *QSem* 12/2, 313-317.
262. Quelle est l'interpretation la plus plausible du terme "syntaxe balkanique"?.. – *6 меѓународен конгрес за иџоучување на јуџоисџоична Ев-роџа (Софија 1989)* [Скопје], 101-108.
263. Z prac nad mini-gramatyką języka polskiego. – *SLPJ* 6, 55-72.

264. [приказ] *К. Пеев, Куџуџикиоџи џовор.* – *SFPS* 27, 159-162.
265. [приказ] *Slovar slovenskega knjiŹnega jezika.* – *SFPS* 27, 277-280

1992

266. Czy orzecznik to przypadek?. – *Język a kultura, Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej* [Katowice], 189-194.
267. Frido Mihalk (6.10.1927 - 6.5.1992). – *ŹбФ/Л* 35/2, 199-200.
268. "Lechicki" vs "polski (z kaszubskim)", czyli jeszcze raz o statusie dialektów kaszubskich. – *Studia z dialektologii polskiej i słowiaŹskiej* [PWN], 237-243
269. *Мас. без да* – próba interpretacji. – *Études de linguistique Romane et Slave* [Cracovie], 619-628.
270. Miejsce dialektologii wśród innych dyscyplin slawistycznych. – *ZPSSJ* 8, 249-254.
271. SłowiaŹskie verba impersonalia w klasyfikacji MikloŹiĉa. – *MikloŹiĉev zbornik* [Ljubljana], 219-227.
272. Uncontrolled vs controlled language development. – *QSem* 13/1, 130-135.

1993

кирилица:

273. Инфинитив vs да-субџунктив у формули *velle*-футура. – *Говори иџриз-ренско-иџимочке обласџи и суседних диџалекатиџа* [Ниш], 149-160.
274. Функционална перспектива на исказите конституирани од т.н. симетрични предикати. – *FPMP* 2 [Скопје], 205-213.

латиница:

275. Convergent Evolution, Creolization and Referentiality. – *BalkF* 1/5, 179-188.
276. O systemowych konsekwencjach komunikacji ustnej w warunkach wielojęzyczności. – *Socjolingwistyka* 12-13, 55-63.
277. The verb *dać/dawać* in Polish periphrastic constructions. – *SPhSl* 99 [Studies in Polish Morphology and Syntax], 229-250
278. Ways of expressing case relations in Macedonian dialects. – *ŹбФ/Л* 36/1, 15-29.
279. [приказ] *К. Пеев, Куџуџикиоџи џовор.* – *SLPJ* 7, 155-158.
280. [приказ] *Slovar slovenskega knjiŹnega jezika I-IV, Ljubljana 1970-1985.* – *SLPJ* 7, 159-162.

1994

кирилица:

281. *Арно ама...* или како се гради текстот. – *Прилози МАНУ/ОЛЈН* 18/2, 43-58.

282. За еден тип лексички балканизми со важна граматичка улога. – *ИДиск* 20 [Охрид 30.7.-13.8.1993], 145-148.
283. Македонско-црногорске паралеле у систему неодреџених заменица. – *Црногорско-македонске књижевне, језичке и кулџурне везе* 10 [ЦАНУ, Одделење умјетности, Подгорица], 77-83.
284. Показатели на реченичната конјункција во јужномакедонските говори. – *Македонскиџе дијалекџи во Еџејска Македонија* [Скопје : МАНУ], 111-126.
285. Раѓање на стандардниот јазик. – *ЗбФЛ* 27/1-2, 605-613.
286. [со: Видоески, Божидар]: Рефлексы *џг, *џг, *џл, *џл. Синтетски карти 11-12. – *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая*, вып. 3, *Рефлексы *џг, *џг, *џл, *џл*, [Warszawa].
287. [со: Пеев, Коста]: Серија *џг карта 34. – *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая*, вып. 3, *Рефлексы *џг, *џг, *џл, *џл*, [Warszawa].
288. [со: Миркуловска, Милица]: Серија *џл карта 13. – *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая*, вып. 3, *Рефлексы *џг, *џг, *џл, *џл*, [Warszawa].
289. Сврзнички лексеми што ги употребува Прличев во својата Беседа од 1866 г. – *Животоџи и делото на Гриџор Прличев* [Скопје : МАНУ], 39-42.

латиница:

290. Factivity as a grammatical category in Balkan Slavic and Balkan Romance. – *SIMe* 1, 105-121.
291. Z problematyki macedońskieј skladni dialektalnej (relatywizacja vs komplemetacja). – *Проблеми соучаснои ареологиџи* [Киив], 184-191.

1995

кирилица:

292. [со: Пеев, Коста]: За Јубиларот. – *МЈ* 40-41, 1-8.
293. За сврзничките предикати и границите на сложената реченица. – *СлСт* 6-7, 7-11.
294. Зошто македонски?. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 20/1-2, 167-176.
295. Изразување на падежните односи во дијалектите на македонскиот јазик. – *Зборник на иџрудови џосвеџени на академик Блаже Конески* [Скопје], 61-77.
296. На кој јазик му припаѓаат дијалектите на македонскиот јазик. – *Лик* 9/307, 18 јануари 1995, [Скопје].
297. *Синџакса*, 1 дел: 1. Механизми на иџредикаџија, 1.1. Консџирукџии со џлаџолски иџредикаџиџи [во рамките на проектот: Македонските дијалекти во Егејска Македонија, книга прва]. – Скопје : МАНУ. – 323с.

латиница:

- 298. Communicative Hierarchy as a Controller of Linguistic Interference. – *BalkF* 3/2, 259-270.
- 299. Conjunctio - pars orationis?. – *MJ* 40-41, 587-595.
- 300. Convergent Evolution, Creolization and Referentiality. – *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 1 [John Benjamins Publishing Company], 239-247. [скратена варијанта сп.: *BalkF* 1993].
- 301. Lingvistička geografija kao zapis jezične povijesti. – *HDZb* 9, 89-99. [сп.: 1989, Прилози *МАНУ/ОЛЛН* 14/2].
- 302. O wykładnikach imperativu, prohibitivu i optativu w słowiańskich językach Bałkanu. – *Studia z językoznawstwa słowiańskiego* [Kraków], 223-230.
- 303. Pamięci Blaža Koneskiego (1921-1993). – *SFPS* 32, 17-24.
- 304. Wokół predykatów spójnikowych. – *Wyrażenia funkcyjne w systemie i w tekście* [Toruń], 27-31.
- 305. *Zarys gramatyki języka macedońskiego*. – Kraków : UJ [Skrypty uczelniane nr 42]. –70с.

1996

кирилица:

- 306. За една типолошки интересна одлика на македонскиот сврзнички систем. – *FPMP* 4, 104-108.
- 307. Комуникативната хиерархија како регулатор на јазична интерференција. – *Јазичниџе на јочвајџа на Македонија* [Макропроект „Историја на културата на Македонија”, Скопје], 67-74.
- 308. [со: Петроска, Елена; Миркуловска, Милица; Тофоска, Станислава Сташа; Марковиќ, Марјан]: Македонскиот јазик во балкански и словенски контекст. – *Сџудии за македонскиот јазик, лиџература и кулџтура* [Реферати од Втората македонско-северноамериканска конференција за македонистика (Охрид 16-19 август 1994), Скопје], 63-79.
- 309. 'Нека'-конструкциите и нивниот статус во словенските глаголски системи. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 21/1, 77-93.
- 310. Слн. *lahko* – необична формализација на еден модален предикат. – *SLPM* 8, 89-96.
- 311. *Сџудии од македонско-буџарската јазична конфронџација*. – Скопје : МАНУ. –110с.
- 312. Х. Поленаковиќ во Полска. – *Хараламџе Поленаковиќ - Живоџи и дело* [Зборник на трудови, Скопје], 179-184.

латиница:

- 313. Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System. – *BPTJ* 52, 57-72.
- 314. Jeśli łaska. – *Symbolae slavisticae* [Warszawa : SOW], 305-308.
- 315. "Padež" i "glagolski rod" ~ dve strategije gramatikalizacije odnosa između "predikata" i njegovih "argumenata". – *JF* 52, 1-9.
- 316. О певнеј карактеристичнеј сербскеј конструкцији изражајућеј оцену количину и о њеј полских одговорицима. – *Стио година ѿлонисѿице у Србији* [Београд], 103-108.

1997

кирилица:

- 317. Апозитивни определби на именската синтагма во јужномакедонските говори. – *Зборник во чест на Р. Угринова-Скаловска* [Скопје : Филолошки факултет], 317-324.
- 318. За стандардизацијата на македонскиот морфосинтаксички систем. – *Педесет години на македонската наука за јазикот* [Скопје : МАНУ], 109-116.
- 319. *Синтакса, 2 дел: 1. механизми на предикација, 1.2. сложени реченични конструкции (конструкции со сврзнички предикати), 2. механизми на номинација* [во рамките на проектот: Македонските дијалекти во Егејска Македонија]. – Скопје : МАНУ. – 247с.

латиница:

- 320. Co - sygnał komplementacji?. – *Onomastyka i dialektologia - prace dedykowane E.Rzetelskiej-Feleszko* [Warszawa], 247-253.
- 321. Kaprasy referencji. – *ЗбФЛ* 40/2, 291-296.
- 322. О певнеј регионалној перифрастичној конструкцији хорватској. – *Studia slavistica et humanistica in honorem Nullo Minissi* [Katowice : UŚ], 180-187.
- 323. Południowosłowiańskie kalki greckiego ποσ. – *Interferencje w językach i dialektach słowiańskich* [Łódź : UŁ], 192-199.
- 324. Relativization - A Strategy for Noun Phrase Complementation? (Relative Clauses in the Macedonian Tărlis Manuscript). – *Balkanistica* 10, 381-393.
- 325. The opposition [+/- factive] and its main exponents in Macedonian. – *Letopis* 44/1, 57-66.

1998

кирилица:

- 326. Дали су везници хомогена врста речи?. – *НССВД* 27/2, 191-196.
- 327. За еден интересен механизам на супстантивизација. – *Прилози-МАНУ/ОЛЛН* 23/1-2, 65-69.

328. Л-формите и видот (тези). – *Семантика и структура на словенскиот вид 3* [Скопје], 73-75.
329. Околу "Macedonische Studien" од В.Облак. – *Obdobja* 17 [Vatroslav Oblak], 95-100.
330. Сврзнички показатели на каузација во македонските говори во Албанија и Грција. – *МЈ* 42-44 [1991-1993], 47-80.
331. Семантичка категорија (не)фактивност во словенските јазици. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 22/1-2, 93-103.
332. О српским нека-конструкцијама у функцији реченичних аргумената. – *ЈФ* 55, 21-28.
333. *Што да правам?* - еден интересен модел на прашална да-конструкција. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 23/1-2, 71-76.

латиница:

334. In Place of a Foreword. – *IJSL* 131, 1-12.
335. (Nie) widać, (nie) słyhać (Z semantyki i składni czasowników percepcji zmysłowej). – *Слово и култура* 1 [Москва : Индрик], 288-295.
336. О macedońskich liczebnikach hipokorystycznych. – *Число, Язык, текст* [Минск], 242-246.
337. О pewnych granicznych formalizacjach predykatu 'warunek'. – *SLPM* 9, 11-18.
338. Polish że - all-powerful introducer of new clauses. – *SSold* 1 [Funktionswörter im Polnischen].
339. Przypadek - selektywna kategoria czasownika?. – *SFPS* 34, 291-307.
340. Regarding the Locative Case Form in Slavic, Issues of Valency and Meaning. – *Studies in Honour of Jarmila Panevova* [Prague], 169-175.
341. Status wtórnych form participii praeteriti activi II od tematu imperfecti we współczesnym standardowym języku macedońskim. – *Tematy, Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Leszka Moszyńskiego* [Gdańsk], 230-238.
342. Wystąpienia podsumowujące obrady 12 Międzynarodowego Kongresu Słowistów. – *Biuletyn informacyjny* 3 [Kraków], 15-16.
343. [приказ] Milka Ivić, *O zelenom konju. Novi lingvisticki ogledi*, Beograd s.334. – *SFPS* 34, 369-375.

1999

кирилица:

344. 25 години Научна дискусија. – *НДиск* 25 [на 31 Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид], 5-10.
345. Кад Срби уче српски... (О функцији, садржају и структури курса матерњег језика на универзитетском нивоу). – *Актуелни проблеми граматичке српског језика*, (Суботица - Београд), 159-164.

346. [со: Видоески, Божидар; Савицка, Ирена]: *Прозодија*. – Скопје : МАНУ. –179 с. (ПОЛСКИ~МАКЕДОНСКИ, Граматичка конфронтација, 2.)
347. Синтакса во Граматиката на Б. Конески. – *Придонесоџи на Блаже Конески за македонската култура* [Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески“], 133-138.

латиница:

348. Božo Widoeski i jego kontakty z Polską. – *SIMe* 2, 9-17.
349. Bożydar Vidoeski (1920 – 1998). – *SFPS* 35, 19-22.
350. Czyżby absolutne użycie czeskiego participium perfecti passivi?. – *PF* 44, 525-528.
351. *Język, człowiek, przestrzeń*. – Warszawa-Kraków : TNW / IJP PAN. – 220с.
352. То, со... - centralna formuła słowiańskiej relatywizacji. – *Studia lingwistyczne ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu na 70-lecie Jego urodzin*, [Katowice : UŚ], 217-223.

2000

кирилица:

353. Дали ни е потребен поимот 'јазичен сојуз'? – *Јазикот и оџиџесџивоџо на џраџот на 21 век (МАЛА 98)* [Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески“], 101-106.
354. Односот генитив ~ датив во балканските падежни системи. – *ЈФ* 56/3-4, 1229-1236.
355. Определеност vs посвојност. – *Први романистџичко-балканистџички средби (во чест на Божидар Насџев)* [Скопје], 239-246.
356. *Студии од морфосинџаксаџа*. – Скопје : МАНУ. –182с. (ПОЛСКИ ~ МАКЕДОНСКИ. Граматичка конфронтација, 3.)
357. Славистика и слависти. – *ЗбФЛ* 43, 595-600.
358. Словенски стандардизациони процеси на временска оска. – *Процесот на стџандардизацијаџа на македонскиот јазик во стџордба со соодветџиџе џроцеси во другџиџе словенски и балкански јазџи* [Скопје : МАНУ], 21-28.
359. Слн. *пај* и неговите македонски и полски еквиваленти. – *Македонско-словенечки научен собир* (Охрид 1997), [Скопје : ФлФБК], 143-154.

латиница:

360. 'Dystans' – informacja zgramatyzowana w polskim systemie werbalnym?. – *FPMP* 5, 86-93.
361. Tekst mówiony a tzw. zdanie złożone. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 25/1-2, 73-85.

2001

кирилица:

362. Балкански карактер на македонскиот глаголки систем. – *Македонскиот глгол, синхронија и дијахронија* [Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“], 17-24.
363. Синтаксички прашалник. – *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас* [Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“], 68-78.
364. [приказ] *Български атлас / отг. ред. Ив. Кочев – София: БАН, 2002. – 538 с. – Прилози МАНУ/ОЛЛН 26/1-2, 67-73.*

латиница:

365. Comparing Balkan nominal systems. – *BPTJ* 47, 55-65.
366. *Zdanie w zdaniu*. – Скопје : МАНУ. – 202с. (ПОЛСКИ ~ МАКЕДОНСКИ. Граматичка конфронтација 5.)
367. *Zdanie względne – forma czy funkcja?*. – *PF* 46, 597-604.
368. *DOBAR ~ UBAV (fragment "balkańskiego obrazu świata")*. – *SSold* 9 [*Studies on the Syntax and Semantics of Slavonic Languages, Papers in Honour of Andrzej Bogusławski on the Occasion of his 70th Birthday*], 391-399.

2002

кирилица:

369. Антропоцентрична теорија језика и српски падежни системи. – *ЈФ* 58, 1-13.
370. Балканското во граматичката структура на словенските балкански јазици. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН 27/1-2, 7-19.*
371. За историската граматика на македонскиот јазик. – *Делото на Блаже Конески. Осигурувања и перспективи* [Скопје : МАНУ], 309-314.
372. За падежните односи во македонскиот јазик. – *Пред* 34, 57-63.
373. За релацијата: АВТОР > ТЕКСТ. – *IV Македонско-северноамериканска славистичка конференција за македонистика* [– Скопје : УКИМ], 57-65.
374. Лексема (збороформата) како минимален контекст за фонолошка измена. – *SW* 117 [*Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 3. Opis, konfrontacja, przekład*], 277-283.
375. Тие беа први... – *70 години од истражувањата на Јозеф Обремски во Македонија (Самоков)* [Скопје/Прилеп : Институт за старословенска култура, Прилеп], 137-142.
376. Шта тражим у речнику?. – *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и неговите теоретске основи* [Нови Сад – Београд], 33-37.

377. [приказ] Убавка Гајдова, Темџоралнаџа каракџерисџиџа на фџниџниџиџе џлаџолски консиџрукџи во јуџоисџиџочниџи македонски џовори. – ЛЗб 49/3-4, 103-105.

латиниџа:

378. Kazimierz Feleszko. – JF 58.

379. Widzę go, jak biegnie... – *Język w przestrzeni społecznej* [Opole], 491-498.

2003

кирилица:

380. Введение i redaktor odpowiedzialny. – *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 4б: Рефлексы *ъ, *ь. Вторичные гласные.*

381. Кажимјеџ Фелешко како македонист. – *Прилози МАНУ/ОЛЈН* 28/1, 101-107.

382. [со: Марковиќ, Марјан]: Мара 8 (*кџъвџ). – *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 4б: Рефлексы *ъ, *ь. Вторичные гласные.*

383. [со: Драгин, Г.; Марковиќ, Марјан]: Мара 9 (*кџъvavџ(јџ)). – *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 4б: Рефлексы *ъ, *ь. Вторичные гласные.*

384. Синтаксџчка дериваџиџа. – Скопје : МАНУ. – 189с. (ПОЛСКИ ~ МАКЕДОНСКИ. Граматџчка конфронтаџиџа 6.)

385. Пасивот како (семантиџка и) граматџчка категориџа (во македонскиот и полскиот јазик), ЈФ 59, 17-34

латиниџа:

386. Chorwackie / serbskie **daj** / **dajte** – wykładnik perswazji hortatywnej. – *Pogranicza języków, pogranicza kultur* [– Warszawa : UW], 51-56.

387. Ekologia slawistyki językoznawczej. – *Języki słowiańskie w perspektywie ekolingwistycznej* [Opole], 61-65.

388. Interferencja na pograniczach słowiańsko-niesłowiańskich jako generator zmian typologicznych. – *Języki mniejszości i języki regionalne* [– SOW : Warszawa], 61-71.

389. Means for grammatical accommodation of finite clauses: Slovenian between South and West Slavic. – *STUF* 56/3 [Focus on: Slovenian from a typological perspective / ed. J.Orešnik & D.F.Reindl], 306-322.

390. Przyczynek do gramatyki historycznej dialektów słowiańskich na Bałkanach. – *Etudes linguistiques Romano-Slaves offertes a Stanisław Karolak* [. – Cracovie : Edukacja], 491-496

391. [приказ] Пеџар Хр. Илиевски, Појава и развој на џисмоџиџо. – *Кулџурен живоџи* 1/2003, 123-125.

392. [приказ] *Български диалектен атлас, обобщаващ том I-III, Фонетика, Акцентология, Лексика*. БАН, Институт за български език. София Книгоиздателска къща "Труд", 2001. – SFPS 38, 239-243.

2004

кирилица:

393. Бижидар Видоески и македонската наука за јазикот. – *Пред* 36. 53-64. [проширена варијанта со ист наслов и во 2005 год.]
394. [со: Макаријоска, Лилјана]: Олга Иванова (40 години плодна научна дејност). – *МЈ* 54–55, 31-38.

латиница:

395. To jest zbyt piękne, żeby było prawdziwe. – *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования 2001-2002* [Москва], 302-306.
396. Derywacja syntaktyczna motywowana przez derywację morfologiczną. – *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 4. Opis, konfrontacja, przekład*. [– Wrocław : Uniwersytet Wrocławski], 277-284.
397. Pavle Ivić i slovenska dijalektologija. – *Život i delo akademika Pavla Ivića*. [– Subotica-Noví Sad-Beograd], 13-19.
398. [приказ] *Семантичко-дериwациони речник, св.1: Човек – делови ишела / ред. Д. Горџан-Премк, В. Васић, Љ. Недељков, Нови Сад 2003*. – SFPS 39, 327-332.
399. [приказ] В. Лаброска, Говорот на селото Кула-Серско. – *МЈ* 54-55, 169-172.

2005

кирилица:

400. Божидар Видоески и македонската наука за јазикот. – *Ареална лингвистика, Теории и методи* [– Скопје : МАНУ], 351-358.
401. Лингвистичката мисла на Мисирков. – *Делото на Крстџе Мисирков. Зборник од Меѓународниот научен собир по повод стогодишнината од излегувањето на книгата За македонските работи. Том 2* [– Скопје : МАНУ], 11-17.
402. Позицијата на дијактологијата во рамките на македонската наука за јазикот. – *Прилози МАНУ/ОЛН* 30/1-2, 63-70.

латиница:

403. [приказ] G. Stone, *Der erste Beitrag zur sorbischen Sprachgeographie. Aus dem Archiv des Deutschen Sprachatlas, Domowina-Verlag : Bautzen/Budyšin 2003*. – *Lětopis* 2005/1.

2006

кирилица:

404. Обид за дефиниција на поимите „балканизам“ и „балканизација“ како лингвистички термини. – *Класика-Балканистика-Палеославијика, Материјали од научниот собир по повод одбележувањето на 85-годишнината од раѓањето и 60 години научна работа на акад. П. Хр. Илиевски*. [– МАНУ : Скопје], 251-258.
405. [со Видоески, Божидар]: Од историјата на словенскиот вокализам. – Скопје : МАНУ. – 90 + 14 карти во обработка на М. Марковиќ.
406. Карти 10, 11. – *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 4а, Рефлексы *ъ, *ь*, [Загреб].
407. [со Видоески, Божидар]: Карти 9, 26, 27 и синтетски карти 1, 1а и 2. – *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 4а, Рефлексы *ъ, *ь*, [Загреб].
408. [со Брозовић, Далибор; Реметић, Слободан]: Карти 28, 29. – *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 4а, Рефлексы *ъ, *ь*, [Загреб].
409. [со Миленковска, Соња; Панчевска, Ангелина]: Референцијална карактеристика на именската синтагма (ИС) наспрема нејзината функција илинеарна позиција во реченицата. – *FPMP* 6, [Скопје], 83-92.
410. Тројниот член - да или не. – *ЈФ* 62, 7-15

латиница:

411. /+ factive/, /+ modal/. – *Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu* [Kraków : Lexis], 373-378
412. Glagolska valenciја kao veza između sintaksičkog i tvorbenog sistema. – *Kognitivnolingvistička proučavanja srpskog jezika*, [Beograd : SANU] 343-352.
413. Leszek Moszyński (1928 - 2006). – *Билтен на МАНУ* 33/1, 45.
414. On some Slavic, typologically relevant elements in the grammatical structure of Balkan Slavic languages. – *SFPS* 41, 217-223.
415. Pol. Sam. – *СлСм* 12, Скопје. 273-278.
416. Polsko-macedońska konfrontacja gramatyczna jako źródło wiedzy o obu językach. – *FPMP* 7 [Poznań], 11-18.
417. Toward a definition of the generic noun phrase. – *Linguistica* 46, 55-59.
418. Two levels of the grammatical (= morpho-syntactic) contact-induced change. – *BPTJ* 62, 147-155.
419. Z semantyki i składni zaimków słowiańskich. – *Jezikovna predanost, Akademiku J. Toporišiču ob 80-letnici* [Maribor], 93-100.
420. [приказ] *Balkan Syntax and Semantics*, ed. by Olga Mišeska-Tomić, John Benjamins, 2004, pp. I-XVI, 1-496. – *SlMe* 6, 227-234.

2007

кирилица:

421. Тројниот член - да или не... . – Пред 39, 15-26. [проширена варијанта на текстот во *ЈФ* 62, 2006].

латиница:

422. Ekspresywne wzmacniacze ekstensji grupy imiennej. – *ZMSS* 71-72, 19-25.
 423. Ps. *samъ - główne linie derywacji semantycznej. – *ZFL* 50, 905-912.
 424. *Wokół struktury semantycznej zdania / Околу семантичкиџа сџирукџура на реченицаџа*. – Kraków : PAU. – 171с. (ПОЛСКИ ~ МАКЕДОНСКИ. Граматичка конфронтација 7.)

2008

кирилица:

425. Линеаризација на придавските модификатори (АМ) во македонската именска синтагма (NP). – *SLPM* 12-13, 75-95.
 426. Местото на лингвистиката меџу општествените науки. – *ПрилозиМАНУ/ ООН 39/2* [посветени на академик Ксенте Богоев], 41-46.
 427. *Развиџок на џраматичкиџе каџеџориџи*. – Скопје : МАНУ. – 219с. (ПОЛСКИ ~ МАКЕДОНСКИ. Граматичка конфронтација 9.)
 428. Улогата на прагматичките и семантичките фактори во еволуцијата на словенскиот номинален систем. – *Реферати на македонскиџе славистиџи за 14-оџи меџународен славистиџки конџрес во Охрид, 10-16 септември 2008 џодина* [– Скопје : МАНУ], 295-301.

латиница:

429. Advantages and disadvantages of late standardization. – *Language Typology and Universals* 61/2 [Focus on: Macedonian in typological perspective, ed. Z.Topolińska i E. Bužarovska], 170-176.
 430. Četvrt veka druženja. – *Lingvistika Milke Ivić* [– Beograd], 43-48. [препечатен текст, сп. позиција 194 од 1985 година].
 431. [со: Bužarovska, Eleni] Intruduction. – *Language Typology and Universals* 61/2, [Focus on: Macedonian in typological perspective, ed. Z.Topolivska i E. Bu`arovska], 97-104.
 432. Kad je referencija irelevantna... . – *Semantička proučavanja srpskog jezika* [– Beograd : SANU], 181-19.
 433. Leszek Moszyński (1928 - 2006). – *RSI* 57, 11-12.
 434. O pewnych niedocenianych bałkanizmach w systemie werbalnym języka serbskiego. – *ЈФ* 64, 509-514

435. Towards a reformulation of the inventory of Balkanisms. – *ПрилозиМАНУ/ОЛЛН* 32/1, 65-72 .
436. *Z Polski do Macedonii, Studia językoznawcze, tom 1: Problemy predykcji.* – Kraków : LEXIS. – 340с.

2009

кирилица:

437. Ареална лингвистика како пат кон реконструкција на јазичната и културната еволуција. – *Ареална лингвистика како пат кон реконструкција на јазичната и културната еволуција (Материјали од научниот собир по повод одбележување на 10-те години од смртта на академик Божидар Видоески (1998-2008) [. – Скопје : МАНУ], 13-20.*
438. Македонски јазик. – *Јужнословенски језици: граматичке структури и функции* [/ ред. Предраг Пипер. – Београд], 139-253. [дополнета верзија на текстот, сп. позиција 306 од 1995; превод од полски на македонски јазик Милица Миркуловска].
439. *Нејасија.* – Скопје : МАНУ. – 159с. (ПОЛСКИ ~ МАКЕДОНСКИ. Граматичка конфронтација 9.)
440. Семантичка/граматичка категорија 'дистанца'. – *Пред* 41, 45-52

латиница:

441. Definiteness (synchrony). – *Die Slavischen Sprachen. The Slavic Languages Band 1. Volume 1* [/ ed. S. Kempgen, P. Kosta, T. Berger, K. Gutschmidt. – Walter de Gruyter], 176-188.
442. Kilka słów o naszej siatce pojęciowej i terminologicznej. – *Językowy świat Słowian. Zjawiska, interpretacje, znaki zapytania. Księga jubileuszowa na 70-lecie Profesora Włodzimierza Pianki* [.–Warszawa : UW], 209-214.
443. Koneski, Blazhe. – *LEXICON GRAMMATICORUM. A Bio-Bibliographical Companion to the History of Linguistics*, Max Niemeyer Verlag, Tuebingen, vol. I, 824-825.
444. Linear Order of Adjectival Modifiers (AM) in the Macedonian and Bulgarian Noun Phrase (NP). – *Investigations in the Bulgarian and Macedonian Nominal Expressions* [/ eds. M.Dimitrova-Volchanova & O. Mišeska-Tomić. – Trondheim : Tapir akademisk forlag], 51-73.
445. On Pronominal Markers of Noun Phrase Extension in Macedonian and Bulgarian. – *Investigations in the Bulgarian and Macedonian Nominal Expressions* [/ eds. M.Dimitrova-Volchanova & O. Mišeska-Tomić. – Trondheim : Tapir akademisk forlag], 24-50.
446. Pamięci Staszka Karolaka. – *RS* 58, 7-11.

447. Vidoeski Bozhidar (Bozho). – *LEXICON GRAMMATICORUM*, vol. II, 1578-1579.
448. Wszepochebność autora w tekście macedońskim. – *Прилози МАНУ/-О.Л.ИИ* 33-34/1-2, 255-261.
449. *Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze, tom 2: Problemy nominacji. Varia.* – Kraków : Lexis. – 332.
450. [приказ] *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich 2. Fonetyka i fonologia, red. I. Sawicka, Opole 2007.* – RS 58, 186-191.

2010

кирилица:

451. Горнолуужички јазик. – 'Сегашиносѝ' како лингвистички јоим [.– Скопје : МАНУ], 107-108.
452. Полски јазик. – 'Сегашиносѝ' како лингвистички јоим [.– Скопје : МАНУ], 97-106.
453. Синтеза 3. Секундарни функции на парадигмите чија основна функција е изразување сегашност . – 'Сегашиносѝ' како лингвистички јоим [.– Скопје : МАНУ], 199-207.
454. Средства за изразување сегашност во словенските и во балканските јазичи. – 'Сегашиносѝ' како лингвистички јоим [.– Скопје : МАНУ], 7-15.

латиница:

455. *DLA - semantika i składnia.* – *Linguistica Copernicana* 1/3, 153-163.
456. Konfrontacja vs typologia. – *SI Me* 10, 307-314.
457. Moja droga do Nagrody Polonicum. – *Kwartalnik Polonicum* 10, 4-8.
458. O dwu hierarchiach porządkujących strukturę semantyczną zdania. – RS 59, 127-139.
459. O języku i językoznawstwie z perspektywy slawisty. – *PAUza Akademicka* 68 [Kraków, 11 lutego 2010], 1.
460. O tradycji w nauce. – *Српски језик у свету савремених лингвистичких теорија. Књига 4.* [– Београд : САНУ. Одељење језика и књижевности], 215-221.
461. Patrząc przez cudze okulary (infinitivus~subiunctivus). – *SI Me* 10, 299-306.
462. Relacja *possessor ~ possessum* w językach bałkańskich. Status tzw. zaimków dzierżawczych. – *Linguistica Copernicana* 2/4, 43-67.
463. Teoretyczne aspekty prac syntaktycznych Ireny Grickat. – *JF* 64, 13-20.
464. The Balkansprachbund from a Slavic perspective. – *ZFL* 53/1, 33-60.
465. W sprawie przypadku. – *Gawęda językoznawcza*, 7-105.

2011

466. 50 години го учам македонскиот јазик. – *FPMP* 8 [Скопје].
 467. Промоџија на монографијата „50 години на полонистиката во Македонија“. – *FPMP* 8 [Скопје].

Предадено за печат:

кирилица:

469. Дали да ја жалиме деклинаџијата. Во: *Прилози МАНУ/ОЛЈН*.
 470. Квалификаторите: дијалектно vs регионално во описот на македонскиот стандарден јазик. Во: *Прилози МАНУ/ОЛЈН*.
 471. Македонска наука за јазикот vs наука за македонскиот јазик. Во: *МЈ*.
 472. Неменливи лексеми како експоненти на предикати; други семантички и граматички функции на неменливи лексеми. Во: *НДиск* 2010.

латиница:

473. Anthropocentric Language Theory: How are Humans Coded in the Discourse?. Во: *Columbus, Ohio University Press*.
 474. Definiteness. Во: *Die Slavischen Sprachen. The Slavic Languages Band 1. Volume 2*.
 475. Kartka z historii participium praeteriti passivi. Во: *RSl*.
 476. Kilka uwag o tzw. zaimkach i przymiotnikach dzierżawczych. Во: *PF*.
 477. O przeszłości niedokonanej. Во: *Материјали од конференџијата на Комисијата за граматички структури при МКС*, Белград-Нови Сад 2010.
 478. OLA nosi piętno swego czasu. Во: *Том посветен на А. Ференџикова, Брајислава*.
 479. Pamięci Milki Ivić. Во: *RSl*.
 480. [со Бужаровска, Елени]: The Balkan Dative Revisited. Во: *Studies in Polish Linguistics*.
 481. The impact of linguistic convergence on the relation: grammar ~ lexicon. Во: *Studies in Polish Linguistics*.
 482. W kręgu (para)zaimków. Во: *Linguistica Copernicana*.

Периодика

кирилица:

<i>Билиџен</i>	Билтен на МАНУ. Скопје.
<i>ВЈз</i>	Вопросы Языкознаний. Москва.
<i>ЗбФЛ</i>	Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику. Нови Сад.

<i>ЈФ</i>	Јужнословенски Филолог. Београд.
<i>ЛЗб</i>	Литературен збор. Скопје.
<i>МЈ</i>	Македонски јазик. Скопје.
<i>НДиск</i>	Научна дискусија при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид. Скопје.
<i>НССВД</i>	Научни састанак слависта у Вукове дане. Београд.
<i>ППМАНУ</i>	Пристапни предавања, прилози и библиографија на членови на Македонската академија на науките и уметностите. Скопје.
<i>Пред</i>	Предавања на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид. Скопје.
<i>Прилози</i>	Прилози. Македонска академија на науките и уметностите.
<i>МАНУ/ОЈЛН</i>	Одделение за лингвистика и литературна наука. Скопје.
<i>Рся</i>	Русское и славянское языкознание. Москва.
<i>СлСт</i>	Славистички студии. Скопје.
<i>ФН</i>	Филологические науки. Москва.

латиница:

<i>ABS</i>	Acta Baltico-Slavica. Wrocław.
<i>AION-S</i>	Annali dell'Istituto Universitario di Napoli : Orientale Sezione Slavistica. Napoli.
<i>Balkanistica</i>	Balkanistica. Columbus. Ohio.
<i>BalkF</i>	Balkan Forum. Скопје.
<i>BSS</i>	Beiträge zur sorbischen Sprachwissenschaft. Bautzen.
<i>BPTJ</i>	Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. Kraków.
<i>DLZ</i>	Deutsche Literatur Zeitung. Berlin.
<i>FPJP/FPMP</i>	Folia Philologica Jugoslavo-Polonica / Folia Philologica Macedono-Polonica. Katowice/Poznań/Skopje/Warszawa.
<i>HDZb</i>	Hrvatski dijalektološki zbornik. Zagreb.
<i>Gawęda</i>	Gawęda językoznawcza. Poznań.
<i>językoznawcza</i>	
<i>IJSLP</i>	International Journal of Slavic Linguistics and Poetics. The Hague.
<i>JČ</i>	Jazykovedný Časopis. Bratislava.
<i>JP</i>	Język Polski. Kraków.
<i>KnjižJ</i>	Književni jezik. Sarajevo.
<i>Kwartalnik Polonicum</i>	Kwartalnik Polonicum. Warszawa.
<i>Letopis / Lětopis</i>	Letopis Instituta za serbski ludospyt. Budyšin.
<i>Linguistica</i>	Linguistica. Ljubljana.
<i>Linguistica Copernicana</i>	Linguistica Copernicana. Toruń.

<i>LSil</i>	Linguistica Silesiana. Katowice.
<i>Nauka Polska</i>	Nauka Polska. Warszawa.
<i>Obdobja</i>	Obdobja. Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Ljubljana.
<i>OPS</i>	Opuscula Polono-Slavica. Wrocław.
<i>OSS</i>	Otázky slovanské syntaxe. Brno.
<i>PAUza</i>	PAUza Akademicka. Kraków.
<i>Akademicka</i>	
<i>PF</i>	Prace Filologiczne. Warszawa.
<i>Philologica</i>	Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava.
<i>Phonologica</i>	Phonologica. Innsbruck.
<i>PJ</i>	Poradnik Językowy. Warszawa.
<i>Poetyka</i>	Poetyka. Warszawa/Wrocław.
<i>Polonica</i>	Polonica. Kraków. Wrocław.
<i>Prikazi JAZU</i>	Prikazi JAZU - Odjel za filologiju. Zagreb.
<i>RadANUBiH</i>	Radovi ANU BiH. Sarajevo.
<i>RÉS</i>	Revue des Études Slaves. Paris.
<i>RGd</i>	Rocznik Gdański. Gdańsk.
<i>RKJŁTN</i>	Rozprawy Komisji Językowej Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Łódź.
<i>RSI</i>	Rocznik Slawistyczny. Kraków.
<i>ScSl</i>	Scando Slavica. Copenhagen.
<i>SFPS</i>	Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. Warszawa.
<i>SG</i>	Studia gramatyczne. Wrocław.
<i>SKPPS</i>	Studia konfrontatywne polsko-południowo-słowiańskie. Wrocław.
<i>SkSD</i>	Studije k serbskej dialektologiji. Budyšin.
<i>Slavia</i>	Slavia. Praha.
<i>SlavR</i>	Slavistična revija. Ljubljana.
<i>SIMe</i>	Slavia Meridionalis. Warszawa.
<i>SISJ</i>	Slawistyczne studia językoznawcze. Kraków.
<i>SIOr</i>	Slavia Orientalis. Warszawa.
<i>SLPJ/SLPM</i>	Studia linguistica Polono-Jugoslavica / Studia linguistica Polono-Meridianoslavica. Kraków/Poznań/Sarajevo/Skopje/Toruń/Wrocław.
<i>Sl reč</i>	Slovenská reč. Bratislava.
<i>SISl</i>	Slavica Slovaca. Bratislava.
<i>SO</i>	Slavia Occidentalis. Poznań.
<i>Socjolingwistyka</i>	Socjolingwistyka. Kraków.
<i>SPhSl</i>	Specimina Philologiae Slavicae. München.
<i>Sprawozdania</i>	Sprawozdania z prac Wydziału I PAN. Warszawa.
<i>SSOld</i>	Studia Slavica Oldenburgensia. Oldenburg.
<i>StInd</i>	Studia indoeuropejskie. Wrocław.

<i>StSPM</i>	Studia nad składnią polszczyzny mówionej. Wrocław
<i>STUF</i>	Sprachtypologie und Universalienforschung. Berlin.
<i>Studies in Polish Linguistics</i>	Studies in Polish Linguistics. Kraków.
<i>SW</i>	Slavica Wratislaviensia. Wrocław.
<i>QSem</i>	Quaderni di semantica. Bologna.
<i>WokJ</i>	Wokół języka. Wrocław.
<i>WSJ</i>	Wiener Slavistisches Jahrbuch. Wien.
<i>WSIA</i>	Wiener Slavistischer Almanach. Wien.
<i>Współczesność</i>	Współczesność. Warszawa.
<i>ZDL</i>	Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik. Stuttgart.
<i>ZfSl</i>	Zeitschrift für Slawistik. Berlin.
<i>ZNUJ</i>	Zeszyty Naukowe UJ. [Prace Językoznawcze]. Kraków.
<i>ZPSSJ</i>	Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo. Warszawa.
<i>ZPNP</i>	Zeszyty Problemowe Nauki Polskiej. Warszawa.

Изработила:
Милица МИРКУЛОВСКА
(ФлФБК при УКиМ,
Скопје, Македонија)
mmirk@yahoo.com

Издавач
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

Коректура на англиски јазик
Нада Георгиева

Коректура
Виолета Јовановска
Драгица Топузовска

Графичка и компјутерска подготовка
Благоја Богатиноски

Бројот е излезен од печат во мај 2012 година